

ФАНИ ПОПОВА
МУТАФОВА
Седмият грях

ОТЕЧЕСТВО

ФАНИ ПОПОВА-МУТАФОВА
СЕДМИЯТ ГРЯХ
ЛЕГЕНДИ

chitanka.info

НАЙ-МАЛКИЯТ СИН

Реките придойдоха кървави, като черен облак се разстла войската на яздещите стрелци из всички равнини на Панония, Мизия, Тракия, Швабско и Галия, от Рейн до Урал, от Датските острови до Босфора, и людете изтръпнаха, ужасени от мощта, която бе сложена в ръцете на един само човек. И го нарекоха Бич Божи. Жесток камшик, който наказва затъналия в грехове свят. Ала малцина бяха тия, които знаеха истинските, дръзките бленове на мъжа, който бе решил да обедини всички народи на земята в едно царство. От изтока до запада.

Изтокът бе вече негов.

Бавно, планомерно, неотклонно великият хан ювиги Атила приближаваше до сбъдновението на своя огромен план. Един след други падаха сред пламъци и развалини: Мец, Орлеан, Аквилея, Милано, Падуа.

Сега идеше редът и на Рим.

Градът, в който биеше сърцето на запада, престолнината на Светия отец — папата.

Беше вторият месец от годината на Свинята.

Половин милион конници се събраха в равнините между Дунав и Тиса, край лагера на хунския властелин. Обезумели, людете напущаха села и градове, приютяваха се из планини и пещери, други се криеха из островчетата на Адрия, основавайки си нови селища сред сините вълни. В пороци и лъжа живееше западният свят, чезнец в тинята на всяка човешка измама. Победоносните орди на гордия хан помитаха, разрушаваха този гнил свят, за да основат връз развалините му нова империя. Новото царство на силните мъже, които почитаха за свой бог истината, правдата и вечната победа на доброто над злото, които ценяха над всичко волята за борба, ламтежа за успехи. За тях великият хан бе върховен представител на тази борба между светлината и мрака и затова хуните се прекланяха пред Атила като пред божествен пратеник — вестител на победата — готови да пролеят до последна

капка кръвта си за него, подчинени със сляпа преданост на всеки негов знак.

Ден и нощ яздеха неуморните стрелци. Храна, легло, сън — все на коня. А и пъргавите животни бяха издръжливи и яки като господарите си. Без умора те летяха из неизгледни равнини, свеждайки от време на време глави в торбите със сено, които висяха закачени на муцуните им.

По-бързи от вятъра, хуните изникваха внезапно от далечния кръгозор, нападаха изневиделица, без да дадат време на врага си да се опомни и събере сили, изчезваха същи тъй бързо, удряйки конете си с пети и с бич. Колчаните им се мятаха нагоре в бързината на тръса, блъскайки се равномерно в кръста на ездачите. Често кривият лък се издигаше нагоре и улучваше хвърчаща птица, която верен хрът донасяше подир бягащия конник. Под седлото на коня винаги стоеше къс месо, което от дългата езда се сгорещяваше и ставаше вкусно за ядене. Пастърма и кобилешко мляко. Това бе едничката храна на страхотните, налитащи орди. Ала и когато разпънеха шатри, войскарите на Атила се задоволяваха с най-скромното ядене: сирене, айрян, просо, варено в мляко.

След преминаването на хуните, по дирите им оставаха да димят съсипии, камък връз камък не се задържаше, дълго по тия места не никнеше трева, селищата обезлюдяваха. С презрително равнодушие отминаваше великият хан своето страшно дело. Не му трябваша тия гнезда на лъжата и порока.

Със затаен дъх следеше изплашеният свят приготовленията на Атила за Рим. Преди тръгването за поход, властелинът на хуните заповяда на войските си да разпънат шатри, за да може Еменчур да направи преглед на войските. Най-малката нередовност, най-дребното опущение се наказва със смърт. Защото, поели веднъж бойния устрем, хуните нямаха навик да се спират, докато не съсипят съвсем своя противник.

Забиха глухо и бавно тъпани. Остро смесваха с тях звука си призивите на бойния рог. Вторият син на Атила не остави нито една редица, връз която да не спре хищното си око на ястреб. За едно лошо излъскано желязно стреме, за един небрежно изчеткан кон се отсичаше ръката. Изведнъж Еменчур застана и посочи с пръст. Веднага му донесоха лъка, който бе привлякъл вниманието му.

Опъна тетивата, навъси вежди, в очите му се яви кратък блясък. Провиненият сведе чело. Той знаеше, че го очаква смърт.

В шатрата на великия хан се събраха всички знатни войводи на пир. Седнал на високия си дървен стол, покрит със сърмен килим, Атила любезно канеше гостите, удостоверявайки ги с висока чест: да им отрязва и предлага собственоръчно късове от месото. Тъй те можеха вече да носят високата чест да се наричат „неговите хранени хора“.

Щедро се лееше медената бира сиджу. Развеселиха се победените войводи и Атилови съюзници; готските князе и главатари. Падането на Рим щеше да улесни по-скорошното завладяване на целия свят под властта на Атила, щеше да сложи край на жестоката, безкрайна бран. Обедът почна в обичайното време: три часа след пладне. Мръкна се. В игри и песни бързо минаваше времето. Чуждестранни пратеници използваха краткото затишие между един бой и друг, за да бъдат приети и поднесат даровете на господарите си. Седнали от лявата почетна страна на хана, те наблюдаваха с жадно любопитство всичко наоколо си, за да могат после да опишат подробно всичко на своите любопитни господари.

Отдясно на хана заемаха място шестимата велики боили. Малко по-ниско от ханската, бяха трапезите на Атиловите синове.

Първородният Елак бе сух и мълчалив момък, с особен жълто-кафяв отсенък на лицето. Като първенец и бъдещ велик хан, той винаги гледаше с недоверие на братята си, които подозираше в недобри кроежи към него. Често черните му очички се спираха продължително връз някой от останалите Атилови синове и тогава бърза тръпка сгъваше устните му в неизречена дума. Твърде много братята му въвираха в очите му това, което липсваше нему.

Еменчур бе жилав и пъргав. Прочута бе неговата памет и особено неговата прозорливост. Атила поверяваше нему най-тайните си замисли и често го изпращаше с особени поръчки по чуждите дворове. Опитно око можеше да забележи благоволенieto, с което Атила поглеждаше към кавхана, който непрестанно говореше, обясняваше, даваше мнения.

Улчиндур бе красавец. Строен, с прави, сякаш изтеглени с въглен вежди. Той често допираше в бегло движение два пръста до лъскавите си въси, извити като черни дъги надолу, от двете страни на устата чак до гърдите; постоянно поправяше и нагласяваше кожения си колан,

изпъстрен със сребърни пулове и леко завити закачалки, на които закрепяше меча, чантата за стрели и кесията с огниво и прахан. Кръшната му снага бе стегната в прилепнал до тялото кафтан, който се разширяваше от талията надолу в едри дипли. Ботушите му бяха от скъпа червена кожа.

Денгизик обичаше яденето и пиенето. Обичаше песните и жените. По спокойното му охранено лице трептеше вечна усмивка. Той често подаваше да му напълнят златната купа, връз която бе изобразен конник, убиващ лъв. Обичаше и танците, игрите и залъгалките на разни фокусници и врачовници. И сега, докато с лявата си ръка държеше къс пастърма, която стръвно ръфаше със зъби, дясната си ръка бе дал на един заловен пленник, който се славеше с ясновидства и пророчества.

Макар и най-малък, почти юноша, Ирник бе страстен войник, ядеше и спеше с лъка на кръста, по дни наред не слизаше от коня си. Роден от славянка, той беше светлолик. Три плитки русокестенява коса се събираха на тила му и слизаха надолу чак до кръста, докато темето му отпред бе гладко избръснато, както на братята му и великите боили.

Пратениците наблюдаваха с учудване странния обичай. Само великият хан можеше да ходи с цялата си коса. А обикновените войници бяха с напълно остригани глави. Още по-странно бе това, че най-добрата храна не се даваше на най-възрастните, а на най-младите.

Сладкогласният певец започна дълга възхвала за подвизите и храбростта на Атила и славният му род Дуло. Пратениците отправяха кратки и сдържани погледи към победителя.

Лицето му бе невесело. Твърде рядко той посягаше към чашата си: обкован в злато череп на убит враг. От време на време той тръсваше със скрита досада дългите си тъмни коси назад, сякаш искаше да пропъди някаква неприятна мисъл, дълбаеща челото му. Какво тревожеше сина на славния Мундзук, светлината на света, славата на човеците?

Думите на певеца, угодни и ласкателни, не разсипваха бръчките по лицето на могъщия властелин. Да, велика бе неговата мощ, неизмерима неговата власт. Атила затвори очи, задиша тежко. Ала човешка мощ бе това. Слаба. Можеше ли той да се бори с волята на Бога?

Един от пратениците се наведе и попита багаина, който стоеше до него, защо великият хан не е весел и какво смущава духа му.

Багаинът се огледа предпазливо наоколо си. Никой освен него не разбираше ромейски. И той отвърна:

— Преди няколко време, един врачовник предсказа на „от Бога поставения“ хан, че заедно с неговия живот ще свърши и неговата мощ, че след смъртта му великата му държава ще изчезне тъй бързо, както е създадена. Ала че най-малкият му син ще продължи рода и държавата му, макар и под друго име, до края на света. Оттогава великият хан тръпне над живота на Ирник и му е дал заповед неотлъчно да го следва навсякъде.

Пратеникът отправи любопитно взор към най-младия хан, след това погледна отново към Атила.

Властелинът на хуните полека се изправи и заедно с него станаха на крака всички останали. Той приближи към чуждите пратеници и подкачи разговор с тях. Ала докато тълмачът превеждаше обичайните слова, всички забелязаха, как мрачевината от лицето на Атила внезапно се разпръсна. Ирник бе застанал отляво на баща си. Той се обърна към най-малкия си син и нежно го пощипна с два пръста за бузата. И съкращавайки всички разговори, той му даде знак да върви след него, напускайки шатрата сред поклоните на боилите и чуждоземни.

Пред вратите на Рим победните хунски орди спряха, готови да сринат града на Петровия наместник. Нямаше да има пощада за него, тъй както не бе имало и за другите.

Тогава, смаян, светът видя нещо небивало.

Срещу могъщата бойна сила излезе да се бори само един човек. Един слаб старец. С голи ръце. Ала с едно мощно оръжие: божиято слово.

За пръв път един папа се унижаваше да пресреща чужд господар пред стените на своята столица. Лъв първи, наречен после Свети, не се побоя да премери сили с Господаря на света.

Когато се намериха един срещу друг, двамата противници се изгледаха с любопитство. Атила отдаде почит на дребничкия, слаб старец, облечен в бяло, със сребърен кръст на гърдите. Лъв Първи благослови великия хан, прикривайки с мъка удивлението си. Нима този сух, нисък мъж, с пронизващи очи и сдържано величие във всяко

свое движение, бе Атила, наречен Бич Божий, страшилището на хората?

Папата не можеше да отрече в себе си, че преди да се яви пред всемогъщия хун, бе изпитал чувство подобно на това, което изпитва човек, който влиза необръжен в клетката на разгневен лъв.

Господарят на земните царства и господарят на човешките души останаха сами.

— Защо идваш да разрушиш моя град? — попита тихо старецът.

Ханът на хуните се замисли, после каза:

— Чрез благословията на небето, боеспособността на началниците и войските ми и силата на превъзходните ми коне аз сразих своите врагове един след друг. Сега е дошел редът на земята, в която ти живееш.

— А кои смяташ за свои врагове?

— Тия, които не признават властта, силата и могъществото на моя род.

— Защо искаш всички народи, всички князе, да се подчиняват на твоята власт? С какво тя е по-добра, пожелана от чуждата?

С гордо презрение Атила посочи към запад.

— Вие, хората на залязващото слънце, живеете един измамен живот. Вие почитате думата, а не делото. Вие се кланяте пред лъжата, а не пред истината. Но ако някой дири истината, Бог вижда. И ако някои лъже, Бог също вижда и отдава правда. Вие се наричате по-умни, по-знаещи от нас, ала знанията си употребявате само за зло. Мъжете ви са алчни за злато, жените за красиви дрехи. Една хубава огърлица им е по-свидна от дома, пълен с яки и хубави деца. Вие не държите на дадената клетва, князете ви не са достойни господари, а роби, които с подлост и низки средства пълзят към властта. Затова моята власт ще бъде най-добрата власт за всички народи. Моята държава ще бъде държава за всички страни. За това дело е определен моят род. Велико е неговото призвание. И аз съм длъжен да се подчиня на повелите на Тангра всемогъщ. Вие, западните, сте един загиващ свят. И аз няма да ви пощадя.

Божият служител сведе чело. После въздъхна и отвърна:

— Ти си прав. Но само едно средство ли има, за да се поправи този грешен свят? Само кръвта и разрушението ли?

— Средството е само едно. Борбата. Светлината побеждава мрака, доброто смазва злото. Ала с борба.

— И тук си прав, Атила, сине мой. Но в борбата има и други оръжия. Те са оръжията на нашия Бог, комуто аз съм пръв слуга.

— А те са?

— Благата дума. Любовта. Прощката. Често те са по-силни от всичко. С тях по-лесно се отключват сърцата, превземат градовете, покоряват князете.

Атила сви вежди.

— И ти с тях ли мислиш да ме покориш?

— Аз не искам да те покорявам. Само искам да спася моето паство, на което съм верен овчар.

— Нима ние сме вълци?

— Щом проливате кръв...

— Но и вашият бог проля кръвта си на кръста. Този нов свят не може да се роди без жертва.

Навън леко отекваха стъпките на верни стражи. Цвилене на коне се разнасяше из здрачната равнина. Откъм светия град долетя звън от камбани. Размеси се с дългите призови на бойните тръби.

Двамата господари на света мислеха едно и също нещо.

И двамата се бореха за една правда. Те не бяха вратове.

На прага на шатрата се открии стройна осанка. Радостен лъч плъзна по оглъбеното лице на Атила. Видът на любимия син го изтръгна от мислите му. За пръв път хунски господар страдаше от съмнение в правотата на вярата си.

Хан ювиги кимна на младежа да приближи. Ирник свали самурения си островръх калпак, сложи го под мишница, кимна с глава. Остриганото му теме остана покрито само с ниска, кръгла шапчица от плъст, обшита покрая с гайтан. Гордо прозвуча гласът на Атила:

— Това е Ирник, когото тия дни назначих за предводител на най-голямото си племе — българите. Защото ми предрекоха, че този мой син ще продължи рода ми, затова му давам най-вярната, най-добрата, най-храбрата орда.

И с бащинска обич той протегна ръка, потупна младежа по бузата, както се прави с малко, галено дете.

Ирник спазваше строгата повеля: да се не отлъчва дълго време от взора на родителя си.

— Този ще продължи силата на рода ми, ще запази държавата ми, ще довърши в бъдещето започналото от прастари времена. Дори и да приеме някога твоята вяра, отче свети, нашият род ще остане да се бори за тържеството на правдата в тоя свят.

Светът, учуден и поразен, видя как могъщият Атила вдигна войските си, великодушно освободи Рим от обсадата и се прибра в дървения си палат, между Тиса и Дунав. Цяла година той се бори в себе си с думите на християнския първосвещеник. Накрая надделя верността към вярата на предците. Борбата, святата борба и жертвата за правда и истина бе техният закон. Само чрез мощ и сила можеше доброто да празнува победа над злото. Тъй го бяха учили, тъй знаеше, тъй можеше. Ако искаха, нека идните колена подирят нова истина.

В разгара на мощни бойни приготовления, Атила внезапно умря. Наглед злото бе сразило доброто. Не в открита бран, не в равна борба бяха работили враговете на великия хунски хан ювиги, не в ясната светлина, а в сянката на коварството.

Повдигнаха се покорените племена. Разпадна се великата империя, преди още да има време да получи здрава спойка. Загинаха в кървави боеве Елак, Еменчур и Улчиндур. Прибраха Денгизик и Ирник остатъците от славната войска на баща си и водиха паметни битки край реките Сава и Вит, та всъде се разнесе вик: няма по-опасно нещо от това да се води бран с хуните, няма по-страшен народ в целия свят от българите!

Денгизик падна в бой пред Цариград.

Остана само Ирник, със своята вярна българска орда.

Прибра се най-малкият Атилов — син в стария онгъл, там, където бе ядката на великата империя, из понтийските степи, между реките Атил и Бористен, близо до устията на Дунава, до Малка Скития.

Не загина родът Дуло и народът, който почиташе като бог борбата за правда, мощта на истината и победата на доброто.

В именника на българските ханове намираме:

„Тези пет князе управляваха княжеството 515 години отвъд Дунава с остригани глави, а след това дойде отсам Дунава Исперих княз също и до сега...“

ХАН ЮВИГИ ТЕРВЕЛ

За трети път Тервел накара да му прочетат тайното послание, което Юстиниан Ринотмет бе изпратил по доверения си патриций Стефан до българския повелител. Императорът чакаше отговор при устието на Дунава. Добрият приятел, който в дни на неволи остава еднакво предан, както и по времето на славата и мощта — е нещо много рядко. Такъв приятел беше патриций Стефан. Той бе придружил низвергнатия император по тежкия път на изгнанието чак до Херсон, където го бяха заточили новите владетели на Константинопол, след като му бяха отрязали носа. После заедно с него беше побегнал в хазарските земи, а сега отново беше преплувал с Юстиниана бурното Евксинско море, на слаб, неверен члун, като едва бяха спасили живота си сред страшните талази, дорде стигнат спасителния български бряг.

И сега, след като прочете отново писмото на императора до българския повелител, Стефан се опита да убеди великия хан да спаси Юстиниана.

— Зла съдба преследва моя нещастен господар. Едва успяхме да избягаме от Херсон и да намерим убежище при хазарския хан, където императорът се ожени за сестра му, когато ония в Константинопол почнаха пак да го преследват. За злато човек може да продаде и баща си, и майка си... — патрицията буйно изви черните си вежди като лъкове. — Хаганът се съгласи за две торби жълтици да върже императора и да го изпрати в Царския град. Добре, че жена му, сестрата на хагана, дочула какво се готви и съобщи на мъжа си. Една нощ избягахме с нещастния ми господар през морето, на път към твоите земи. През страшни бури едва стигнахме българския бряг. И сега императорът чака — сам, болен, в бойницата на твоята крепост край морето, близо до Сулинското устие на Истъра. Смили се над него, могъщи хане! — патрицията падна на колене, сведе чело до земята. Сълзи задушиха гласа му. — В тебе е надеждата ни! Моят висок повелител е готов да приеме всяко условие, само да му дадеш военна

помощ, да срази враговете си и си отмъсти за позора. Той е готов да ти даде дъщеря си за съпруга...

Лека усмивка смекчи навъсеното лице на Тервел, който се разхождаше с бавни, широки крачки из ширния трем на своя дом във Вътрешния град на Плиска. Братята му и боилядите, свикани на съвет, следяха със загрижен поглед мълчаливата разходка на Аспаруховия син. Какво решение щеше да вземе прославеният победител на ромеите?

Щеше ли да приеме тия предложения, когато от опит знаеше, че Византия всичко обещава, когато е в нужда и неволи, но после нищо не изпълнява? Не беше ли толкова пъти Юстиниан нарушавал мирните договори до сега?

Патриций Стефан изтри очи с избледнялата разкъсана свила на някогашния си златовезан ръкав и продължи:

— Юстиниан ще ти даде злато и сребро, колкото искаш. Копринени дрехи... Каквото пожелаеш...

Тервел внезапно спря крачките си, седна на престола, издигнат върху висока полукръгла площадка, положи ръце на двете мраморни лъвски глави:

— А дали ще ми даде сан равен на неговия?

Патрицият дълбоко се поклони, за да прикрие бледината, която бе покрила лицето му. Юстиниан бе поръчал да не се скъпи на обещания. Важно бе да се получи подкрепата на българския хан.

— А дали ще ми отстъпи Загорската земя?

Византиецът стисна зъби. Земя... Земя никога не се даваше. Ала Юстиниан чакаше при Сулинското устие отговора, от който зависеше животът му. И той отново се поклони.

— Ще даде всичко, каквото пожелаеш.

Откъм петоъгълната кула при южната порта се зачуха призови от рог. Бързите и припрени звуци известяваха, че вдигат втората порта по отвесните улеи в каменните стени. През нощта бърз гончия бе известил, че очакваните гости са минали Ришкия проход. И ето че сега те пристигаха. Копиеносци от площадките на бойниците сведоха сулиците с конските опашки в чест на пристигащите. Многобройните копита зачаткаха по калдъръма на вътрешния двор, после отекнаха стъпки по зеленикавия мрамор на преддверието.

Патриций Стефан се поклони за последен път и биде отведен в трема за гости, а боилите излязоха да посрещнат високите пътници. Сведоха остриганите си глави в дълбока почит, помогнаха им да свалят плъстените си гуни.

Когато влязоха в престолната зала, Кубер и Мавър снеха кожените си островърхи шлемове и ги сложиха под лявата мишница. И техните глави, покрити с ленено кепе, също бяха остригани на темето. Само трите плитки, които се спущаха от тила надолу сочеха високия им произход. Единствен хан ювиги имаше право да не си стриже косата. Единствен той можеше да стои с покрита глава, дори и пред близките си сродници.

Гостите се поклониха пред повелителя на всички българи. Кубер, брат на хан ювиги Аспарух, крепко прегърна племенника си, когото не беше виждал от страшните дни на Юстиниановото нападение през 688 година.

Ако тогава мизийските българи не се бяха притекли на помощ на керамисийските, отрядите на Кубер мъчно щяха да се справят с огромната императорска войска. Защото Юстиниан, нарушавайки договора за мир, бе предприел поход срещу „Славиния и България“ към Солун. Първото му дело било да изсели пленените славяни в Мала Азия, в областта Опсикион, като наказание за съюза им с българите.

Ала се бе случило нещо неочаквано.

След като разбили с помощта на българите от Горна земя вероломните византийци, българите от Долна земя се поселили и в опразнените земи на изселените смоляни, драговити и струмъни. Този неуспех прелял чашата на търпението в Константинопол. Възмутеният народ свалил Юстиниан от престола, а пълководецът Леонтий заповядал да му отрежат носа и го заточат в понтийския Херсон. Сам Леонтий се възцарил на негово място.

Тервел целуна десницата на чичо си и на стария кавхан Мавър, побелял и изнемощял от дългия плен у ромеите, ала запазил все още бодрата си усмивка и огнеметен взор. Като подадоха на прислужниците мечовете, закачени на широките им колани, гостите отидоха да се поклонят на великата ханка, буля Шаролду, която го прие седнала върху ракла, покрита с борсукова кожа.

Мавър вдигна на ръце най-малкия Тервелов син.

— Веднага личи, че е от рода Дуло! — се изсмя гръмко кавханът, а после се обърна към хана. — Ще разбера ли за какво бихме тоя дълъг път, или да бяхме похапнали най-напред?

Започна угощение с много прадедовски ястия и пития. Прислужници безшумно влизаха и излизаха, сипваха от високите кани пенлив кумис. Гостите се развеселиха, пиха наздравица със стари акрани, побелели като тях, ала все още с права войнишка стойка. От препечената пастърма лъхаше мирис, който караше ноздрите алчно да потръпват. Далечен спомен за родната степ и бащината юрта, за цвиленето на вихрено препускащи ергелета, за песните на жени с бадемови очи и черни вежди забулваше с влага зениците на млади и стари.

Хан Тервел откъсна най-хубавата мръвка и я подаде на чичо си Кубер, който бе седнал на почетното място от лявата му страна, после почна да раздава, по реда на старшинството, лакоми късове на своите хранени хора. Много пъти се пълниха и изпразваха златните и сребърни пахари с изображения на конници, лъвове, кучета. Спомниха си славните дни на предците, когато българите бяха наченали да превземат тази земя още по времето на императора Анастасий, през 490 година, като преминали от Бдин и първом почнали да завземат долната Охридска земя, а след това цялата тая земя...^[1] Пяха песни за славните дни, когато Кубер и Мавър се бяха опитали да превземат Солун за столица на българите, слезли откъм Панония, когато Аспарух бе преминал Великата река...

Внезапно всички затихнаха. Ханът бе дал знак, че ще говори. Прислужниците незабелязано изчезнаха.

— Чичовци мои, бащини ми сродници! — каза замислено Тервел — ако можех да ви спестя този дълъг път, щях да го сторя на драго сърце. — Ала ви повиках, защото вашият съвет ми е много нужен. Защото отговорът ми трябва веднага да се отнесе горе, край устията на великата река. Там чака Юстиниан. А трябва да обмислим добре...

Старият Аспарухов брат вдигна дебелиите си бели вежди.

— Какво иска от нас ромеецът?

— Преси убежище и закрила. Искате да отидем с войските си към Царския град и да му помогнем да си върне престола.

Старият хан задиша тежко. Бледото му чело пламна в ярка червенина.

— Безстиден кръвопиец! Как е дръзнал? Обещава всичко, когато имат нужда от нас, а после вероломно нарушава клетвите си. Ние не сме забравили как изсели нашите съюзници, славяните. А после ги изби, когато се опитаха да избягат при арабите. Не пощади ни старци, ни младенци! Нима ти забрави? Изгони го!

Хан ювиги Тервел изгледа смаян стария си чичо.

— Но той е неприкосновено лице! Беглец, подирил убежище сред нас! Българската чест не ми позволява.

Кубер въздъхна, изтри потта от лицето си. Яростта му затихна. Изпи до дъно пълна купа кумис.

— Нали на това се надяват... Българите направиха много добро на християните, а християните забравиха това...

Кавхан Мавър внезапно се намеси:

— Какво обещава носоотрязаният срещу твоята помощ, Тервеле?

— Всичко. Всичко, каквото поискаме.

— А това значи — нищо. Защото той не мисли да сдържи обещанията си... — пак въздъхна тежко Кубер. — Пак ще ни излъже.

Тервел спокойно отвърна:

— Ако някой търси истината, Тангра вижда. А ако някой лъже — Тангра пак вижда. И всеки получава заслуженото. Сега отрязаха носа на клетвопрестъпника, утре може да му хвъркне главата. Щом нищо не е разбрал от изпитанията. Ала друго е моето желание — всички извърнаха лице към него и зачакаха със затаен дъх. — Аз реших да спася моя най-голям враг. Нему е нужна сега моята помощ, но и на мене е нужно сега да получа това, което ми трябва!

— И какво е то? — попита тихо Кубер хан.

— Искам Цариград да ме признае за владетел равен на василевса. Искам народите в тая земя да виждат в мене своя законен закрилник. Нека всеки види, че ханът на българите сваля и слага императорите на Цариградския престол! Ала друго е най-важното! Аз ще искам земя!

Всички изгледаха поразени великия хан. Та кой даваше земя без бой и кръв?

— Земя ни трябва. И когато мога да я взема без бран — ще я искам. А инак ми е все едно дали на престола в Цариград стои носоотрязаният Юстиниан или носоотрязаният Леонтий. Новият император Тиберий успя и него да обезобрази. А веднъж стъпят ли

моите войски в крепостите на Загорието, нека ромеите се отказват от думата си!

— Ти само ще засилиш нашия враг... — поклати глава Кубер. — Ромеецът няма никога да допусне друг да дели място с него. И няма да се откаже от старото си вероломство, докато не ни смаже.

— Чичо ти е прав! — внезапно се намеси Мавър. — Ромеите са по-хитри от нас. Ние почитаме договорите и не се осланяме на лукавства, а само на правото и своята сила!

Мълчаха боилите от родовете Вокил и Угаин, Ерми, Чакарар и Кувиар. Мълчаха и мислеха, че Тервел е прав, но че Кубер казва самата истина. Пресрещаха се две мнения, две непримирими становища.

Когато Тервел отново заговори, в очите му блестеше непоколебимо решение:

— Силата ни е в съюза с тукашните племена! Всеки, който премине Дунава, те го приемат като освободител! Тия, които работят в рудниците, още помнят, че са се казвали беси, мизи, одризи... А славяните ни гледат като закрилници. Тук, на тоя земен край ще се създаде нова държава, силна и многобройна, която да замести източния Рим... С един народ, един език, една вяра...

Слушаха боилите и поклащаха глава. Такава дръзка мечта досега не беше докосвала сърцата им. Да възродят велика Кубратова България тук? Край границата на могъща Византия? Непосилна задача. Как ще споиш в едно цяло българи и славяни, поримчени даки и беси, погърчени македонци и илири? Едни се кланяха тайно на Митра, други принасяха жертви на Перун и Лада, трети вярваха в Тангра или в бога на християните.

Багаин Ославна от рода Вокил стана и каза:

— Ние българите ще се загубим сред толкова разнолики племена. Нека запазим чист от чуждото своя български закон.

Ала таркан Токту от рода Чакарар сложи решително пахара върху трапезата и скочи:

— Хан ювиги има винаги право!

Всички трепнаха. Това беше така. Но за някои хан ювиги можеше да не бъде само от рода Дуло. Тервел усети мислите им. Така! Значи червеят беше почнал да прояжда корените на старата българска вяроност. Думите му отсякоха тишината тежки и безпощадни.

— Който не е съгласен с мен, нека напусне трапезата. С това престава да бъде мой хранен човек.

Никой не мръдна. Ала мълчанието говореше достатъчно ясно.

Тогава Кубер стана и поиска да донесат плаща му. Оръжието. Стана и старият боил Мавър, който в дълголетното пленничество у ромеите не бе загубил старата си дързост.

— Да се приберем. Утре пак ни чака дълъг път.

— За носоотрязания император аз няма да дам нито един от моите керамисийци... — отсече старият Исперихов брат. — Ние ще се върнем в нашите селища в Долната земя, но приятелство с врага няма да правим. Бъдните дни ще покажат кой е сбъркал...

След няколко дни Тервел изпрати с велика чест и скъпи подаръци своите чичовци към южния онгъл. Там, в Куберовия аул остана скътан най-чист и непримесен духът на древните предци. От тия земи изгря по-късно българската писменост, която спои в едно неделимо цяло славянските племена на полуострова. Там хан Борис изпрати най-вдъхновения си проповедник, за да разцъфти това, което не бе хванало корен в Моравско. Когато гаснеше звездата на Плиска, пламваше светлината на Преспа. Това, което губеше Петър, връщаше го Самуил. Петър Делян, Константин Бодин и Георги Войтех се бориха до последен дъх за свободата на „тема България“, древната земя, където Дионис бе сочил пътя към радост и щастие, апостол Павел бе учил людеите на истинското християнство, синовете на комит Никола щяха да закрилят бабуните и човечната им вяра...

Не стана нужда от кървава борба. Само присъствието на войска от 15 000 българи и славяни пред стените на Цариград бе достатъчно. Разположил стана си от Харсийската порта до Влахернската, Тервел остана там, докато Юстиниан Носоотрязания седна отново на византийския престол и разчисти сметките си с всички врагове.

Тервел бе изпълнил задължението си. Оставаше и императорът да му даде обещаното. Топлият южняк развяваше знамената на славянските пешаци, конските опашки върху пиките на българските конници, които преминаваха в тържествено шествие пред площадките, извисени за двата престола върху едно поле извън града. Крепостните стени бяха почернели от народ, който махаше с ръце и поздравяваше кесар Тервел, облечен в царска хламида, седнал редом с василевса и равен нему по чин.

Кесар Тервел бавно се изправи и слезе на ливадата. Сложи на земята бойния си щит, заби до него камшика си за езда. Императорът заповяда да ги покриват с купчина жълтици до върха на камшика. После кесарят начерта с копието си кръг, заби го по средата му и Юстиниан нареди да натрупат до върха на копието върху очертания кръг куп златотъкани платове и копринени дрехи. Най-сетне всеки войник получи право да загребе от ковчези пълни с пари по една шепа злато с десницата си и шепа сребро с лявата ръка.

Първото условие бе изпълнено. От второто Тервел се отказваше. Някога войводата Мавър се беше оженил за ромейка. Затова синът, който тя му беше родила, бе предал на византийците грижливо таения кроеж за превземането на Солун от керамисийските българи и техните славянски съюзници.

Но третото условие трябваше да бъде изпълнено. Юстиниан втори отстъпи загорските земи с тайната мисъл отново да си ги върне. И наистина след три години той внезапно слезе с войските си при Анхиало и се опита да си вземе обратно дадените области. Но отново сразен от българите, той едва успя да се прибере зад Цариградските стени, с повторно бягство. Подир три години, отново свален от престола, Юстиниан не се посвени пак да поиска закрила и помощ от Тервел. Българският хан великодушно му изпрати 3 000 конника, за да бъде верен на договора с неверния си съюзник.

Но този път разгневените ромейци отрязаха на носотрязания император — главата.

Хан ювиги Тервел заповяда да се изкопае дълбок ров на южната му граница, известен през вековете с името Еркесия, а на мадарските скали нареди да се издълбае надпис, до образа На Конника, за да бъдат запаметени тия кратки слова:

„Юстиниан поиска помощ от българите и отиде при Тервел. На носотрязания император не повярваха моите чичовци в Солунско и си отидоха в техните селища. Чрез договор архонт Тервел даде на императора 15 000 души в помощ. Императорът заедно с мен победи добре.“

Така всеки тръгна по своя път. Славянобългарите в Мизия постигнаха при Борис замечтаното от Тервел, а Симеон го завърши, когато стана цар на всички българи и ромеи. Славянобългарите в Долната земя, отделени с непристъпни планини, пълноводни реки и

ширни езера, запазиха жив пламъка на българския дух. И оттам пращаха искри на народна сваяст, споили в себе си, през течение на вековете, свободолубието на славяните и непоклатимата вяност на Куберовите керамисийци.

[1] Добавка към Манасиевата хроника. ↑

КРУМ

„По 796 година българите, дете отидоха у Панония с четвъртия Кубратов син и станаха поданици на Обрите (Аварите) направиха Крума за крал, когото по 802 година виждаме да стане крал и на Аспаруховите българи, дете основаха българското кралство покрай Дунавът. От това двата дела стават едно, стават силни и царството им зафана корени.“

(„Месецослов“ за 1857 год., „Един поглед върху Българската история“, стр.77. Изд. от „Община на българската книжнина.“ Цариград 1856 г.).

Всичко живо на тоя свят се бори за своето съществуване. Старото брани упорито завоювани с тежки жертви права, младото с неудържим устрем преследва своите цели.

Древният Рим бавно загиваше, сразен от неизбежната съдба на всичко, обречено да умре. Нови племена диреха своето място под слънцето, за да могат свободно да се развиват, да растат, да изпълняват задачата, за която са се явили на живот. Еднодневки минаваха и изчезваха, без да оставят следа за някое славно дело или поне бледен спомен за някое име, погазени от жизнените сили на по-устойчивите и по-дръзките, които неотстъпно разчистваха пътя пред себе си.

Право за живот!

И всеки го бранеше с оръжията, които му беше дарила природата: сила, хитрост, разум, храброст, търпеливост, постоянство... Побеждаваше този, който притежаваше най-много от тях.

Вече цял век как държавата, основана от хан Аспарух, се мъчеше да захване корени, да стъпи здраво, да се развие и стигне своята зрелост.

Да остави диря в историята.

Враждебни сили се бяха опитали да сведат, да изтръгнат младата фиданка. Потайно зло гризеше корените, сушеше жизнените сокове, внезапни вихри брулеха напъпилите цветове. И сякаш идваше краят. Всичко бе мъртво, изличено, без да е дало плод. После отново фиданката вдигаше чело, зеленееше, растеше. За да повехне пак, немоощна, сразена от мразни бури или изгаряща жар. А понякога нови кълнове удължаваха живота ѝ.

За един век — тринадесет хана. Някои се задържаха по-дълго. Но внезапна смърт пресичаше подновеното дело. Някои не се застояваха две, дори една година. Други изкарваха едва няколко месеца. Разгневените българи сами ги сваляха и убиваха, несвикнали тяхното „непобедимо племе“ да търпи несполука.

Но иде една съдбовна година. В 802 лето поема властта хан Крум. Кой е той? От чий род? Как се казва баща му?

Първото му дело е решително да установи пределите на своята държава. Карл Велики разбира, че новият български хан няма да отстъпи лесно в борбата за аварското наследство. И предпочита да разреши спора по мирен начин. Граница между българи и франки става река Тиса. Отначало Византия приема с доволство тази новина. Тя знае старата поговорка, че е по-добре да си на немците приятел, отколкото съсед. Не беше забравила времената на готи, гепиди, вандала... Притиснати между ромеи и франки, самонадеяните българи щяха скоро да загубят нетрайното си ханство.

Но изненадите следват една подир друга. Удар след удар. С невиджан размах и смайваща смелост. Докато Цариград чака да пламне война край Тиса, научава, че всички „Славинии“ между империята на Каролингите и Хазарския хаганат, всички остатъци от най-древното население между Карпатите и Дунава, заедно с българите, които бяха „управлявали 515 години с остригани глави“ отвъд голямата река — всички те признали върховенството на хан Крум, който става повелител и на Аспаруховите българи. В тая нова държава никой не бил насилван да промени вярата или езика си. Покръстените още от времето на апостол Павел си имали своите

общини, едни се кланяли на Перун, други раздавали жсртвено жито на Морена или почитали оброчните плочки с образа на Митра, други възхвалявали Тангра...

Още в самото начало на своята управа Крум се погрижил това, което се е заел да изгради с кръвта на своите смели конници и безстрашни пехотинци — да има трайни темели, да пребъде векове и хилядолетия, докато остатъците от траките не са се още напълно претопили и изличили от паметта на света, както се беше затрил споменът за мощните някога бриги, мирмидони, одризи, докато на юг славянските князе не прекъсваха борбата си против византийската власт, която елинизираше, едно след друго племената им чрез своята църква и писменост.

Трудна, непосилна задача. Тъй беше загинало младото господарство на моравския княз. Само в борба против франките и латинската писменост на Римската църква. Тъй беше пропаднала и мощната аварска държава, без да остави следа от себе си. Но Крум не беше този, който щеше да изостави започнатото дело. А щеше да я води на живот и смърт.

И първото нещо, което направил, било да издири причините, които разсипват държавите, както малките, тъй и големите. Затова наредил да му доведат някои възрастни аварски роби и ги разпитал защо е пропаднала тяхната сила. Един, който изглеждало, че е на голяма почит между тях, отговорил:

„Господарю! Причините на нашите злочестия са тия, които погубват винаги и най-главните царства. Хората, които бяха силни с интригите и клеветите си, направиха, щото най-умните и най-кадърните да напуснат управлението. Неправдата и подкупът влязоха в съдилищата. Виното и тлъстото месо надебелиха телата и затъпиха умовете. Правдата, милостите, службите, всичко се продаваше. Ние самите се турнахме на продан и станахме смет. Ние бяхме съсипани, преди да ни съсипят нашите неприятели“...

Слушал ханът дълбоко замислен и решил да свика народен събор, на който да обяви за обсъждане своите нови закони. Закони, които ще бъдат най-яката спойка за новата държава, застанала между източния и западния Рим. Нова по всички. Отраснал край Тиса, потомък на Кубратовите българи, далеч от пагубното съседство с Византия, младият хан, наричан още и Крумиш, не познавал още

отровата на клеветата и лъжата — извор на всяко зло. Това зло, което разклащало из основи, вече сто години, държавата, основана край Дунава от Аспаруха. И обявил:

„Ако някой обвини някого в нещо, първо да бъде запрян и здраво разпитан. Ако излезе, че е клеветник и лъжец — да се убие.“

„Ако някой осиромашее, неговите другари да отделят от своето имущество и го подпомогнат. Не искат ли да сторят това, да им се отнеме цялото имущество. А ако някой повторно осиромашей и не иска да работи, а ходи да проси и краде — да му се пречупят краката.“

„Да се изкоренят лозята.“

„Който покани на трапезата си някой съдник, обвинен в неправда или грабеж — да му се отнеме имането.“

Народът единодушно одобрил на събора предложените закони. В българската държава нямало място за измамници и клеветници, за ленивци, крадци и подкупници.

Закони строги и безмилостни.

Но справедливи.

Следният удар разкрива друга Крумова черта.

Византийският император бързал да потегли първи с войските си към север, по стария боен път Цариград–Одрин–Дунава, през равна Тракия и Старопланинските проходи. С една победа над неопитния хан той смятал да сломи вълненията на славянските племена в Пелопонес и Тесалия, бунтовете им край брега на долна Струма. Ненаправно Византия подозирала, че размирията на езерци, милинги и ринхини, берзити и сагудати се подкрепят от Плиска. Но Крум изчакавал, за да следи намеренията на ромеите, без да издава своите.

Да изчака, за да нанесе с някой смел замах — дръзка изненада.

Император Никифор бил наистина безкрайно изненадан, като не срещнал никъде по пътя си към Плиска българските войски. Сякаш Крум бил убеден, че този път заговорът срещу владетеля ще избухне в Цариград, а не както до тогава — в Плиска. И докато Никифор бързал да се върне, за да накаже бунтовниците, още по-смайваща вест щяла да го порази.

Крум се явил ненадейно при долна Струма и нападнал византийските войски тъкмо по времето, когато получавали

ежегодната си заплата. Българските войски изчезнали тъй неочаквано, както се явили. Но със себе си отнесли целия обоз на ромеите и 73 000 жълтици. Изненадани и изплашени, стратегите не оказали почти никаква съпротива, а войниците им, останали без заплата, почнали да негодуват против своите военачалници и императора. Волята им за борба изчезнала.

Затова, когато след няколко месеца българите се яздили пред Сердика и я обсадили, византийските защитници предпочели да водят преговори за предаване, вместо да я бранят в честна бран. Пътят към юг бил вече свободен. След като сринали до основи стените на яката крепост, българите можели вече да занесат на южните „Славинии“ своята мощна закрила, да продължат делото на Аспарух и Тервел.

Наближавал вече часът за решителното сблъскване.

Никифор I Геник се изстъпва на историческата сцена като равен противник в страшния двубой, който ще определи съдбата на две държави за вековете. И почва да нанася своите изненади. На мястото на сринатата крепост Сердика той слага между българските войски и южните славяни една жива преграда. Изселва ромеи от всички провинции на империята, като безмилостно им продава имотите и ги изпраща сред славяните край Струма — най-непокорните. За да им отнеме желанието да дигат бунтове и да чакат ханските войски. Защото преселените ромеи завземали земите им, навлизали в къщите им, озлобени и гладни натрапници, които отнемали хляба им.

През май на 811 година Никифор потеглил с грамадна войска, събрана от всички европейски и азиатски теми на империята. Но в граничната крепост Маркели той сам е изненадан. Там го чакат пратениците на хана.

Крум предлага мир.

Не може ли да се споразумеят без разорения и кръвопролития?

Не може! Войските на Никифор напредват към Плиска. Огън и смърт са техните следи. Жени, деца, старци — всичко пада под жестоката сеч. Селищата горят дни наред. Унищожават се храната, добитъкът се коли. Плиска е опожарена, ханските дворци ограбени и сринати. България трябва да бъде изличена от земята. Но къде е Крум? Къде са войските му? След първите боеве те изчезват. Какво мисли ханът? Изплаши ли се? Време ли печели?

Втори пратеник пристига при Никифор с думите на хана:

„Ето. Ти победи. И тъй, вземи, каквото ти е угодно и си иди с мир.“

И получава нов отказ.

Легендата казва, че тогава Крум изрекъл прочутите слова:

„Като не щеш мира, на ти секира!“

Бавно се движела победоносната войска, преситена от грабеж, опиянена от надменност. Българите бяха сразени. И нямаше вече „Славиниите“ на кого да се надяват и да се бунтуват. И никога нямаше да си основат своя, славянска държава. На ромейската империя трябваше население, което да работи земята и пази границите. В южните теми то щеше да говори гръцки, тъй както на север даки и гети бяха забравили родния си говор и възприели ромейския.

В това време опитният ловец ловко притеглял плячката си към тайната примка. Народът предано изпълнявал всяка повеля. Жени грабвали оръжие и отивали в бойните дружини. Аварските пленници доброволно предлагали да помагат. Яките ръце на славянските селяци ден и нощ сечели дървета, изградили високи дървени укрепления при южния изход на старопланинския проход, към който приближавала Никифоровата войска.

През нощта срещу 26 юли българите внезапно нападнали византийците, които били спрели на почивка в прохода Верегава, за да продължат пътя си към юг. Уловени в капан, чак тогава ромеите разбрали готвената от Крум страшна изненада. Късно.

„Дори крилати да станем, пак няма да избегнем смъртта!“ — извикал Никифор.

Мощта на византийската войска била сломена. Чак два века по-късно по времето на Симеоновия син Петър, византийски войски дръзнали да преминат тия зловеци планински проходи. Може би, преди да отсекаат главата му, плененият Никифор Геник за миг си е спомнил жалния писък на дечицата, които бе заповядал в Плиска да прострат на земята и прекарат върху телата им валяци за чукане на жито.

И докато край тази зловеща глава, забучена на кол, няколко дена наред минавали с победна стъпка войските на българския хан, единственият Никифоров син Ставраки, смъртно ранен, ала спасен от

верни люде изживял последните си дни, покрусен от поражението и позора.

Вестта се разнесла по целия свят. С черепа на Никифор, обкован в сребро, българските ханове щяха да пият „здравница“ с гостите си.

Защото „ако някой търси истината, Тангра вижда, и ако някой лъже, Тангра пак вижда...“ И въздава всекиму заслуженото.

Все пак мъдрият хан не се замозабравя от победата си. И се задоволява с постигнатото. Той води война, ала не е войнствен. Затова отново протяга ръка за мир. Народът трябва да си отдъхне, да издигне над съсипиите нови, още по-величествени строежи, здрави мостове, водопроводи. Славянският княз Добромир отива пратеник при новия император Михаил, зетя на Никифор. Крум предлага да се възобнови старият мирен договор, сключен между Тервел и Теодоси III. Не могат ли двете страни да заживеят братски на полуострова? Да определят веднъж завинаги границата помежду си, за да прекарват людето живота си в мирен, благодатен труд?

Лекомисленият Михаил Рангаве се увлича от желание за мъст, за изличаване позора. Вероятно той се надява да спечели съюзници, които да ударят в гърба българите. Владетелят на франките отдавна иска от Византия да му признае императорската титла.

Докато чака решението на Цариград, българският хан не губи времето си. Изпраща отрядите си да завземат пограничния град Дебелт и преселва жителите му в България. След това слиза към юг. Славяните от тема „Тракия“ и тема „Македония“ посрещат с велика радост освободителните дружини. Дори преселените от Никифор ромеи използват случая и се завръщат по родните си места. Когато стига пред Месемврия, Крум смята, че е дал добър урок на Цариград. И изпраща ново послание:

„Ако не побързаш с мира, по твоя вина ще нападна Месемврия!“

Старата поговорка излиза вярна. Когато бог иска да погуби някого, първо му вземе ума. И наистина Михаил Рангаве и жена му Прокопия сякаш изумяват. Мирните послания на хана те смятат за признак на слабост.

Така ромеите загубват Месемврия. И все още не скланят за мир. А българите внимателно проучват пленените в Месемврия медни

тръби, с които византийците си служели да пращат прочутия „гръцки огън“, арабски техници, заловени през битките, им правели чертежи за нови стенобитни машини.

Най-сетне Византия отхвърля изпратеното за трети път предложение. Тя не може да се съгласи с някои точки. Особено с една. Крум е сложил като важно условие двете страни взаимно да си предават бегълците. Всеки, който напуска родната си страна и бяга при врага, не може да бъде простен. Той трябва да знае, че рано или късно ще плати своето тежко престъпление с тежко наказание. Крум знаеше, че войните се печелят не само на бойното поле с меч и копие. Но се губят, когато изменникът тайно работи в полза на неприятелите, като се надява, че там ще намери спасение. Ала защо византийците не държат да им се предават техните бегълци? Може би ги смятаха за свои полезни хора, очи и уши сред българите...

Михаил Рангаве отново почнал да събира войски от всички краища на империята. И когато през май на 813 година потеглил към Одрин, изпратен най-тържествено от жена си, която раздавала подаръци на военачалниците, от цариградските жители, които пеели победни песни, в това време станало слънчево затъмнение. Ромейската войска, обзета от гняв и лоши предчувствия, възроптала и накарала Прокопия да се прибере в столицата, където ѝ е мястото, вместо да държи бойни речи, за да вдъхновява стратегите.

В началото на юни 813 година двата противника разположили лагерите си близо до Версиникия край Одрин на 30 мили един от друг. Единият иска мир, другият иска война, но не смее да я започне. Напразно ромейските стратегии убеждавали императора, че българите са опасни в планинските битки, а на равното ще надделее византийското бойно изкуство. Петнадесет дни двете войски стояли построени в боен ред, една срещу друга, върху хълмистата местност северно от Одринската крепост. Жаждата, гладът, слънчевият пек, тревожното чувство, че са на неблагоприятно място, умората от чакането — накарали ромеите да губят търпение. Стратегът на дясното крило, Аплакис, заявил на императора, че всяко изкачване ще бъде гибелно, защото българите имат преимущество, че не са тежковъоръжени като тях. А с бързо нападение ромеите можеха да отблъснат противника на равното, където ще могат да разгърнат силите на пехотата си.

В това време Крум приемал, едно след друго, донесенията на своите наблюдатели.

„В дясното крило на ромеите има някакво раздвижване.“

„Ще изчакаме, докато почнат да слизат към дола. Тогава ще ударим с нашето дясно крило тяхното ляво, за да им препречим пътя към крепостта. Защото, като ги разбием, те ще искат да се скрият в нея!“ казва Крум на кавхана Охсун.

Нов съгледвач използва по стръмнината.

„В средището лъснаха щитове в ръцете им!“

„Значи смятат да ни отблъснат към Тунджа... Оседлайте бойния ми кон! Ще чакаме Аплакис първи да нападне. Никой да не мърда от мястото си.“

Таркан Цок сведе почитателно глава към брата си:

„Щом се спуснат в дола, ще ги обградя с лявото крило, за да ги отделя от средището на Рангаве. Аплакис го остави на мен. Княз Раслав удържа напора на стратег Лъв...“

Хан ювиги Крум пое дългото си бойно копие.

Беше 22 юни 813 година.

Изведнъж откъм ромеите се разнесоха звуци от рог, грохот от оръжие, конско цвилене. Кохортите на дясното им крило се свличаха като железен поток надолу, водени от стратег Аплакис.

Тогава българите, всички в един глас, нададоха своя страшен боен вик — та въздухът затрепера:

„Хурра!“

Още при първото сблъскване падна убит Аплакис. Дясното българско крило решително наблегна към крилото на стратег Лъв, за да отреже отстъплението му към крепостта. Хан Крум, начело на своето средишно ядро, се впусна към най-опасното място. Боят се разгаряше вече на равното с невиджана сила.

Но какво ставаше там?

Смутени от убийството на своя храбър вожд, войските на Аплакис се бяха разпръснали. Вместо да им отидат на помощ, войските на императора и на стратег Лъв се бяха разбягали.

„Никой да не преследва! — извика ханът — може клопка да е!“

Таркан Цок гледаше поразен как една силна войска, още преди да е опитала своята мощ, почва да бяга в безумен страх. И отказва да се подчини.

„Виж ги как хвърлят щитове и панцири на земята! Как се газят един други. Убиват се за един кон. Лъв и той бяга по петите на Рангаве!“

Насмешливата усмивка, която за миг бе трепнала по каменно спокойното лице на хана, изведнъж изчезна.

Те наистина бяха!

Бързо се разнесоха повелите му.

„Цок да обсади крепостта, заедно с Радислав! Кавхан Иратаио да преследва с конницата си ромеите и да не им дадат да се скрият в другите крепости по пътя към Цариград. Да се залови обозът! И, ако може, Рангаве!“

И сам Крум се понася във вихрено препускане подир бягащите, които яздели, докато конете им паднат изтощени, а после продължавали да тичат пеш, докато и те се строполят мъртви. Такъв ужас всявал грохотът на българската конница, от която се тресяла земята.

Михаил Рангаве повярвал, че се е спасил чак когато преминал портите на Цариградските стени. На 18 юли хан Крум обсадил столицата, като издигна насип с окоп от Влахерните до Златната порта, докато в това време в Светения дворец станал преврат. Войската свалила Михаил и Прокопия, които едва спасили живота си, като се подстригали в манастирство. Огромните приходи от църкви и манастири, с които първият министър на Рангаве — монахът Теодор Студит, разполагал за борба против иконоборците, щели да влязат вече в ръцете на войската. А тя смятала да наложи безмилостни данъци на големите поземлени собственици. Беше изминало вече времето на робовладелчеството. Създаваше се някакъв нов свят. Около стратега Тома Славянина бяха почнали вече да се събират първите бунтари, които след няколко години щяха да вдигнат страшното въстание на всички недоволници: на робите против господарите, на войниците против стратегите, на бедните против бирниците, на селяните против потисниците, на павликяните против гръцката църква, на племената, които искаха да отхвърлят византийското робство.

И отново великодушният и разумен български хан предлага преговори за разбирателство: честен мир или честна борба. Не беше ли

Крум наказвал със смърт изменниците, които бяха предпочели да му предадат Сердика, вместо да я бранят в достойна борба.

Сега на мястото на малодушния Михаил Рангаве ромейската войска е провъзгласила нов император. На 12 юлий Патриций Лъв, зован Арменец, стратег на лявото крило в боя при Версиникия, е коронясан под името Лъв.

Този път вече няма отказ. Императорът приема предложението за мир. Уговаря се срещата между двамата да стане край брега на морето. Лъв щял да дойде с кораб до пристана при Влахерна, а Крум на кон, от своя стан. Придружени само от двама свои верни люде. Но всички без оръжие.

Та каквото съдбата отреди.

Цариграждани се струпали по градските стени, за да гледат как „новият Сенахерим“ ще извърши на зелената ливада край морето, като върховен жрец, жертвоприношение на своя бог Тангра. Тържествено засвирили бойни тръби и се развели конските опашки, принадлежни към късите метални копия, войските поздравявали своя вожд, като удряли с меч по кръглите щитове. Начело на малка дружина яздел белогривестия си кон снажен мъж с широки плещи. Когато стъпил на земята, той не изглеждал така висок като своите пешаци. Ала величествената му стойка, изпълнените с достойнство движения, когато подавал червените юзди в ръцете на оръженосеца, когато поздравявал дружините си и се отправил към брега, изпълвали тълпите с почтителен трепет.

Обикновено ханът носел островърха кожена шапка, а в боя шлем. Сега той бил с открита глава. Дългата му коса се веела чак до кръста. Единствен хан ювиги имал право да не стриже косата си. Боили и багаини си оставяли перчем на бръснатото теме и три плитки, които се спущали от тила надолу. Всички други мъже си стрижели цялата глава.

Ханът потопил краката си в морето, измил се и излял чаша вода върху земята. Попръскал с вода войските си, които му се кланяли и го славели. Преминал между две редици девойки в тънки бели покривала, които пеели и развявали клончета, след това се завърнал в стана си,

който бил разперил шатри на хълма при черквата „Свети Безсребреници“.

През нощта ханът не можа да заспи. Дълго премисля заедно с първия си съветник, кавхана Охсун, това, което трябваше на следния ден да иска от новия император. Излязоха да се разходят по хълма в ясната лятна нощ. Откъм морето лъхаше свеж ветреца и разхлаждаше челото на двамата верни мъже. Облян в светлината на месеца, Царският град мамеше очите като приказно видение, като непостижима мечта.

Столицата на света...

И хан ювиги Крум потръпна от задачата, която всемогъщият Тангра слагаше в ръцете му. Да създаде и закрепил държава, която и след хиляда години пак ще се нарича българска, тогава, когато от тези величествени палати, църкви и кули ще е останал само споменът за името им. А върху тях бурени щяха да растат сред съсипиите им.

Кавхан Охсун прекъсна мислите му, като запитал внезапно:

„Защо новият василевс прие да преговаря за мир? Той не смята да го изпълнява! Защо се съгласи на всички наши условия освен за бегълците? Най-изгодното за тях. Ако от нас избяга един, те ни пращат сто.“

Крум сви правите черни вежди.

„Един! Но той винаги струва за сто. Хан Сабин... Хан Телерих. Ако те знаеха, че ще бъдат върнати обратно, нямаше да смеят да дирят убежище при врага. Най-опасният враг е този, който тайно работи като чуждо ухо. Защо Никифор Геник не угади, че ще сляза към Сердика? Защото никой освен мене и тебе не знаеше накъде ще тръгна!“

Ханът тихо се изсмя, поклати глава.

„Да видим утре как ще се разберем с новия! Той не е глупав като Рангаве. Хитър е тоя арменец... Как майсторски подхлъзна Михаила и го прати в манастир!“

Кавханът го изгледа смаян. Изведнъж всичко му стана ясно. Необяснимото бягство на ромейската войска. Нежеланието на Лъв да подпомогне дясното крило и средището. Ожесточението на стратегите против Михаил Рангаве и Прокопия... Отново се разгаряше борбата между иконоборците и Теодор Студит...

Щом Рангаве остави плана за боя да го прави един монах. Не се чудя, че Лъв успя да привлече войската, като ѝ обеща приходите от манастирите. „Опасен човек“, каза кавханът. „Всякога извлича полза за себе си.“

„Да видим утре какво ще извлече от нас...“ каза тихо Крум.

Върху градските стени народът пак се беше събрал да наблюдава необикновената среща. Великият хан беше дошел заедно с кавхана Охсун, зетя си Константин Пацик и сина му, роден от Крумовата сестра, придружени от трима щитоносци. Вместо да дойде лично, Лъв V беше изпратил логотет Хексовул като свой пълномощник. Бдителният хан, който беше честно изпълнил уговореното, все пак заръчал на своя сестреник да държи коня му „оседлан и заюзден“. През време на разговора той не отделял погледа си от пратениците, като следял с остър взор всяко тяхно движение.

Неочаквано логотетът на империята свалил шапката си.

За миг Крум скочил, заграден от своите хора, които го прикривали с щитовете си, и се метнал на готовия кон. Препуснал. Скрити в една близка къщичка, византийски войници го обсипали със стрели. Една го улучила в рамото, друга повалила коня му. Докато му помагал да се метне на неговия кон, кавхан Охсун паднал убит. Щитоносците били ранени, а Константин Пацик и сина му пленили. Върху крепостните стени народът ликувал и викал: „Кръстът победи“! Но когато Лъв V разбрал, че не е убит ханът, а верният му кавхан, усетил, че всъщност кръстът е победил него — вероломника. И изтръпнал. Защото знаел какво значи яростта на страшните за цял свят българи.

Изчезнала всяка надежда за мирно разбирателство. Оставало само неумолимата борба — за живот и смърт — да разреши въпроса. Въпрос, поставен от началото на света. Кой ще победи. Старият Рим искаше още да владее. Младите народи искаха свободно да се развиват.

Страшен бил гневът на оскърбения хан.

Цялата околност на Цариград се превърнала в пепелище. Селищата, крепостите чак до Одрин били изравнени със земята.

Избягалото в планините население било отведено в плен и населено в „България отвъд Дунава“. Войска от 30 000 души, облечена „цяла в желязо“ — дори и конете им били с железни ризници и начелници, слязла на юг, за да разчисти пътя за новия поход към столицата. Славянските племена чакали великия час на свободата. Борбата на младите народи не стихваше, докато нетрайно се закрепил върху рухналите основи на старото. На запад моравското княжество щеше отново да вдигне глава. На изток изникваше друга държава, основана от тавро-скитите, наричани още „рос“.

Богатите солници в Седмиградско, огромната плячка в злато и сребро, наново разработените рудници на бесите давали обилни приходи за подготовката на войната. Ден и нощ не стихваше огънят в ковачниците, опитни занаятчии изкарваха несметен брой стрели и копия, ризници, изплетени от железни халкички, шлемове, щитове, куки за теглене зъберите на кулите... Арабски майстори строеха по нови чертежи огромни подвижни кули на три ката, возени на коледа. Яки дървари сечаха дъбове за изработване подставки на катапулти за мятане огромни каменни блокове. Пет хиляди коли, обковани в желязо и десет хиляди вола били готови за пренасяне на бойни припаси. Тайните ромейски съгледвачи донесли за всичко това в Цариград. Нима приближаваше края на световната империя? Някога Константин Велики се беше подвоумил — къде да бъде новата ѝ столица? Край Босфора или в Сердика?

След десет века Сердика щеше да стане столица на България.

Само десет години.

И той беше успял да начертае пътищата на бъдещето, на новото, което неизменно се изграждаше върху развалините на старото. Беше здраво укрепил основите на това, което щяха да довършат идните поколения: един народ, една вяра, един език, едно писмо, един закон.

Всяко поколение трябваше да изпълни една задача. Крум беше изпълнил своята.

Преминал като сияйна комета през българското небе и изчезнал. Но държавата, която той беше смело защитил от всички — вътрешни и външни противници — остана да следва своя път през вековете.

Мъдри бяха законите на историята. Както всички закони, които движат света. Подир бойните успехи идваше редът на мирното изграждане, подир усилията нужен беше отдых. За да може

постижението да се трайно затвърди. И после отново да се продължи. След Крум настъпваше времето на Омуртаг. Напразно Лъв V строеше нова стена пред Влахерна, създаваше нов окоп и грамаден насип, напразно се беше обърнал за помощ към франките. Те не пожелаха да нарушат мира с могъщия български хан. И Византия трябваше да се преклони и да сключи тридесетгодишен мир с опасния си северен съсед, новия хан Омуртаг.

На 13 април 814 година внезапна смърт беше завършила бурния и кратък живот на тоя, който беше прострял смелата си защита над славяните край Тиса, Дунава и Струма, за да не изчезнат в империите на франки и ромеи. Нови държави, нови народи щяха да създадат новото в човешкото общество. Нова писменост щеше да се яви, за да не изчезнат „всички Славинии“ по Хемския полуостров — както някога траките — за паметта на света.

Вече хиляда и триста години как Конника бди от висотата на Мадарските скали над своята земя и своя народ. И всяко поколение изчуква върху камък своята безсмъртна летопис. В образа на „хан ювиги“ се слива споменът за основателя Аспарух, бранника Тервел, държавника Крум, строителя Омуртаг, покръстителя Борис, просветителя Симеон...

С безброй надписи по каменни стълбове и скали е осеяна българската земя, запазили ни имената на копан Окорсис и зератаркан Онегавон, на кавхан Исбул и войводата Алтимир, на севаст Огнян и севаст Алексей, на цар Самуил, цар Иван Владислав и цар Иван Асен.

Но от всички най-скъп за българското сърце си остава Конника. Спокойно и гордо хан ювиги държи в лявата си ръка чаша — знак на върховна власт. Десницата му е забила копие в поваления враг, като неотменен завет на Тангра:

Истината винаги побеждава.

В НАЧАЛО БЕ СЛОВОТО...

Доведоха ги до границата между моравските и българските предели, голи, боси, морни и гладни, с белези от бичове и вериги по тялото. Напъдиха ги към земята на Борис-Михаил, който държеше скиптър в Плиска и ги оставиха сами, сред воя на ледения вятър, който метеше пустата около Голямото бласто.

— Ето страната на българите! Махайте се оттук! И колкото по-скоро, толкова по-добре...

И те побързаха да се отдалечат от оня зловещ край, където само по едно чудо бяха оживели. Дългите години, прекарани по затворите, жестоките изпитания все пак не бяха успели да сломят непреклонната им воля: славянските племена имаха право да четат и пишат със своя азбука, имаха право да слушат проповедите на новоприетата вяра на свой, разбираем език, а не на непонятния гръцки или латински!

Мъчителите им бяха забранили на панонските и моравски люде да им носят храна в тъмниците, дано по-скоро загинат от глад и лишения. Но земетръс разруши стените на затвора и разтвори пред тях пътя на свободата. Народът нарече това „чудо“ и се преклони пред мъчениците. Ала враговете нарекоха чудото дело на Велзевула и намериха повод да изгонят опасните мизийски проповедници, около които се събираше любовта на сиромаси и онеправдани, потиснати и унижени. Не посмяха да дигнат нож връз тях. Само ги бодяха с копията си по плешките и гърба, допираха мечовете до шията им, докато ги водеха полуголи, наплашени и морни натам, откъдето някога бяха дошли.

Бегълците се разпръснаха на малки дружинки по всички посоки, за да не привличат вниманието на злобните очи, за да заблудят тези, които може би тайно дебнеха следите им, за да ги погубят.

Горазд остана в родната си моравска страна, за да изпълни докрай завета на учителя си Методий: да му бъде заместник във всичко. Сава не издържа на изпитанията. Леденостудената мъгла край дунавските земи сломи последните му сили и той склопи очи, щом

наближи родните предели. Там го и погребяха, на българска земя, неотлъчните му другари: Климент, Наум и Ангеларий. И отново поеха пътя си, тримата останали от двестате, през незнайни прекеждия и заплахи, между люде милостиви или жестокосърдечни, край тръшнати пред лицето им порти, или набързо подаден комат хляб, седмици наред, сгривани от едничка надежда — да стигнат по-скоро местата, където някога бяха видели бял свят, родината на европейските мизи, които народът обикновено знаеше като българи. Заобикаляха главните друмове, спираха по отдалечени селца и паланки, брулени от ветровете, жарени от слънцето, мокрени от обилни дъждове — надолу, все надолу към благодатния роден юг, към великата река. Към Дунава.

Стигнаха го там, където Тиса влива в него буйните си води, тръгнаха по левия му бряг и спряха недалеч от устието на Сава, и тя мътна и пълноводна от есенните дъждове. Свечеряваше и някакъв стар лодкар свиваше рибарските си мрежи, канейки се да се прибира пред снишените черни облаци. Той им посочи отвъдната земя, далече насреща, през буйно шумящата огромна река с високо издигащи се от напора на вятъра вълни.

„Ето там! В крепостта ще ви нагостят добре. Аз нямам какво да ви дам. Боритархан Радислав е хранен човек на великия хан Борис. Той ще ви приеме и нагости. Почакайте да мине бурята...“

Въздухът притъмня съвсем. Талазите се надигаха пенливи и гневни, ту се сриваха в клокочещите бездни. Тримата бродници се струпяха на куп, притискайки се един към друг, вцепенени и безмълвни пред непреодолимата стихия. Не, това не беше вече Тиса, която бяха преминали преди няколко седмици. Но поривът им към България бе също тъй непреодолим. Подириха между дърветата изхвърлени на брега три по-едри, свързаха ги с лико, обелено от близките липи, опитаха се да направят сал. И все отправяха поглед насреща, към земята, в която се бяха родили, която ту се мяркаше, ту изчезваше зад гривите на вълните. И все им се струваше, че сънуват.

Бащиният край!

От невръстни юноши те го бяха напуснали, залутани в безкрайни странствувания, из далечни и непознати предели, верни сподвижници на своите велики учители, разделяйки с тях радост и неволи, почести и гонения.

Стигнали бяха най-сетне обетованата земя, към която тъй дълго се беше стремяло сърцето им, мисълта за която ги беше крепила през най-тежките часове. От време на време мълния обливаше с бяла светлина крепостта, по която можеха да се различат червените точки на огньовете и копията на блюстителите, дребни като чертички. Водачът на младата дружина неволно пристъпи по-близо до брега, простря ръце в порив и копнеж нататък, към юг, щастливи сълзи кипяха в гърлото му, към юг, към родината, която зовеше с хиляди гласове.

Зовеше с кроткия плясък на своите светли езера, с лъхана топлото море, с чудните снежни върхове на задоблачните планини, с дъха на здравец, горска ягода и шипков храст. Там спеше прахът на деди и прадеди, там растяха млади издънки на древни, еднокръвни родове. И този зов беше по-силен от всичко. Някога Наум бе напуснал богат дом и безметежна бъднина и бе заминал, като крепък юноша, заедно с Константин Философ и брат му Методий, вървейки с тях, неотлъчно в славния им труден път.

А Климент бе оставил баща и майка, сестри и братя, жаден за просвета и подвиг, като още отначало бил все с Методий, просветителя на мизийския народ.

Колко време бе изминало оттогава?

Все години на безпрестанни борби. На славни постижения и страшни гонения. Мракът не можеше да търпи светлината. И около борците за славянско слово се сплиташе кръг от злоба и ненавист. Болести, мъчения, смърт погубваха немощната човешка плът. Но тия тримата, останали по чудо живи, все пак носеха в себе си, в будната си памет, непокътнато делото на великите си учители. Трябваше им една смела ръка — да ги подкрепи. Защото нищо не можеше вече да се върне назад. Българското евангелие бе осветено връз олтаря на Римската съборна черква и българският език бе признат пред целия свят за четвърти свещен език, на който може да се служи богу, освен еврейския, латинския и гръцкия.

Делото бе свършено и никой не можеше да го разруши. Славяните бяха получили право да имат своя писменост. А тя бе по-силна от мечата и златото. Дворци се издигаха и събаряха, империи се създаваха и чезнеха, но миналото оставаше да живее в записаното по глината, камъка, метала или пергамента. Траките бяха народ силен,

многоброен и надарен. Но всички достижения на великите му люде бяха записани с чужди писмена, на чужд език, като чужда слава. Със своята писменост латини и гърци държаха във властта си ширни държави и претопяваха могъщи народи. Писарите в държавните служби не бяха по-малко важни от вождовете на бойните дружини.

Славянската писменост!

Това неоценимо съкровище бе останало открито само в паметта на тия трима беловласи мъже.

Старият лодкар бе изчезнал. Какво можеше да се очаква от тия дрипави скитници? Останали сами срещу буйните води, Климент, Наум и Ангеларий смело пристъпиха към трите свързани дървета и се впуснаха върху този жалък сал, разигран от бесните води, обзети от едно-единствено желание: ако вълните ги изхвърлят мъртви на брега, този бряг да бъде отсрещният. Една педя по-близо до родното място. Там да оставят костите си.

Когато стъпиха на жадуваната земя, сякаш внезапно загубили и последните си сили, те паднаха като подкосени и притиснаха чело до влажната пръст, като към майчина длан.

Нощта прекараха сгушени, прислонени един към друг, край крепостната стена, брулени от бурята, мокрени от рукналия дъжд, унасяни в тежка дрямка от грохота на разбушуваната река, стряскани от далечното буботене на гръмотевиците. Смесени сред трескавото им бълнуване, в безредна превара, далечни образи, неуловими сенки обгръщаха Климента, люлееха го в измамата на изминалото и неповторимото...

Стонове и проклетия ехтяха съпроводени с плясък на бичове. Учениците на Константина и Методия минават в дълга върволица, с вързани ръце, ругани, оплюти, задявани с присмехулни подвиквания.

„Така ви се пада!“

„Искате нова писменост! Ще служите на варварски език!“

Като разлютени оси, като врани на сокол се трупат край преподобния Константин свещеници и монаси. От широко отворената им уста, запенени, разкривени, излитат хули. Само на три езика може да се слави бога! Еврейски, латински и гръцки! Само три!

Сякаш от далечен свят прозвучава гласът на Философа, кротък, уверен:

„Бог не изпраща ли дъжд еднакво на всички? Слънцето не свети ли на всички? И не дишаме ли всички еднакво въздух? Как не се срамувате да признавате само три езика и повелявате всички други народи да бъдат слепи и глухи? Всички народи пред бога са равни. Няма свещени езици и няма богоненавистни народи!“

Яростните викове на триезичниците заглъхват пред еквивия звън на многобройни камбани. В далечината се откроява Латеранът, дворецът на папите, украсен с тънки колони и стройни кулички. Народ се стича от всички страни. Развява вейки. Разнасят се облаци темян. Дъжд от цветя обсипва чуждоземците, чиято слава се е разнесла по целия свят. Знамения сочат идването им. Те носят на Рим скъп дар: мощите на третия римски папа Климент, чийто ковчег с мощите бяха намерили в Крим. Схимници пеят славословия. Ведри и безстрастни се издигат гласовете им към ширното цикламено небе, над всички трепти в неземна чистота един млад глас, сякаш ангелска лютня. Строен мъж върви най-напред и носи в ръце ковчежето с мощите. В сухото му тясно лице дълбоко вкопаните очи блестят като звезди под огромното чело. Хиляди свещи трепкат в ръцете на посрещачите, начело на които е сам папа Адриан II, излязъл извън града, заедно с всички църковни и градски първенци. Чудно вълнение пробягна по цялата тълпа, като повеи над класни ниви, когато зърнаха ковчежето. Всички падат на колене, свеждат чело.

Съдбовна тишина лежи в кръглата зала на Латерана. Мъдри духовници и прочути книжовници прелистят, четат, сверяват ръкописи, запитват тълмачите, разменят думи с тих, отмерен глас. Адриан II, седнал на престола си, слуша докладите, кима милостиво. Вдига десница, слаба, безкръвна. И се чуват чудни, невероятни слова:

„Преводът на свещените книги от гръцки на славянски е точен. Признавам славянския език за четвърти свещен език след еврейския, гръцкия и латинския. Повелявам. Тези писания да служат на всички славянски народи за по-чисто възприятие на благочестието.“

Епископ Формоза и Анастасий Библиотекар си разменят бръз многозначителен поглед. Ударът на хан Борис бе улучил точно. Играта му между Цариград и Рим бе постигнала своето. Адриан II отстъпваше. Той не искаше да загуби за престола на свети Петър третата по значение държава в Европа, след Византия и империята на франките. Във всяка борба побеждава този, който умее да изчака.

Тихо сияят мозайките и мраморите на черквата „Санта Мария Маджоре“. Адриан II бавно пристъпя към позлатения олтар, обграден с четири порфирни колони, коленичи, вгълбен в молитва. После се изправя сред псалмопенията на дякони и иноци, издига високо и тържествено българското евангелие, прави три пъти във въздуха кръстен знак с него и го поставя върху маса, покрита с червено кадифе. Извършва над него литургия и отново коленичи. След това ръкополага Методий за архиепископ на Моравия и цяла Панония, а Климент за епископ на целия Илирик и българския народ. След време подстригва в иночество Константина Философ, като му дава името Кирил. И заповядва три дни наред да се служат утринните и вечерните по българския превод в храма на апостолите Петър и Павел.

Изпълва се и горещото желание на панонския княз Коцел, съюзника на българския хан. Клетвата, дадена в 862 година пред смъртното ложе на баща си — княз Прибин, да пази приятелството с българите крепко и нерушимо, бе изпълнена. Град Срем, седалище на Панонския диоцез, се намираше в най-северозападния край на българската държава. А папа Адриан знаеше, че будното око на Борис следи с вниманието на дебнеш ястреб най-далечните точки на своите граници.

В горещ порив се издигат гласовете на българите над гроба на свети Петра. Приглася им моравецът Горазд. Ликуващ и доволен трепти гласът на Методий. Изпълва се старата мечта на мъдрия български хан, зародила се много отдавна, още когато той управляваше като наместник на баща си Пресиана — третия дял на държавата, в Равно, край Брегалница.

Там, в дълги разговори с управителя на славянското княжество на струмците, Методий и с брат му Константин, когото наричаха Философ, заради голямата му ученост, канартикин Борис разменяше мисли за създаването на славянската писменост. Мисли, които после Константин споделяше в Цариград с мъдрия Фотий. Бъдещият византийски патриарх смяташе, че със славянската писменост полесно ще примами славяните към източната черква. А канартикин Борис смяташе, че славянската писменост ще му помогне да спои племената на неговата държава в един неделим народ.

Словото на солунските славяни ехти под сводовете на величествената черква. Благовонният темян замайва главата. Кирил

залита. Лицето му на постник, изпито и прозрачно, губи цвят. Дългата борба с изтощената от много труд и изпитания плът е към своя край. Той е едва четиридесет и две годишен, но знае, че може вече да умре. Защото е изпълнил задачата, за която се е родил на този свят. Камбаните отново проехтяват в тържествен учестен звън, залюляват въздуха с мощни призиви, замайват смирено коленичилите люде.

Климент внезапно вдига клепачи, трепва, поглажда горещото си чело. Някаква силна ръка го стиска за рамото. Белградските камбани зоват за първа утринна.

— Какво дирите тука, люде божии? Кой сте? Откъде сте дошли и накъде отивате?

Очите на българския страж се спират с остро недоверие, подозрителни и настойчиви, връз убогите скитници, сякаш от гроба излезли, с дълги сплъстени коси.

Тримата заговориха в един глас, вълнението задушаваше гърлото им и те с мъка изглаголюват няколко слова. Завеждат ги при началника на крепостната стража. Той се заглежда още по-недоверчиво в тях, които са преминали нощем, скрито, реката, запътени кой знай къде. Забягали затворници ли са, съгледвачи на чужда държава или престъпници, странствуващи с неизвестна цел?

Разпитът му е кратък и суров. Въпреки покръстването, законът за съденето на людето у българите все още е неумолим и строг. А за най-голямо престъпление се счита предателството към родината.

Християнският княз Михаил не се бе поколебал да посече петдесет и две болярски семейства, заедно с целия им род — защото се бяха опитали да вдигнат бунт срещу неговия нов закон — с непоколебимата жестокост на езичника Борис.

Пристигна и боритарканът Радислав, който слуша края на разпита. Стражите не снемат очи от съмнителните люде, готови при пръв знак да ги вържат и отведат в тъмница. И изведнъж те виждат поразени нещо нечувано.

Боритарканът свежда чело в поклон, после прегръща с братска обич странниците, разпорежда веднага да бъдат нахранени, облечени и подслонени.

— Бъдете ми добре дошли!

Много пъти Радислав бе чувал от комита на Белградската област, че великият хан Борис отдавна чака загрижено вести за съдбата на Методиевите ученици.

Белград предлага най-богатите си домове, слага най-обилните си трапези, предлага най-яките си коне. Та това са ученици по чудо останали живи — на архиепископа Методий Панонски и на прословутия философ Константин!

Като отпънати стрели летят гончиите към Плиска. Новината, която носят, чертае огнена диря вредом, където поминат. Народът избухва в радостни вълнения. Той чувства, че вестта е съдбовна.

И наистина времето беше съдбовно.

Върху развалините на Римската империя растяха нови държави. Освободени от хилядолетно робство народи се смесваха с нови племена, дошли от далечни страни да дирят слънце и хляб за децата си. Старото се мъчеше да запази с последни усилия това, което според вечните закони бе осъдено да умре, след като е цъфтяло и остаряло. Новите кълнове си оспорваха правото за живот.

На Хемския полуостров българската държава се бореше да обедини в своите граници всички племена и да ги спаси от робство, претопяване и изчезване под чуждо име.

За да запази тия граници, таркан Онегавон от рода Кувиар, бе загинал във водите на Тиса, бранейки славянските племена на тимочани и браничевци от войските на франките. Копан Окорс от рода Цакагар, през време на един поход бе потънал в Днепър, за да спре настъплението на маджарите, които застрашавали североизточните граници. А кавхан Ишбул бе стигнал брега на Бялото море, за да спре погърчването на славянските племена, които едно по едно се претопявали в границите на Византия, за да не изчезнат като милингите в Морея или сагудатите в Тесалия.

Сврѣхчовешка бе задачата на българския хан, да бди ден и нощ над всяка най-далечна точка на ширната си държава, да дири в собственото си гнездо най-малката следа на измяната и чуждото подстрекателство. А той добре разбираше каква сила дава в тая борба родната писменост и колко пакостна е чуждата. Великият тракийски народ бе изчезнал от страниците на историята, защото делата му бяха

записани с чужди букви, на чужд език. И съкровищата на духа му бяха ограбени. Чуждото влияние идеше чрез чуждата писменост. Затова траките се нарекоха ромеи, а после гърци, защото първо пишеха на латински, а после на гръцки. А когато ставаха императори, почваха да се преименуват и забравяха родното си тракийско селище.

Затова в този топъл есенен ден на 886 година, Хан Борис бе събрал в голямата съвещателна зала на двореца си в Плиска най-близките си съветници и помощници в държавната управа: началниците на десетте комитета, кавхан Петър, ичиргу-боила Стасис, кана-багатур Йоан Иртхитуин, кана-Таркан Илия, боилите начело със сампис Мартин, Георги и Чеслав, великият жупан Сибин... Там бяха и най-близките му сродници: брат му Докс, заедно със сина си Тудор, брат му Гаврил. Там бяха и Борисовите синове: първородният канартикин Расате, вторият по старшинство боилът — таркан Гавриил, Симеон и Яков. Там беше и зет му багатурът Сондоке, съпруг на ханската дъщеря Ана, там беше и старият ичиргу-боил Стасис...

Държавни мъже, духовници и книжовници трябваше да вземат важно решение.

Спорът към коя църква — Рим или Константинопол — все още не стихваше. Нито папата, нито вселенският патриарх бяха решени да отстъпят. И всяка страна се бореше с всички средства, за да спечели към своята църква голямата и мощна българска държава.

Всяка страна имаше свои привърженици и в самия държавен съвет. И в самото сърце на този, който държеше българския скиптър.

Борис слушаше препирните между своите приближени и даваше право и на едните, и на другите.

Комит Петър държеше за връзките с Рим, които смяташе по-малко опасни от тия с Цариград. Канартикин Расате беше на същото мнение.

— Римският папа може да ни обяви за езичници и митари и да ни наложи тежко наказание... А малко ли е това, че позволи да затворят в тъмница архиепископ Методий? Какво стана с учениците на блажения Кирил? Къде са Сава и Ангеларий? Погинаха, заедно с Климент и Наум в тъмниците на папските слуги... Така пропадна всичко, което бяхме постигнали чрез усърдието на Формоза...

Чичо му Докс внезапно го прекъсна, словата му бяха дръзки, ала братът на Борис често си позволяваше да говори така пред хан ювиги:

— Сега и да изгоним отново гръцките духовници, да се върнем пак към престола на Свети Петра, не виждам каква полза ще имаме... Светополк се съюзи вече с немците, а заместникът му осъди славянските книги на унищожение... Откак умря блатненският княз Коцел, на никого не можем вече да разчитаме. За да получи Панония, Светополк отиде с Арнулф. А пък Арнулф имаше нужда от моравците, за да свали съперника си Карл III. Всеки гледа своята изгода...

Докс дълбоко въздъхна. Погледна изкосо братата си. Ала ханът млъчеше, свъсил вежди.

Тогава се обади ичиргу-боилът Стасис:

— А утре пък Арнулф ще свали Святополк и ще стане това, което винаги е ставало. Още при древния Рим. Разделяй и владей... Печели този, който умее да изчаква. И знае какво иска. И Рим и Цариград знаят какво искат.

Ноздрите на хана трепнаха в сдържан гняв. Нима той не знаеше какво иска? Нима не умееше да изчаква? Тогава скокна и ханският зет Сондоке:

— Щом папа Адриан не ни даваше епископ Формоза за архиепископ, да се бяхме съгласили за отец Мартин, вместо да викаме ромееца Стефан. Не виждате ли как византийският клир по-лесно може да ни завладее чрез лъстиви слова, чрез притворни чувства за мир и братска обич, отколкото със силата на меча?

Хан ювиги Борис, когото ромеите сега наричаха княз Михаил, прехапа устни, едва чуто изпъшка.

Така беше. Той най-добре знаеше това.

— А римският папа не се ли домогва да ни владее, да ни подчини на волята си, като върховен повелител над светските управници? — извика внезапно сампис Чеслав. — Ще позволи ли нашият хан някой да се меси в държавните му работи? Анатемата на папата е по-опасна от копията на византийската конница...

Борис ги изгледа всичките. Да. Те бяха всичките прави. Нима не знаеше той най-добре, че народът му не иска да приеме довчерашните най-големи врагове на държавата като свои наставници? Те носеха оръжие с две остриета.

Ханът отправи взор към канартикин Владимир. Той знаеше, че от там ще дойде непоколебима съпротива. Погледна и към втория си син. Боил-таркан Гавриил беше заедно с Владимира, който не приемаше да

го наричат с новото му християнско име и държеше да се зове с древното прабългарско Расате. А Яков? Най-малкият мълчеше загадъчно. Симеон учеше в Константинопол. Там щеше да усвои, в гръцките школи, световните знания.

Борис местеше погледа си от един към друг. Слушаше внимателно. Претегляше всяка дума. И двете страни имаха право. Рим беше опасен. Цариград също. Но веднъж избрали внимателно своя път — връщане нямаше. Ханът бавно се изправи на престола, връз който седеше.

Всички впериха поглед в него.

— Можем и без Рим. Можем и без Цариград. Ще си изберем наш архиепископ.

— Кой? — извика кавхан Петър. Къде са мъжете, годни за такава висока служба? А нашият народ толкова разбира гръцки, колкото латински. Как ще го склоним към новата вяра?

Борис даде знак и му донесоха ковчежето с папските свитъци. Той намери това, което му трябваше.

— Чети! — посочи на тълмача избраното място.

„Правилно е човек да не се отклонява встрани от правия път. И когато постави ръка на ралото, да не поглежда назад...“

— Стига! — изгърмя гласът на хан ювиги. — Това е, което не искам никога да забравяте. Възприемам мисълта на папата като напълно права. Ние сме поставили ръка на ралото и не смятаме да гледаме назад! Все едно с кого. Но да се върви все по един път. Все някъде ще ни изведе. Рано или късно!

Заплахата в гласа на хана накара всички да трепнат. Само Расате Владимир дигна дръзко чело.

— Дори и когато сме сбъркали и поели грешен път?

Боили и комити, самписи и таркани изтръпнаха. Голяма бе дързостта на канартикина.

Борис изгледа втренчено наследника на престола и полека отвърна:

— Хан ювиги никога не сбърква.

След това отново се отпусна върху престола от орехово дърво и седефена украса, облегна чело на ръката си и потъна в мисли.

Нима само Расате и Гавриил, само Докс и Сондоке мислеха за вярата на деди и прадеди? Нима неговото собствено сърце не се

късаше от хиляди противоречия пред неизвестното бъдеще? Може би беше сбъркал? Но нали затова беше той хан ювиги? Да държи здраво ралото на държавната нива? А знаеше ли някой болките и съмненията, които нощем не даваха на очите му нито миг отмора? Но веднъж взето решение не се връщаше. Тръгне ли се по един път, макар със запирания, падания и възможвания, не биваше да се извърща главата назад. Инак — идваше гибел.

И той почувствува, че тъмната мъгла се вдига от челото му. Мисълта му се просвети, ясно, непоколебимо. Важно беше само едно. Да знаеш какво искаш. И да го догонваш с упорита воля и неотклонност...

Навън изтрополяха бързи стъпки. Задъхан гончия спря на прага.

— Пристигат гости! Изпраща ги боритарканът от Белград! Люде на отец Методий!

Борис-Михаил бавно се изправи, бледен, с яко стиснати челюсти.

Очите му святкаха както в ранната му младост. Дръзко и смело.

Той не беше сбъркал. Бе издържал докрай. Бе дочакал това, за което смело се беше борил. Независима държава, с родна писменост, самостоятелна църква. Най-сетне...

Една вяра, един език, една книжнина щяха да споят за вечни времена племената на държавата му в един народ. За да пребъде.

Хиляди мълнии бяха връхлетели младата фиданка, която се бореше за живот, ала една мъничка издънка, едва закрепила коренчето си, бе останала под слънцето. И от нея щеше да израсне могъщ, хилядолетен дъб.

С тръпнеща десница хан ювиги, когото гърците зовяха архонт-княз, а папата наричаше в посланията си крал, пое ръката на странника, който му носеше тази светла надежда. И Борис Михаил щеше да направи всичко, за да му помогне. Това, което солунските проповедници не бяха успели да постигнат в северозападните славянски предели, щяха да го сторят в южните.

Косо изрязаните очи на Бориса се спряха с умиление и обич върз лицето на странника, когото помнеше като невръстен младеж още от дните на лъчезарната юност, а сега виждаше като мъж с бели коси и сухо, изрязано с дълбоки бръчки лице. Само зениците на мизиеца Климент гледаха все тъй дълбоко и устремно напред, под огромното чело, събрали много мъдрост и човешки опит.

Князът на словото също отправи поглед към повелителя на българите, както на Дунавските, така и на Панонските, така и на Керамисийските — закрилника на славяните, които пъшкат под византийската сурова власт, освободителя на поримчените траки, които от векове чакаха свободата си.

И Борис се беше променил.

Това не беше оня млад и буен канартикин, с три дълги плитки на тила и черни, спуснати от двете страни на устата въси, ярко изпъкващи върху бледото като восък голобрадо лице.

Пред него стоеше леко прегърбен велемъдър старец със сребърни коси, които обкръжаваха като светъл нимб главата му. Християнският княз Михаил бе запазил само сурово извитите като лък уста на езичника, гордо изправеното чело, наследените от Крумовия род скули, подчертани от хлътналите ланити. Блага усмивка смекчаваше остротата на погледа, който можеше да става студен и безмилостен, когато трябваше да се вземат съдбовни решения за бъдещето на народа.

И в тази усмивка Климент, Наум и Ангеларий намериха наградата за всички изживени изпитни и тегла. Бурята ги бе изхвърлила на жадувания, спасителен бряг.

Те ще върнат великото чудо на българската писменост да процъфти там, откъдето бе възникнала, в Долна земя, в родния край на солунските братя. За да стане Климент нов Павел за новите коринтяни — българите. И да сътвори нови букви, по-ясни и понятни, с които щяха да си служат милиони люде по света. Една съвършена азбука, на която щяха да се пишат несравними творби за съкровището на общочовешката книжнина.

Вековни бури сринаха много дворци, триумфални арки и манастири. Но книжнината остана за вечни времена. И за вечни времена свързва Преславската школа на Наума с Охридската на Климента, както и потомците на Аспаруха и Кубера оставиха името си на народа, който днес се нарича български. Защото само Словото, запазено чрез родна писменост, може да спои завинаги много племена в един народ.

ОСЛАВА

Мълвата надвисна връз плодната и слънчева страна като тъмносин буреносен облак: верингите идат!

И всеки бързаше да спаси живота си, напущаше дом и стока, зарязваше лозя и ниви, бягаше към непристъпни планини, към непроходимии гори. Селищата обезлюдяваха, мелниците спираха да работят, заглъхваше шумът на станове, житото се изронваше неожънато. Защото там, където стъпваше кракът на грабителя, там не оставаше камък връз камък, огън изпепеляваше градове и плаки, меч посичаше всичко живо.

Когато старият Воденски княз дочу грозната вест, нито за миг той не се поколеба. Остави ширните си имоти, богатия и старинен дом на прадедите, многобройните стада, пълните с жребци яхъри. Той бързаше да спаси здраво и непокътното най-скъпото си съкровище; едничката си дъщеря Светослава.

Неспирно препускаха конете към спасителните гърла на Стара планина. Само там те можеха да бъдат уверени, че са избавили живота си — в непристъпните стражници на стръмните приоблачни висини. Будимир и дъщеря му се надяваха, че ако до залез-слънце зърнат гладките шлемове на хан Борисовите войскари, злото ще ги е вече отминало. Долу, в най-южните предели на българската държава, граничните гарнизони дебнеха пиратските шайки и безмилостно ги унищожаваша. Ала верингите бяха ловки и хитри нападатели. Ако ги пресрещнеха от юг, те заобикаляха и нападаха от север. Явяваха се внезапно и тъй внезапно изчезваха към лагера си, разположен край морето, отвличайки със себе си плячка и роби. А когато забележеха, че царски войски приближават, бързо натоварваха всичко на корабите си и изчезваха.

Беше горещ летен ден. Двамата бегачи, заградени от дружина верни слуги, летяха на дребните си жиливи коне, сред облаци прах. Само там, под закрилата на Стара планина щяха да се почувствуват спасени. Полето беше тихо и безлюдно. Всеки се бе изпокрил в дома

си или бе забегнал в горите. Никой не дръзваше да прибере буйно извисилите се посеви, да окоси гъсто израслите ливади. Тук-там някои любопитни се опираха пред вратите на дома си, дигаха длан над очи, за да различат по-ясно препускащите конници. Мълвата не беше още стигнала до тях. Но само и един знак с ръката стигаше, за да отгатнат зловещата истина. И те се втурваха към къщи да дигат тревога, да скрият някоя скътана жълтица, да приберат децата си.

От къде се яви грозната напасть, как врълхлетяха на тази неочаквана среща, никой не би могъл да каже. Друмът почваше стръмно да се издига, заграден от двете страни с ниски храсти. Какво имаше зад него — не се виждаше.

Изведнъж на превала изникна, сякаш гъста тъмна гора, дружина непознати конници. Късите им копня лъцяха на слънцето. Високите бронзови шлемове, извити като дъга над главата, закриваха с тясна ивица челото и носа на чудните, непознати люде.

Българите едва успяха да извикат: веринги! — и гласът им замря, скован от леден ужас. Грабителите препускаха от двете им страни, обградиха ги, приближиха с дигнато оръжие. Полето се изпълни с грозните им крясъци.

Завърза се кратка безмилостна борба. Князът падна на земята с промушени гърди и смазан череп. Конят му се гътна до него, сред тъмна локва кръв. Някои от слугите останаха убити край мъртвия си господар. Другите бяха навързани във верига и отидоха да увеличат дългата върволица пленници, които скоро се появиха на превала, обкръжени от въоръжени веринги.

Светослава още размахваше остра кама и се бранеше от нападателите, които се мъчеха да я заловят, без да я ранят. Най-накрая извиха ръцете ѝ назад, точно в мига, когато тя щеше да прободне сърнето си, обезоръжиха я, оковаха ръцете и краката ѝ във вериги, качиха я на една от колите, гдето имаше няколко млади жени и девойки: най-хубавите.

След това с диви неразбрани викове шибнаха конете и полетяха по гладкия друм. Вредом, където минеха, след тях избухваха пламъци, оставаха купчини мъртвци, разрушени селища, плячкосани имоти.

Станът им беше разположен край морето, до самия бряг. Три дълги, тесни галери се люлееха край брега. Във всяка галера бяха наредени върху осем пейки, по четири на редици, тридесет и двама

роби-гребци, които всеки миг бяха готови да потеглят. На първата галера бе натоварена плячката, във втората бяха робите, третата бе за викинга и войските му.

Когато пренесоха и последната плячка, верингите се събраха на съвет.

Седнала на земята, отрупана с тежки желяза, Светослава слушаше кратките им чудновати крясъци, а морният ѝ взор неволно се извъръщаше назад, към родината, която никога вече нямаше да види.

Някои от верингите искаха вече да се отплува, защото войските на българския хан можеха всеки миг да ги издебнат. Други настояваха да прибягат до едно близко селище, в което имало люде, богати с бисер и злато.

Най-накрая заговори викингът. Гласът му бе едър и звучеше като призив от рог. Неволно Светослава извърна лице към него. Видя един много висок момък с червеноруси коси, които се спущаха на лъскави потоци чак до кръста му. Ленената му туника стигаше под коленете. Той бе сложил десница връз дръжката на широкия си меч, а лявата ръка небрежно бе подпъхнал в колана си от железни халки. Сякаш почувствувал погледа на девойката, той полека обърна главата си към събрания куп пленници.

Високият му шлем блесна, отразил последните лъчи на слънцето. От двете страни на металната ивица, която закриваше носа му, две яснозелени зеници отправиха към робинята пронизващ взор.

Светослава трепна, сякаш ударена с остър кинжал, сведе чело. Безмилостен и жесток бе погледът на северняка. А тя бе помислила за миг да се хвърли пред нозете му, да изпроси свободата си в родната пръст, където отдавна почиваше майка ѝ.

Отекнаха далечни викове. Долетяха двама веринги с потънали в пяна коне, свели чело до гривите им. Хвърлиха юздите в ръцете на притекли се другари:

— Българите идат!

Сякаш разсърдени, разбунени пчели, северняците се засуетиха с остри и къси заповедни викове из стана. За няколко мига брегът се очисти, гребците ловко и чевръсто завъртяха дългите гребла и тежко натоварените ладии се понесоха по гладката вода.

Когато българската конница се показа връз далечните хълмове и изпълни крайбрежието с гневен вик и конски тропот, трите галери, с

красиво извити нос и кърма, изглеждаха в синьо-зелените далечини като три дребни точки.

Пътят бе дълъг. Морето спокойно, посипано с пъстри блясъци. Освободена от веригите си, Светослава седеше безмълвна и неподвижна до самия преден край на галерата, която носеше викинга и другарите му.

Богатото ѝ облекло, чудните скъпоценности, които бяха намерили скрити в дрехите ѝ, показваха, че пленницата е от знатен и богат род, затова бяха свалили от нея тежките желяза, позорен белег на робството — и я бяха оставили в галерата на вожда. Подпряла глава връз изрязания от дъб дракон, който украсяваше носа на галерата, младата девойка отказваше мълчаливо да приеме вода и хляб. До нея бяха оставили двама верни стражи, които не изпускаха и най-малкото ѝ движение.

Харалд Харфагер застана пред пленницата и каза няколко думи на онова неразбрано наречие, което говореха норгите. Подаде ѝ хляб и риба, поднесе към устните ѝ канче топла, блюдкава вода. Светослава пребеля, затвори очи, поклати глава.

— Какво искаш? Какво да сторя, за да бъдеш доволна? — попита отново той с приятен, любезен глас.

Ала тя не разбираше думите му и посърналото ѝ чело се сведе още по-ниско.

Тогава викингът сякаш се досети. Заповяда да спрат галерата. Посочи с ръка към далечните брегове. И отново попита.

Очите на българката се оживиха. Тъмни и лъскави, те се спряха за миг в безкраен копнеж към сушата, след това се втренчиха в тясното, голобrado, загоряло от морските ветрове лице на викинга. Блясъкът им угасна.

Да се върне? При кого? Нямаше вече баща. Майка ѝ бе умряла отдавна, нито брат и сестра щяха да я посрещнат, нито верни слуги. Позорът на отвличането щеше да тегне през цял живот над младата ѝ глава. Да се върне... Защо? По-добре далеч от дома, където бе отраснала безгрижна и щастлива, където сега я очакваше само запустение и скръб. А тялото на баща ѝ отдавна ще са го вече разкъсали планинските орли.

Дали тази беше истинската причина, гдето Светослава поклати глава и пое канчето с топлата, нечиста вода? Може би и тя самата не би

могла да каже в този миг: истината бе още далеч от опустошената ѝ душа.

Харалд Харфагер се отдалечи доволен. Лицето му бе щастливо усмихнато. Той коленичи пред дървеното изображение на Один и въздаде хвалебствия за сполучливия излет.

Пътят бе дълъг. Морето бе светло и синьо. А в галерата пътуваха един млад момък и една млада девойка. Той бе израсъл на север, край снежните фиорди, тя бе родена в топлия и слънчев юг, нито една дума не разбираха от чудноватите си наречия, той бе господар, синът на могъщ и славен конунг, а тя бе робиня. Само очите им говореха безмълвно една вечна приказка.

Но през една беззвездна вечер водите се разбуниха мрачни, черни. Трите галери почнаха да се подмятат като леки перца връз огромните вълни. Писъци и молби отекнаха към блесналия в светкавици небосвод. Заклинаха с отчаяна надежда имената на Тангра и Тор, на Один, Перун и на Сварог, на Морена, властницата над смъртта. Норги, славяни и българи, всеки на своя език призоваваха могъщата сила, която разполага с милост и правда над морските съдбини. Между тях само Светослава тайно се молеше с кръстния знак на християните. Защото неотдавна в бащината ѝ земя бяха минали ученици на мъдрия старец Климент и бяха разнесли, заедно с Кириловото писмо, и новата вяра.

Викингът подири в хаоса от блъскащи се тела младата пленница, притисна я силно и крепко до гърдите си, скри лицето ѝ в дрехата си, като на малко безпомощно дете. А гласът му отекваше сред грохота на бурята, надвишаваше я, гърмеше, раздаваше една след друга заповеди: към кормчиите, към гребците, към другарите. С рог до устата първият му помощник предаваше на другите галери условните знаци.

На разсъмване, когато небето и морето пламнаха алени от изгряващото слънце, греблата на робите дружно и ловко загребваха дълбоко в укротените води и с чудна бързина приближаваха към далечната си снежна земя.

Когато пристигнаха на пристана в родния фиорд, тъжна вест порази завръщащите се странници: младият конунг бе починал от ненадейна, невярна болест. Затова сега на негово място трябваше да приеме жезъл и владетелски венец по-младият му брат; Харалд Харфагер.

От този ден нататък дръзкият мореплавател трябваше да се откаже от дългите и опасни странствувания, с които изпълваше копнежа на буйната си млада кръв. Защото у норгите само първородните синове приемаха бащиното наследство, за да не се дели имотът и богатството, което през векове дедите бяха събирали капка по капка. А останалите мъжки потомци, многобройни и лишени от възможност да изкарват препитанието си в родния дом, заминаваха за далечни страни и се връщаха с богата плячка, или пък оставаха в тия непознати краища, заселваха семейства и близки, образуваха цъфтящи и могъщи колонии.

Младият нов конунг отдаде чест на боговете в свещената гора, посече в тяхна слава и за благодарност от благополучното завръщане в родината — два ясносиви коня. След това замина към земята на даните, за да съгледа внучката на конунг Гьотрик.

Майка му, благонравната Тира, чакаше край заснежения прозорец, въздишаше и предеше. Каква ли мома щеше да ѝ доведе буйният и необуздан Харалд? Даните бяха своенравни, горди и упорити... Ала тя бързаше да се довърши всичко за посрещането на младата невеста: помощниците и робините тъчаха и везаха, мажеха и шиеха. Ден и нощ не спираше работата в голямата дървена къща.

Младият конунг се върна сам. Внучката на Гьотрик не умеела хубаво да преде, нито знаела да се смее, нито да пее и чурулика като млада девойка.

В това време откъм широката стая на тъкачките ехтеше свежиет и волен глас на чернооката българска княгиня. И всички се заслушаха със затаен дъх в прекрасната песен, макар и да не познаваха чудните ѝ думи.

Старата кралица се усмихна и поклати глава.

Тогава Харалд Харфагер замина за земята на швендите. Но когато се върна, отново беше сам. Дъщерята на конунг Горм била безкрайно бърлива и досадна девойка, не приличала на тихите и благонравни моми на норгите. И момъкът се вслушваше в тишината на съседната стая, където Светослава показваше на сестрите му някакви пъстри и невиджани до тогава шевици.

Трети път замина Харалд за далечната земя на ирите. Бави се дълго, почти цяла зима. И пак се върна сам.

Тогава старата Тира улови сина си за ръка, погледна го засмяна с добрите си ясни очи и му каза:

— Защо губиш напразно времето си, Харалд Харфагер... Ти никога няма да намериш из далечните земи това, което търсиш. Защото то е тука, твърде близо до тебе... По-хубава от Ослава няма да намериш...

Дълго и славно бе царуването на Харалд и Ослава.

С доброта и смирение младата славянка обузда и укроти буйния нрав на съпруга си. Името на Харалд Харфагер стана знак за примирие, звено за любов и събра около престола му всички размирни, враждуващи дотогава племена на норгите. За пръв път, под неговата мъдра власт, те се обединиха в едно цяло. Така образуваха норвежката държава.

И там, между тия бистри езера и зелени гори, край снежните фиорди кралица Ослава научи жените на норгите да тъкат килими, и да везат шевици с топлите и ярки багри на нейната далечна южна родина и да отглеждат децата си, тъй както някога тя беше гледала да правят близките ѝ в България.

Близо сто години живяха Харалд и жена му край хубавия южен фиорд, където бе израснал нов, цъфтящ град: столицата на обединените норги.

И затова, когато престарялата им кралица склопи очи, обичана като майка и почитана като светица, те не можаха да намерят друг израз за своето дълбоко чувство, освен да кръстят новата столица на нейно име.

Вече повече от хиляда години град Осло ни напомня неувяхващия образ на тази, която бе израсла в земята на Климента, по времето на българския княз Борис.

ГОСПОДАРКАТА НА КИЕВ

Историкът С. Сиромятников отрича норманския произход на Игоревата съпруга и пише:

„Олга е била българска княгиня от столицата Плиска.“

(Журнал

Министерства народного
просвещения. С.
Петербург, 1912 г. стр.
125)

„На Игоря Олег доведе жена из българите, княгиня. И тя беше много мъдра.“

(Архимандрит

Леонид „Откуда родом
была великая княгиня
русская Ольга?“

„Русская старина“ С.

Петербург 1888 г. стр. 222)

„От гледна точка на историческата вероятност, довеждане жена на Игор от българския град Плиска е много по-понятно, отколкото появяването на Олга из Пскова, за който град нищо повече не е известно през 10 век.“

Академик Н.

Тихомиров. Исторические
связи русского народа с
южными славянами с
древнейших времен до
половин 17 в.
„Славянский сборник“,

Весело препускаше Игор Рюрикович в сенчестата дъбрава. Пот беше изросило по зачервеното му лице, над горната му устна, там, където току-що бе почнал да никне червеникав мъх, малко по-тъмен от разпилените му от вятъра коси. Козината на черния му жребец лъщеше, мокра, а хрътовете му тежко дъхаха с изплезен език, само младежът не се насищаше да гони дивеча, преследвайки го упорито, докрай. Лъвът бе най-голямата му страст. Още от детска възраст той бе започнал да се упражнява в изкуството да опъва лък и да мята копие. А сега, стигнал мъжко достойнство, синът на княз Рюрик не виждаше нищо наоколо си, освен кучета, коне и оръжие.

Далеч зад него останаха звуците на сребърния рог и глъчката на ловджийската дружина. Все по-слаб заглъхваше гласът на чичо му Олег, който неспокойно викаше, зовейки го на говора на варягите:

— Ингвар! Ингвар!

Наследникът на руския престол се увеличаше все по-навътре в непознатата гора. На всяка цена искаше да завърши деня с улавяне на някоя по-едра плячка. Дирейки леговището на една лисица, той слезе от коня си, завърза го, почна да се промъква полунаведен между гъсто преплетените клони, някъде трябваше дори да пълзи на колене, после отново почваше да тича подир лаещите кучета.

Изведнъж гората разреда. Игор излезе на една неокосена ливада, по чийто краен ръб се проточваше рядък храсталак. Зад него просветваха сините талази на широка, тиха река. Момъкът се затече натам, застана край брега, стиснал юмруци в безсилен гняв. На отсрещния бряг пасеше стадо сърни, водено от необикновено едър елен. Това бе желаният лов, за който той отдавна бе мечтал.

По водата плуваше малка ладия.

Игор викна нетърпеливо на младежа, който гребеше, да приближи и го прекара отвъд. Любезният лодкар веднага го послуша. Загледан жадно в дивеча, Игор подканваше младежа да бърза, за да не изтърве желаният лов.

— Дай греблата насам! Аз умея по-добре от тебе да ги въртя! Ако изтърва това стадо, няма да се върна вече в Киев!

Кръшен смях отвърна на дръзката момчешка закана.

Игор бързо се обърна и спря поглед върху лодкаря. Сякаш магия закова очите му и той не можа повече да ги откъсне от момата, която отдалеч бе взел за юноша. Каква бе тая смела девойка, която не се боеше сама да се разхожда из тая усамотена местност?

Князът забрави лова, стадото, Киев, всичко. Никога дотогава той не бе обръщал внимание на жените. Не ги виждаше. Не съществуваха за него. А сега, отведнъж, сякаш сразен от мълния, той откри, че има нещо много по-увличащо и прекрасно от копие, лъка и бягащия дивеч. Някаква нова, непозната сила бе хвърлила безмилостна мрежа връз него и той напразно се мъчеше да се изтръгне от нея. Разгневи се. Задиша тежко и бързо.

Ловджийският му усет се разпали от вида на тази нова плячка, която чакаше да бъде уловена и грабната. У юношата се пробуди мъжът и господарят. Тази мома трябваше да бъде негова. Той се изправи в люлеещата ладия, направи няколко стъпки:

— Дай ми греблата! Как те зоват, девойко?

— Олга.

Тя бързо се дръпна назад.

Страшен, опасен беше погледът на ловеца, който приближаваше към нея. Променен и алчен, като на граблив звяр. Жената подуши опасността.

— Стой там! Не приближавай!

Черните ѝ очи диво светкаха като на разсърден рис.

Но Игор не спря. Още една крачка и щеше да улови ръцете ѝ, към които стремително простираше своите едри мъжки лапи. С чудна ловкост хубавицата скочи на края на ладията, вдигнала застрашително греблото високо във въздуха.

— Засрами се, Игор Рюрикович! Не подобава на един княз да върши беззакония!

— Откъде ме познаваш?

Виждах те на събора в Чернигов!

— А какво дириш из тия предели? Говорът ти не е тукашен...

— На гости съм при леля си...

— Кого води леля ти?

Момата пак дълго и звънливо се изсмя. Отпусна греблото. Очите на младежа отново се усмихваха, добри и дружелюбни. Той плесна с ръка по бедрото си, зъбите му блестяха.

— Да не мислиш, че се уплаших от греблото ти? Само с една ръка мога да те дигна във въздуха... Е, какво? Не се ли боиш вече от мене?

— Не.

Игор седна пак на старото си място.

— Защо?

Олга сведе дълги черни клепки. Слънцето биеше право в бялото ѝ лице.

— Ти си добър. И после...

— Какво?

— И после... — девойката посочи дълбоката вода. — Тя е по-силна от тебе.

Буйният момък я изглежда безкрайно учуден. След това тъмна руменина заля цялото му лице. Срам го изгори като пламък. И той стоеше неподвижен на мястото си, без да може да поеме дъх.

Стадото отдавна бе изчезнало. Талазите кротко шумяха. Далече в гората изцвили един забравен кон. Хрътките тичаха покрай брега. Тишината звучеше като песен за две смълчани, омагьосани сърца.

Една хрътка почна да плува към ладията, която наближаваше брега. Преди да слезе, Игор попита:

— Не ми каза кой беше твоят роднина...

Прекрасната мома откъсна лодката от брега, почна да гребе бързо и, отдалечавайки се, извика:

— Леля ми води княз Гостомисъл от Новгород, а дядо ми по майка е Борис, великият хан на българите!

Момъкът дълго стоя неподвижен на брега, загледан в отдалечаващата се ладия, която отнасяше сърцето му.

Преди да слезе на отсрещния бряг, където я чакаха разтревожените ѝ близки, Олга се обърна и му махна с ръка.

Когато дойде време младият Игор Рюрикович да се съчетае в брак с някоя девица, достойна за княжески чертог, посочиха му най-хубавите и най-знатни моми из цялата руска земя: от Прибалтика до Поволжието, от Буг до Днепър река, за да си избере съпруга. Но нито една не можа да развълнува сърцето му. Пред него стоеше винаги

неизличимият образ на червенокосата девойка, която не се бе поколебала да се хвърли в едрите талази на реката, ако трябваше да запази своето благонравно име.

Доведоха Олга, дъщерята на българската княгиня Анна и великия боил Сондоке с небивали почести в Киев. Ала тия почести не бяха отправени толкова към сестреницата на великия цар Симеона, съюзника на стария княз Олег, колкото към хубавата мома, която носеше в себе си най-личните черти на своя произход от Плискова: мъдрост, благост и сърцатост.

Светът не бе виждал двойка, която по да си подхожда. Гуслари съчиниха песни за чудната обич на Игор и Олга. А когато съдбата ги дари с първороден син, щастието им премина човешката мярка.

И тогава дойде злото.

Обикаляйки ширната си държава, великият княз Игор мина и през земята на древляните. Подвластното племе му даде дължимия данък, посрещайки и изпращайки го с почит и преклонение. Ала когато Игор излезе с дружината си извън града, древляните го нападнаха из засада и го убиха. След това го закопаха, без обичайните тържествени обряди като куче край стените на столицата си.

Потъна в печал Киев.

Не замлъкна плачът на жените в древния златовръх трем. Ден и нощ те жалеха съдбата на злочестия си владетел, на младата му вдовица и невръстните им синове. Кой щеше сега да поеме скиптър и престол, когато в коварна и враждебна страна почиваше, осквернено от неверен меч, тялото на силния и прекрасен княз? И нямаше кой да почете с тридневни тържовни тържества паметта му, да издигне могила над гроба му.

Само от очите на Олга никой не видя да избликне сълза.

Тя пое държавната власт и с голяма мъдрост почна да управлява, като наместница на малолетния Светослав, ширната руска страна.

Не мина много време и по вода пристигнаха с ладии двадесет лични мъже, облечени в празнично рухо. Пожелаха да бъдат приети от вдовицата на Игор.

Великата княгиня ги прие, обградена от приближените си съветници и високите чинове сред войводите. Изпълни се ширната приземна „гридница“, чийто таван се подпираше на четиридесетте стълбове, украсени с пъстра резба.

— Добре сте ми дошли, честни гости.

Пратениците се поклониха доземи три пъти поред.

— Добре сме дошли.

Олга ги изгледа с пронизващо око. Лицето ѝ, полузакрито от тъмното було, пристегнато на челото с бяла ивица, беше спокойно и непроницаемо.

— Говорете сега за какво сте дошли.

Пратениците започнаха да се споглеждат с колебание. Най-последният най-възрастен водач каза:

— Изпраца ни при тебе земята на древляните. Не гневи се, княгиньо. Ние убихме мъжа ти, защото беше като хищен вълк и разоряваше страната ни с тежки данъци. А нашият княз е добър и млад. Затова дойдохме да те помолим да станеш и наша господарка. Да царуваш над киевската и над древлянската страна.

При тази нечувана дързост старите войводи на Олега и Игор сложиха бързо и едновременно ръка връз дръжката на мечовете си, поглеждайки към Олга, в очакване само на един знак.

Нито една сянка не падна връз лицето на царствената жена. То си остана все тъй каменно невъзмутимо. Едва забележима усмивка проблесна в очите ѝ. Тя стана от престола, украсен с драгоценни камъни.

— Игор не може никой да го възкреси. А аз не мога сама да управлявам държавата. Не съм и стара да се откажа от нов брак. Приемам предложението на княза ви.

Поразени, руските първенци отново се спогледаха. Разум ли беше загубила премъдрата княгиня? А тя продължи:

— Ще ви проводя утре моите пратеници, които да ви доведат за годежния пир.

През нощта Олга заповяда да изкопаят в двора на палата огромна и дълбока яма. И вместо годежно угощение, двадесетте високомерни пратеника намериха страшна смърт, живи засипани в трапа, където ги хвърлиха заедно с лодките им.

Още на същия ден от Киев замина бърз гончия за столицата на древляните, с вест до княза им: да изпрати петдесет от най-видните си велможи и войводи, за да придружават княгинята в пътуването ѝ към новия съпруг.

Князът на древляните избра най-знатните си и верни люде и радостно ги изпрати да вземат невестата му. Като пристигнаха в руската столица, сватове пожелаха веднага да видят новата си господарка. Отговориха им, че обичаят изисква първо да се измият и почистят от пътя, та чак тогава да се явят пред очите на високородната княгиня.

Когато гостите свалиха кожените си шапки и кадифените дрехи, извезани със сребърна сърма, и влязоха да се измият, людете на Олга обградиха банята с дърва и храсти и я подпалиха, като залостиха най-напред всички врати. Сватове изгоряха живи.

Ала още пламтеше сърцето на Олга от неутолима мъст.

Нов пратеник извести на древлянския княз, че високата му невеста тръгнала на път, като поръчала: при мястото, където бил убит първият ѝ мъж, да приготвят трапеза с обилно ядене, от месо на домашни добичета и дивеч, и щедро напълнени бъчви с вино. Трябвало да стори помен за покойния Игор, преди да отпразнува втория си брак.

Княз Малдит излезе да посрещне невестата, облечен в светли дрехи, украсени с маргарит и злато, заобиколен от многобройна свита, която поздравяваше с радостни викове новата си княгиня.

Олга се отправи първом към гроба на мъжа си. Едва тогава от смразеното ѝ сърце избликна дълбоко стаената мъка. И дълго време велик плач огласяше равното поле.

Най-сетне тя се изправи, изтри очите си и за пръв път погледът ѝ срещна тоя на древлянския владетел. Макар и облечена в жалейни дрехи, с ниско спуснато над веждите покривало, Олга изглеждаше похубава от всякога, тъй стройна и бяла, с кадибяночерни очи и гордо изправена снага. Малдит потръпна от блясъка на тия зеници, които го изгориха като огън. След упокойната гощавка Киевската господарка повели да се издигне голяма могила над гроба на Игор.

И чак тогава лицето ѝ засия весело усмихнато. Страните ѝ се зачервиха от радостно вълнение. Тя промени тъмните жалейни дрехи с невестински, накичи се с цвете, отиде сред свирни и песни към сватбения пир. И докато древляните пиеха без мяра, людете на Олга строго съблюдаваха заповедта ѝ: да не слагат капка в уста.

Когато древляните и вождовете им се напиха и почнаха да се търкалят несвестни по трапезите, русите грабнаха мечове, копия и

ножове. Хиляди древляни изкупиха с кръвта си подлото убийство на Игор и наглостта на княза си.

Чак тогава се върна Олга в Киев.

И пак не се укроти гневът на великата княгиня. На следното лято тя събра всички бранни сили на страната, слезе от трема с островърхия позлатен покрив в голямата приземна приемна, застана пред големия дъбов стол, украсен с безценни камъни и от там се качи на коня си, доведен до самите стъпала на престола. Тъй тръгваха руските князе на бой.

Начело на войските, заедно с малкия Светослав, тя срещна в много жестоки битки древляните, докато ги прогони до столицата им. Цяла година Олга обсажда силната крепост, но не се разколеба. Древляните щяха най-сетне да се предадат от глад. А когато хората почнаха наистина да мрат от изтощение, без да се решат да отворят градските порти, Олга им проводи пратеник за преговори.

Отговорът беше: бихме се покорили, но се боим, че ще ни посечеш заради твоя княз.

Тогава великата княгиня им прати нов вестител, който протърби следните условия:

Градът може да се предаде спокойно. Никой няма да бъде посечен. Само че да се изпълни обичаят, княгинята иска данък от всяка къща само по три гълъба и три врабци, които да ѝ бъдат поднесени в преклонение.

С учудване и присмех на женската глупост, древляните занесоха своя данък и получиха свободата си. След като дигна обсадата и потегли обратно за Киев, Олга заповяда на войниците си да привържат към всяка птица малки торбички, пълни с огън и сяра.

Сама великата княгиня, със своята ръка, пусна първия гълъб. Изведнъж небето се замрежи от хилядите птици, които се завръщаха към гнездата си. Оттеглила се на един хълм, неподвижна като каменен истукан, Олга наблюдаваше с безстрастен взор пламъците, които унищожаваша столицата на коварното племе, което я беше двойно оскърбило: първо с недостойното нападение над мъжа ѝ и второ, с дръзкото предложение на княза им.

Пред всяка градска порта чакаха руски войски, които ловяха бягащото население и го претърсваха, за да хванат господаря им, който бе успял на време да се спаси от кървавия сватбен пир.

Тъй загина и княз Малдит, добър и красив, ала далеч от понятията за чест и вяроност, които имаха русите и българите.

Най-сетне се завърна премъдрата и смела Олга в Киев, с успокоено сърце.

Обидата, нанесена на рода ѝ, бе измита.

И дълго управлява тя руската държава, не като жена, а като мъж силен и разумен. Достойна потомка на Крума, Омуртага и Бориса, във всяко свое дело тя издаваше своята българска кръв: страшна за враговете, добра и милостива за почтените люде. Защото колкото беше великодушна и разумна, толкова беше неумолима, когато трябваше да присъди правда.

След палещата задуха на степта и страшния мраз на зимните заледени поля тя обхождаше на кон или в шейна ширните предели на своята държава, за да издири начин как по-леко и честито да живеят подвластните на киевския скиптър племена. Раздели страната на области, в които управляваха княжеските „гриди“ и събираха данъците в особени становища. Дошла от България вече покръстена, тя не искаше никому да наложи вярата си с принуда. Дори и на сина си, наследника Светослав.

Често презвитерът, който бе дошел заедно с нея от Плиска, като неин личен наставник, избран от вуйчо ѝ, цар Симеона, трябваше да ѝ припомни разликата между повелите на християнската вяра и обичаите на езическите българи. Защото неведнъж древната българска кръв я увличаше и тя не въздаваше правосъдие по Закона за съдене на людете, а според прастарите, неписани правила на прадедите. Според тях Олга бе наказала древлянский княз Малдит, както искаше повелята за кръвното отмыщение.

Тогава, макар и дълбоко убедена, че е била права, великата княгиня строеше църкви и училища, викаше монаси от България да обучават децата на славянска писменост, да превеждат гръцки книги, да пишат договорите с чужди държави. Затова народът ѝ я обичаше. Заради съвършеното съчетание на древните добродетели с възвишената нравственост на новата вяра.

Само буйният и войнствен син Светослава тя не можа никога да обърне към християнското учение. Защото храбрият момък разумно ѝ отговаряше:

— Майко, не ти забранявам да разпространяваш новата вяра в моята държава. Въздигай храмове, поучавай народа... Но не искам от мене да приема византийската църква. Защото тогава ще отстъпят от мене мнозина боляри и дружинници. Ще се възбунтуват. И няма да има кого да поведе на рат против враговете и да браня отечеството наше...

Дръзновен и неукротим бе Светослав, ала и твърде мъдър и прям.

Когато тръгваше на бой с врага, той не водеше след себе си обоз, нито котли за варене на месо, а печеше връз жаравата тънко нарязани парчета конско месо или говеждо, или на уловен дивеч. Дори шатра нямаше и спеше заедно с войниците, като слагаше под главата си седлото на коня, а си постилаше чула му. А когато пореше водите на Днепър с веслата, той се отличаваха от другите гребци само по това, че ризата му беше най-бялата, главата му беше обръсната и имаше дълъг, скитски перчем.

И този път, когато видя, че синът ѝ почва да се приготвя за поход, тя загрижено се запита накъде ли смята сега Светослав да поеме, към север или към изток. Ладиите се пребоядисваха, шиеха им нови платна, трупаха се припаси, работеха се нови оръжия.

Но Светослав таеше намерението си мрачен и угрижен. Често топеше дългите си гъсти въси в голямата прадедовска купа с медовина, мълчеше и въздишаше.

Загрижено поглеждаше старата княгиня сина си и мълчеше. След като бе отказала на множество женихи, начело с византийския император, Олга се бе оттеглила от държавните работи, предаде на сина си руския скиптър, и се посвети безпрестанно на дела за щастието на своя народ.

И сега тя пак се качи най-горе, на последния кат на своя каменен трем върху хълма край буйния Днепър, загледа се в ладиите, които плуваха надолу към юг, към земята, където се бе родила, към Плиска, към България... И докато вятърът обвяваше челото ѝ, от което бе свалила за миг тъмното вдовишко було, тя се унасяше в спомени и копнеж за далечния бащин край.

Бе минало много време, откакто вуйчо ѝ цар Симеон и княз Олег, Игоровия чичо, бяха слизали с войските си към Цариград за борба

срещу вековния ромейски враг. Но Олег и Симеон бяха умрели, а сега в родината ѝ управляваше слаб и некадърен мъж, братовчед ѝ Петър, който бе попаднал в лукавите гръцки мрежи и бе изтървал бранния меч на дедите си — едничкото нещо, от което се боеше Византия. Братски междуособици подриваха там единството на държавата, създадена с толкова жертви, с кръвта на толкова поколения.

И вместо всички заедно да бранят родината си, българските войводи дележаха сили ту на една, ту на друга страна, докато погубиха великото си царство.

Жестока ненавист кипеше между привържениците на цар Петра и поддръжниците на братята му, които дигаха бунт подир бунт срещу гибелната византийска наклонност на българската управа.

Грижовно слезе Олга по стълбата надолу към голямата гридница, където щяха да се съберат на велик съвет Светославовите боляри и дружинници. Там тя узна това, което измъчваше сърцето ѝ с неясни предчувствия.

Този път Светослав тръгваше на юг.

И за пръв път между майка и син се появи искрата на недоверието.

Старата княгиня отново се почувствува господарка и владетелка, настойница и грижлива майка както на сина си, така и на народа си.

Тя изгледа навъсено великия княз. Строен, с широки рамене като нея, той имаше гълъбовите очи на баща си, но те светкаха също тъй мрачно и заканително като нейните, когато гняв или обида вълнуваха сърцето ѝ.

— Не забравяй, че имаме договор за мир с Византия! А, ако тръгнеш против българите, помни, че от тях сме виждали само добро... Нашият морски път към Цариград минава все покрай техните брегове и през тяхната суша. Неведнъж са спасявали ладите ни от беда.

Светослав упорито смръщи гъсти вежди, тръсна гордо глава. Залюля се обичата на лявото му ухо, блесна рубинът сред сиянието на двата едри бисера.

— Аз не отивам против българите, а ще дам помощ на Михаиловите и Ивановите люде, които се бориха срещу некадърния Петър. И народът е против него, откак тръгна по ума на ромеите.

Князът отмахна с трепереща от възмущение ръка перчема, който се спущаше от бръснатата му глава чак под лявото рамо. За пръв път той противоречеше на майка си:

Премъдрата Олга се замисли. После стана от престола си, който беше в ляво от тоя на Светослав, и бавно изрече:

— Запомни добре това, което ще ти кажа. На ромейски обещания никога не се осланяй. И когато двама се карат, не се меси помежду им. Ако не ме послушаш, няма да наидеш добър край.

И напусна голямата приемна, последвана от духовника си и приближените жени, сред поклоните на боляри, гридни и войводи.

Ала не послуша Светослав старата си майка и, увлечен от страстта си към битки и победи, потегли към юг, като остави великата княгиня в Киев да пази града и синовете му Ярополк, Олег и Владимир.

В неговото отсъствие дивите и жестоки печенегци нападناха и обсадиха столицата му. Но Олга удържа с храбрите защитници на града тежката обсада, докато Светослав се върна и прогони неприятелите.

И преди да склопи очи, престарялата княгиня пак каза на сина си:

— Не се меси в братски междуособия. Петър умря, но синовете му са родени от гъркиня. Тях ги тегли ромейската им кръв. И не ще останат верни на съюза както по времето на Олег и Симеон...

Господарката на Киевската държава, наречена в кръщението Елена, биде погребана с велика почит и оплакана с нестихваща скръб от всички, които бяха почувствували утеха от справедливата ѝ десница. Все пак, наскоро след смъртта ѝ, Светослав отново потегли към юг и в 969 година сключи съюз с българите за обща борба против вековния враг. Но те раздвоиха силите си. Част от болярите им се биха с русите против ромеите, други отидоха с ромеите против русите. И загубиха свободата си. А Светослав не наиде добър край, беше убит в засада от хана на печенегите, край праговете на Днепър, завръщайки се от България, към родината си.

Дванадесет години след смъртта на великата Олга, внукът ѝ Владимир се покръсти заедно с целия си народ. В църквите му служеха на славянобългарски език, а в училищата монаси, дошли от България, обучаваха с азбуката на Кирил и Методий.

И когато в 985 година руси и българи сключили мир за вечни времена, те дали клетва: мирът помежду ни ще престане, когато камък заплува, а хмелът потъне.

ЕДНА НОЩ В ЦАРИГРАД

Старият властелин се олюля, притисна с длан сърцето си, черен шемет го откъсна за миг от света — сякаш бе дошел краят на дните му — боил Мавър се спусна, улови поводите на коня му, с другата си ръка подкрепи загубилия сваят, после помогна на притеклите се стражи да освободят от зенгията крака му.

Отнесоха го в крепостта. Десетки неспокойни лица се струпаха над ложето му. Когато зърнаха Петра да отваря полека очи и да ги гледа с потъмнелите си зеници, без да разбира къде се намира, всички въздъхнаха, облекчено. Какво би станало сега, в тия тъмни и страшни бранни дни страната да останеше без ръководна ръка?

Колкото и немощна, все пак тая ръка още държеше българския жезъл и спираше развихрените сили, които можеха да разкъсат държавата по различни посоки.

Синовете на цар Петра, Борис и Роман, бяха отишли като заложници в Цариград. Руският княз се беше върнал в земята си, за да помогне на обсадения от печенегите Киев. В долна земя синовете на комит Никола се бяха смирили след смъртта на Михаила, първородния Симеонов син, който първи бе дигнал бунт против брата си, заедно с недоволните боляри.

Петър раздвижи безкръвни устни, махна с ръка. След първия удар, той бе възвърнал бавно говора си, но словата му се разбираха само от най-приближените.

Мавър склони лице над него.

— Заповяда конете да не се разседлават. Щяло да му мине.

Старият предан боил въздъхна и сви гъсти бели вежди.

Тежък беше бранният меч за постническата десница на царя монах. Никога синът на Сурсувуловата сестра не бе имал склонност към подвиг и власт. Мекостта на сърцето, любовта към съзерцание и молитва, му пречеха да застане като яростен орел — защитник на родината. Винаги готов да отстъпи, да прости, да се примири. Винаги готов да повярва с наивна доверчивост на лъстивите обещания и добре

скритата притворност. Той не правеше никому зло, но смирено оставяше другите да го правят. Велемошните боляри ограбваха народа му, а той беше безсилен да ги спре. Безкрайната добрина, понякога, когато прекрачваше мярката, ставаше напаст.

Късно го разбираше постникът Петър всичко това, когато лежеше безпомощно върху ложето си и нямаше сили да вдигне десница, да грабне бранния меч на Крума и Симеона, за да защити народа си от обида и заплахата.

Как бе издържало сърцето му мига, когато Никифор Фока, непобедимият бранник на ромеите бе отказал да плати данъка, обещан в договора, подписан при сватбата му с византийката, която бяха нарекли Ирини, носителка на вечен мир между Византия и България.

Унили и посрамени се бяха върнали българските пратеници. Ръцете им още носеха сини ивици от боя, който им бяха нанесли пред очите на целия народ, върху една дъсчена площадка сред Свещения дворец в Цариград! И Петър бе можал да изслуша грозните слова, които Никифор бе поръчал да му донесат:

„Върнете се при своя цар и кажете на тоя варварин, който гризе конско месо и се облича в зверски кожи, че повелителят на Цариград самолично ще му занесе искания данък! Махай се от очите ми и друг път се научи, проклети робе, кучи сине, да почиташ, както прилича, славното име на ромеите!“

И Петър бе можал да чуе всичко това, без да подири с кипнала кръв мечата на славния си баща и да поведе, както преди много години — българските войски към стените на Цариград! Късно, много късно бе разбрал, че обещанията и договорите бяха само празни думи, а само яката мъжка десница караше враговете да зачитат обещанията си...

Страшният спомен накара стареца да изстене. Отново сведоха изплашени лица над него. Спогледаха се. Прехапах устни. Дните на този човек бяха преброени.

Петър се върна в Преслав на носилка, затворил клепачи да не вижда униинето по лицата на боилите си, стиснал бледи устни, за да не проговори думи на скръб и разкаяние.

Евпраксия влезе на пръсти. Както винаги веднага отправи взор към одъра на баща си. Покривката над гърдите му едва забележимо се

вдигаше. Жив беше. Застана за миг, нерешителна, замислена.

Цар Петър спеше. Сън ли беше тая неподвижна отпуснатост, или бавно преминаваше в небитието? Княгинята пристъпи по-близо. Затаи се изтръпнала. След това пое дълбоко дъх. Все тоя вечен страх, че е дошел последният час. Обърна се към блещукащото кандило. Ала тих глас бе стигнал до нея.

— Пристигнаха ли опълченията от Никопол?

Евпраксия беше мъдра като дядо си Симеона, ала в жилите ѝ имаше капка ромейска кръв и от дядо ѝ император Христофор. Тя реши, че ще бъде по-благоразумно да премълчи истината от болния. Опълченията, които трябваше да пристигнат от Никопол да бранят границата с Византия, трябваше отново да тръгнат на север, за да дочакат връщането на Светослав. Част от болярите бяха за съюз с русите, другите за нов приятелски договор с ромеите. И това вътрешно несъгласие беше по-страшно от чуждоземните войски.

— Опълченията още не са пристигнали — отвърна тихо тя и отиде да стъкне пламтящите цепеници в огнището.

Черните ѝ плитки се смъкнаха край ушите, като дълги лъскави змии, чак до земята.

— А къде е Анна? — попита пак бащата и се помъчи да се надигне.

— Не я ли чуваш? — отвърна весело девойката, като се спусна да подпре възглавницата зад гърба на баща си, заслушана в кротката и равна песен, която едва чуто долиташе из далечните покои на момите.

Покойната царица Ирина бе оставила двете си най-малки деца почти невръстни. Като яркопойни птици растяха хубавите момичета, последната утеха и последна радост на стария цар. Отдавна повръстните му дъщери бяха отминали, всяка на свой ред в богати властелски домове. Родени най-късно, сред остатъците на някогашната мощна Симеонова империя, девойките изпълваха мрачната самота на бащините си дни, единствен светъл лъч сред толкова развалини, едничка светла багра сред толкова мрак.

Петър спря морен взор върху по-голямата.

„Да мога да настаня и тях, та после...“ — го прекоси плаха мисъл.

Ала невръстни бяха прекрасните девойки. И слабите му сили нямаше да дочакат деня, когато щеше да ги види нагиздени като

невести, рамо до рамо с някой напет момък. Каква съдба ги очакваше, когато чуждестранен победител завладееше бащината им земя? Поне двамата му сина да си бяха у дома. Ако вземеше решение да отиде с русите, Никифор щеше безпощадно да ги погуби. А какво добро можеше да очаква от Византия?

Болката, която той изпита при тази мисъл, затъмни болката на немощната плът. Той изстена мъчително и дълбоко.

Евпраксия се спусна към него. Погали снежните коси, изтри ледената пот по челото му. Попита изплашено:

— Какво ти е?

— Нищо. Нищо...

Той внезапно млъкна, заслушан в неочакваната глъчка, която изпълни двора на палата. Бързи и тревожни стъпки отекнаха по ширното мраморно стълбище. Вратата бурно се отвори и боил Мавър се втурна запъхтян:

— Пратеници от Никифор Фока!

Петър трепна, бледа червенина полази по восъчното му лице. Думите на боила сякаш вляха чудни сили в жилите му. Той се надигна, седна, поиска да стане.

Мавър и Евпраксия го подкрепиха, заклинайки го да не върши безумства. Можеше ли този старец, с единия крак в гроба, да приеме в престолната чуждоземни пратеници, да води изкусни слова, да отвръща на незнайни лукавства?

— Аз, кавхан Стефан и таркан Илия ще ги приемем! — настоя Мавър.

Петър остана непреклонен. Накара да му наденат пурпурната далматика, да праметнат през рамото му златошития лорос, да обуят недъгавите му нозе в червените високи обуца, да подредят връз хлътналата старческа гръд Симеоновата огърлица от едри златни пари. След това пребледня, отпусна се на ложето си. Но това трая само миг. Новата надежда, която внезапно бе блеснала пред него, сякаш преля живот и младост в тая гаснеща снага. Той пристъпи, подкрепян от Илия и Стефан.

Двамата пратеници: патриций Еротик и проедър Филотей, очакваха наистина да видят някакъв варварин, облечен в зверски кожи, който гризе конско месо, ала пред тях застана благ и смирен старец, с тихо величие в мъдрия, дълбок взор, който ги покани с кротко

движение да седнат на златоткания одър до него, разпита ги за автократа, за светлата василиса, за синовете си, прикривайки умело нетърпението си да узнае тяхната поръка.

Вестта веднага се пръсна, изпълни целия град. Сякаш разнесена от вятъра. Наизлязоха хората из двукатните си къщи от червена тухла, затекоха се на гъсти тълпи към царския палат.

Никифор Фока искаше отново мир и приятелство. Предлагаше съюз.

Страшната угроза се разсипваше като тъмен облак, разпилян от буен вятър.

Жени плачеха от радост, старци се прегръщаха с разтреперана десница. Девойки и млади момци заиграха по мегданите, отъпкаха мекия сняг, изпълниха свежия въздух с буйни викове.

Страната бе спасена.

Вече два часа ставаше как пратениците разговаряха с царя, а той още не ги отпускаше да си отидат. Сякаш не му се вярваше, че не сънува, че наистина би могъл вече спокойно да склопи очи.

Двете млади царкини чакаха развълнувани в покоите си края на дългоречието, за да поискат с жадна тревога вести от далечната приказна Византия, от двамата си любими братя.

Старата Пулхерия, която бе дошла на времето с майка им от Цариград, чакаше още по-нетърпеливо от тях. От смъртта на царицата, тя не се бе връщала в Цариград и тръпнеше в нескрито женско любопитство.

— Кой знае дали Теофано все още държи оплетен в лукавите си мрежи новия василевс? Опасна и страшна жена е василисата — Пулхерия се прекръсти и поклати глава, — тежко томува, който се изпречи на пътя й...

— Хубава ли е Теофано? — попита малката Анна.

Пулхерия се изсмя.

— Хубава? Ако беше само хубава...

— Защо? — попитаха едновременно Евпраксия и Анна. — Кажи, кажи, разправи ни...

Старата отиде към прозореца, погледна надолу. Хората на знатните пратеници още стояха край оседланите си коне, заобиколени

от весело ръкомахащи войскари.

— Теофано е нещо повече от хубава... — каза ромейката и взе в ръка хурката си, — тя е магьосница, вълшебница. Как можеше инак девойка от такъв долен род да стане василиса, ако не беше билъосала младия Роман, сина на Константин Багрянородни? А после, когато се качи на престола, как можа да накара младия си съпруг да изгони майка си и сестрите си? За старата царица Роман се опря, ала за своите пет сестри не можа да се противопостави. Младите княгини ги покалугериха и заточиха в манастир. Старият василевс, свекърът, умря от чудна и необяснима смърт. Отрова — казаха всички. А когато, след няколко години, по същия начин, почина бързо и неочаквано младият василевс, отново всички подозрения натегнаха връз Теофано.

Евпраксия и Анна слушаха със свито сърце. Всичко, което до сега бяха чували за оня чуден град, бе само мрачна мълга: отрова, кинжал, тъмни ръце, които те улавят за гърлото в среднощен час, потайни стъпки, чезнещи сенки, заключени устни... И невинната им младост тръпнеше пред отровния лъх на толкова зловещи сказания. А старата Пулхерия продължаваше да бърби и ниже все по-жестоки слова:

— Дваж убийца и дръзка измамница е Теофано. За да бъде признат като законен бракът ѝ с новия император Никифор, тя нагласи един монах да стане клетвопрестъпник и да каже, че е видял с очите си как децата ѝ са кръстени от стария Варда, бащата на Никифор, а не от самия император. Все пак бракът ѝ е незаконен... Разправят, че синовете ѝ приличали на нея, Василий и Константин били жестоки и необуздани момчета. Тежко на Византия, когато и двамата станат пълновръстни императори... Дано бог продължи дните на славния бранник Никифор. Дано му даде разум да се отърве от измамните чарове на василисата, която разорява хазната с безбройните си приумици...

Тя млъкна. Скочи права и веднага се сниши в поклон.

На прага бе застанал цар Петър. Доволство грееше по лицето му. Дъщерите му се спуснаха към него.

— Хубави вести — каза високо той. — Никифор уловил Калокир, че увещава руския княз да нападне не само нас, но и Цариград, като обещавал всички съкровища на императорската хазна,

ако Светослав му помогне да свали Никифора и го провъзгласи за василевс. Затова императорът ми предлага съюз и обща борба.

Момичетата плеснаха с ръце удивени. Само вести за измама и вероломство идеха откъм тази опасна страна.

Петър сви вежди, внезапно потънал в тежка размисъл. След това седна край огъня, повика двете девойки при себе си и каза полека:

— И още една вест. Голяма. Радостна. Отгатнете...

Боил Мавър и таркан Кишин, които бяха влезли след него и застанали до прозореца, сведоха чело, извърнаха лице. Радостната вест бе в същност едно ново унижение, една нова окова за българския двор. Защото не бе молба, — а сурова заповед.

— Евпраксийо... Анно... — царят ги изгледа и двете, с дълбоко, нескрито възмущение, — византийският император ви е направил много голяма чест. Той ви е избрал за невести на двамата млади императори: Василий и Константин.

Настана тежко мълчание. Само старата Пулхерия тихо изохка и се прекръсти.

Царят изгледа всички учудено. След това се сепна. По лицето на Анна течаха обилни сълзи. Евпраксия се смъкна полека на колене, облегна глава върз дръжката на стола му:

— Не може ли да постъпя в манастир?

Тежка въздишка се откърти от гърдите на Петра.

Малки бяха още двете гиздави девойки. Но и до тях значи бе стигнала страшната мъква и не бе пощадила невинното им ухо с шепота на мрачни и злокобни тайни.

Ала спасението на страната искаше жертва.

Беше началото на зимата от 968 година.

Снежnobели коне нетърпеливо риеха с крак и от време на време цвилеха в тревожна възбуда. Огромна кочия от пъстро изписано дърво бе готова за път. Натоварено на десет коли следваше веното на младите невести. Снегът бе престанал да вали. Слуги чистеха с метли от страторче друма до градските порти. Тълпи се притискаха отвсякъде да поздравят царските дъщери, да им пожелаят добър път и дълголетна радост. Свирачи водеха по всички кръстопъти и стъгди, бавни, тежки хора. Боили от най-далечни краища бяха дошли да донесат даровете на своите люде.

Цар Петър изпрати до кочията обичните си деца. Таркан Кишин, заедно с две дружини стрелци, трябваше да изпроводи момичетата до границата, където щеше да ги пресрещне ромейска конница. Когато старият цар видя войскарите да се мятат на буйните жребци, а двете му невръстни деца да се скриват в дъното на ширната кочия, усети като че ли нещо в него се скъса. Той затвори за миг морни клепачи и въздъхна. Носеше се слух, че Светослав отново събира войски да потегли към юг. В България щяха да се срещнат два мощни противника, а българският цар все още не знаеше с кого да тръгне. Угрозата бе само отложена. Дано в жестокия час на смъртна борба, поне децата му останеха пощадени под закрилата на Цариградските стени...

Преди да потеглят, пратениците сведоха чела пред българския цар в дълбок поклон и за стотен път го увериха, че ще бдят над неговите чедра. Сълзи трепнаха в очите на сина Симеонов. Той положи немоощна десница връз рамото на един от тях и каза със задушен глас:

— Поверявам ви това, що ми е най-обично. Ала кажете на вашия господар, че понеже занапред се съединява с нас чрез този свят съюз, ще бъде срамно да ни остави на произвола на жестоката орис. Затова, отново припомням, нека се присъедини към нас, за да се отървем от северните идолопоклонци. Нищо не може да противостои на винаги победоносното им оръжие...

Четири снежни коня на кочията се дръпнаха с буен устрем. Таркан Кишин, последван от стрелците, препусна след тях. Шествието изчезна от очите на Петра.

Той не видя никога вече своите деца.

Когато се усетиха за пръв път сами, в топлата и здрачна стая, цяла изпълнена с тихото сияние на златни мозайки и скъпи мрамори, Евпраксия и Анна се почувствуваха обзети от дълбока радост. Премръзнали, морни от дългия път, зажднели за топла дума и близък човек, след толкова дни, прекарани между непознати ромейски пратеници и войскари, те копнееха за отмора и покой, за майчински прегръдки и нежна женска реч.

Обградиха ги с ласки и грижи, седем горнични се разшетаха да им донесат отдавна приготвените скъпи дрехи от аксамит и редки кожи, сложиха им чудни и неопитвани до тогава ястия, сипаха им в златни чаши горещи пития от сладки билки, обсипаха ги с възхищение и хубави слова.

Все пак на дъното на сърцето им остана някакво затаено, плахо чувство, което двете момичета не смееха да споделят гласно.

Теофано?

Можеше ли жена като нея да стане втора майка на Лакапиновите внучки? Как щеше да ги посрещне, как щеше да се отнесе към тях? Тази, която бе отровила свекъра си, която бе изгонила зълвите си в далечно заточение... Дали синовете ѝ, невръстните още императори, щяха да се отнесат сърдечно към тях, или щяха да ги сметнат за дотегливи натрапници, повикани само поради държавни съображения. Какво ги очакваше в тази непозната златна клетка, толкова красива и толкова засенена в тайни?...

Една млада жена се втурна в стаята.

— Василисата!

Всички скочиха, побледнели, наредиха се край стената, снишиха се в дълбок поклон. Двете български царкини останаха прави в средата на стаята. Уловени за ръка, със смирена и кротка усмивка.

Ала сърцата им биеха като на малки птички, стиснати в нечий жесток и безмилостен юмрук.

Отметнаха се пурпурните везани завеси. Разтвори се двукрилата врата от бледна слонова кост. Евпраксия и Анна прегънаха коляно. На прага бе застанала високата царствена осанка на една стройна жена. И двете млади невести сведоха клепачи, изтръпнали в благоговееен ужас.

Наистина, тя беше нещо повече от хубава. Магьосница, вълшебница.

Теофано имаше кожа с горещ златист цвят. Очите ѝ бяха едри, тъжни, бистрозелени. Тънките вежди, леко вдигнати в неизречен, мълчалив въпрос, се чернееха, сякаш изтеглени с въглен. Долната ѝ устна бе едва забележимо издадена напред, застинала в горчивина. Цялата ѝ красота носеше белега на някаква потулена, тайнствена скръб.

И веднага сърцата на двете момичета се изпълниха с горещ възторг към нея. Те целунаха ръцете ѝ, притиснаха ласкаво чела в меката ѝ прегръдка. Гласът ѝ пленяваше като музика.

Тя се усмихна, заговори ги, раздвижи се като бляскав облак, обвита в кафявозлатист аксамит и синя коприна, обсипана с бисер и зафири. Ала все пак, между тях и нея остана някаква ледена, тънка, невидима стена. Съвършеното ѝ изкуство да говори, да се движи, да се

усмивка — бе преди всичко изкуство. И двете момичета почувствуваха, че любезността е заучена, еднаква и неизменна за всекиго, че усмивката е грижливо приготвена, за да бъде раздадена с щедро благоволение, само там, където трябва да се добие някакъв приятел...

Не беше ли тази усмивка покорила стария бранник Никифор Фока, за да запази на Теофано престола от коварния евнух Вринга?

Какво чувствуваше в действителност Теофано към младите си снахи? Обич, равнодушие, омраза, съжаление? И можеше ли това сърце да чувства нещо изобщо?

Разочарованието на момичетата се усили, когато василисата им съобщи, че тази вечер ще бъде принудена да ги остави сами, понеже императорът е болен и тя трябва да го навести. Обеща да дойде на следния ден с двамата млади василевси, за да ги запознае с годениците им. Обеща също още рано сутринта да повика и двамата братя заложенници — за да се видят със сестрите си.

Оттегли се все тъй пленителна, недосегаема, бляскава и чужда. Сякаш някаква скрита мисъл я караше да скъси колкото може по-скоро досадата на посещението, сякаш нещо властно и неуловимо я зовеше някъде с неотразима сила.

Сестрите останаха най-сетне сами, настръхнали и унили, като пленен дивеч, като безпомощна плячка, заобиколена от блясъка на огромния и непознат дворец на василевсите, от шъпота на вековните му тайни, от сенките на безбройните му предания.

Анна, по-младата, се събуди първа.

Какво я накара да отвори внезапно клепачи и да остане неподвижна, с дебнещо ухо и тревожно биещо сърце — тя не би могла да каже. Остана известно време така, без да смее да поеме дъха си. Цялата стая беше обляна с бялата светлина на месеца. Само в ъглите се таеха мрачевини, пълни с непозната закана. Младото момиче овлажни пресъхналите си устни и се помъчи да заспи отново.

Колко е лошо човек да си променя дома и леглото — си помисли — бях толкова уморена, а сега не мога да почивам. Внезапно тя долови отново странния шум, който вероятно я бе събудил. Отвори широко очи, замръзнала в остро внимание. Какво ставаше зад вратата им?

Някакви тихи, ала многобройни стъпки, едва чуто отекваха някъде в далечината. Шъпот от снишени гласове се разнасяше някъде

по-наблизо.

После всичко затихна. И тишината сякаш натегна още по-плътна и потискаща.

Анна помисли, че всичко това ѝ се е присънило. Все пак тя пошушна:

— Пракси?

Веднага сестра ѝ отговори:

— Чу ли?

— Да, — каза малката, — значи и тебе са събудили, а пък аз си мислех, че спиш и че така ми се е присторило... Какво може да бъде това?

Изведнъж двете сестри подскочиха. На прага на вратата им внезапно пламна жълтокървава светлина на запалена борина. Зад веещия се пламък се открояваше чудното лице на василисата.

То бе необикновено бледо.

— Не спите ли, — каза тя. — Исках да ви навестя, за да видя дали сте добре завити, дали почивате спокойно... Така съм свикнала да преглеждам нощем децата си, преди да си легна.

Тя се усмихна. Зелените ѝ очи светкаха като скъпи камъни. Красивото лице изчезна заедно със светлината. Стаята отново потъна в светлия лунен здрач и тишина. Евпраксия тихо изстена:

— Как се изплаших... — и се отпусна отпаднала на ложето си.

Полека-лека небето се покри с тъмни облаци, които закриха месеца. Вятър се заблъска в яките стени, с проточен писък. Почна да плиска буен дъжд, който бързо се пресече на сняг.

Българките бяха потънали в неспокойна дрямка.

Този път първа се събуди Евпраксия. Изтръпнала. Обляна в ледена пот.

Някакъв мъжки глас тихо зовеше съвсем близо, току под прозорците им. Мора ли ги душеше? Нежит лиги мамеше? Дворецът се издигаше толкова високо над морето...

Младото момиче изтича към издълбаното в стената прозорче. Приблужи до него един стол, стъпи отгоре, дигна се на пръсти, откряна прозорчето. Глух вик замря на гърлото ѝ.

Долу, откъм морето, се издигаше нагоре към съседната лоджия, някакъв тъмен, тежък предмет. След като премина първата ѝ уплаха, Евпраксия можа да различи, залюляна връз вълните, тъмна дребна

ладия. Това, което се издигаше към лоджията, бе някаква голяма кошница, която издръпваха нагоре с дебели въжета.

В кошницата имаше човек. Мъж. С шлем и войводска наметка.

За миг Евпраксия съобрази. В Гинекея промъкваша скришом от евнусите някакъв момък. За кого, освен за Теофано?... Момичето си отдъхна. Значи всичко това бе само някаква любовна история. Вероятно нещо обикновено за нравите на свещения дворец. Закрито зад полуоткрехнатото прозорче, то видя как кошницата стигна до перилото на лоджията, една едра, красива мъжка осанка пъргаво се прехвърли в двореца, кошницата изчезна след тайнствения посетител, лодката отплува обратно.

И отново всичко потъна в предишната ненарушима тишина.

Но не минаха няколко мига, когато пак отекна оня далечен шум на многобройни стъпки и спотаен глъч. Ала този път все по-близо и по-близо, по-ясно, по-дръзко. Анна отвори очи. И преди да успее да попита сестра си — какво става? — двете момичета се хвърлиха едно към друго, стиснаха се в отчаяна прегръдка, занемели, изтръпнали в безумна уплаха.

Някакъв висок, страшен, нечовешки вик — бе разсякъл нощта. Сякаш колежа някого, сякаш в предсмъртен ужас някой зовеше за помощ и закрила. След това последва грохот на струпани тела, звън от оръжие, яростни крясъци. В Гинекея отекнаха изплашени женски писъци.

Двете сестри зъзнеха в ледена тръпка, яко заловени една за друга, проклинали за стотен път часа, в който бяха заминали за тази злокобна страна. Права беше старата Пулхерия, истина са били нейните вещания. Какво ставаше? Чий живот гаснеше сред този възбуден шум, не приближаваше ли и към тях непознатата, неумолима смърт?

Те паднаха на колене, прекръстиха се, позоваха гласно небесна закрила, готови за всичко.

Нов шум от стъпки заля просторните кубикулуми. Ала този път вече не спотаено и прикрито. Войскари тичаха и зовяха, медни щитове зловещо звънтяха под удара на тежки саби, врати падаха, издънени от мощни удари, гневни викове се смесваха с отчаяни женски плачове.

Една тълпа патрицианки, придворни на василисата, се втурнаха в стаята на гостенките, сякаш да дирят там последно убежище. Навън,

по коридорите, се водеше вече истинска бран.

Когато шумът затихна и жените можеха да подадат плахо глави извън вратата, кръвта се вледени в жилите им. Двама войскари влачеха по дългия коридор някакъв посечен, обезглавен, страшно обезобразен труп. Други двама носеха високо вдигната, уловена за косите, някаква глава, жълта, със склопени очи. Под ярката светлина на факлите това лице сякаш трепваше от време на време в странна усмивка.

Няколко ромейки се строполиха на пода, загубили сваяст.

— Кой е този? — попита плахо Анна.

— Василевс Никифор... — отвърна глухо една от патрицианките.

Същата нощ съзаклятниците провъзгласиха убиеца на императора, дръзкия и красив арменец Йоан Цимисхий, за нов василевс.

В деня, когато младият автократ пристъпи пред храма на Света София, за да получи царски венец от ръцете на патриарх Полиевкт, непреклонният и мъдър старец отказа да го приеме вътре.

— Ти няма да получиш венец от моите ръце и няма да стъпи кракът ти в храма, докато не бъдат наказани убийците на Никифора и не бъде изгонена василиса Теофано.

Стъписаха се всички придворни. Гъста червенина обля лицето на арменеца. Какво щеше да стане сега? Можеше ли пламенният Йоан Цимисхи да пожертвува жената, заради която се бе опръскал с кръв?

Ала блясъка на венеца бе по-примамлив от прегръдката на любимата. Цимисхи дръзко отвърна:

— Твоята воля ще бъде изпълнена, светии отче. Теофано ще замине още днес на заточение в някой остров, а безчовечните убийци ще бъдат достойно наказани.

И той издаде имената на своите съзаклятници.

Сгушени между бляскавата свита на аристократа, младите български царкини потрепераха. Спогледаха се. И това го говореше човекът, който се бе качил през кобната нощ в кошница към лоджията на Свещения дворец. Всички го знаеха. И все пак мълчеха. Съзаклятникът издаваше другарите си, мъжът изгонваше любимата си, верните люде на Никифора смилено скланяха чела пред властта на неговия убиец.

Това бе Византия...

И огнен копнеж към далечния Преслав, към чистия и тих бащин дом ги изгори.

Евпраксия и Анна дадоха обет в сърцето си да се откажат от сиянието на този кървав венец, от славата на този осквернен престол. И го изпълниха.

След един месец, когато научиха за смъртта на баща си, те се завърнаха в родната си земя.

Константин, много по-късно, взе за съпруга някаква знатна ромейка. Василий не се ожени никога.

А историята го отбеляза със зловещото име Българоубиец.

ТРИ ОРЛА

Жесток притеснител властвуваше над царския град Охрид. Сведени под тежко иго, българите пъскаха в безнадеждност, загубили вяра, че някога отново над тях ще блесне бранният меч на бунта и свободата. Спокойно течеха дните им в срама на робството. Данък след данък ненаситно изсмукваше потта на угнетените, грабежи, произволи и насилия следваха в неизменна върволица вече месеци, години. Двадесет години вече как българите бяха свели врат под ярема на Византия. И от никъде лъч от живителен знак, нито дума, нито шъпот, който да буди и стреска, да увлича и възпламенява. Мрачно мъртвило потискаше робите и одързостяваше ръката на победителя. Ето, българите бяха вече задължени да не плащат данъка си тъй, както знаеха от деди и прадеди: всеки господар на чифт волове да дава един модий жито, един модий просо и една стомна вино. Сега притеснителите искаха да се плаща в звънлива пара, в чисто злато. Нямаше ли, житото му се продаваше на безценица, виното му се лееше по-лесно от водата: алчни прекупувачи го задигнаха в замяна на своята търсена и рядко намирана жълтица.

Нямаше ли най-сетне някой смел мъж да вдигне десница за борба, да прогърми с огнено слово смелата воля за свобода, да събере в едно всички недоволства, да съедини в общ, огромен, рушителен пламък дребните мъждукащи огънчета, които проблясваха по цялата страна?

Имаше.

Край брега на синята Адрия живееше мъж, храбър и надарен с мъдрост, славен бранник, който смело предричаше свободата на Самуиловото царство. Народът на цялата Драчка област го почиташе и обичаше, увлечен от вдъхновените му слова, от смелите му блянове за бъдните дни. И тайно, от ухо на ухо се разнасяше в широка мъква едно име: Тихомир.

На север, в двора на унгарския крал Стефан, бе израснало младото орле Петър, наречен още Делян, син на една от Стефановите

дъщери. Тя бе напуснала Охрид още преди да роди, прокудена от равнодушието на съпруга си — Самуиловия наследник Гавраил Радомир. Там, край Дунава, бе отраснал Делян, над чиято люлка бяха капали повече сълзи, отколкото бяха цъфтели усмивки и който не намираще покой за възбуждения си дух, в непрестанна мисъл как да помогне на притеснената си родина.

На юг, в Армения, прекарваше дни друг българин, от царската кръв, властолюбивият Алусиан, внук на Арона, по-големия Самуилов брат, като стратег на Теодосиополската тема. Оженен за богата и красива арменка, патриций Алусиан можеше да води безгрижен живот сред негата на охолството на разгулни забави. Какво общо имаше той с маджарина Делян и с войника Тихомир?

Ала колкото и отдалечени по положение и разстояние, тия трима мъже лягаха и ставаха с една мисъл и еднакъв копнеж: да видят отново българския царски пряпорец свободно да се вее над охридската крепост. Отново български духовници да запечат упокойни над царствените гробове край брега на Преспа: за да бъде вечна и свята паметта на българския комит Никола и благочестивата му съпруга Рипсимия, на велемощния цар Самуил и царица Агата, на Гавраила и Ирина, на Владислава и Владимира, на цялото онова славно коляно, което бе водило половинвековна бран за свободата на земята си.

Когато плясъкът на бич изсъскваше край Деляна, образът на хиляди окървавени, принизени люде изпъкваше пред помрачения му взор, а десницата му се свиваше в пестник, който щеше да отмъсти за него и за всички. Когато по водите на Синьото море минаваха галери, препълнени с весели и свободни люде, с редки стоки и пременени търговци, очите на Тихомира ги изпращаха със скрита въздишка: безброй роби работеха в тежък, упорен труд, за да могат тия свободни пътници да печелят и богатеят, разнасяйки потта на българина по целия свят, ала под чужд пряпорец. И в очите му се стаяваше хладен и опасен блясък: не, нямаше да трае още дълго. Когато знойна жегата полъхваше с огнен дъх над малоазийските равнини, Алусиан отпущаше ветрилото си от паунови пера, избърсваше с копринена кърпа потта си, въздъхваше в непреодолим копнеж, зажумяваше и пред затворените му клепки изпъкваше чудна картина: тълпи народ се трупат край Охридското кале, обграждайки пътя на бляскаво шествие конници. Свеж ветреца иде откъм езерото и гали челото на победителя,

който ездил най-напред бял кон с кадифено синьо седло. Развял алена мантия на раменете, сложил царски венец на глава, освободителят на българите радостно размахва ръка в поздрав на ликуващата навалица. И този конник е той, сам Алусиан. Опротивял му бе ленивият, празен живот край красивата арменка... Дотягаше безсмислието на равните, еднакви, безкрайни дни. За бран и себежертва кипеше мъжката кръв, за грохота на ревящите тълпи, насладата на опасността и двубоя със смъртта, опиянението на победата. Той щеше да остави братята си да довършат безславно живот като архонти, дуки и управители на гръцки теми, сред разкош и позорно велелепие, забравили своя славен произход и своя дълг, глухи към зова на своята поробена земя.

И дойде жадуваният час.

Българите от Драчката област избраха за свой вожд храбрия Тихомир и го провъзгласиха за български цар. Надигна се народът като разбунено море и помете алчния притеснител.

Делян избяга в България и вредом, където премина, повдигна бунтовен пламък. Така следван от тълпи въстаници, той развя в Белград знамето на свободата и биде обявен за цар от възторжения народ.

Преоблечен като арменски наемник — слуга, Алусиан напусна дом и близки, побягна в Константиновград, а оттам, изкусно прикривайки личността си, успя да стигне до лагера на разбунтуваните българи.

И докато преди българите нямаха нито един вожд, който да ги поведе към бран и свобода, сега се бяха явили трима.

Ала там, дето един е необходим, двама или трима са много.

Настана смут. Не можеше един храсталак да храни два еритака. Не можеха два петела да пеят на едно купище, две глави да заповядат на едно тяло.

Двадесет години робите бяха очаквали вдъхновения избраник, белязания от бога мъж, с таен копнеж и нестихваща надежда. Защо, защо сега трябваше трима да делят власт?

Първият двубой на честолубията пламна между Тихомир и Петър Делян. Двамата вождове събраха войските си и им предложиха да избират. Или единия, или другия.

Настървени, настръхнали, бранниците избраха Самуиловия потомък и пожертвуваха войскаря от Драч. За да не се продължи

подмолната неприязън, само кръвта можеше да измие съперничеството. Тихомира избиха с камъни. И преклониха чело пред царския блясък на Самуиловия внук.

С мощен устрем се спуснаха съединените войски и прогониха врага, като сринаха крепостите, пленяваха лагерите му, всяваха смут и тревога чак до Константиновград. Един след друг се повдигаха градовете, от Бялград и Средец до Солун и Драч, като отваряха порти пред победоносните Делянови бранници. Български войводи, преминали на гръцка служба, възкресяваха в себе си старата привързаност към родината и се присъединяваха към новия цар. От Солун дойде с войскарите си Мануил Ивац, син на витяза от Томор. В Средец укрепяваше Боянската крепост дръзновеният войвода Ботко.

Но отново се явиха два вожда, двама царе.

Една нощ морен беглец пристигна в стана на бунтовниците, жаден да предложи мъжка десница за успеха на великото дело. Напет хубавец, с горд мъжествен ход и царствени обноски, дрипавият войскар, облечен в арменски одежди, будеше съмнение и подозрения. Той често говореше за внуците на Самуиловия брат Арон, предизвикваше похвали към техния род и тънко подмяташе, че по-скоро един от тия преки потомци на Охридското царство трябваше да се увенчае със Самуиловия венец, отколкото сина на унгарката, която го бе родила, след като се бе вече развела с Гаврил Радомира.

Интригата се ширеше, хващаше корен, никнеше като отровен бурен навсякъде. Мнозина почнаха да се разкайват, че тъй лесно са дали охридската корона на един незаконороден, преди да подирят правите наследници. Ала мнозина казаха, че тия наследници сами са се отрекли от правата си, щом продължават да живеят като ромейски князе, в безгрижие и разгул.

— А ако някой от тях се яви пред вас? — подпитваше лукаво арменският бежанец.

Войскарите въздишаха. Ароновите внуци, синове на последния охридски цар Владислав, бяха забравили, че са българи.

Тогава една вечер непознатият попита направо:

— Алусиан е наблизо. Ще го приемете ли в стана си, ако дойде?

Страхливо се огледаха бранниците, насядали край един от огньовете на лагера. Червените пламъци осветиха замислените им зачудени лица. А Делян? Не бе ли и той потомък на Самуила, макар и

роден след развода на Гаврила с дъщерята на крал Стефан? Кавхан Хрелко изгледа изпод вежди чудноватия беглец, впи внимателно очи в красивото му лице, което тъй напомняше чертите на последната охридска царица Мария.

Пошъпна изтръпнал:

— Кой си ти?

Непознатият изправи снага, отметна гордо чело назад. Очите му блеснаха във величаво достойнство.

— Не помниш ли, Антиме, когато избягахме с Фружин и войводата Ивац на планината Томор да се бием против гърците?

Всички се дръпнаха назад поразени, без да могат да откъснат очи от строго изваяното лице на арменеца; и под дрипавите дрехи личеше високият род, царствената кръв. Кавханът цял затрепера. Той позна втория син на последния български цар. Падна на колене, целуна нозете му.

— Бъди благословен, Алусиане, сине Владиславов!

Все още стояха войскарите като вцепенени, гъсто притиснати един до друг, без да смеят да поемат дъх. Войводата Мануил Ивац пристъпи по-близо:

— Чувал съм от баща си, че Алусиан имал бемка над лакътя.

Непознатият бързо запретна ръкава си. На лявата му ръка се тъмнееше черна брадавица, обрасла с косми.

Тогава избухна безумие. Всички почнаха да прегръщат царския син, да целуват края на дрипавата му дреха, да го благославят. Шумът и високият глъч се разпиляха из целия стан, стигнаха до шатрата на Петър Делян.

Двамата братовчеди се срещнаха и се целунаха с горещо вълнение. И край виковете: „Да живее цар Петър!“ почнаха да се издигат викове; „Да живее цар Алусиан!“

Войската се раздели на враждуващи лагери. И отново два пътя се препречиха. Две съдби се сблъскаха. Волята за саможертва и подвиг на Деляна се кръстоса с честолубивия блян на Алусиана. Пак единият беше излишен. Не можеше две десници да направляват, две воли да заповядват.

Смутен от братското посрещане на Деляна, Алусиан отстъпи короната. Но прие да вземе началството на по-голямата част от войската, и заедно с 40 000 войскари отиде да обсади Солун. Там, в

славата на победата той щеше да изпъкне като единствен и незаменим вожд.

Другояче бе отредила съдбата.

Самонадеяният бранник не остави войските си да си починат, а още изтощени от дългия поход ги хвърли към яките градски стени. Вместо да се отморят в шатрите си и да се подготвят за нападението, българите се пръснаха да дирят вода, да напасат конете си, да дремнат набързо, разхвърлени на безредни купчини. Тогава зорко наблюдаващите ромеи от крепостните стени ги издебнаха, отвориха внезапно градските порти и се нахвърлиха връз тях. Петнадесет хиляди души бидоха избити, други паднаха в плен, останалите измряха от умора и изтощение. Само неколцина успяха да се спасят с бягство към лагера на Деляна.

Между тях бе и Алусиан.

Делян избухна в справедливо негодувание. Алусиан изгоря в срама на потъпканото си честолюбие. Враждата закипя подмолно, бясна, необуздана. Двамата съперници почнаха да се дебнат, изчаквайки само удобния миг. Единият трябваше да изчезне. Не можеха два орла да стоят на една скала. Два елена да водят стадото. Нещо трябваше да се случи.

Старата вражда заговори. Арон бе убит от Самуила, синът му Владислав уби Самуиловия първенец. Сега внук му Алусиан ослепи и предаде на врага внука на Самуила. Кръвната мъст следваше до девето коляно. И България остана повече от сто години под робство, не защото я победиха копията на гръцките евзони, а защото я сломиха честолюбията на нейните вождове.

Но пак останаха няколко имена, които засияха като ярко съзвездие в мрака — ослепеният Петър Делян, заробенният Мануил Ивац, загиналият в славна бран Боянски войвода Ботко.

СЕДМИЯТ ГРЯХ

По същото време българите подновили войната и твърде много опустошили Гърция. Силно разгневен срещу тях, император Василий дал обет пред бога, че ще стане монах, ако ги подчини на гърците. И воювайки с тях упорито в течение на петнадесет години, той бил победен в две големи сражения. Най-сетне, след като българските царе Самуил и Арон били убити, той завладял цялата им земя, разрушил най-силните им градове и крепости, навсякъде в тях поставил гръцки гарнизони и откарал в плен по-голямата част от българския народ. И както бил дал обет занаят до края на живота си бил облечен отдолу с монашески одежди от гръцки образец, заживял в пост и въздържание, а само вънкашно се обграждал с императорските знаци.

(„История на франките“, кн. III, стр. 106–148 Адемар де Шабан, 988–1035)

I

Това се случи в Преспа, по времето, когато велемощният комит Никола бе оставил на синовете си завета да продължат докрай борбата за свободата на българския народ, когато Самуил още не беше пренесъл столицата си край бреговете на Охридското езеро, а съпруга на първородния му син бе дъщерята на маджарския крал Стефан.

Двете жени се спряха едновременно пред прага на царския трем, към който се бяха отправили, за да поднесат на младата маджарка честитите си за именния ѝ ден. Две благи старчески очи кръстосаха избледнелия взор с огнения поглед на две тъмни зеници.

Старата сестра на Самуила почака малко, надявайки се, че невестата на Иван Владислав ще ѝ стори път да мине. Многобройни женски очи се устремиха с жадно любопитство към примамната гледка. Защото всички познаваха упорития нрав на надменната ромейка и с нескрито злорадство очакваха да видят как ще сведе чело и ще отстъпи път на по-възрастната си сродница, макар тя да беше само съпруга на дребен болярин от Битолския край.

Отгледана в дома на богат сановник, младата съпруга на Ароновия син Иван Владислав бе сякаш родена да краси някой престол, а не да води пуст и еднообразен живот сред тишината на Преспанските брегове, обградена от дебелите крепостни зидове, като вехнещо цвете, жадно за обилно слънце и простор. В неспирна тревога и безкрайна кървава бран минаваха и отминаваха годините, а хубостта на първата красавица в Самуиловите чертози отминаваше и тя, безполезна, без блясък и слава.

И в тоя празничен ден, когато наследницата на престола, съпругата на Гавраил Роман, приемаше поздравленията на свои и чужди, всички, които зърнеха величествената осанка на Владиславовица, гордото издигнато чело и плавната походка, неволно си помисляха — за царица е била родена Мария.

В това време тя незабелязано се оглеждаше наоколо си и дебнеше върху всяко лице отгласа на мислите, които събуждаше

нейното явяване. Едва когато забележеше в очите на мъжете неприкрита възхита, а в погледа на жените мълнията на завистта, само тогава сърцето ѝ се отпуснаше в ликуващо доволство. Да бъде почитана и уважавана, да възбужда възторг и завист — това бе непрестанната храна на честолюбивата ѝ душа. Да бъде над всички. Да стои по-горе — по всичко.

Ала това бе ненаситна страст, която никога не се утолява.

Надменността изгаряше кръвта и с тънка, безмилостна отрова. Тщеславието я тласкаше към все по-високи, непостижими цели. Затова сега Мария не можеше да превие буйния порив на своето високомерие и да стори път на беловласата старица.

С високо изправена глава тя се изстъпи напред, премина прага и се отправи към маджаркинята, която подаваше десница за целувка, седнала върху разлат стол, покрит с белоснежен китеник. Мария стори нужния поклон и докосна устни до дребната мургава ръка.

Не, не можеше да се нарече красавица дъщерята на крал Стефан.

Слабичка, тъмнокоса, с ясносини зеници, тя внушаваше по-скоро милост, отколкото любов. Омъжена съвсем млада, като залог за съюз и приятелство между българи и унгарци, тя не бе успяла да спечели любовта на снажния левент Гавраил Роман, нито да добие някакво влияние сред людете, на които щеше някога да бъде владетелка. Поне едно дете да беше добила. Ала всички я обичаха заради тихата ѝ свенливост, заради кротостта на обноската и сърдечния нрав.

От нейното око не убегна това, което се беше случило пред прага на трема с пъстроизписани сводове, затова тя тихо помъмри:

— Не беше хубаво това, което стори, Мария...

Гъркинята пламна. Алени вълни заляха лицето ѝ чак до снежнобялото чело. Изваяните ноздри трепнаха в зле потулен гняв.

— Струва ми се, че в Константинопол са ме изучили кое е хубаво и кое не е редно, госпожо.

— Тя е стара жена, нашата леля, трябваше да отстъпиш от почит не към сина, а към годините ѝ.

Владиславовица се усмихна:

— Ако тя е била дъщеря на комит Никола, аз съм снаха на неговия син Арон. Тя може да има повече години от мене, но аз съм майка на шест сина и шест дъщери, а тя няма нито едно...

Стрелата улучи точно.

Маргарита наведе очи. Лицето ѝ загуби всеки цвят. Тя знаеше съвсем добре, че никога народът няма да я почувствува своя, родна, никога Гавраил няма да разгърне сърце към нея, докато не дареше поне едно мъжко дете за Самуиловия престол. Ала безплодна беше утробата ѝ. И напразни бяха молитвите и сълзите ѝ над гроба на свети Ахила.

Тя стана, пресрещна старата жена, целуна ѝ ръка, покани я да седне от дясната си страна. Жените следяха мълчаливия двубой неподвижно, затаили дъх.

Мария не трепна. Не наведе чело. Изглежда всички наоколо си с остър взор, който искаше да проникне зад всяко дребно движение, зад най-спотаения шъпот. И видя два чифта сини очи, които я гледаха с неприкрит укор. Мария отмина с пренебрежение гнева на най-малката Самуилова дъщеря Рипсимия. Отдавна те двете не можеха да се понасят, еднакво честолюбиви, еднакво упорити. Говореха си само пред хорски очи, от приличие. Ала другата? Как смееше Ирина, пленницата от Лариса, да показва тъй явно омразата си към нея? Една обикновена пленница, която държеше по милост в Самуиловия дом...

И без това Мария отдавна бе възневидяла прекрасната ларисчанка. Тя не можеше да търпи по-хубава жена от себе си. Какво намираха хората в тази тънка, висока мома, чиято талия щеше да се прекърши сякаш от мършава стройност?

Владиславовица сви гъстите си вежди, впери повелителен взор в лицето на пленницата. Не вещаеха нищо добро тия горящи тъмни очи.

Ала Ирина им отвърна с невъзмутимо достойнство, без да склони своите чисти сини зеници.

Интригата бе готова още същата вечер. На Гавраила бе донесено, че жена му праща тайни вести в Маджарско, за да отстине още повече от нея. А на Маргарита бе подхвърлено, че мъжът ѝ не е безчувствен към красотата на пленничката от Лариса. В ревността си маджарката щеше да наложи Ирина да бъде изгонена от двора.

Но стана нещо неочаквано. Получи се тъкмо обратното.

Маргарита биде напусната и изпратена обратно в родината си, без да подозира самата тя, че вече носи в утробата си бъдещия Петър Делян, а Ирина стана съпруга на Гавраила и наследница на престола.

Това Мария нямаше никога да прости.

II

Василий II не можеше място да си намери.

Той влизаше от една зала в друга на великолепия триклиний от карарски мрамор, където бе пренесъл жилището си, за да се запази от бурните южни ветрове, излизащи на ширната тераса, отправил намръщен взор към земята, която комит Никола, заедно със синовете си, наричаше България, за да запази свободна поне западната част на великата българска държава. А сега там, синът му Самуил с неукротима дързост пречеше на всичките му замисли. После отново Василий се прибираше вътре, залутан от стена до стена, между лъскавите мрамори на стълбовете, отмервайки широки, неспирни стъпки по пъстрата мозайка на пода.

Кой можеше да помисли, че след смъртта на Петра и пленяването на двамата му синове, Борис и Роман — тия опасни и смели Симеонови внуци — комитските синове ще дръзнат да се борят за запазването на едно загиващо царство?

Гневни въздишки повдигаха гърдите на василевса. Ето, след като му бяха отнели Лариса, тия непреклонни българи щяха да му вземат и цяла Тесалия. И при Щипоне проклетите скити го бяха принудили да се спасява в позорно бягство, като бяха заграбили дори шатрата му, съкровището и целия военен обоз, избивайки безброй ромеи.

А сега мизите бяха сложили око и на Солун...

Василий изстена в безсилна ярост, сви юмруци, удари по мраморната маса. После падна в тежка умора върху дъбовото кресло, склони чело. Дълбока въздишка разчупи гърдите му.

Непобедими бяха Самуиловите пълчища, непревземаеми гордите му крепости. Смъртният двубой се водеше отдавна. Още от времето, когато мекото сърце на Петра, сина Симеонов, бе допуснало в мощното царство на българите да влезе изкусното византийско лукавство, заедно с богатата прикя и безбройната свита на Мария-Ирина. Не. Още по-рано. Когато мъдрият Симеон бе разбрал, че велико царство се не пази само с меко сърце и християнска милост, а има

нужда от мъж с яка десница, която да върти бранен меч, великодушен и благороден, но безмилостен към този, който иска да стори зло на поверения му народ. А може би още по-рано, още от мига, когато хан Борис бе приел заедно с кръста и духовната опека на Византия.

За какво бе тая дълга, изкусна, лукава борба, когато днес всичко, изградено с толкова мъдро търпение, трябваше да рухне под дивата бранна сила на комитопулпте, синовете на оня „великomoщeн комита между българите“, наречен Никола. Тия верни войводи, които бранеха педя по педя своята земя. Всичко бе загубено.

Василий скръсти ръце на гърба си и отново се залута, без цел и посока, изпълнен с горчив срам и кипящ гняв. Неволно се отправи към галерията на Константин Порфирородни, където между многобройните томове на императорската библиотека се намираше тънък свитък, подвързан в кожа и позлата, изписан с красиви миниатюри и четливи закръглени букви. Прочутият поет Йоан Геометър изливаше в пламенни стихове своята мъка, своите копнежи, своите надежди.

И Василий обърна пак на същата страница, много пъти четена и запаметена.

„Горе комета пали етера, долу комит опустошава запада. Тая звезда е символ на сегашния мрак. Тя изчезва с изгряването на слънцето, а оня се възпламенява със залязването на Никифора. Тоя страшен тифон всичко изгаря. Где са ревовете на твоята сила, о вожде на непобедимия Рим? Царю по природа, победоносний Никифоре, като се малко понавдигнеш от гроба, ревни лъве, и научи лисиците да живеят в скалите...“

Василий ядно захвърли книгата на масата. Силата му бе сломена. Не, със сила той не можеше да смаже враговете... Друго бе нужно. И василевсът плесна с ръце, заповяда да повикат мъдреца Фотий. Преподобният светител дойде при него със смирено наведени клепачи. Под мишницата си пак носеше скъпо подвързана книга.

— Нося ти, сине, съчинение, което ще ти помогне в голямата грижа, която изживяваш... Препрочитам тази творба на Константина Багрянородни и не мога да се начудя на дивната му мъдрост. Напътствията му са безсмъртни и важат за всички народи и всички времена. „Не са само военните сили“ — пише той — „които държат в страх народите и пазят границите. Често пъти по-важно е да се все

смут сред вождовете на неприятеля, да се купи разположението им със скъпи дарове и ласкателства. Да се създаде своя партия сред чуждите народи като се насърчават и раздухват споровете ѝ с противниците...”

Василий затвори очи, въздъхна облекчено.

Все пак имаше и друго оръжие за борба с непобедимите крепости и храбрите войводи. То събаряше и най-яките стени, сриваше недостъпни калета, правеше юнашките сърца кротки и смирени.

Още на следния ден към България заминаха многобройни ловки и велеречиви пратеници, преоблечени като търговци, монаси, учени. Над главите им не се веяха бранни пряпорци. Десницата им не стискаше меч или копие. В джоба им се таеха само две невинни, ала най-опасни оръжия: ласкателно писмо, скрепено с императорски сигили и тежка кесии с лъскави златици.

III

Жената на боляра Гудел редеше огърлие след огърлие на стройния си врат, слагаше пръстените, които гъркиня робиня ѝ подаваше от сребърното сандъче, ала разсеяният ѝ поглед не виждаше в огледалото от излъскана стомана своя собствен образ, а засмяното тържествуващо лице на Василида, съпругата на войводата Богдан, който напоследък бе получил от Самуила високото звание — топарх на вътрешните крепости.

Яд гризеше сърцето на болярката. Тъй беше винаги. Преданите и верни войводи си оставаха само войводи. От десет години брат ѝ си стоеше все в своята далечна и бедна област, а такива като Богдан, за когото се разправяше, че убил своя тъст Матеица, понеже старецът намерил на масата му писмо от Василий, в което византийският император му обещавал сан патриций в Цариград, ако служи на гръцкото дело, такива бяха най-почетени.

Разправяше се. Шушукаше се. Та за кого ли не се говореше? Мълвата не бе пощадила дори всесилния кавхан Дометиан. Ала можеше ли да се докаже? А Богдан с чисто лице седнаше на царската трапеза, като най-предан Самуилов другар и сега ставаше дори топарх.

Болярката гневно свали бисерния венец от челото си, облиза засъхналите устни и като дочу стъпките на мъжа си, махна на робинята да излезе, почна силна да плаче.

Войводата Гудел изгледа смаян жена си.

— Не си се подредила! Службата ще почне вече, а ние трябва да сме там преди царя. Какво пак си недоволна? Гривни и огърлия ли нямаш? Нова мантия ли не си направи от най-скъп цариградски аксамит?

— Гривни... Аксамити... Добре, че баща ми ги подарява на едничката си щерка. Каква полза да носиш безценни камъни, а да стоиш на края на царската трапеза? Сега кой ще може вече да говори с Василида! Като жена на топарх ще върви веднага подир царската челяд...

Войводата се изсмя високо.

— Гледай за какво седнала да плаче! По-скоро... Като искаш да стоиш на първо място, да си се оженила за някой патриций или дука...

— Върви сам на службата. Кажи, че съм болна. Не искам да гледам оная змия да ми се надсмива. Ех... Само Василий знае да цени верните си люде, да ги дарява, да ги издига. Оня никакъв войвода, Верейския Добромир, отиде на страната на Василий и веднага стана вестарх. Та защо да не стане Богдан топарх, а после патриций?

— Ама и Верея отиде в ръцете на Василий... — извика гневно Гудел и дигна ръка да я удари, за да замлъкне отровната реч. Ала не посмя. В сърцето му бе покълнала вече Неверната мисъл, слушана вече толкова пъти.

Когато едно царство трябва да загине, най-напред жените забравят своя дълг. А после техните съпрузи и синове.

Ловджийската дружина весело препускаше из нивята, без да се грижи, че ще изрони неожънатите класове. По заповед на войводата Димитри Тихон селяните бяха се покатерили връз стръмните скали, които обграждаха равнината, и пазеха лова да не избяга. Гледайки как се хаби без милост плода на тежкия им труд, людете проклиняха в ума си тежката неправда, обезверени, отчаяни.

Но войводата обичаше лова повече от всичко на света и нехаеше, че разорява земите си и затъва до гуша в дългове за скъпи оръжия, хрътки и соколи. Това, което не можеше да му дадат данъците, той си докарваше с притеснения и изнудвания над търговци и прекупувачи, а когато и това не стигнеше, заемаше от лихвари или правеше сделки с митата.

Улисан в своята полувековна жестока борба със завоевателя, Самуил нямаше време да се заглежда всичко ли върви в ред из държавата му и много неща, много прикрити ропоти, много прегрешения избягваха от бдящото му към по-съдбовни неща внимание.

Надвечер ловджиите се събраха около огъня, накладен пред колибата на един дървар. Песяци натрупах дивеча на купища и почнаха да ги разпределят.

Завъртяха се шишове с примамен мирис. Песни и смехове огласиха гората. Млади ловджийки наливаха в купите мелнишко вино и си играеха с дрънкулките, които висеха по крачката на соколите, крепко впили нокът в ръкавицата им. Между една закачка и друга, Димитър Тихон се наведе към ухото на стария войвода Николина:

— Ще ми заемеш ли пак тридесет перпери?

— Не си ми върнал още ония двадесет...

Войводата прехапа устни, наля си пак вино и сви вежди.

— Задържах ги от манастирския данък и трябва да ги внеса до събота вечер. Инак, ако се научи архиепископът, може да доложи на патриарха и да ме накаже.

— До десетина ще се опитам... Ала повече нямам... — отвърна загрижено младият Николица.

Когато се прибра късно през нощта в кулата си, Димитър Тихон завари в дворчето прислужници, които разхождаха изпотените коне на двама търговци от Силиврия. Той прие непознатите в трапезарията и запита какво искат от него. След това поръча да ги нагостят.

Двамата ромеи се поклониха дълбоко.

— Пътуваме за Драч, светлий господине. Ала чухме, че си дирил да купиш бисерен наниз за дъщерята на Битолския челник. Щял си да се годяваш за нея.

Войводата ги загледа поразен.

Приятелят му Николица не знаеше, че бисерният наниз струва тридесет перпери и вярваше, че наистина Димитър има да връща пари на манастири, а тия непознати, тия чужденци, знаеха всичко...

— Ние имаме за продан бисерен наниз, който не е по-лош от тоя, който продават солунските евреи, ала струва десет пъти по-малко... А можем да ти го дадем като заем. Ще го изплатиш на няколко пъти...

Не само жената на войводата Гудел прие от ръката на странник-певец писмо, отправено до мъжа ѝ. Василий II му обещавахе патрицианско достойнство, ако премине към людетe, които бяха негови привърженици и искаха да се сложи край на борбата и се тръгне по пътя на помирението, да се свърши с кръвопролитията и настане покой в разорените от половинвековна бран земи. Лъстивите обещания влязоха дори в патриаршеския дом.

И почнаха яки крепости да отварят портите си, без бой и защита. Лошият пример заразяваше като грозна, смъртоносна болест. В 1002

година войводата Добромир предаде крепостта Верея без бой и Василий му даде сан „антепат“. Бранителят на близката твърдина Калидрон, Димитър Тихон, се обяви за привърженик на Василий, като изпрати вест на императора, че напуска крепостта с цялото си войнство без бой и защита. Крепостта Видин храбро се брани цели осем месеца, но Василий я покори, подпомогнат от предателството на местния архиепископ. В 1003 година Скопие се предаде от военачалника си Роман, който само по име напомняше смелия, храбър, ала злочест цар евнух, брат на Борис II. Избягал заедно с брат си от заложенничеството в Цариград, той за втори път бил пленен от Василий II през 991 година в бой при Димотика и отново хвърлен в Цариградските тъмници. Там издъхнал през 996 година последният потомък на славната Крумова династия Роман Симеон, далеч от роден край и родина.

А лъстивият поток на Василий заливаше страната: обещания за високи чинове, богати служби, имоти, скъпи гиздила...

Но вълната на неверността се плисна в неподкупната твърдина на Кракра, храбрият войвода на Перник. Нито евзонските копия, нито медоточните слова на тайни пратеници, нито звънът на жълтиците можаха да сломят гордата съпротива на българина. Докато арменецът Ашот и гъркът Хрисилий, единият зет, а другият тъст на Самуила, предадоха Драч на Василий II, войводите на Сервия и Воден не преклониха глава пред никаква съблазън. Пленен в боя при Сервия, войводата Николица бил отведен в Цариград, но там не приел званието патриции, с което Василий го почел, избягал и се върнал при Самуила, както войводата на Воден, пленен и отведен в Солун, три пъти пленяван и три пъти бягал, напуснал жена и деца, за да се върне в родината си. Ала когато бил отново заловен, Василий заповядал да го побият на кол.

И борбата продължи до последен въздъх, до последна капка кръв. Макар и да виждаха всички, че след битката при Сперхей борбата бе преминала от освободително дело за възвръщане на българската независимост, в отчаяна защита на загиващите последни остатъци от едно велико минало. И все пак надеждата, че отново може да изгрее звездата на България, не напускаше смелите защитници. Докрай, докрай... Съдбата даваше благословията си на този, който издържи докрай...

Нито Василий отстъпваше, нито Самуил. Отчаяната съпротива на българите озлобяваше до безумие упорития василевс. Ако би и планини от кости да покриеха полетата на полуострова, кръв да потече в речните корита, той нямаше да отстъпи, докато не сломи и покори това непреклонно племе. И злобата му мина всяка мярка. Той почна да ослепява хилядите пленници и да ги изпраща в България да всяват смут и уплаха.

Сърцето на Самуил не издържа. Не му останаха сили да понесе гледката на верните си войскари, завърнали се в родния край с извадени очи, окървавени и страшни, занемели в безмълвен укор, изпили до дъно чашата на нечовешко страдание...

И великият бранник, който не беше посмял да се обяви за цар, докато беше жив последният потомък от мъжко коляно на Преславския род, верен и предан до смърт, но който не се беше побоял да посече собствения си брат, заедно с целия му род, по древния старобългарски закон, сега не можа да понесе този последен удар.

А златото на Василий заливаше страната...

Колцина бяха още верни и предани като Кракра, Ивац, Николица, Гавра, Сермон?

IV

Девет дни Мария живя с трепетна надежда, че тя ще стане царица, а не омразната ларисчанка. Не беше ли Иван Владислав по-старши наследник от Гавраила Роман? Не беше ли той първенецът на Арона, по-старшият брат на Самуила?

Най-сетне бе дошло време да се разчистят старите сметки.

Царският венец!

Бленуваната диадема бе тъй близо...

Всичко бе подготвено. Отдавна още. Лукавите интриги на Владиславовица бяха оплели неразрушима мрежа. Чакаха само да издъхне старият Самуил, за да обяви топарх Богдан възшествието на новия цар.

На Йоан Владислав...

Този, който щеше да сложи край на безконечните Самуилови кръвопролития, който щеше да подаде приятелска ръка на василевса за мир и вечно придобряване. Защото не е неустрашимият и дръзновен Гавраил, който можеше да донесе покой на разорената страна. А всички жадуваха да се сложи най-сетне край на мъките и страданията. Защото Василий вече ослепяваше всеки заловен пленник и никой не искаше да залага очите си за една отчаяна безполезна борба. Деди, синове и внуци бяха оставили кости по всички чукари и поля на Долна земя. Напразно.

И тази дума — напразно — изкусно разнасяна от Мария, рушеше и отправяше по-зле от кинжал, по-опасно от змийски яд. Защо да се трупат планини от мъртъвци — още се белееха костите на убитите българи при Сперхей — защо да се връщат пленените без очи, не стигнаха ли ония 14 000 злочести люде, ослепени при Беласица?

Едно царство се рушеше. Една държава загиваше. И може би едничка Мария изпитваше ядовита радост, защото това беше гибелта на Самуиловото коляно, на оня ненавистен род, който бе отнел живота на Аргона и правото на Владислава да се обяви за законен негов наследник.

Но през тия дълги години Мария не беше стояла със скръстени ръце. Половината от болярите, които трябваше да провъзгласят на събора новия владетел, бяха вече на тяхна страна. Нямаше тъй лесно Ирина и Гавраил да седнат на престола в палата, който извисяваше кулите си край Бялото езеро. Гъркинята тихо се изсмя. После въздъхна дълбоко, обзета от смътна тревога. Нямаше тъй лесно да се сдадат верните на Гавраила войводи.

Ослуша се. Клепалата на „Свети Ахил“ щяха да възвестят на преспанци, че поразеният от смъртоносен удар цар е изпуснал последната си въздишка.

Вестоносец препускаше да повика сина му Гавраил, който водеше бой с обсадили Струмица ромеи. Със собствената си ръка Гавраил убил главния военачалник на Василия, като му пресякъл пътя за Солун. В това време предадените на Владислава боляри вече пристигаха един по един, изпреварвайки поддръжниците на Гавраила, които водеха жестока и победна бран.

Изведнъж Мария трепна. Обърна се. На прага стоеше Иван Владислав. Мрачен. С плахи, неспокойни очи. В същия миг се разнесоха бавните, тъжни призови на клепалата. Сърцето ѝ заби в луда тревога. Нима беше вече станала царица? С поглед запита и с поглед ѝ се отговори. Да. Свършено беше. След два дни дълбока несвяст Самуил бе скръстил завинаги уморените си ръце. Сърцето, което не бе трепвало от ека на битките, бе престанало да бие, сломено от страданията на народа му.

Беше 6 октомври 1014 година.

Да. Свършено беше. Самуил бе склопил око. Но защо Владислав въсеше вежди, защо такива страшни бръчки бяха насекли възъчното му лице? Нима щеше да се разколебае в последния миг?

Мария се спусна, сложи ръце на раменете му, разтърси го.

— Какво? Боиш ли се? Що чакаш?

Владислав мълчеше. Есенният вятър надигаше водите на Преспанското езеро и едри вълни се блъскаха в яката твърдина. Откъм града се зачу смътна глъчка: викове, женски писъци, детски плач.

— Народът е научил вече... — пошепна Мария и повтори настойчиво — Хайде... Що чакаш? Войводите ще почнат да се събират в престолната...

— Войводите... — пошъпна глухо Владислав, падна връз покритото с мечешка кожа ложе, закри очи с ръце. — Кой войвода?

— Богдан! Дометиан! Лазарица!

Владислав поклати глава.

— А Кракра, Ивац, Николица, Елемаг... Сега ли е време да вадим меч един против други?

Мария отвори широко очи. Мълнии се начупиха в тъмните ѝ зеници.

— Ти забрави, че си Аронов син! Законният наследник! Не уби ли Самуил баща ти, заедно с целия му дом?

Владислав скочи. Кипна в жилите му древната българска кръв на комит Николовия род. Улови жена си за ръцете, изви ги до болка.

— Чужденка си ти и чужденка остана! Не те боли за българското...

Мария сви презрително уста и се дръпна. Дишаше тежко и гневно:

— Жалък страхливец! Боиш се... Чакаш да видиш какво ще решат в болярския съвет... Страх те е от народа... Но аз ще отида... Само губим време! Гавраил може и да се не върне никога!

Иван Владислав ѝ препречи пътя:

— Какво си намислила, безумна? Забравяш ли, че дължа живота си на Гавраила? Той измоли баща си да ме пощади... Аз едничък оцелях...

— Тъкмо! За да отмъстиш... Аз отивам да обезпеча престола за синовете ти, за законните наследници: Фружин, Алусиан, Арон, Траян, Радомир, Давид...

Все пак Ирина, красивата пленница от Лариса сложи царски венец на хубавото си чело. Докато Мария разпращаше гончии до най-далечните войводски кули, за да има болшинство в държавния съвет, девет дни след смъртта на царя най-мощните български боляри бяха увенчали в Битоля Самуиловия първенец Гавраил за български цар. В чест на злочестия Петров син той си беше и прибавил името Роман.

Събраха се верните войводи около новия вожд и отново изгря щастливата бранна звезда на България. Кален в безброй битки, храбър като баща си, мъдър от опита на толкова годишна борба, Гавраил поднови с нова мощ делото на комитопулите.

И поведе своя народ, с нов устрем, към бран и победа.

V

Мария надникна във всички покои, увери се, че цялата и челяд — шестимата сина и шест дъщери — са отпуснали чело в мирен сън, след това се върна тихо в малката оръжейна стая, надникна през рамото на мъжа си и отново зачете писмото, което Владислав държеше отворено пред себе си. В своето тайно послание, което Владислав вече от няколко часа четеше и препрочиташе, Василий II пишеше:

„Защо не отмъстиш за кръвта на своя баща? Приеми от мене злато и сребро, колкото ти е угодно, и бъди в мир с нас, и си вземи царството на Самуила, който уби твоя баща, своя брат. И ако си посилен, убий неговия син Гавраила, който сега управлява царството. За награда ще ти дам, освен това, и града Драч...“

Двамата се спогледаха. Владислав наведе чело, поклати глава.

Гавраил... Но той имаше пет сина и две дъщери...

Ала Мария мислеше за друго. Ирина, Ирина щеше да брани като лъвица децата си. Но тя не беше от същата кръв. Беше ромейка. Нима и тя трябваше да бъде пожертвувана? Все пак пътят към престола трябваше да се разчисти. Все едно кой ще се изпречи пред него! И колкото може по-скоро. Дорде Гавраил не се е още закрепил с някоя голяма решителна победа над византийците.

Не мина година откак Самуил бе успокоил тревожния си дух, погребан на острова Свети Ахил, когато грозна вест порази българите право в сърцето.

Дръзновеният Гавраил Роман бе убит по време на лов от братовчеда си Иван Владислав.

VI

През една душна августовска нощ царица Ирина усети, че сън няма да склопи очите ѝ в тежка отмора. Тя стана от ложето си, отмахна завесите от издълбаните в дебелите стени прозорчета, вдъхна жадно пресния въздух, потри с длан пламналото си чело.

Каква тъмна тревога свиваше сърцето ѝ в неясни прокоби? Отдавна вече в Битоля не бяха дошли вести от цар Гавраила. Какво ставаше с обсадата на Мъгленската крепост? Там се бяха събрали най-храбрите войводи, решени заедно с Гавраила да бранят до последния си въздъх свободата на бащинията.

Ромеите бяха упорити. Ала и българите не бяха по-малко от тях.

Борба докрай!

Някакъв лек шум накара Ирина да изтръпне. Изплашен вик заглъхна в гърлото ѝ, ала бърза усмивка просия по изплашеното ѝ лице. Най-големият ѝ син Самуил бе влязъл незабелязано в покоите ѝ. Той също не можеше да заспи. И него, непълновръстният юноша, разяждаше глухо неспокойство.

— Сънувах грозен сън и не можах вече да затворя око. Целият ни дом гореше в пламъци до небето... Кулата се срина и ние останахме под съсипиите...

Царица Ирина поклати глава, погали сина си по косите.

— Ти още не можеш да забравиш как Василий изгори палатите извън крепостта, не ги жали. Ще си построим нови по-хубави. Само веднъж баща ти да се върне...

Изведнъж двамата се спогледнаха изтръпнали.

Тежки стъпки кънтяха по заглъхналите тремове. Желязо звънтеше в кобна заплаха. Юношата се хвърли към майка си. И вместо да дири защита в нея, той се почувствува мъж и закрилник, обгърна с десница раменете ѝ, подири с очи оръжие по стените.

— Не бой се.

Пред вратата се издигнаха писъци и яростни викове. В стаята нахлуха войскари с окървавени мечове. Зад тях се мяркаха бореци се

сенки. Глухо отекваха падащите тела връз каменния под.

Ирина стисна клепачи, прегърна крепко детето си. В сърцето ѝ се отрони гореща благодарност: добре, че малките останаха в Преспа...

Защото тя добре знаеше откъде иде грозната напаст, чия ръка е насочила към тях тия окървавени оръжия. Безмилостна щеше да бъде заповедта:

„С целия им род!“

— Мъглен падна в ромейските ръце! Илиица и Дометиан са пленени! — извика войводата Богдан, задъхан от яростен шемет — доста вече! Свърши се вече с размирния Самуилов род! Гавраил загина. Кръв за кръв! Дойде най-сетне ред и Ароновото коляно да царува. Да даде мир на страната...

Царицата и наследникът се спогледаха отчаяно.

Цар Гавраил Роман бе мъртъв!

Окървавени ръце поемаха българската корона. Най-сетне Мария беше възтържествувала. Връз трупове тя щеше да мине, за да се качи на престола. Най-сетне...

Дръзки ръце посегнаха, грубо разделиха майката от сина. Блеснаха мечове. Нова топла кръв обагри пода.

— Убийте и мене — викаше безумно младежът, като простираше вързаните си ръце към мъртвата царица.

— За тебе е определена друга участ, момко... — каза ехидно началникът на стражата. — Твоят братовчед Фружин ти изпроси живота, тъй както някога Гавраил измолил от баща си пощада за цар Владислав. Ти няма да умреш...

Ала още същата нощ на нещастния младеж изсушиха очите като доближиха до зениците му насветлено желязо. И това бе една милост. Този път дарена от новата царица. Защото младият Самуил можеше да бъде ослепей и по друг, по-жесток начин: като му избодат очите с нажежени острия.

Мария бе великодушна. Най-сетне царският венец искреше връз още тъмните ѝ коси, багреница обвиваше величествената ѝ осанка, ръката ѝ държеше жезъла на властта.

Но тя не знаеше, че жезъл стои здраво само в ръката на този, който принесе жертва нещо свое, който даде скъп данък, откъснат от собственото сърце, който даде обет да се лиши от най-ценния дар, даващ смисъл на живота му.

VII

В това време войводата Теодор, брат на кавхан Фиоменикон, пътуваше към стана на византийския император и носеше послание от новия български владетел Иван Владислав, който известяваше на Василий II за смъртта на цар Гавраил Радомир и своето възкачване на престола, като му обещаваеше вярно приятелство, за да настане вечен мир между двете враждуващи страни. Той се задължаваше и да изпълнява точно всички предварително уговорени условия: да управлява страната си съгласно волята на василевса, без да предприема никаква работа против неговата воля.

Може би царският венец изглеждаше по-примамлив, гледан отдалеч, връз чужда глава. Твърде скоро Иван Владислав разбра колко страшна е тежестта му. Твърде скоро Мария се убеди, че е по-лесно да сложиш на челото си искрящата диадема, отколкото да я запазиш.

Този, който им бе помогнал да седнат на българския престол, сега открито кроеше коварни замисли и против тях самите. Василий им бе обещал Драч, а все още се бавеше да им даде разрешение да влязат в него. Ромейските стражи отказваха да пуснат българските войскари да го заемат. Тъй ли съдържаше думата си василевсът?

Иван Владислав кипеше в тайна неприязън. А Теодор се бавеше. Не се връщаше поне войводата Арсений, който го придружаваше, да се обади, да разберат какво става с преговорите.

Новата царица Мария, заета с уреждане на престолния двор, нямаше време да забележи тези неща. Премного увлечена от новото си достойнство, след като милостиво бе прибрала при себе си сираците на Ирина и Гавраил, тя нямаше вече никакви угризения, никакви грижи, освен да брани стръвно, с всички средства короната, която носеше с толкова гордост и напетост.

Екатерина и Рипсимия, Самуиловите неомъжени дъщери, бе изпратила в Костур, по-далеч от блясъка на Охридския престол, а ослепения наследник, първородният син на Гавраил, в обителта Свети Наум. Малолетните му братя и сестри играеха с невинна безгрижност

заедно с нейните собствени синове и дъщери. Кой щеше да дръзне да открие на бедните сираци истината за смъртта на баща им и майка им? И без това вече мълвата разнасяше навсякъде хитро скроената лъжа; великомъченик Димитрий бе пронизал с мълниеносно копие безсърдечния цар Гавраил, който излъчвал хората си да тичат пред него, по време на лов, за да приемат първи яростта на подгонените зверове...

Мирослава живееше с мъжа си Ашот в Константинопол, като „зост“ на императрицата, сред леност и разкош. Само Косара бе опасна. Тя нямаше никога да прости. И не трябваше да се изгубва от око нито едно дело на Владимира и жена му.

Когато великият domestik съобщи, че трима войводи пристигнали в Охрид и желаели да му говорят, първата мисъл на Мария и на Владислав бе да откажат приемането им. Какво тайно желание водеше верните Гавраилово люде при тях? Какво диреха от тогава, когато наричаха навсякъде кървав натрапник? Не. Владислав нямаше да срещне лице с лице Кракра, Ивац и Сермон. Не смееше. Боеше се и с дръзка надменност заяви, че е твърде зает с държавни грижи и не може да отдели време за тях. Но те отговориха, че ще имат търпение дорде царят свърши работите си, ако ще недели и месеци да чакат в калето на Охридския войвода.

Когато чу тоя смел отговор, царица Мария начумери вежди, ръцете ѝ се разтрепераха от гняв. Каква дързост!

Тя отвори уста, за да отговори наместо мъжа си, че волността на тримата знатни войскари няма да остане ненаказана, ала вниманието ѝ се отвлече от глъчката, която се издигна навън, в преддверието, между стражите и някой, който искаше на всяка цена да го пуснат вътре.

Царят и царицата изтръпнаха.

Ивац ли беше?

В стаята се втурна пращен, морен пътник, облян в пот, с изтощено лице и тревожен взор. Двамата отдъхнаха. Владислав се спусна към войводата Арсений.

Къде е Теодор? Сам ли се връщаш? Какви вести носиш?

— Лоши вести!

Мария и Владислав се спогледаха смаяни. Какво се бе случило?

Верният войвода диреше задъхано думи как да каже грозната истина. После извика, изпълнен с негодувание и ярост.

— Василий подкупи Теодор да те убие, господарю мой!

Царят вдигна уплашено ръка, сякаш да се запази от невидим удар. Тъй зловещи и невероятни бяха тия слова. След това изведнъж необуздана ярост го обля с огнени пламъци. Червена мъгла се спусна пред очите му.

— Василий! — изрева той в мъчителна болка, притискайки десница до сърцето си. — Ах, изменникът!

Думите заглъхнаха на устните, лицето му побеля. Поеха го, сложиха го на одъра.

Изменник... Имаше ли той право да се оплаква, че е бил измамен? Не беше ли той изменил на Гавраила, не беше ли го погубил — него, този, който някога му бе спасил живота? Бе дошел ред да изкупва... На предателя с предателство, на убиеца с убийство се отвръщаше.

— А Теодор? — попита глухо Мария. — Прие ли това?

— Кавхан Теодор по целия път назад ме увещавахе аз да извърша убийството, като ми предлагаше богата награда и висок чин.

Мария изохка и закри лице с ръце, обърна се към стената. Срам я изгори цяла, че и тя принадлежи към този народ.

Не, врагът не се спираше пред нищо. Дори унищожаваше и своите помощници, щом те му бяха вече ненужни, или ставаха опасни. Тя сви пестници, отметна назад глава. Добре. Те приемаха предизвикателството. Щом Василий искаше да мине през тях, може би щеше да се разкае за нечуваното си вероломство. Тя плесна с ръце. На притеклия се страж заповяда:

— Съобщете на тримата войводи, че царят ги чака.

Когато Ивац, Сермон и Кракра влязоха при царя и той им подаде ръка, всички стари вражди паднаха, забравиха се омрази и обиди.

Трябваше всички сили да се съберат за обща, непоколебима борба против неумолимия смъртен враг.

Наскоро и новият кавхан Теодор загина, прободен с кинжал от незнайна ръка.

Отново сплътени около своя нов цар, забравили всички стари ежби и омрази, потъпкали кървавите братоубийствени борби на миналото, за да продължат делото на комит Никола и рода му, в чиито жили течеше вярната българска кръв. Защото, когато бе загинал в мрачната Цариградска тъмница, през 996 година, последният

Преславски цар, който се беше отрекъл от името на византийския си дядо Роман и бе приел това на дядо си Симеон, борбата за защита на българската държава бе подета от тия, които произхождаха от рода на Симеона и Петра, по второ коляно. И бяха сложили на главата си българската корона чак когато бе угаснала последната издънка от мъжкото коляно, започнало при Крума и завършило при злеорисания цар-евнух.

Василий оттегли своите пълчища, за да продължи тайно, с нови средства, остървения двубой. Йоан Владислав започна усилено да строи нови крепости и да поправя старите. Най-голямо усърдие той положи в поправянето на древната родова кула в Битоля, построена от благоверния комит Никола, която бе изгорена и срината от Василий II.

На бялата мраморна плоча, поставена над главната порта, стоеше надпис, който да припомня на бъдните поколения, че:

„През 6523 година от сътворението на света (1015 от Р.Хр.), обнови се тая крепост, зидана и правена от Йоан самодържец български. И с помощта, и с молитвата на пресветата владичица наша Богородица и застъпничеството на дванадесетте и на върховните апостоли. Тази крепост бе направена за убежище и за спасение и за живота на българите, започната беше крепостта Битоля през месец октомври и в дванадесетий ден се завърши в края. Тоя самодържец беше българин по род, унук на Никола и Рипсимия, благоверните, син на Арон, който е брат на Самуил, царя самодържавен, и които двама разбиха в Щипон гръцката войска на цар Василий, където бе взето злато. А този самодържавен цар разбит биде в 6522 (1014) година от сътворението на света и почина в края на лятото.“

В равното Битолско поле Ивац победи византийския пълководец Гонициат. При Перник Кракра устоя на новата тримесечна обсада и отхвърли стремителния щурм на желязото и златото. Струмица и Средец храбро се държаха. След като бе навлязъл в Охрид, без да заеме крепостта, Василий почна да дири нови съюзници, нова помощ, защото не знаеше вече как да се справи с това гордо и непобедимо племе.

Владислав беше обявил за своя нова столица Битоля. И борбата продължаваше. Все тъй неумолима и безпощадна. Българите не губеха вяра в крайната си победа.

Но невинно пролятата кръв настървява. Веднъж станал убиец, Владислав не можеше вече да се спре. С кръв спечелената корона с кръв трябваше да се варди. Лошите дела раждат лоши помисли. Навсякъде Мария виждаше нови противници, нови тайни съзаклятници, нови неизвестни врагове.

А Василий II не искаше да бъде запомнен като последен император на Византия. Защото границите: на българската държава вече надминаваха пределите, на цар Петър. Целият полуостров постепенно се изпълваше с мощни крепости, пълни с дръзновени български войскари. Краят на Константинополската империя наближаваше.

Тогава гордостта на жестокия василевс се сломи.

Някога, когато почваха да зидат нещо, което да бъде трайно, людете вграждаха в него някаква жертва. Отказваха се от нещо много скъпо. Имаше ли нещо по-скъпо от блясъка на императорския венец?

И Василий падна на колене пред златообкована икона и даде страшна клетва: ако успее да покори българите, ще стане монах до края на дните си.

И с вярата в силата на дадения обет, той отново подкачи борбата.

В това време Мария нашепваше на мъжа си:

— Косара и Владимир са най-опасните ни врагове...

Владислав поклащаше глава, гледаше я учуден:

— Грешниш, Марийо... Те са най-смирените люде на света. Те не замислят нищо против нас. Живеят в святост и благочестие, грижат се само за спасението на душата си... Народът ги тачи и обича, защото управляват със страх божи и справедливост...

Гневно съскаше царицата:

— Та тъкмо затова са опасни...

И бавно грешната мисъл свиваше отровното гнездо в сърцето на царя.

Да. Опасни бяха. Косара бе дъщеря на Самуила, сестра на Гавраила... Народът ненавиждаше Мария, ала почиташе Косара като светица... Злодеят не мрази нищо повече от чистия човек. Грешникът не може да понася неопетнения, както бухалът бяга от светлината. И змията на гордостта — седмият от смъртните грехове и най-грозният — продължаваше да нашепва:

— Те са най-опасните... Народът помни...

Народът наистина помнеше. След половин, век скопският болярин Георги Войтех предложи българския скиптър на един правнук на Косара, Константин Бодин, който стана български цар под името Петър.

Отровният съсък замлъкна чак когато още един труп легна връз стъпалата на окървавения Владиславов трон. Благодетелият и благороден княз на Дукля. Зета и Требине трябваше да изкупи с кръвта си обичта на народа.

Но и това не закрепи трона на Владислава.

Не беше по силите на един човек да брани родината си и да защитава венеца на главата си.

Който бе извадил нож, за да убие ближния си, трябваше от нож да умре.

Незайна ръка прониза в неверен час и царя Йоан Владислав. Тъкмо когато войските му бяха обсадили Драч. И отново изтръпна цялата българска земя.

Кой бе изпратил тази кама, кой я беше сложил в ръката на безумца, който не знаеше какво върши?

А измамният шъпот на Българоубиеца заливаше страната...

Той насочваше ръцете на убийците, рушеше съюза на българите с печенезите, разколебаваше прабългарската верност, сригваше крепости, влизаше в болярските кули, промъкваше се в шатрите на войводите, в патриаршеските покои, в палата дори.

Мощно.

Несъкруσιμο.

Един по един свеждаха чело и тия, които до вчера все още бяха честни и неподкупни. А примерът заразяваше. Колцина безумци бяха останали още с чисто сърце? Ивац? Николица? Сермон?

Снежни вихри се блъскаха в бойниците на твърдинята, със зловещ писък преминаваха вихри над затихналия град, езерото се вълнуваше и плискаше едри вълни на брега, сякаш и то чувствуваше спотаената тревога на охридчани от покоите на Владиславовата вдовица до най-простата рибарска хижа.

България беше без държавен глава.

Като кораб, останал без кормчия, тя сега се луташе в безизходен хаос, между хиляди противоречия и безброй дребни честолубия, които

никнеха всеки миг, отвсякъде, залюлени в неизгладими разпри и смъртни борби.

Един по един пристигнаха войводи и боляри от цялата страна, изтръпнали, тревожни, загубили мярка за лъжа и истина. Какво щеше да стане сега? Дали бе вярна тъмната мълга, че патриархът и парицата били решили да предадат държавата на Василий?

Мария се завърна заедно с дъщерите си от вечернята, на която бяха отслужили вече пета заупокойна на починалия ѝ мъж. Обвита в тънморавна мантия, с ниско спуснато було над очите, тя все още беше величествено хубава, както през дните на младостта си. Свела поглед към земята, тя бавно излезе от църквата на Свети Климента, между две редици смълчан народ, който вече не знаеше на какво да се радва и за какво да скърби.

В покоите ѝ я чакаха няколко нейни верни боляри, които бяха водили боя при Драч заедно с цар Владислав. Мария им посочи да седнат, отметна вдовишкото було и тихо каза:

— Говорете. Разправете ми.

Лазарица сведе чело, въздъхна:

— Аз бях далече от това място, моите люде бяха към пристана. Помня само, че изплашени войскари изтърчаха към шатрата ми и почнаха да викат: „Убиха царя... Ромеите го убиха...“ Пред стените на града, тъкмо гдето беше най-гъстият бой, там патриций Никита Пигонит и цар Владислав се срещнали на коне и дигнали копие един към друг. В това време двама пешаци се спуснали и проболели царя с мечове в корема.

— Какви са били тия пешаци? — Попита вдовицата — Ромейски, или...

Войводата вдигна рамене.

— Да. И аз чух. Някои казват, че били наши...

Мария сбърчи вежди, почна раздражено да премята в ръцете си маргаритна броеница. После се обърна към втория:

— А ти, видя ли с очите си кой уби царя?

Стотникът поклати глава.

— Аз обядвах с него в царската шатра. Повикаха ме навън, за да укротя някакъв разбунтувал се отряд. Когато се върнах, казаха ми, че царят бере душа. Както поднасял хапка към устата си, той внезапно почнал да вика и да сочи към нещо. Погледнали. Нямамо никого. А цар

Владислав продължавал да вика и да се дърпа изплашено: „Тука, тука, войници мои, защитете ме. Владимир иска да ме убие!“ И както скокнал да бяга, тъй и паднал на земята, сякаш сразен от мълния...

Мария не отвърна. Само сведе очи надолу и не ги дигна вече.

Третият повтори приблизително това, което бяха казали първите двама. Тя им даде знак с ръка, че са свободни да си отидат. След това дълго остана неподвижна, мълчалива, прилична на каменно изваяние. Тъй остана цяла нощ, потънала в размисъл, дорде едва на разсъмване можа малко да склопи око. Ала и сънят не ѝ носеше покой.

Тогава при нея свободно идваха тия, за които тя не искаше дори в мислите си да ги спомни. Гавраил ѝ подаваше ръка, приятелски усмихнат. Ала когато уловеше ръката ѝ, вече не я пускаше, стискайки я до болка. И очите му ставаха зли и страшни. Тя се дърпаше, извърщаше, за да го не вижда, ала тогава насреща ѝ се явяваше ослепеното момче, което диреше пипнешком пътя си и се блъскаше в нея, а зад него вървеше майка му, бледна, с кърваво чело и склопени очи. Мария бягаше ужасена от тях, но на пътя ѝ се изпречваше Свети Владимир, дигнал високо кръст в десница. Кръстът изпускаше ярко сияние. Тя почваше да стене, да се мята, дорде се събудеше, цяла обляна в студена пот, с горещо чело и сгърчени от ужас ръце.

Тъй и сега тя едва дочака да се съмне и бързо стана, за да бъде готова за този съдбовен ден, в който щеше да се провъзгласи новият цар.

И отново седна на ложето си, потънала в размисъл, без да може да разреши мъчителните въпроси: защото за нея всичко се въртеше само около едно — престола, властта. Щеше ли да успее да ги запази?

Ясният ѝ ум виждаше, че борбата бе загубена. Царството загиваше. Не беше ли по-добре, вместо да се борят докрай, да дочакат смъртта, робството, или позорното развенчаване, а може би и най-страшното: да бъдат накарани да вървят отрупани във вериги, пред победната колесница на василевса в Цариград, да се сдадат доброволно, с мир, по приятелски. Може би така щяха все пак да запазят достойнството си, известна власт или почест.

Каква полза да бъде провъзгласен Фружин-Пресиан за цар? Пресиан II? Тоя, който трябваше да възкреси името на Симеоновия дядо... И да почне отново... Борбите на Бориса и синовете, и внуците му. За да дойде пак до старото положение.

Или Византия, или България.

Не можеха две мощни царства да делят място на полуострова. Твърде тесен бе той, за да изхранва две велики държави. Това бе явно. Дошел бе ред на България да се подчини. Защо повече излишни кръвопролития? Нека подчинението станеше с добро. Всички щяха да имат полза от него.

Навън, из тремовите, се носеха бързи стъпки, звън от мечове, сподавени гласове. Болярите и войводите се събираха за велик съвет.

Мария стана. Тя бе взела вече окончателно решението си. Нека въпросът се реши колкото може по-скоро и нека тя изкара от това колкото може повече облаги за семейството си. Защото нямаше време за бавене. Василий бе потеглил от Цариград с неизброими пълчища. Макар и да бяха излишни.

Узрелият плод щеше да падне сам.

Мария се отправи за престолната.

С бавни стъпки всеки боляр заемаше отреденото му по достойнство място, от двете страни на престола, срещу ниското кресло на патриарха. Съдбовно звучаха тия стъпки в глухо смълчаните покои. Всеки идваше настръхнал, готов да се бори докрай, за да надделее неговото убеждение. Стари бойни другари се гледаха като диви зверове, готови да се разкъсат. Съмнение и презрение, недоверие и злоба блестяха във всички очи. Гневни десници по-яко стискаха мечовете.

Из въздуха се носеше буреносен лъх. Невидими облаци се тълпяха над всички тия замислени чела и мълчаливо свити устни. Като че ли трябваше само една дума да блесне като мълния, за да избухне крамолата.

Патриарх Давид седна с прекалена тържественост на своя стол, сякаш се мъчеше с подчертаване на сана си да добие повече мощ в неизбежната, приближаваща препирня. Царица Мария дойде, придружена от шестимата си синове. При появяването ѝ всички станаха на крака. Само патриархът дигна ръка за благослов, без да се изправя от мястото си.

Тишината бе страшна.

Кой щеше да дръзне първи да почне?

Патриархът, топарх Богдан и царицата се спогледаха. Ала войводата Ивац ги изпревари. Дребен, с изпъкнали скули и дълги черни мустаци, той напомняше много ярко прадедите си, дошли някога от азиатските степи. Малките му черни очи живо светеха. Жълтеникавото му лице стана още по-бледо.

— Царство ти! — се обърна внезапно той към Пресиана, който пламна и наведе смутено очи надолу. — Аз смятам, че е излишно да се губи време в празни приказки. Василий наближава вече стените на Одрин. А пътят му накъде ще е насочен по-нататък, ние знаем твърде добре. Часовете, миговете са скъпи. Нека врагът не се мами, че, след смъртта на всеки български цар, той ще може да направи една крачка по-близо до целта си. Нашият царски род лесно няма да се свърши. След Владислава има Пресиан, а след него, ето... — той посочи по ред младите князе — Алусиан, Арон, Троян, Радомир, Давид...

Глух шъпот се надигна и смълча. Ивац продължи:

— Пресиане... Ние сме готови да те следваме. Кажи една дума и ние ще пролеем кръвта си за тебе. Води ни. Борбата ще поведем, тъй както са ни научили дедите, ни. Дордето победим или паднем... Защото няма по-страшно, по-срамно нещо от робството...

Верна българска кръв говореше в тия огнени слова. Мнозина разколебани издигнаха отново чело. Много унили лица се покриха с мъжествен плам. Отново се разля оживен шъпот.

Патриархът вдигна ръка в знак, че ще говори. Всички замълчаха.

— Деца мои, велики боили, защо да се мамим? — се издигна тихо гласът му в плътната тишина. — Ние сме вече една загубена държава. Василий е тръгнал с огромна рат право към Охрид. Царството е пред неизбежна гибел. Нека спасим, каквото можем, като приемем подадената ни за мир и споразумение ръка. Вие всички видяхте, многогодишните кръвопролития не помогнаха нищо. Бог показва към коя страна е насочил благоволението си. Нека се примирим с волята му. Така ни е било отсъдено.

— От подчинението си на василевса ние нищо няма да изгубим... — каза топарх Богдан — всеки войвода си запазва властта над своите земи, с единствена разлика, че ще признава над себе си властта на цариградския цар, вместо на Охридския. А в замяна на това, всеки от нас ще получи ромейски висок сан: патриций, дука или стратег.

— В крепостите българските ли войски ще останат? — попита войводата Елемаг.

Богдан бързо сведе очи, ала веднага се окопити:

— Да.

— Във всичките ли?

Топархът отново се смути:

— Ромейски гарнизони ще има само в най-главните крепости.

— А то е все едно във всичките... каза Елемаг с повишен глас.

— Има ли това някакво значение? — се обади войводата Лазарица — когато ние ще бъдем една държава с ромеите?

— Ала кой ще заповядва в нея? Ромеите! А това значи не друго, а робство... — извика буйно старият Николина.

— За никакво робство не може да става дума, щом Василий няма да ни отнеме църквите, народния език, самостоятелната патриаршия и няма да измени нищо от навиците на народа ни, няма да разпокъсва държавната ни цялост. Тъй ние пак ще имаме старата си България от Дунава до Цариград и Драч... — заяви патриархът.

Тези думи направиха дълбоко впечатление.

Мнозина, възпламенени от думите на Ивац и Николица, отново сведоха глави. Дори и някои от най-непримиримите, като Кракра и Елемаг, се замислиха.

— Добре... — обади се войводата на Срем, който до тогава бе слушал мълчаливо — дотук всичко е наред. Ала кой ще ни потвърди, че тия хубави слова ще бъдат изпълнени, след като ние пуснем в калетата си ромейски войски?

Това, което се таеше в сърнето на всички, избухна. Мнозина скочиха прави и почнаха да викат и ръкомахат.

— Да! Така е... Знаем ги ние ромейските обещания... Кой може да им вярва?

Патриархът полска се изправи и каза тържествено:

— Ние ще скрепим всички условия със златопечатан договор, който ще трае за вечни времена...

Отново се дигна буря от викове. Най-ясно отекваше гласът на Иван:

— И Петър имаше договор с Цариград... Ала колко години го изпълняваха ромеите? Един ден им омръзна да се подчиняват на уговореното, почувстваха се вече силни да отхвърлят договора, и

когато нашите пратеници отидоха да получат дължимия данък, бидоха бити с плесници и позорно изпъдени...

Войводата Сермон — висок, сух, светлоок мъж — излезе към средата на залата и се обърна към младия цар:

— Твоята дума, Пресиане, ще бъде за нас закон... Кажи я. И ние сме готови да ѝ се покорим.

— Пресиан не е още увенчан цар... — каза гневно Богдан и се обърна към патриарха. — Нали младият княз не е още получил благословията на църквата?

Николица изпревари отговора:

— Негово светейшество е длъжен по закона да увенчае младия наследник... И ние сме събрани тука за това. Няма вече време за губене. И когато цар Пресиан сложи Самуиловия венец на главата си, тогава ние ще поискаме да чуем думата му. И ще ѝ се покорим.

— Вие сте избезумели! — извика войводата Драгомъж — седнали сме тука да бърбим като баби, а в това време Василий приближава стените на престолнината. Не можем да губим часовете си в приказки. Тия спорове и крамоли ги знаем от десетки години насам. Нека гласуваме! Който е за водене борбата докрай, да вдигне десницата.

Десетки ръце се простряха напред в буен порив. След това, бавно, колебливо, почнаха да се дигат и други. Преброиха ги.

— А сега, който е за примирие с Византия, който е за безкръвното споразумение и приятелско уреждане на вековната разпра, нека вдигне десница! — каза топарх Богдан.

Отново преброиха. Болшинство.

За миг настана дълбока тишина. Тъй страшна бе изненадата. Нима дотам бе вече стигнало злото? Нима и Кракра, нима и Драгомъж? Ала отведнъж се дигна грозен шум. Задрънча оръжие. Ядни мъжки гласове трепереха в болка и срам.

— Позорни дни трябва да изживеем! Да преклоним глава пред Василия! Пред тоя, който ослепи братята ни! Пред най-големия българомразец! — викаше отчаяно Сермон.

— Вървете, подчинете му се... Отворете портите на калетата си, сведете чело пред нозете му... — плачеше от свян и гняв старият Николица. — Защото вие не знаете какво е тежка робия, защото не сте лежали като мене в тъмниците на Влахерна... Безумци! Ала ние знаем

защо омекна десницата ви и не ви е вече мило да водете бран... Защото джобовите ви са пълни с ромейско злато! И защото много ви е примамна патрицианската диадема... Проклети предатели!

— Затворете му устата на този стар безумец! — крещеше ядно топархът. — Той не знае какво говори! Свършено е вече. Ние взехме решение. Комуто не е угодно, да напусне съвета...

— Нищо не е свършено още! — се изстъпи Ивац и изтегли меч. — Ние не сме чули още думата на царя... А само той може да се откаже от правото си да ни води и да ни заповядва... Пресиане! Говори! Ние сме готови да пролеем кръвта си, за да запазим правата ти на българския венец...

Но вместо младежа, отговори майка му.

Всички се укротиха. Млъкнаха. Впериха очи в царицата. Любопитни да чуят думите ѝ. Защото нямаше човек, който да не знае, че за Мария най-милото нещо бе царският венец. За нея той стоеше над всичко: достойнство, деца, чест... Как щеше властолюбивата гъркиня да се откаже от престола?

Ала тя вече бе взела своето решение. По-добре бивша царица в Цариград, майка на дуки и стратегии, отколкото развенчана и унижена робиня, или бездомна, презряна скитница в чужда земя. Защото тя бе дълбоко убедена, че българският царски венец е изгубен вече завинаги за нея.

— Пресиан е напълно съгласен с мене. Светлият василевс е обещал почтено отнасяне към моята челяд, като ѝ даде високи чинове в Константинопол. Ние отстъпваме на драго сърце правата си на императорския род, който от сега нататък ще управлява ромеите и българите, като два братски народа, свели шия в общ ярем. Ние правим тази голяма жертва за сполуката на българския народ. Защото сега, ако не отстъпим с добро, после ще бъдем принудени да отстъпим пред властта на силата. И тогава няма да има милост за никого. Градовете ни ще бъдат опожарени, мъжете ослепени, жените и децата отвлечени в робство и преселени в малоазийските теми...

Бурни одобрения последваха царицата.

Ала Ивац отиде към нея и, задържан от противниците си, които искаха да му отнемат меча, извика:

— Права си, благочестива царице, но само ако предположим, че Василий бъде победител на българите... А ние още не сме опитали

щастieto си, да се бием под пряпореца на новия цар... Защо да не помислим какво би станало, ако пък ние победим?

— Твърде явно е вече кой ще победи в тая неравна бран... — каза Богдан, като гладеше неспокойно брадата си.

— Докато една бран не стане, никога не може да се предскаже кой ще бъде победен и кой ще бъде победител! — извика извън себе си Ивац. — Твърде често сме виждали огромни войски, разпръснати от шъпа бранници, и зле въоръжена, гладна и изтощена рат да нанася нечувани поражения на самоуверени нападатели...

— Помните ли Крума и Никифора? Забравихте ли Кардама и Константин Копронима? При Ахелой не бяха ли гърците много по-силни от нас? Не разбирате ли какво подготвяте за децата си? Василий иска да възстанови великата Юстинианова Византия. И вие му помагате за това. Нима има вече някой от вас, който да мисли за възстановяване величието на Симеонова България? Ала не! Ние може да сме малцина, но няма да отстъпим... — той буйно се издърпа от ръцете на тия, които го държаха, и се обърна към наследника, хвърли меча си пред нозете му. — Пресиане, кажи думата си! С нас ли си, или с другите.

Всички изтръпнаха, вперили очи в младежа. От неговата дума зависеше всичко.

Фружин-Пресиан поруменя. Не бе свикнал да говори пред толкова хора. Винаги подчинен на майка си, той никога до сега не бе имал възможност да има друго мнение, друга воля, освен нейната.

Мария спокойно го наблюдаваше.

Ала момъкът се окопоти, дигна чело. Черните му очи ярко блещукаха. Той слезе от стъпалата на престола, направи няколко крачки, подаде ръка на верния войвода:

— Аз съм с вас.

Ивац падна на колене, целуна в горещ порив подадената му десница, след това прибра меча си, високо го издигна във въздуха:

— Да живее цар Пресиан!

Викът се повтори бурно от много гърла. Разколебаните отново се одързостиха. В залата настана невъобразим глъч. Патриархът напусна събранието, последван от мнозина свои привърженици. Царицата се оттегли, пламнала от гняв, последвана от тримата си най-малки

синове. Защото и Алусиан, и Арон се бяха присъединили към големия си брат.

А врагът наближаваше.

И вместо да намери пред себе си чиличена стена от мъжествени гърди, готови да се бранят, или да умрат, той щеше да заvari родни братя, настървени един срещу други в смъртна омраза, които пилееха ценни сили в безумна братоубийствена борба.

Късно през нощта младият цар влезе при майка си. Когато чу стъпките на сина си, Мария побърза да прикрие писмото, което пишеше, ала все пак острият поглед на момъка успя да забележи новия пергамент, който се подаваше под купчината стари хризовули и послания.

— Кому прещаш вести? — попита строго той, с нов, изменен, непознат глас.

Царицата го изгледа поразена. Нима това бе нейното покорно дете? Свенливият Фружин? Тоя навъсен, гневен мъж, който ѝ говореше така строго и заповедно.

Тя прие борбата. Измъкна пергаментата. Подаде му го.

— На василевса. Докато ти се чудиш как да погубиш главата си, твоята и на твоите братя, аз се мъча да спасявам каквото още може да се спаси.

Царят четеше с бърз взор ситните редове и лицето му все повече потъмняваше. След това той скъса пергаментата и каза:

— Ти си изумяла. Никога това писмо няма да отиде при Василий. Мария скочи.

— И все пак ще отиде! Утре патриархът заминава за Струмица и там ще чака василевса, за да му предаде моите условия... С доброволното предаване на престола аз ви спасявам живота и ви обезпечавам високи места в Цариград. И Богдан заминава, за да му предаде ключовете на града...

— И на съкровищницата, нали?

Царицата мълчеше.

Момъкът простря повелително ръка:

— Дай ми ключа на съкровищницата. Няма време за губене. До разсъмване трябва да събера конницата си и да пратя гончии за закупуване на оръжия. С което мога да въоръжа двадесет отряда хилядници и три хиляди конника.

Мария затвори очи за миг, в страшно колебание. Ала не, това бе лудост на невръстен младеж. Не. Борбата бе безполезна. Всичко бе загубено. Защо напразно да се хвърля на изпитание живота на челядта ѝ, бляскавото бъдеще в Константинопол... Не...

Тя отказа решително.

— Аз ти заповядвам. Тук аз съм вече господар. Дай ми ключа...

Очите му заканително се смрачиха.

Майката се огледа изплашена. И все пак. Властта, честолюбието бяха по-скъпи от собственото чедо. Гордостта — седмият смъртен грях, я държеше цяла в своя плен.

Тя плясна с ръце. Стражи се явиха на прага. Посочи. Но по-бърз от мълния, Фружин Пресиан се бе преметнал през отворения прозорец към чардака, а оттам бе изтичал към покоите си, Алусиан и Арон го чакаха в тръпнещо безпокойство.

— Няма полза. Тя е непоколебима. Тука всички са с нея. Готово ли е всичко?

Двамата младежи кимнаха с глава.

Когато стражите на главната кула получиха повеля от царицата: да не пущат никого да излиза извън крепостта, трима конници вече препускаха в лудо бягство по друма, който водеше към албанските земи.

Там, на планината Томор, ги очакваше с войските си войводата Ивац.

Една по една се предаваха яките и несъкрушими твърдини. Изоставен от своите войводи, народът посрещаше с радост новия си господар и обсипваше с цветя пътя му. Заразени от примера на знатните, всички се стараеха да спечелят благоволението на завоевателя, да изтръгнат някоя дребна облага: за себе си, или челядта си: пари, висок сан, търговски правдини.

Василий щедро раздаваше. Войводи и боляри станаха патриции, стратежи, протоспатарии.

Предателството заразяваше като грозна болест. Сега всеки ламтеше да се покаже колкото може повече покорен и угоден — за да стане и той патриций. Сурови воители, храбри мъже, дръзки бранници се превръщаха в покорни роби, заслепени от блясъка на сана, или опиянени от звъна на златото.

А в това време само трима дръзки безумци, Ивац, Николица и Сермон, се бяха оттеглили в непристъпните си крепости и се готвеха да бранят до последна сила свободата и честта на родината си. При Ивац бяха и тримата млади Владиславови синове.

Василевсът разпъна стан край Охрид и начело на многобройната конница влезе тържествено в българската престолница. Още пред вратите на Струмица той бе приел от ръцете на патриарха писмото на царица Мария, в което тя му повтаряше условията си и му предаваше страната. Там го бе пресрещнал и топарх Богдан, който му донесе ключовете на Охрид.

Сините води на езерото трептяха с огледален блясък под лъчите на пролетното слънце. Високо и чисто се издигаше южното небе. Празнично пременени девойки хвърляха цветя пред копитата на ромейската конница. Песни огласяваха целия град, китно разпилян по двата високи хълма. Екливо биеха клепалата на „Свети Пантелеймон“, където се пазеше светинята на българския народ: мощите на свети Климент; на съборната църква „Света София“, построена от цар Самуил, на „Свети Иван“, в далечината отекваха камбаните на манастиря „Свети Наум“...

Василий отиде в царските палати, седна на Самуиловия трон и заповяда да му донесат ключа от съкровищницата на българския царски дом.

И сам отключи несметните богатства, събирани от много славни родове. Мария и челядта ѝ бяха напуснали града още преди влизането на василевса — тъй както бе уговорено — и не бяха посмели нищо да отнесат със себе си.

Василий и людете му застанаха занемели пред безценната плячка: там имаше корони с едри бисери, златотъкани дрехи, пурпурни одежди, огърлия и пръстени, а освен това и 10 000 ливри чисто злато.

Василевсът заповяда да се раздаде всичко на войската му.

А след това заяви, че сваля от престола патриарха Давид и слага на негово място монаха Йоан Дебърски, ала вече само като архиепископ на българската църква.

Давид разбра, че разкаянието е безполезно, когато дойде късно.

На топарха Богдан василевсът даде титла патриций, ала го назначи за стратег на далечна арменска тема, като на негово място

назначи за управител на Охрид патриций Евстати Дафномил, начело на силен ромейски гарнизон.

След това се оттегли в стана си.

Навсякъде се чуваше висок и оживен ромейски говор. Разнасяше се примамен мирис на пържена риба, донесена с кошове от охридските рибари. Виното се лееше без мяра. Ромейските стратегии раздаваха на войскарите си златото на българската царска съкровищница. Конете цвилеха дълго и пронизително, отморени и нахранени. Издигнаха се песни. Млади ромейци чистеха и лъскаха усмихнати оръжията си, спомняйки си за някой чифт хубави черни очи на кръшни българки. Изведнъж всички оставиха работата си и се загледаха към друма, по който се дигаха облаци прах. В пет кочии пристигаше многобройната българска царска челяд.

Царица Мария идеше да се представи на своя върховен повелител. С нея бяха тримата ѝ по-млади синове и шестте ѝ дъщери, децата на Гавраил Радомир, начело със слепия му първенец. Само двете Самуилови дъщери бяха останали в Костур, без да искат да последват примера на Мария.

Василевсът излезе пред шатрата си и подаде милостиво десница на царицата, която му се поклони дълбоко.

Заедно с нея бяха дошли, като почетна стража на царската челяд, войводите Несторица, Лазарица и Добромир, с всичките си дружини.

А в това време на планината Томор се водеше отчаяна, неравна борба между войските на Ивац и ромейската рат.

Вечерта, когато Мария се прибра в шатрата си, забеляза, че българската стража е сменена с ромейска.

Тя бе вече пленница.

Томор бе обградена отвсякъде с ромейска войска, която бе заела всички проходи, докато войводата Ивац се изтегляше все по-навътре, към непристъпните висоти, докато най-сетне се затвори в непревземаемата си твърдина, кацнала на планината Врохот. От там никой не можеше да го изкара.

Тогава се яви съюзникът на желязото, мощният му брат златото. Невидими ръце пренесоха писма и отнесоха отговори. Между василевса и обезсърчените князе започнаха тайни преговори.

Василий заплашваше, че, ако не се предадат с добро, ще ги принуди да се покорят на силата на оръжието му.

Изморени от обсадата и изплашени от заканите, че ще бъдат ослепени и хвърлени в тъмница, Пресиан, Алусиан и Арон се предадоха в ръцете на ромеите, които ги отведоха при василевса. Там те се присъединиха към майка си и получиха отличия и награди. Пресиан стана магистър, а двамата му братя — патриции.

Беше 15 август: деня на Успение Богородично.

От всички по-близки и по-далечни краища, към непристъпните кули на войводата Ивац се бяха запътили негови близки и приятели, за да прекарат заедно големия празник. От старо време старейшините бяха свикнали на този ден да почетат болярина си с дар и да присъствуват, заедно с него, на църковна служба в манастиря край градището.

Всички пътеки бяха почернели от народ. Ала не само за да донесат в дар млада юница, или едър овен, и после да вземат участие в гощавката, идваха в тоя ден мнозина. А за да подкрепят с думи и дело своя властел и да му напомнят, че са готови да го следват с непоколебима вярност, докрай, в непримиримата му борба.

Стражите при входа на главната кула пропущаха един по един познатите люде и ги отпращаха при войводата, който се готвеше вече да тръгва за църковна служба.

Пред портите се явиха трима непознати. Говореха по ромейски. Стражите известиха за чудните гости на войводата.

Ивац махна отегчено с ръка.

— И в празник ли няма да ме оставят на мира... За петдесет и пет дни ще станат вече двадесет писма как получавам от василевса. Какво ли още ще ми предложи? Не разбра ли, че аз не съм Пресиан, нито Драгомъж, нито Лазарица... — и той добави с горчивина. — Нито Кракра...

Ала нов страж дотича развълнуван:

— Господарю... Това бил сам патриций Евстатий Дафномил! С двамата си прислужници...

Ивац се навъси. Какво значеше това? Какво диреше при него новият Охридски архонт? Безумец ли беше да дойде сам в ръцете на най-опасния си враг? Той направи знак да го доведат.

Евстатий Дафномил бе строен, красив мъж, с бяло лице и големи черни очи. Той се поклони дълбоко и смирено.

— Може да ти се види чудно, драгий братко, моето посещение. Ала преди да бъдем врагове, ние сме християни. И като чух, че на днешен ден имало събор и поклонение в тоя манастир, не можах да се стърпя и дойдох да те поздравя като брат и православен богоугодник...

Ивац се усмихна и прегърна госта си. Макар че в дъното на сърцето си съвсем не вярваше на смирените му слова, защото подозираше, че Евстатий е дошел като личен пратеник на василевса с нови предложения и условия за мир и покорство. Двамата отидоха на църковна служба, придружени от целия род на войводата. След това Ивац почете високия гост с най-доброто място на трапезата: сложи го от дясната си страна. Всички се развеселиха. Пиха наздравици. Отпуснаха сърцата си. Запяха стари, юнашки песни.

Но гостът все някак бе замислен. Най-сетне той тихо пошушна на домакина си:

— Имам важни тайни да ти доверя. Ала насаме...

Ивац се огледа. Любопитството го загложди. Какво щеше да му предложи ромеецът? Може би на василевса бе дотегнало да чака края на безплодната обсада — защото нито можеше да го принуди да му се подчини със сила, нито можеше да вдигне войските си. Нямаше ли веднага след заминаването му Ивац да вдигне бунт и да се провъзгласи за цар, както усърдно се разпръскваше слух?...

Или може би сам Евстатий бе нещо недоволен от господаря си и идваше да дири подкрепа у бунтовника?

Войводата посочи на госта да тръгне по една пътека, която водеше към гъсто залесена градина. След това направи знак на верните си люде да се отдалечат и сам се запъти подир патриция.

Наметката на ромееца се аленееше между тъмнозелените сенки. Те се отдалечиха доста. Никакъв шум не стигаше до тях. Само от време на време се издигаше в далечината някой весел смях, или хороводно провикване. Двамата се спряха.

— Е? — попита Ивац, като впери очи в чужденеца.

— Дойде до мене слух, че ти си искал да станеш цар на българите... — каза ромеецът.

— Не е вярно — отвърна войводата — това го разправят людете, защото не могат още да се примирят, че...

Той се обърна. Ослуша се.

— Като че дочувам някакви стъпки.

Не можа да довърши думата си. Силни ръце запушиха устата му, повалиха го на земята. Чу се леко изсвирване. Ивац се бореше с всички сили. Макар и дребен, той бе: як като стомана. Извика няколко пъти. Ала гласът му се губеше в гъстината на дърветата. Ромеецът натисна с коляно гърдите му, запъхна с кърпа устата му, но силите му почнаха да отслабват, под натиска на яките Ивацови пръсти, които стискаха шията му. Почна да му причернява. Плахите стъпки, дочути от войводата, приближиха. Повикани от изсвиркването, двамата ромейски слуги на патриция, които ги бяха следили дебнешком, се впуснаха в помощ на господаря си. Помогнаха му да завърже ръцете и краката на българина. След това с остър нож му изчовъркаха очите.

Когато се убедиха, че никой не ги е видял, те избърсаха кървавите си ръце и се размесиха с гостите, като диреха къде ще могат да се скрият, в случай, че не успеят да избягат.

Един пронизителен вик откъм градината ги накара да изтръпнат. Верен слуга бе намерил полумъртвото тяло на своя господар. И докато всички тичаха и се блъскаха към мястото на злодеянието, ромеите се заключиха в една от стаите на кулата, готови да се защищават до смърт.

От бледните устни на обезобразения войвода хората му научиха имената на грозните нападатели. Страшен глъч се дигна отвсякъде. Всеки взе, каквото му падне под ръка. Стражите се спуснаха с копия и мечове. Гостите грабнаха камъни, тояги, лопати, запалени главни. Яростни възгласи разтрепераха въздуха:

— Убивайте! Сечете на парчета!

— Затрупайте с камъни тия измамници!

— Мъст за Иваца! Дръжте тия лукави убийци!

Евстатий и двамата му слуги разбраха, че няма да има пощада за тях. Смъртта приближаваше. За да спечели време и за да опита с изкусни лъжи да смекчи сърцата на тия побеснели люде, та загиването им да бъде по-малко мъчително, хитрият ромеец отвори един прозорец и даде знак, че иска да говори.

Гневната тълпа утихна за миг.

— Събрани мъже... — извика патрицият — лично аз не съм никакъв враг на вашия господар. Както знаете, той е българин, а аз

ромеец, чак от Мала Азия. Разбирате, че не без причина съм дошел тука да се хвърлям лудешки на явна смърт. Императорът ми заповяда да сторя това. Трябваше да му се покоря. Вие сте господари на нашия живот. Но вие ще го заплатите твърде скъпо. Не забравяйте ония 14 000 ослепени войници на Самуила! А вашето наказание ще бъде още по-страшно... Смятайте, че сам императорът сега е дигнал ръка върху вас. Единственото средство да спрете този удар, ще бъде да се подчините, да дойдете след нас и да му обадите за покорството си. Вземете си решението, ние сме си взели нашето. Нека тези, на които е омръзнал животът, дойдат първи да ни нападнат... Ако ние умрем, ще считаме смъртта за щастлива и блажена, защото имаме кой да потърси сметка и да отмъсти за нас...

Мъстта на Василий! На Българоубиеца...

Само произнасянето на името му смразяваше кръвта на хората.

Подлост и страх отнеха и последната дързост у тия жалки роби. И те сами заведоха своя господар, орела Ивац, кървав, сляп, окован във вериги, на гордия василевс. За да спасят своя жалък живот, своите имоти, спокойствието на челядта си.

За награда Евстатий получи всички Ивацови богатства.

След упорита борба ромейската войска сломи и съпротивата на стария Николица. И докато синът му, вече ромейски патриций, носеше авзонско копие в служба на василевса, бащата гинеше в една солунска тъмница.

Станали вече ромейски патриции, войводите Елемаг и Гавра се разкаяха и пак вдигнаха бунт в земите си. В съда Елемаг отрече участието си. На Гавра извадиха очите.

Последен от всички биде сломен войводата Сермон, началник на крепостта Срем, управител на най-северната област, между реките Сава и Дунав.

Имаше ли граници наивността и доверчивостта на българина? Не беше ли още пресен споменът за Ивац?

Когато войводата Сермон научи от пратеника на съседния Белградски архонт Константин Диоген, че господарят му желае да се срещне с него, за да му каже някои твърде важни неща, смелият мъж,

който все още упорствуваше да се подчини на василевса, тогава, когато цяла България беше в ръцете му, отговори със следните горди думи:

— Нямам нужда от подобни гости. Който от слугите на Василий II иска да влезе в калето ми, може да стори това само с оръжие в ръка.

Ромеецът се засмя угодливо. Сведе очи в присторено смирение.

— Високият господин Константин Диоген ти дава клетва, че не иска да те мами. Щом нямаш доверие в него, тогава ето що: срещнете се с него край брега на Сава. Той ще дойде, придружен само от трима свои верни люде. И ти ела с трима телохранители. От какво ще се боиш?

Сермон бе храбър мъж. Той бе достатъчно смел, за да се обяви господар на независима област и да отхвърли всяко подчинение на ромеите. Той смяташе своята земя като последна останка от загиналото царство, ала и като първа стъпка, откъдето можеше да почне възкресението му. Затова очите на всички изгнаници, пленници и роби бяха обърнати към тази далечна утеха, която сгряваше сърцата с неизречени надежди.

Последен защитник на земята, която смели ханове бяха възвеличили като една от най-могъщите държави на света!

Последна искрица в разстилящия се мрак.

Дръзновен мъж бе Сермон. Ала премного честен, за да може да подозре, че може да съществува толкова черна измяна.

Той отиде на уговореното място, придружен от трима снажни войскари. Преди да тръгне, за последен път жена му падна на колене пред него, дигна обляно със сълзи лице, простря умолително ръце:

— Не ходи! Не ходи! Измама е това... Сърцето ми се свива в зла прокоба. Остани.

Войводата се изсмя. Прегърна жена си. Погали хубавото ѝ чело.

— Навсякъде ти виждаш само измами и завали, Недо... Преголяма е грижата ти към мен. Ала кажи, какво ще ми сторят? Ще бъдем четири мъже срещу четири. Нима ромейците ще бъдат по-силни и по-смели от моите люде? Ще чуя думата им и ще се върна.

Жената въздъхна, изтри сълзите си.

— Помни какво стана с Ивац! Невярна е ромейската душа...

— Диоген ми прати клетва. Той е ромеец, ала е и християнин.

Край брега на пълноводната, буйна река, Константин Диоген чакаше първи. Като зърна приближаващите се българи, в очите му се

стаи диво задоволство. Той простря ръце, пристъпи към новодошлите:
— Господ с тебе, брате Сермон!

Войводата се огледа наоколо си. На двадесет стъпки разстояние мирно разговаряха само тримата телохранители на ромееца. Наоколо, покрай целия бряг, из околните равнини — нито жива душа.

Той заръча на хората си да се отдалечат и те на същото разстояние като ромеите и попита.

— Кажи сега думата си, архонте. Любопитен съм да я чуя. Какво желае от мене Василий II?

Гъркът наведе замислено чело. Лека бледнина покри лицето му. Въздъхна.

— Знам, че красноречието ми ще бъде напразно, славний българино, защото познавам твоето непреклонно упорство. Ала обещах, че ще ти говоря, дадох дума, че ще сторя всичко възможно, за да...

Той трепна. Откъм групата на тримата ромейски стражи се зачу тревожно подсвиркване. Гърците ръкомахаха нещо, оживено гълчаха и сочеха с ръце.

Сермон се обърна.

С бързината на мълния Константин Диоген извади от копринения си пояс остър кинжал и го заби в корема на българина.

Войводата се строполи, без да издаде нито звук. Буен поток алена кръв попи в пясъка. Гърците се спуснаха към конете си, които чакаха скрити в близката гора. Поразени и сломени от скръб, тримата телохранители на войводата изтичаха към крепостта, за да известят страшната вест.

И последният защитник на България бе загинал.

Ала когато Сермоновица видя градището, отвсякъде заградено от неприятелската огромна войска и зърна тялото на мъжа си, носено на ръце от ромеите, отпуснато в страшната неподвижност на смъртта, скръб и уплаха сломиха духа ѝ, и тя прие предложенията на тържествуващите врагове.

Ако не се съгласи да отвори портите на кулата, те щяха да подринат основите на стените и щяха да ги подпалят. Тогава не щеше да има милост за никого. Огън и меч щяха да унищожат това бунтовно гнездо. А тя щеше да бъде дадена за робиня на някой богат патриций или магистер. Но ако се съгласи с добро да пусне ромеите в града,

тогава животът и имотът на всички в него щяха да бъдат запазени. А нея щяха да отведат с почит в Цариград.

Преди да приеме, младата жена затвори очи, притисна длани на челото си, раздвоена в противоположни чувства.

Понякога един миг колебание решава завинаги съдбата на човека.

Сермоновица можеше да остави името си като ярка звезда в летописите на своя народ.

И вместо да стане паметна с някое величаво дело на непреклонна и честна борба, тя предпочете безславно да свърши дните си в Цариград, като съпруга на знатен ромейски велможа.

А Константин Диоген получи във владение и областта Срем.

Беше есента на 1018 година.

Българските крепости се сриваха до основи.

България вече не съществуваше.

Водите на Костурското езеро не бяха тъй сини, тъй прозрачни, тъй тихи, както на родния Охрид.

Двете Самуилови дъщери се взираха от висотата на крепостната бойница в зеленикавите, немирни води на езерото, което лежеше ниско между хълмовете, тясно, дългнесто и малко. И още по-тежко въздишаха по ширните слънчеви простори на сините талази. А сега, към жалбата и копнежа по родния дом, където царуваше дързък убиец, се прибавяше и глухата тревога на страшното, което ставаше там. Убиецът на брата им бе също убит, и тази вест ги бе изпълнила с радостно доволство. Но все по-тъмни слухове бяха започнали да пристигат, един след други, в неспирни вълни.

Двете царкини тръпнеха и изпадаха в отчаяние. После някакво тъмно злорадство ги прекосяваше. Най-сетне бе дошел ден за отплата и на оная страшна и кобна жена, която бе виновна за всичко. Тя бе надумала мъжа си да убие брата им и жена му, да ослепи Гавраиловия първенец, да убие княз Владимира... Все тя. Пламенна омраза изпълваше гърдите на двете моми. О! Да им паднеше в ръцете, на парчета биха я направили...

А ето че сега и тя бе наказана. Бяха я изгонили позорно от палата на Самуила, бяха я развенчали и превърнали в жалка робиня. И ако в

тия грозни дни за Екатерина и Рипсимия имаше някаква утеха, тя бе, че в провала на царството пропадеше и ненавистната убийца.

Ден и нощ въздишаха двете момичета, облепени на високите бойници на кулата, където ги бе заточила жегата с кървавите ръце, загледи в копнеж към запад, където се бяха родили, към дивната Преспа, там, където в църквата Свети Герман лежаха успокоени костите на целия им род...

Все по-тревожни бяха вестите, които пристигаха от час на час: Василий приближаваше вече Костур... След няколко часа се очакваше пристигането на новия стратег, който щеше да заеме с ромейска войска крепостта. Какво щеше да стане с двете заточеници?

Рипсимия улови сестра си за ръката. Посочи в далечината. Вятърът развяваше дългите ѝ черни коси, пристегнати със синя кордела над челото.

— Виж!

Сърцата им за миг замръзнаха в уплаха. Ромейската войска се бе задала по друма. Гора от копия се издигаше в далечината. Зачуха се удари от барабани, звуци от тръби. Конете препускаха напред в буен устрем.

— Ние сме вече робини... — изстена Екатерина.

Стражите се затичаха да издигат ромейски пряпорци над крепостта. По стълбичките отекнаха бързи стъпки. Българският войвода се втурна на площадката на бойницата. Бледен, с изменени до неузнаваемост черти.

— Трябва да се предадем или ще сринат калето...

Рипсимия отметна гордо чело. Сбърчи вежди.

— По-добре да загинем под тия развалини, отколкото да превием глава в позорно предаване.

— Каква полза от съпротива? Всичко е вече в техни ръце... Цялата страна.

Момата впери очи в боляра. С укор и гняв.

— Има още един кът свободна земя. Войводството на Сермон! Там ще избягаме и от там ще поведем борбата...

Момъкът въздъхна. Поклати глава в безнадеждно униние.

Сермон е убит в предателска засада.

Двете сестри се спуснаха една към друга, надавайки остри вопли, разтърсени от хълцания, задавени от сълзи. Всичко бе

загубено... След Ивац и Сермон! Нямахте вече българско царство. Те бяха в ръцете на Българоубиеца. В безумен порив Рипсимия се хвърли към бойницата, надникна над замайващата бездна!

— По-добре мъртва да ме види!

Две яки ръце уловиха нещастницата, преди да полети надолу. Жълта като восък, със склопени очи, момата тежко се отпусна в дълбока несвяст.

Когато отвори очи, тя се видя с вързани ръце, обградена от ромейски евзони, които я блъскаха с края на копията си, за да се събуди. Тя скочи от сламата, на която лежеше, огледа се смаяна наоколо си. До нея стоеше Екатерина и я гледаше тъжно с хубавите си черни очи. И тя имаше вериги на ръцете си.

— Нас ни смятат за робини, понеже не сме се предали доброволно. А сега искат да ни заведат при василевса.

Императорът бе разпънал стан край лозята, които обграждаха езерото. Необикновено доволен, че сломил съпротивата на Ивац и Сермон, той бе великодушно настроен. Упоритостта на двете моми го развеселяваше. Жени бяха. Най-сетне и те щяха да се примирят.

Двете пленници, обградени от стражи, бледи, с наведени чела, се отправиха към императорския лагер. Пътят им минаваше край лагера на робите. Очите на Рипсимия жадно диреха между насядалите на купчини жени, да зърнат омразната осанка на пленената царица, или на някоя от дъщерите ѝ. Диреше някоя по-красива палатка, по която да разпознае къде стоят знатните роби. Погледът ѝ падна връз един мъж, който полулежеше на земята, окован във вериги, мълчалив, неподвижен, с оборено чело. На мястото на очите му зееха две тъмни празнини.

Рипсимия застана като вкаменена. Позова тихо, със стиснато от мъка гърло:

— Ивац!

Войводата трепна, дигна лице, послуша се, помъчи се да познае чий бе този глас, който бе чувал някога тъй често. Изведнъж се усети, пламна:

— Рипсимио!

Стражите нетърпеливо подкараха двете моми към бойния лагер.

Двама души, които се обичаха и които можеха да бъдат някога щастливи, се бяха разминали завинаги, покорени от чемерната си

съдба.

Когато влязоха в императорската шатра, дъщерите на Самуила не дигнаха очи към тогова, който бе разсипал бащинията им и сега злорадно се надсмиваше над неволята им. Забили поглед в земята, те мълчаха със зачервено от срам и гняв чело, едва дочуваха пълните с благоволение слова, които изричаше тоя нисък, плещест старец, седнал връз престол, покрит със златотъкана повивка.

— Аз ви дарявам свободата... — казваше този противен глас. — Вие ще бъдете изпратени в Цариград, ще живеете в Свещения дворец, ще бъдете омъжени за видни патриции и почитани като най-знатни госпожи...

Той даде знак:

— Развържете ги. Дайте им скъпи одежди... Накити...

Рипсимия потърка с длани червената ивица на освободените си ръце. Дигна чело. За пръв път отпрати смело взор към лицето на поробителя. Ала сърцето ѝ подскочи чак до гърлото. Цялата ѝ кръв се блъсна в грозна изненада.

Коя беше тази жена, която седеше тъй надменно от лявата страна на василевса? Която ги гледаше тъй присмехулно с големите си черни очи? Макар и с посивели коси, все още величествено хубава.

Мария!

Изменницата.

Убийцата...

Тази, която бе предала царството в ръцете на ромеите...

И ето че страшното ѝ предателство бе останало без казън. Погорда от всякога, тя разделяше почит с покорителя на държавата си... Неуязвима, недосегаема.

И Екатерина бе вдигнала очи, втренчена, поразена, в нечуваната гледка.

Червени облаци замрежиха очите на Самуиловите дъщери. Гневът преля в тях като буен поток, неудържим, яростно клокочещ. С диви писъци двете моми се нахвърлиха върху предателката, върху убийцата на брата им Гавраил, върху убийцата на зетя им Владимира... Докато се опомни, Мария се намери в ръцете им. Със зъби, с нокти, разярените жени почнаха да я душат, да скубят косите ѝ, да дращят лицето ѝ. Отчаяни викове огласиха палатката. Привтекоха се стражи. Намесиха се в борбата. С голяма мъка ги разтърваха.

— Кръвопийца! — крещяха девойките. — Измамница! Гнусна предателка!

Разчорлена, окървавена, Мария напусна залитаща царската шатра, обградена с гъста стража, която я бранеше от бесния гняв на Екатерина и Рипсимия.

Василевсът употреби всичкото си красноречие, за да укроти бедните девойки. В тоя безумен изблик те бяха излели цялата си болка, всичкото си отчаяние, оскърбеното си достойнство, загубените си блянове...

Сега ги очакваше само това, което благоволенieto на победителя можеше да им отреди.

Нямаше вече нито една непокорна глава в новопревзетото царство. В победен поход Василий обходи всички български земи, като прие ключовете на всички крепости. Когато мина край река Сперхей и видя още да се белеят купищата кости на българите, загинали преди 22 години в защита на родината си, той дълго остана замислен пред тия зловещи останки, благославяйки, че най-сетне многогодишната борба е свършена и то в полза на ромеите. В църквата на Света Богородица, в Атина той заповяда да се отслужи благодарствен молебен за победата, а когато стигна пред стената, която стратег Рупен бе построил при Термопилите, за да брани Елада от българите, доволна усмивка се разля по бледото му старческо лице.

Целта на живота му бе постигната.

Тази стена можеше вече да се събори.

По мраморните чардаци се мятаха копринени килими, везани със сърмени жички — друмовете се посипваха с цветя и лаврови клончета, връз прозорците се спущаха червени и златисти платове, които се вееха в буйни талази. Тежки плетеници от редки цветя прекосяваха улиците, свързвайки прозорците и чардаците на срещуположните домове. Огромната столица бе препълнена с празнично пременени люде, които оживено изпълваха всички по-главни улици и площади. Песни и музика ехтяха из целия град, виното се лееше без мяра, имотните раздаваха дрехи, пари и храна: в целия Константиновград нямаше човек, който да не ликува. Лесната и неочаквана победа,

невероятното покоряване на мощната империя, с която от векове бяха водили смъртен двубой, изпълваше с опияняващ възторг всеки ромеец.

Това, което никой не бе посмял да бленува дори, бе изпълнено: страната на храбрите и непокорни варвари, непобедимата държава на Симеона, бе цялата покорена от Византия. Страшният кошмар, който не даваше покой на Свещения дворец, вечната заплаха от север — не съществуваше вече. И затова ромеите се готвеха да посрещнат с нечувано велелепие славния си василевс, победителя на страната, която никой дотогава не бе успял да сломи, този, който дръзко се бе накичил с прозвището — Българоубиец.

Все пак шумните викове, радостните песни, музиките и суетливата глъчка, които нахлуваха откъм улиците, не можеха да се нарекат особено приятни за ухото на новопровъзгласената зости, която имаше задължението да подрежда накитите на византийската императрица.

Придворната госпожа даваше заповеди на прислужниците, надменно сочейки им скъпоценните ковчежета, в които се разпределяха диадемите, огърлият, гривните и пръстените. Когато една млада арменка нададе неволно възклицание на възхита, задържайки няколко мига в ръцете си една великолепно златна корона, обсипана с елмази и рубини, новата зости сви вежди, прехапа устни и направи знак да се не запира в работата си, защото нямаше време за губене. Ала някои успяха да забележат бързия блясък, който бе прекосил зениците ѝ, да доловят вълнението, което бе пречупило гласа ѝ.

Някога тази корона бе красила челото на зости Мария, когато тя бе царица на България.

Придворната заповяда да затворят прозорците, за да не слуша веселата глъчка на тържествуващия град и почна да отделя накитите, които императрица Елена щеше да носи на посрещането. Василисата бе пожелала да облече пурпурноцветни одежди — знак на гореща радост и огнено ликуване, та затова избираха накити предимно с безценни камъни, които излъчваха кървав блясък. Арменката отново спря взор връз чудната корона, която сияеше в алени искри, ала леденият поглед, с който я смрази зости Мария, я накара да преглътне думите, да зарови пръсти в бисерите на нанизите и внимателно да опитва здравината на вървите.

Бившата охридска царица отиде до прозореца, погледна разсеяно към притискащите се, ликуващи тълпи и затвори клепачи. Задиша тежко.

И това щеше да мине.

Най-горчивият час.

За да не присъствува на тържественото посрещане на Българоубиеца, тя щеше да поиска отпуск или да се престори на болна, та да не бъде принудена да следва императрицата, като една от най-важните госпожи на свитата ѝ. Не, тя нямаше сили да дочака със спокойно сърце победителя, да застане редом с гръцките патрицианки връз стъпалата на църквата Света София, сред пъстрата и бляскава рамка на василисата.

И след като прибра ключовете на съкровищницата, веднага се отправи към покоите на императрицата. Загатна предпазливо за желанията си. Помоли. Настоя. Василиса Елена учтиво отклони предложението. Тогава Мария твърдо реши в уречения час да се разболе, затова подведе разговора към някаква стара своя болка. Но от очите ѝ не убегна студенината, с която Елена следеше ловките извъртания на речта ѝ.

И някакъв неясен страх я сграби, за пръв път тя се почувствува слаба и безпомощна, без своя воля — неволница, оставена на милостите и благоволението на довчерашните си врагове.

Бе ранна пролет.

1019 година.

Босфорът бе препълнен с ладии, накичени с цветя. Улиците бяха претъпкани с народ. По прозорците висяха кичури човешки глави, плътно долепени една до друга. Деца и девойки, с китки и венци, щяха да посипят победителя с благоуханен цветен дъжд. Млади момци пръскаха навсякъде скъпи, благовонни масла. Хор от триста девици щеше да посрещне Българоубиеца с хвалебни слова.

Зости Мария дочака разсвет будна. Нито за миг морното ѝ чело не можа да се склони в успокоителен сън. Тя се разхождаше из стаята си с тревожни стъпки, шъпнейки безмълвни молитви, просейки сила, за да изживее най-мрачния ден от живота си: по-тъжен от деня, в който бяха известили смъртта на съпруга ѝ, по-злокобен от деня, в който бе

напуснала цариграда Охрид. Защото сега щеше да бъде оскърбено най-скъпото за нея чувство: надменността.

Най-страшният от всички седем гряха.

Да върви като придворна на византийската императрица, две стъпки след нея, да не бъде тя първата, единствената, тая, към която се отправяха всички почести... След като е била царица...

Мария изстена, закърши ръце, затвори очи. Изпод стиснатите ѝ клепачи изникнаха сълзи, измокриха лицето ѝ.

Но нямаше други път. По-добре зости на императрицата, отколкото робиня на завоевателя. Това бе наградата за покорността, с която бе приела предложението на Василий.

Тежки стъпки на войскари отекнаха в трема навън. Тя подири с взор кротко заспалите си деца. Защо тъй рано? Тя не бе още готова. Челядта ѝ още спеше. Младите ѝ дъщери нямаше да имат време да се нагиздят.

— Ще бъдете изведена извън града, за да не става нужда да участвувате в свитата на светлата августа Елена... — обясни началникът на варягите, като настоя да се побърза с обличането.

Мария си отдъхна. Най-сетне желанието ѝ бе изпълнено. Елена се бе вслушала в горещия ѝ копнеж: да бъде далеч от тържеството, което я унизяваше. Ала изведнъж грозно съмнение я клъцна. Тя побледня, позеленя, почувствува как всичко се завъртява около нея. Черни кръгове затанцуваха пред очите ѝ, стори ѝ се, че въздухът се свършва. Помъчи се да отпъди страшната мисъл, ала не успя. Защо стражите я гледаха с такова нескрито злорадство? Защо началникът тъй припряно настояваше да бързат? Господи! Нима бе възможна толкова черна измама? Тя се хвърли към децата си, които, разбудени от глъчката, се спуснаха към нея. Прегърна ги като орлица. Пошъпна с изстинали устни:

— Нека те останат тука! Нека бъда отведена сама!

Заповедта бе ясна и неумолима.

Качиха ги на две кочии и плеснаха конете да карат с най-усилен галоп по посока към друма откъм Силиврия. Неподвижна, окаменяла в смъртна тревога, Мария мълчеше, затворила очи, притиснала ръце до дланите си, заслушана в тропота на конските копита. Сърцето ѝ сякаш щеше да разчупи гърдите ѝ. Нямаше вече съмнение. Тя почваше да разбира. Това бе друмът, по който щеше да пристигне победната

войска. И те не я отдалечаваха от нея, а напротив, отиваха право към нея.

Бе дошел часът на изкуплението.

Тълпата ревеше в изстъпление:

— Зито! Зито!

— Да живее Българоубиеца!

— Слава на победителя!

Млади девизи пуснаха на свобода безчет гълъби, които замрежиха небето с белите си крила. Почнаха да хвърлят цветя.

Хор запя бавно и тържествено:

„Ето иде утринната звезда. Ето зорницата изгрява. Багрянородният василевс отразява в своя поглед слънчевите лъчи. Ето величаво шествува бледната гибел на българите — император Василий! Народи и племена, кланяйте му се, почитайте го, навеждайте врат пред неговата власт...“

Цветята непрекъснато се сипеха въз позлатената колесница, теглена от четири чифта снежни коне. Народът падаше на колене, простираше ръце към изправения в колесницата император, викайки:

— Многая лета на август Василий!

С надменно отменното назад чело, украсено със златна диадема, обсипана с пера, бисер и рубини, Българоубиеца приближаваше самодоволно ликуването на народа. В лявата си ръка държеше меч, в дясната копие. Над моравата му туника, поръбена със сърмен ширит, бе надяната ризница от златни плочки. На плещите му се вееше синя наметка.

От време на време той поздравяваше, като вдигаше високо копие си във въздуха. Скъпите камъни по диадемата, по наръкавниците му светкаха в пъстър блясък.

Тържественото шествие мина през Златната порта. Отправи се към Света София, където патриархът щеше да отслужи благодарствен молебен. От мургавото лице на Василий не слизаше тържествуващата усмивка.

Какво от това, че бе превзел с измама едно царство? Какво от това, че го бе покорил с коварни и лъстиви думи за мир и обич?

Средствата нямаха значение. Важно бе да се постигне целта. Щом българите, тия дебелоглави варвари, бяха тъй наивни да му вярват, защо да ги съжалява? Толкова по-зле за тях. Думите бяха примамни и сладки, докато храбри войводи държаха българските крепости, пълни с юначни и силни войски. Но сега тези крепости бяха заети от гръцки стратегии, или сринати до основи. Войводите на Самуила гинеха в тъмници, други водеха безславно съществуване като ромейски патриции, а на мнозина костите се търкаляха по безбройните бранни полета.

И обещанията бяха отнесени от крилатия вятър.

— Зито! Зито!

— Да живее Булгароктона!

— Слава на кир Василий!

Пред позлатената колесница, боса, в праха, с вързани назад ръце и разплетени коси, следвана от цялото си домочадие и Самуиловата челяд, вървеше бившата царица.

Забила поглед в земята, навела чело, Мария се движеше като насън, сред тия диви крясъци, сред ека на камбаните и възторжените ликувания на обезумялата тълпа.

Като рядко зрелище, като най-ценна украса на победното шествие.

Това бе справедливата казън на вечната правда, която никого не отминава.

Когато вечерта василевсът свали императорските си одеяния и облече монашеско расо от груб вълнен плат, той коленичи пред златокованата икона, пред която бе дал обета си и сведе чело до земята.

И до края на дните си той остана суров и безжалостен към себе си, постник и отшелник, ала с доволно и ликуващо сърце.

Най-сетне, след три века борба, непобедимото племе бе покорено.

И с дръзка самоувереност той прие да му прикачат прозвището: Българоубиец.

Нито белите коси, нито преживените изпитни можаха да променят нрава на честолюбивата, надменна жена.

Със смирено лице и изкусно слово тя продължаваше да плете интриги и на стари години, ала вече замесена в измамите и коварството на византийските палати, където бе станала близка поради сватовските си връзки.

Малцина разбраха каква намеса бяха имали Фружин и майка му в тъмната разпра, която през 1026 година отне живота или зрението на мнозина ромеи и българи. Патриций Василий Склира, Роман Куркуа и българските войводи Богдан, Глава и Гудел бяха образували заговор против император Константин VII. Ала съзаклятието бе разкрито. Роман Куркуа, който беше зет на Фружин, заедно с болярите Богдан, Глава и Гудел бяха ослепени, Склира заточен на остров Оксия, а Фружин Пресиан — на остров Плата.

Новият император Роман III Аргир го опрости. Но само след три години Фружин и майка му, зости Мария, бяха заловени като главни участници в новия дворцов заговор против Роман III. Под влиянието на честолюбивата си майка, Фружин беше завързал любовна интрига със сестрата на императрица Зоя, младата порфирородна княгиня Теодора.

Зоя и Роман Аргир трябваше да бъдат убити; за да могат Теодора и Фружин да заемат освободения престол.

Отново бе закипяло старото, жадно за почести сърце на Мария. Отново бляскав царски венец почваше да се примесва в сънищата ѝ. Обидата, която ѝ бяха нанесли, карайки я да върви пред победната кочия на Василий Българоубиеца, не бе забравена. Като люта змия споменът хапеше оскърбеното ѝ сърце. И тя живееше в сянката на императорския престол, лицемерна придворна и неверна приятелка, дебнейки часа на отплатата. Вместо загубената българска корона тя щеше да добие за чедата си блясъка на константинополския венец.

Но през една ветровита, тъмна нощ предателска уста разкри в последния миг хитро скроения заговор.

Теодора отстраниха от Свещения дворец, а магистър Фружин Пресиан биде ослепен и подстриган за монах в манастира „Мануил“. Наскоро след това той почина. Майка му заточиха в Мантинейския манастир, в темата Букеларий. А към края на 1030 година я преместиха в далечната малоазийска тема Тракезия.

Тъй завърши злощастния си бурен живот последният държител на българския скиптър, издънка от храбрия и непреклонен род на комитопулите — Фружин-Пресиан.

И още веднъж, за последен път през живота си, Мария повярва, че ще възвърне на рода си бленуваната власт, сиянието на венеца и мощта на скиптъра.

И отново се проля невинна, еднородна кръв. Ала напразно. Защото този път българи се биха помежду си, пламнали в смъртна омраза един към друг, домогвайки се до наследството на бащите си.

Когато научи, че Самуиловият внук Петър Делян вдига бунт в поробената родина, вторият син на бившата зостя Мария, буйният Алусиан си спомни, че и той е внук на Самуиловия брат Арон и не можа да успокои надменната си кръв.

Алусиан получи вест от майка си, която му напомняше дълга към бащинията и правата му върху българския престол. Тогава той напусна своята тема Теодосиопол в Армения, остави хубавата си млада жена, обичните си деца, и преоблечен като арменски слуга, незабелязано се промъкна чак до Константинопол. Страшна трябва да е била жаждата на Алусиан, за да превърне гордия хубавец в неузнаваем дрипав бежанец! В Царския град не можа да го познае никой, дори и най-близкият му приятел Михаил Псел. И докато от Мала Азия до Тракия всички стражи диреха забягналия, Алусиан беше вече в Солун, а от там се промъкна до лагера на Петра Деляна. В лагера на новия цар.

И още веднъж трябваше да се изкупи отдавнашното братоубийство.

Още един мъж от рода на Самуила трябваше да падне убит от ръката на Аронов потомък.

Алусиан ослепи Петра Деляна, родения от маджарската княгиня син на Гавраил Романа, който бе отраснал в ранно детство в двора на крал Стефана, а по-късно, бе усетил в жилите си да бие вярна и гореща българска кръв.

Напразно престъпление. Безполезна жестокост.

Кратко трая властта на цар Алусиан. След няколко поражения той отново си спомни, че е ромейски патриций, че има богата жена в Армения и деца, които го очакват. И след като извърши пълквеното си дело: да унищожи от честолубие и съперническа ненавист великото дело на Петра Деляна, той се завърна в Цариград, като магистър и близък приятел на новия император Михаил IV.

Една стара, престаряла жена се разхожда край брега на южното, топло море. Грохнала и прегърбена, тя се подпира на монашески

посъх. В черните ѝ очи още се таи жив, незагаснал блясък. Белите ѝ коси обкръжават лице, което носи следи от някогашна горда красота.

Тя дълго седи край брега, загледана в сините простори, вгълбена в спомени от бурното си минало, в блянове по идните дни. Защото тя не престава да се надява, да копнее, да пресмята връзки и изгоди, да очаква благоволенieto на съдбата.

Една от дъщерите ѝ бе станала съпруга на император Исак I Комнин, нейна внучка от Алусиана — жена на император Роман IV Диоген, а друга внучка от Траян — жена на Андроник Дука, брат на император Константин X. Първородният син на Алусиан е магистър и управител на град Едесса, чак при бреговете на Ефрат, вторият му син е дука на византийските войски в Армения. Първенецът на Арон с управител на темата Тарон, а вторият има сан проедър и дука.

Цялото ѝ потомство е изпъстрено с български и ромейски имена: Самуил, Василий, Радомир, Арон, Теодор... Заплетени в непрестанни съзаклетия, ту стигнали на една стъпка до престола, ту изчезнали, с извадени очи, в някой манастир...

Цял живот тя бе мислила за власт, за почести и слава.

Най-жестокият смъртен грях — гордостта — не я беше изпуснал нито за миг от неумолимата си мрежа.

През много кръв, през много унижения, през много грях бе минал нейният път, устремен към една пътеводна звезда: сиянието на царския венец. С безсънието на много нощи тя бе заплатила кратките радости на честолюбието.

Често тя се стряскаше насън, когато умората успееше за миг да склони челото ѝ в кратка почивка. Неволно погледът ѝ падаше върху ръцете ѝ. На светлината на месеца, покрити със сенки и светлина, те изглеждаха опръскани с петна от кръв. Мария скачаше и като безумна тичаше към широките манастирски чардаци, простираше длани, приближаваше ги към очите си...

Чисти бяха, чисти бяха...

И все пак тя бе проляла човешка кръв, за да разчисти пътя си към властта. И тази кръв тежеше въз нея. Воплите и стоновете на цял един поробен народ достигаха до нея като смътно ехо от бунтуващо се море, като хор от проклетия, които гонеха потомството ѝ до девето коляно.

Колко грях, колко човешка слабост...

Молитвите и едрите вощеници, които палеше пред всички икони, не можеха да облекчат тъмната тревога на сърцето ѝ. Вятърът, който шушнеше из високоизникналите папрати, напомняше стона на Косара, която оплакваше убития си мъж — княз Владимир. Острият писък на нощна птица извикваше спомена за предсмъртния вик на царица Ирина. Вихърът, който виеше край стените на манастири, приличаше на бесния гняв на Самуиловите дъщери, които я бяха нападнали със зъби и нокти, крещейки в лицето ѝ цялата си ярост, всичката си мъка за загубената бащиния. Всяка трептяща сянка, отхвърлена от вощеницата връз стената, я караше да се сепва в смъртна премала. Понякога нощем ѝ се струваше как някаква ледена ръка се слага на челото ѝ, докато набързо изшъпната молитва прогонва тежката мора.

Всичките си пари и ценности раздаде по църкви и манастири, по сираци и божечи. Щяха ли да ѝ бъдат простени страшните измами и измити петна на безбройните прегрешения...

Старата монахиня стоеше по цели часове край брега на топлото море, с поглед устремен към север. Към страната, която пъшкаше в непосилна робия, предадена от безумна жажда за власт и почест.

Преди да умре, попита само едно:

Дали в упокойните молитви ще я споменават като царица.

Но и подир смъртта ѝ, надменната, размирна нейна кръв не можа да намери покой.

Близо сто години след влизането на Василий Българоубиеца в Охрид, двама правнуци на Мария: Арон и Теодор бидоха заточени в тежко изгнание, поради заговора, който бяха направили против императора Алексей I Комнин.

И все пак, сред толкова кървав мрак, сред толкова позорни падения и измени, няколко имена греят с непомрачим блясък, чисти и ясни, толкова по-ярки, колкото по-черна е тъмната, сред която светят.

Ивац, Николица, Елемаг, Гавра, Сермон...

Храбри боили, верни български сърца, неподкупни витязи...

АННА КОМНИНА

„Протостратор Михаил беше кой се славеше по ум и надминаваше с хубостта и височината на тялото си не само своите съвременници, но и всички хора, които някога са живели. Всички, които са го виждали, са се учудвали. Той бе човек ненадминат, способен да предскаже бъдещето, да открива настоящето и да обръща в дело своите наблюдения.“

„Мария, майка на августата Ирина, моя родителка, дотолкова привличала със своята красота и стройност на телесните части и членове, че нито една жена по онова време не се бе явила по-красива от нея. Родът ѝ беше от България.“

Анна Комнина
(Алексиада кн, II, гл. 6)

„Мария Дука привличаше с външната си хубост и вътрешна красота, блестеше със знатността на рода си, добродетелната си чистота и приятния нрав.“

Никифор Вриений
(записки стр, 106)

Дъщерята на византийския император Алексий I Комнин пътуваше, придружена от многобройна свита, за България.

По онова време, в края на XI век, под България се разбираше само западната половина на подчиненото от ромеите българско царство: от Белград и Скопие до Драч, Охрид и Солун, а източната половина се наричаше „Поддунавие“. Западната се управляваше от наместник на императора. През 1088 година наместник в Охрид беше

зетят на Алексей Комнин — хубавецът Никифор Вриений, за когото съвременниците казваха, че изпъквал сред другите младежи, както розата и кринът ухаят между тръните.

Когато Анна, любимото първородно чедо на византийския император, навърши дванадесет години, родителите ѝ я обявиха за връстна девица, дадоха ѝ моминска премия и от този ден нататък роби и евнуси почнаха да следят стъпките ѝ в Гинекея.

Сега, вече петнадесетгодишна, младата невеста на регента бързаше да настигне съпруга си, който от четири месеца бе приел наместничеството в оная далечна и непозната земя, пълна с омразни, непокорни и надменни роби. Но дори и радостта на близкото свиждане с любимия мъж не можеше да накара Анна да забрави горчивината от раздялата с Константинопол, с всичко, към което се стремеше сърцето ѝ: философия, музика, поезия. Защото дебелият ръкопис на Магнаура нямаха тайна за мъдрата Анна Комнина: вечно бдящият ѝ дух приемаше с поразителна лекота изкуството на реториката, диалозите на Платона и висшата наука на математиката, мъдростта на Аристотеля, стиха на Омира и постиженията на астрологията. Ала с още по-удивителна яснота тя проникваше в сложните възли на политиката и държавната власт, вещаеше бъдните дни и разкриваше тайните на века си.

И сега тя знаеше, че баща ѝ разчита много на добротата и мъдростта на Вриений и на ловкостта на дъщеря си, които може би щяха да спечелят най-сетне сърцата на българите.

Каква трудна и неприятна задача, когато заради нея си напуснал единствената на света хубост на Златния рог, когато си се разделил с игрите на Хиподрома, увлечението на библиотеките на Магнаура и величествения, лъх на службите в Света София, за да отидеш да живееш между хора, които дъхат на овча кожа, вечно недоволни и затворени в себе си, непреклонни и недоверчиви.

Анна въздъхна, потърси глава, свила недоволно черните си, хубави извити вежди, и погледна през прозорчето на кочията. Селяните спокойно наточваха косите си, след това размахваха лъскавото и остро желязо в еднообразно и равно движение, обръщайки от време на време очи към облаците прах, които се дигаха по друма. Понякога те вдигаха десница над вежди, за да се завардят от жарката бяла светлина и равнодушно наблюдаваха пъстрото шествие, съставено от дванадесет

кочии и двесте тежко обръжени конника, облечени в скъпи туники от зелен паволок. Тук-таме само притичваха деца, следвани от сърдити овчарски кучета, подаваха свенливо китки полско цвете и дълго разглеждаха учудени останената в ръката им златица, която богато нагиздената знатна госпожа им подаваше, галейки ги нежно по главите. Севастите поднасяха пред градските порти хляб и сол по стар местен обичай. Народът се трупаше отстрани, мълчалив, хладен, без викове на възторг и гореща възхвала.

Свикнала на обожанието на ромеите в Царския град, Анна се чувствуваше дълбоко оскърбена. Как можеха да се смирят такива сурови и навъсени люде, които ни със злато, ни с изкусно стъкмена усмивка можеха да бъдат привлечени? И Порфирородната свиваше презрително уста и все по-често скъсяваше престоите, бързаше по-скоро, да зърне приветливо усмихнатото лице на съпруга си. Все по-често бичът плющеше по изпотените гърбове на конете, които хапеха неспокойно юздата си, от която течеше гъста пяна.

Някакво чудно, неизпитвано до тогава вълнение измъчваше младата невеста. Радост ли, гняв ли, и тя не можеше да разбере, ала често ръцете ѝ се свиваха в тревожно нетърпение, храната ѝ опротивя, сънят не досегна клепачите ѝ през кратките пренощувания из странноприемниците.

Никифор Вриений посрещна съпругата си пред вратите на широко Скопие. Румените бузи на Анна станаха още по-червени, когато тя се покланяше пред своя мъж в сложните изисквания на византийския церемониал. Ала необяснимото безпокойство не стихна. Някаква дълбока промяна работеше в нея. Не, българите не бяха това, което бе писал злобният архиепископ Теофилакт в посланията си до императора. Тънкият усет на княгинята долавяше неща, които друг не забелязваше, извънредната ѝ чувствителност проникваше зад видимото и схващаше истинската цена на хората и нещата.

Когато застана пред приказната красота на Охридското езеро, Анна Комнина усети, че дъхът ѝ спира. Забравила изведнъж Босфора и Златния рог, Света София и Хиподрома, тя почувствува как някакво дълбоко спокойствие се разстила в нея, тъй както се чувствува човек, когато се завърне след дълго странствуване под закрилата на родния покрив. Това бе жадувала тъй дълго нейната душа на поет и

съзерцател. Тази хубост бе бленувала в своите девически унеси, като смътен копнеж, като далечно видение от недосънуван сън.

Там, край това езеро, Анна пожела да прекара живота си, бродейки в ранна утрин около брега, загледана в магьосващата игра на водите и светлината, когато бистрите талази, в които се оглеждаха снежните върхове на планините,меняха всеки миг багра, ту яснозелена, ту небесносиня, или бледорумена като зората. По цели часове тя можеше да се люлее връз утихналите вълни, изтегната в рибарския члун, заслушана в песните — тъжни и бавни — на българите. Или тя сама вземаше в ръка лирата си и нощем, под обилния сребърен дъжд на месеца, опряла галено лице до рамото на Никифор Вриений, тихо приповтаряше любимите си напеви.

Далеч от церемониите на Златния триклиний, където всеки ден по два пъти царедворците поднасяха своята почит на Августа и Августата, Анна се освободи от всички цариградски навици, премахна отегчителните задължения и заживя живот тъй, както отдавна бе копняла, обградена с безброй книги, задълбочена в изучаването на древни летописи, или изричайки гласно строфи от любимата си Сафо, или обучавайки се в тайните на реториката, или водейки богословски спорове с учени схимници.

Често тя сама се учудваше как лесно бе забравила Константиновград и колко бързо се бе отчуждила от навиците му.

Веднъж, връщайки се към стария палат на българските царе, в който регентската двойка бе настанила малкия си двор, Анна спря за миг, подаде златица на стария божек, който бе прострял към нея разтреперана десница, казвайки му няколко слова на български. Езикът на покорения народ тя бе научила твърде бързо и го говореше без никакво чуждо произношение. Нещо, което будеше удивление и възхита у хората.

Столетникът дигна чело, отвори уста да рече обичайния благослов, но остана така, загледан втренчено в съпругата на императорския наместник. След това поклати глава, замисли се и каза:

— Бог да те поживи, невесто... Позната ми е тая милостива ръка... Златици съм получавала и от светия цар Давид и от блажения Йоан Владислав... Лицето ти е въздълго, като на скитска девойка, а очите ти са сини като тия на Самуиловия род...

Порфирородната княгиня въздъхна дълбоко и се прибра много замислена в дома си.

Може би Алексей I не подозираше колко по-опасно можеше да бъде другото оръжие. С грубостта и своеволията си предишните регенти бяха отвърнали от себе си сърцата на българите, бяха ги направили още по-упорити и люти. Сега пък добрината на Вриений и мъдростта на Анна бяха станали по-опасни от суровостта на предшествениците им.

Българите престанаха да роптаят.

С обич те разгръщаха душата си за благородния наместник, който събираше излишъците на богатите и ги раздаваше на сиромасите, който закриляше като баща сираци и вдовици, застъпваше се пред грабителите в полза на неоправданите, прекланяше се пред църковните санове, защото ги смяташе по-горни от себе си, поради силата, която им даваше помазването на Светия дух.

С почуда те разправяха за скромния живот на Вриений и жена му, които се хранеха с най-просто ядене, употребявано на всяка българска трапеза, които носеха одежди от коприна и аксамит само в тържествени празници, докато обикновено Никифор се обличаше в черно и теменужено, а жена му обичаше единствено гълъбовия цвят, бистър като очите ѝ, тъй сходен с водите на Охридското езеро, утихнали в слънчев покой.

С предана обич мъжете почнаха да се покоряват на повелите на регента, а жените целуваха ръка на благородната му съпруга, която тъй силно напомняше с походката, гласа и с дарбите си оня род, който бе построил дворците и църквите край Преспа и Охрид. И все по-често пред гроба на свети Климент почнаха да се издигат топли молитви, край манастира свети Наум да се зачуват смели благословии:

Възвърнете славата на старопрестолния Охрид! Възобновете българското царство, ти, Никифоре, и ти Анно, Владиславова унуко...

Разнесоха се тайни мълви за бунт и непокорство, за свобода и независима държава, докато император Алексей твърде скоро се видя принуден да изпрати на зетя си послание: незабавно да се върне в Царския град.

През една късна лятна вечер конски тропот спря пред мълчаливите порти на древна обител. Трепнаха кървавите пламъци на

борините в мрачевината. Изсъскаха тежки коприни. Зашъпнаха сподавени гласове.

Една дребничка и пъргава жена изтича по стълбите нагоре, след това се сведе в дълбоко преклонение пред преподобната игуменка, която някога в света бе носила най-високи звания, дължими на царския ѝ род.

— Майко...

Старата монахиня придвижи полека величествената си висока снага, бавно протегна стройни ръце. Гласът ѝ галеше като любяща, мека длан:

— Анно...

Безпокойство заглуши гърлото ѝ. Никога най-любимата ѝ внучка не бе идвала да я посети в отшелническото ѝ гнездо. Повече привързана към бащината си майка — надменната и властолюбива Анна Даласена, младата княгиня всякога бе изпитвала някакво стеснение, дори отчуждение към майчината си родителка.

— За какво съм ти нужна, чедо?

Светлото море плискаше сънни води в равна безбрежност. В далечината трептяха светлините на Константинопол. Ясна нощ слизаше с топъл дъх над утихналата земя. Нощ за изповеди, за съзерцания. Анна седна край коляното на баба си, облегна глава на скута ѝ:

И неочакван въпрос изблизна на устните ѝ:

— Разправи ми нещо за своя дядо, за цар Йоан Владислав...

Монахинята трепна. Сведе клепачи. Скръсти ръце.

— Ти помниш ли го, майко?

Тихо, сякаш премрежен със сълзи, прозвуча гласът на старата жена.

— Той е паднал убит, когато аз още не съм била родена... Неговият син Троян, моят баща, често ми е разправял за него. В бой за свободата на родината си е загинал Йоан Владислав, последният български цар...

Мария въздъхна. И сега, след толкова години, макар и вдовица на Андроник Дука, брат на покойния византийски император Константин X, макар и майка на византийската императрица Ирина, тя не забравяше, че е дъщеря на българин и внучка на последния български цар.

И пак зададе горещ въпрос Анна, жадна повече да знае, всичко да научи. Нещо се ломеше в сърцето на гордата византийска княгиня, родена в стая от мрамор с цвета на пурпура. Защото тя откриваше всеки ден в себе си дирите на един род, който дълго време бе свикнала само да ненавижда.

И пак отговори преподобната монахиня. Много избледнели образи възкръснаха, чудни имена прозвучаха, веhti сказания оживяха.

Имена на ханове и боили със странни източни съзвучия: Борис, Пресиан, Докс, Расате, Сондоке. Исбул получаваха християнски звания, взети от Новия и Стария завет: Симеон, Михаил, Гавриил, Яков, Давид, Мойсей, Арон, Венеамин, Петър, Никола...

Кръвта на стария български царски род продължаваше сега да тече в жилите на много византийски князе и княгини. Тяхната красота, тяхната мъдрост, техните дарби възвръщаха силата на изнемоцялата ромейска империя.

— Когато подир смъртта на цар Петровите синове Борис и Роман Преславският род се свърши по мъжко коляно, българският царски венец премина върху преките му наследници, братята Давид, Арон и Самуил...

— Твоят дядо Йоан Владислав чий син беше?

— На Арона.

Анна се замисли.

— Имало ли е в твоя род люде, които да обичат познанието, да съзерцават тайните на битието, да вещаят бъдещето, да вникват в миналото?

Мария Дука леко се усмихна:

— Баща ми често ми е разправял за прословутия Симеонов син, Венеамин. Когато гледам своя син — протостратора Михаил, сякаш виждам жив възкръснал Боян Врачът. Тъй наричаше народът най-малкия син на Симеона.

— Колко ясно ми става всичко сега...

Мария Дука погали внучката си по главата.

— Да, чедо. И ти наследи дарбите на моята българска кръв. И ти виждаш, чуваш, разбираш повече от обикновените люде. Това е най-скъпото наследство, което съм ти донесла...

Бяло море се разстиляше, огряно от месеца, като безкрайно огледало.

ЦАР РОМАН

Наближаваше края на лятото от 976 година. По избледнялото небе се точеха кервани лястовици, запътени към юг, а по пращния друм, между Регион и Атира, препускаха към север двама ездаци, които често извърщаха назад глава, за да се уверят, че никой не ги преследва. В далечината, по гладките води на светлото море също не се забелязваше някаква трирема да догонва двамата бегълци. По крайпътните странноприемници никой не се взираше в лицата на двамата мъже, които бързаха да сменят конете си и нямаха желание да се отбият в близката пивница да се подкрепят.

Бързаха.

Едва когато изминаха пътя между Цариград и Големия мост при Вергули, вместо за десет часа, само за шест, те малко си отдъхнаха и слязоха да пият вода от един близък кладенец. Оставаше най-мъчното: проверката на книгата в голямата крепост Селиврия. Минат ли тази опасност императорските чиновници, които пътуваха за Цурул да правят опис на поземлените имения и определят новите данъци, според настъпили в тях премени, можеха да обърнат конете си и да поемат към Анастасиевата стена, а после да препуснат настрани от главния друм, дирейки закрити пътеки, все покрай морето, отправени към далечните родни предели.

За тях те копнееха вече осем години. За бащиния край, който трябваше да напуснат пожертвувани за нуждите на държавата.

А сега — веднъж да се доберат до земя, където ще чуят да се говори техният език...

След като минаха благополучно проверката в караулната на крепостта в Селиврия, по-големият брат пошушна:

— Забеляза ли как квесторът даже не погледна оризмото ни? Сякаш знаеше, че ще минем.

Обикновено тук най-строго пропускат пътниците... Да побързаме.

По-младият сви вежди. И нему се зловидеше това небрежно отнасяне към тях. И нему мина същата мисъл, ала не я изказа. Дали нарочно не бяха отслабили бдителността над тях и ги бяха пуснали да избягат? С каква цел? Може би искаха бегълците да всеят раздори и смут в родината си... За да се възползват от тях? Те не знаеха, че двамата братя, изстрадали до дъно всички човешки мъки и унижения, се връщаха в бащиния край не за да дирят никакви права, или да искат някаква власт. Те копнееха само да стъпят на своя земя, да дишат свободен въздух...

Следваха, една подир друга каменните колони, отбелязващи стадиите, в крайпътните караули все тъй им сменяха конете, без да ги смущават с излишни въпроси. Когато прекосиха с плуване Марица, братята дълбоко въздъхнаха, скочиха от конете и се прегърнаха. И за пръв път, от много години, сълзи опариха очите им. Сякаш ширната река, която бяха преминали, ги отделяше завинаги от спомена за страшните преживелици. С позорна церемония ромеите бяха лишили Бориса от знаците на царското му достойнство. Как бе можал да изживее този ужасен миг? А Романа бяха лишили от мъжкото му достойнство. И скопецът никога нямаше да забрави и прости. Телесното мъчение не можеше да се сравни с душевното. Хубавецът младеж, който тъй много напомняше дядо си, великия Симеон, трябваше да понесе най-унизителното наказание: да загуби правото за всяка човешка радост, правото да се надява на каквото и да било — освен радостта на отмъщението.

Братята смогнаха вълнението си и въпросително се изгледаха. Никой не дръзваше първи да каже:

— Сега накъде?

Към Стара планина, към древната престолнина на дедите? Или към пределите, където заповядваха комитопулите? Те не смятаха никому да отнемат властта, или да я делят. Достатъчно бяха страдали поради братски раздори.

Бедата бе започнала от съдбовния миг, когато баща им Петър бе отнел правото на първородство от най-големия си брат Михаил. Народът се бе разделил на толкова страни, колкото синове имаше великият Симеон.

Едни отидоха с Михаила, други с Ивана. Трети подир Бояна...

— Да поемем нагоре? Към Боруи? Веднъж да стигнем Траяновата пътека... Или да тръгнем все по край морския друм?

— Как ще ни посрещнат синовете на комит Никола? Те свикнаха вече да управляват без нас...

— Веднъж да пресечем границата! Все едно при Боруи или при Сер. Само да се не бавим. Може да ни настигнат и после да кажат, че са ни убили, като сме опитали да избягаме...

За последен път първородният син на Петра напомни:

— В Преслав ще ни посрещнат като царе и повелители...

Преслав...

Бледото голобрадо лице съвсем повехна. Чу се шъпот, изпълнен с отровна горчивина:

— Никога... Там ни вързаха ръцете и ни накараха да вървим подир коня на Цимисхи... Там няма да стъпя вече.

И обзет от нечовешка мъка и гняв, евнухът се метна на коня си и го пришпори. Към западните предели... При тия, които бяха запазили държавата... В тяхна помощ. В тяхна подкрепа. Те не искаха нищо, освен обща борба, за да върнат на родината старата мощ да отмъстят...

И продължиха пътя си. Веднъж да изминат друма Мосинопол-Драма. Веднъж да се доберат до Беласица. Защото в една почивна странноприемница край последната крепост, където бяха спрели за кратко време да се подкрепят, сред прохладна градина от кипариси, черници и неранзови дървета, те бяха забелязали ханджията ромеец да си шушне нещо с някакъв непознат, който ги гледаше втренчено. Техните книжа все повече изглеждаха подозрителни. Наистина, дрехите им сочеха заможни държавни служители. Тънките им вълнени плащове струваха най-малко по десет номизми. Яките на ленените им туники бяха везани с коприна. Високите им обувки бяха от скъпа кожа. Известно беше, че анаграфите забогатяват от подкупничество. Затова бакшишите им бяха така щедри. Никога в ксенодохейона на тая крепост не бяха виждали пара по-голяма от сребърен солид. А тия загадъчни пътници пилееха златните номизми. Пък и говорът им звучеше съвсем не като на родени гърци.

А Сер беше само на 150 стадия от Амфиполис. Веднъж да зърнат водите на Струма! Препуснаха отново, без да сещат вече ни умора, ни глад. Когато слязоха от конете си и поеха пътеката през гората на планинския превал, те сякаш не вярваха, че още само няколко стъпки

ги отделят от родната земя. Морните бегълци предпазливо напредваха, стъпка по стъпка, за да не ги съгледат ромейските погранични стражи. Прекараха нощта в отморителен сън, след като се бяха нахранили с къпини. А един ручей бе уталожил жаждата им. Никой не ги забеляза. Всяка стъпка ги отдалечаваше от опасността и ги приближаваше към свободата... Завързаните коне при ручея търпеливо ги чакаха. Те полека пълзяха сред тръни и шубраци, като вардеха да не направят най-малкия шум.

Най-сетне! От върха на планината те зърнаха ширната река, която блестеше на утринните лъчи като ясно огледало. Струма!

Те бяха преминали границата.

Братята я гледаха мълчаливо, със стиснато гърло, без да смогнат да надвият безумната си радост. Сълзите обливаха хлътналите страни на изморените им лица. От стиснатото им гърло не можеше да се изтръгне нито звук.

Те бяха преминали границата...

Изведнъж някакъв остър глас ги накара да трепнат. Един мъж с шлем и лък в ръка ги наблюдаваше от стотина крачки и им правеше знак да не мърдат.

Граничар от българските стрелци!

Внукът на великия Симеон радостно се спусна към него, като викаше високо името и рода си. Ала войскарят не го разбра. Този подозрителен ромеец, придружен от някакъв евнух, не искаше да се подчини на заповедите на граничната стража. Защо искаше тайно да се промъкне в българската държава?

Една стрела бръмна във въздуха.

След миг последният цар на Преславска България се строполи на земята. Зад стрелеца се появили други граничари. Те бяха разбрали това, което глухонемият не беше чул. Спуснаха се към него и спряха втората стрела, която бе насочил върху опнатата тетива към този, който непозволено минаваше границата.

С отчаян вик Роман падна върху тялото на брата си, с безумни вопли го разтърси, позова, заклинайки го да отвори очи.

Затворените клепащи не се вдигнаха. Лицето на ранения бързо губеше цвета си, стана восъчно. Стрелата го бе улучила право в сърцето.

Когато на Арона и Самуила бръз гончия съобщи, че са заловили на границата някакъв странник, който се представял за сина на Петра и внук на Симеона, за миг те не повярваха. Тъй чудна и невероятна бе вестта.

Двамата последни синове на велемощния между българските комити Никола, оставиха обсадата на Лариса да я продължи войводата Драгшан, и се отправиха към Воден, където бяха отвели пленника.

Преплуваха на коне придошлата Бистрица, преминаха във вихрен бяг край Костурското езеро, нетърпеливи да видят с очите си самозванеца. Възможно ли беше, истина ли? Тревогата изстудяваше ръцете им, които припряно дърпаха зенгиите на конете.

В кулата на Воденския войвода, затворен в стаята на дежурния стратор, ги чакаше един висок мъж с жълто, голобрадо лице и трескаво светещи очи. Арон и Самуил застанаха смразени. Сякаш Симеон стоеше изправен пред тях. Тъй много внукът приличаше на великия български цар, а от майка си бе наследил само ромейското име.

Роман!

Да. Наистина беше той. А какво беше станало с брата му?

Разправиха.

Изведнъж Самуил сведе глава, подгъна коляно, поклони се доземи.

Поклони се пред цар Роман. Последния от живите потомци на Преславския род.

И сякаш отново изгря звездата на България. Начело с внука на Симеона Велики, комитопулите подновиха с нов устрем борбата с вековния враг. Заредиха се победи след победи. Разнесоха славата на българското оръжие.

В 983 година, след тригодишна упорита обсада, падна Лариса. На 17 август 986 година, в прохода при Траянова врата, византийската войска бе напълно разбита. Самият Василий II едва се спасил и избягал в Цариград.

Начело с цар Роман, с Арон и Самуил, българските войски завзели обратно всички поробени български земи. Възвърнала се старата мощ, на Симеоновата държава. Отново се разпростряла между трите морета. Потресен и отчаян, гръцкият поет Йоан Геометър надава горчиви вопли:

„И слънцето да би се сгромолясало от своите висини, аз пак не бих помислил, че стрелите на българите ще се окажат по-силни от копията на ромеите! Бъдете проклети, гори и страшни планини, проклети да сте, мрачни скали!“

След ужасния погром Василий II няма друга мисъл, друго желание, освен да изтрие срама на поражението. И не избира средства как да постигне целта си. Лъжа, подкуп, лъстиви обещания. Първи се поддава Арон. Но бива неумолимо наказан от брата си. Самуил вярно придружава цар Роман във всички битки, като му отдава нужните почести като на държавен глава.

Ала зла съдба пожела цар Роман да падне в плен през време на битката при Димотика през 991 година. И Василий II отново го отведе пленник в Цариград. Пощади живота му, но го хвърли в тъмница. Там нещастникът, Симеонов внук, прекара до края на живота си — 996 година.

Чак когато научил за смъртта на законния цар, Самуил се съгласил да приеме българската корона, която му била предложена от болярския съвет, като последен потомък на Крумовата династия, макар и по женска страна. А син му Гавраил прибавил към името си и това на Роман.

Влезе ли в един дом крамолата и завистта, нищо не завършва добре. Измяната на Арона повлече след себе си тая на Иван Владислав, а после дойде вероломството на Алусиан, докато се затри българската държава.

Ненапразно в иконите Давид, старшият син на комит Никола, е изобразен с книга в ръка. На нея стои написано:

„Царство, което се дроби, загива.“

АСЕН И ПЕТЪР

Кои са тия братя Асеновци, чието име векове сияе огряно с блясъка на свободата и победата? Дали Тодор, Белгун и Иван са били потомци на Самуиловия внук, избягал във Влашко, след гибелта на България? Невъзможно е Паисий да не е имал верни източници. Сам Калоян се нарича в писмата си до папа Инокентий III — потомък на Петра и Самуила, негови прародители и предшественици. Дали са били потомци на двамата българи, Борил и Герман, които в 1080 година; като най-доверени люде на византийския император, са водили жестока борба с Комнините, за да завземат Цариградския престол — и с това освободят поробеното си отечество?

След победата на Алексей Комнин, двамата мизийци изчезват от историческата сцена. Вероятно те са се оттеглили в своите владения в северна България, а може би, преследвани от Комнините, се минали отвъд Дунава. Името им се споменава чак сто години по-късно, когато родът на Комнините отстъпва мястото си на рода на Ангелите. Точно тогава Тодор и Белгун Асен отиват в Цариград да искат възвръщането на някакви свои права върху техни родови владения в Северна България.

Епохите на възход в българската история винаги са били отбелязвани с устрема към единство и сепление на народните сили. Докато дни, предшествуващи епохи на гибел и робство, са дамгосани със знака на раздора, самолюбие и унищожителната ненавист. Често пъти това, което редица поколения, векове наред, бавно и търпеливо творят, безумието само на един честолюбец може да разруши за няколко години.

Симеоновият син Петър несправедливо отнема правото на първородството от брат си Борис-Михаил. Затова Симеоновите синове дигат бунт против некадърния честолюбец. Михаил, Боян — загиват в борбите против брат си Петър, в защита на постигнатото от деди и прадеди. Бунтовете, междуособиците, разпокъсването на

народните сили, довеждат великата Симеонова България до византийското иго от век и половина.

И отново, когато Самуил заздравява раните, възстановява границите, води борба за освобождаване и на последното кътче поробена бащиния, пак братоубийствена разпра, съдбовна жажда за кръвна мъст разделя рода на Самуила от тоя на Арона. Ароновият син Иван Владислав убива Самуиловия наследник Гавраил Радомир, а Владиславовият син Алусиан убива Гавраиловия Делян. Вътрешните крамоли дават възможност на външния враг, на Василий Българоубиец да победи непобедимата земя.

Защо чак при бунта на Тодор и Белгун делото успява? А защо покъсно, при Иван Шишман и Иван Срацимир се повтаря старата грешка и се стига до новото робство?

Дали случайно хан Кубрат беше заръчал на синовете си да бъдат винаги сплотени, за да не ги никой надвива?

Асен и Петър...

Колко обаяние излъчват тия две имена, винаги едно до друго, в борбите и в успехите, в изпитанията и смъртта, неотлъчни в еднаквата си съдба.

Петър и Асен.

Има ли значение кой от тях първи е бил коронясан, или и двамата едновременно са приели владетелския венец? Но те двамата, един след друг, падат убити от ръката на коварството и измамата, ръката на честолюбеца, насочена от врага, който няма друго средство, за да ги сломи.

За щастие двамата братя имат и трети. Калоян. Той притежава дарбите на двамата едновременно. Благоразумен и далновиден като Тодор, смел и находчив като Белгун.

В летописите Белгун го наричат Асен стария. А Тодор, при възцаряването си, взема името на последния Преславски цар, тъй като Самуил бе нарекъл Петър, първородния си внук, роден от маджарката. За да съедини прекъснатата нишка. И се продължи започнатото преди векове.

Още много преди обявяването на бунта народът пеел със спотаена надежда някаква чудна песен:

*Имала мама немала
до два ми сиви сокола
сокола до два близнака.
Скритом ги мама хранила,
хранила още доила,
дорде соколи порасли.
Никой не се научи
като соколи растяха
мама им песен пеела:
нани ми нани, соколи,
соколи до два близнака,
растете и порастете,
тежко имане делете,
върла потеря сберете
бащино царство вземете,
бащино още майчино!*

Расли соколите. Следели внимателно зреещите събития. Изготвяли с търпение и разум бъдните си дела. Да не се повтарят старите съдбовни грешки. Да не се избързва, ала и да не се пропуска изгодният миг. Да се използва най-високото народно напрежение. Да се дири благоприятен повод.

И поводът дошел.

Народният гняв неудържимо избухнал, когато византийският император Исак Ангел заповядал да се вземат като данък за сватбата му с десетгодишната дъщеря на унгарския крал — овцете, свинете и воловете на българските и влашки пастири. Това преляло чашата на търпението. Тодор и Белгун заминали, като всяка година да предадат своя данък от сто коня. И поискали нещо, което добре знаели, че няма да им се даде: да бъдат равностойни на византийските пронияри с право да служат във византийската войска. И да получат едно владение около Стара планина.

При грубия отказ Асен тихо, ала достатъчно ясно намекнал, че бъдещето ще покаже на чия страна е правото. Чичото на императора заповядал да му ударят плесница. Това смъртно оскърбление бил вторият повод. А третият — падането на Солун, завзет от норманите.

Лишено от защита, изплашеното население почнало да бяга към север, дирейки закрила отвъд непристъпните старопланински висоти.

Из цяла Горна земя се разнесъл слухът: свети Димитър Солунски напуснал ромеите, отнел им благоволенieto си и избягал при българите...

В малката църква край Янтра, построена в чест на прославения светец-войник, народът се трупал и гледал поразен иконата на Димитрий Солунски. Обсебени високо крещели и разправяли, че е дошло време да се възвърнат българите към древната своя волност. Затова добропобедникът Димитър оставил солунската митрополия и дошел в Търново...

Не може по-кратко и по-вълнуващо да се предаде това велико събитие, освен с думите на хилендарския монах:

„И българският народ се стекъл единодушно като един човек в Търново, на помощ на Асена. И му пристигнала велика помощ отвсякъде и той се закрепил на българския престол и отмъстил двойно на гърците за обидата и оскърблението, което те са правили на българите в продължение на 170 години, като вземали тежки данъци от тях и задето ослепили българите при Самуила и им правили множество тайни пакости. Това и тях постигнало сетне от страна на българите. Изпратили срещу Асеня в България многохилядна гръцка войска и друга, която откупували от различни народи. Но Асен и българите в осем години разбили и пленили цялата тая войска. Едва тогава престанали да воюват с гърците и да отмъщават за първата българска обида.“

Тежка зима затрупа през 1187 година проходите на Хемус с дълбок сняг, изличи планинските пътеки, заледи реките, по друмищата се явиха вълчи глутници. Византийските войски останаха да зимуват в София, където Исак Ангел искаше да се поклони на мощите на Иван Рилски, наскоро върнати обратно от унгарския крал, който ги беше заграбил. През пролетта, когато люлякът покри с ухаен цвят хемските стръмнини, Исак Ангел потегли през Етрополския проход към Търновград. Първата силна и голяма крепост, която се изпречи на пътя им, бе Ловеч.

Напразно войските на Исак се опитваха да сломят юначната съпротива на българите. Претъпкани с храбри бойци, яките, непристъпни кули се издигаха в небесата, сякаш искаха да стигнат

надоблачните висоти. А пролетните води на придошлия Осъм течеха буйни и гневни, като не позволяваха на врага да го преброди под смъртоносния дъжд на българските стрели.

Крепостта се отбраняваше от Асена и братята му. Три месеца изминаха в напразни нападения. Обсадените бяха добре снабдени с храна и оръжия. Съпротивата им — мощна и несломима. Пътят за Търново — яко защитен. Исак Ангел се надяваше поне на един малък успех, за да може да сключи мир с омразното му непокорно племе и да се върне към Цариград, където го теглеше жаждата му за веселби и забави. Той не можеше да живее без влудяващата наслада на състезанията в Хиподрома, без пантомимите на танцьорките, без радостите на лова. Не, Исак Ангел не беше роден за бранен живот, за борба и победи. Забавите и лекотата на цариградските нрави бяха по-силни от чувството му за дълг и чест.

С българите борбата бе мъчна и искаше равни и достойни по храброст противници. Защото това, което стенобитните машини на ромеите успяваха да разрушат през деня, през нощта българите го поправяха с удивителна бързина и ловкост. А на два пъти смели войскари бяха излизали в беззвездната мрачевина, тайно се бяха промъквали до стана на ромеите и бяха подпалили две от най-мощните им каменометки.

От високите бойници планинците хвърляха към неприятеля огромни камъни и „гръцки огън“, с който си служеха не по-зле, отколкото неговите изобретатели. Жените и децата от всички околни селища се бяха приютили зад яките крепостни стени и помагаша с каквото могат: носеха оръжие нагоре към площадите на твърдината, деряха волските кожи и ги даваха на защитниците да се вардят от запалените борини, които ромеите хвърляха към тях. Стари жени варяха в котли отровни билки и топяха в тях върховете на стрелите. Девойки и момчета бъркаха вар за зидарите, които работеха непрестанно при разрушенията на стените.

Често между мъжете, които защитаваха бойниците от нападателите, можеха да се видят войници с дълги плитки, навити около челото. Те се биеха не по-малко смело от мъжете и братята си. Когато един ромейски нападател успя да се изкачи по стълбата, подигната от подемна машина чак до една крепостна площадка и завърза отчаяна ръчна борба със защитниците, докато други бързо се

катереха след него, мнозина видяха как една яка планинка захвърли счупеното си копие и започна бран със зъби и нокти. Тя не позволи на ромееца да развее византийското знаме връз българската твърдина — знак, че там е станал пробив. Защитниците от съседната бойница дотичаха и помогнаха да се отблъснат нападателите, които бяха почнали да се изливат от площадките на подемните машини.

Щитоносците едва успяха да закрийт тялото на Асена, който обикаляше всички бойници и сам вземаше често лъка от ръцете на някой боец, за да пусне бръмчаща смъртоносна стрела към някой дързък нападател. Раните, които Асен беше получил, го измъчваха силно, но той си даваше вид, че ги понася с насмешка. Той ядеше само това, което бе определено за всеки друг обсаден жител и боец, спеше заедно с войниците, не се делеше нито за миг от войводите.

Може би верни изпитвани бяха успели вече да научат, че храните в Ловеч са на привършване, че българите се държат само благодарение на личното присъствие на братята Асеновци, решени да умрат, ала да не се предадат. Но Исак Ангел нямаше повече търпение да чака. В началото на лятото той започна да изтегля войските си по посока на равното Загоре. Българите възликуваха. Врагът си отиваше без решителна победа. Мирът щеше да се сключи, ала в полза на българите. Техните условия щяха да бъдат основа за преговорите. Императорът на Византия бе разбрал, че ще трябва да се помири с неизбежното: да признае на полуострова новата държава. Възкръсналото второ царство на гордите и несмирими българи.

Все пак една непредвидена случка се намеси и промени развоя на събитията. Съдбовната случайност помогна на ромеите в последния миг да пленят царица Елена, жената на Асена. Скъпата заложница върнаха, като наместо нея взеха царския брат — младия Иваница. Князът замина с ромейските войски за Цариград. Ала не след дълго време той успя да се изтръгне от пленничество, побягна и с това отново развърза ръцете на братята си — да продължат борбата. Защото новата държава напомняше тая от времето на Аспарух и Тервел. Но западните и югозападни земи, наречени от Византия „тема България“, все още чакаха да бъдат освободени.

Две години мир. Ала и двете страни не смятат, че той е окончателен. И България, и Византия се готвят да продължат безмилостно борбата. За последната решителна бран. Тя ще наклони

везните за изхода на вековната борба между Източния Рим и поробените от него народи: латинизираниите траки и погърчените славяни. Едната от двете мощни империи на полуострова трябва да стори път на другата. Място за двете няма. Старото трябва да отстъпи на новото.

И отново Исак Ангел събра всичките си войски. Този път през 1190 година той потегли край брега на Черно море, през източните проходи, към Търново. Откъм морето флотата му има задача да препречи пътя на куманите да не минат Дунава в помощ на българите. Огромната войска, която ромеите бяха приготвили против кръстоносците на Фридрих Барбароса, сега, като бяха се споразумели алемани и византийци, щеше да отправи всичката си мощ срещу ненавистните българи. Най-сетне трябваше да се послуша съвета на Василий Българоубиец, издълбан на мраморна плоча: „българите да се унищожат докрай!“

Всеки час бързи съгледвачи пристигаха морни и без сила в Търновград и докладваха на Асена:

— Гръцките кораби потеглиха с близо 100 000 души войска по посока на Анхиало!

— Гръцката войска слезе при Месемврия и се присъедини към конницата им по посока на източния Хем! Останалите отплуваха нагоре...

Асен изпрати заповед да се изтеглят българските войски от крепостите и да се съсредоточат в планината, без да влизат в бой. Да се държат само твърдините на Овеч и Преслав.

Нов находник извести:

— Исак Ангел отпочина с войските си при Варна и потегли по стария друм към Шумен, ала при Козаревец се отби по посока към Търново. Возят подире си безчет тарани и балисти!

Столицата бе готова за обсада: населението прибрано в трите крепости, храната струпана за много месеци, оръжието достатъчно. Двете години мир не бяха минали напразно.

Бе дошъл решителният час.

Исак Ангел искаше да свърши веднъж завинаги с българите.

Асен знаеше, че Исак ще го нападне ненадейно. Ромеите бяха нарушили вероломно мирния договор, сключен при Ловеч. Това беше за очакване. Доверчивостта във военните работи е престъпление.

Затова всичко бе обмислено до най-малката подробност. В плана за отбраната бяха посветени само малцина най-верни хора. Асен прилагаше плана на Крума срещу Никифора. Да увеличи врага все по-навътре в страната и да го отдалечава от продоволствените му средища, като го изтощава при всяка крепост, с привидна защита, изтегляйки главните си сили.

А планът на василевса беше да дири главната сила на Асена и да я съкруши окончателно. Тъй както бе сторил Василий при Беласица.

Нов находник донесе още по-страшна вест:

Ромейските кораби продължиха пътя си и през устията на Дунава навлязоха в голямата река, за да вардят нашия бряг, та да не могат куманите да дойдат на помощ!

Очите на всички бяха отправени към Асена. Докато той беше спокоен и водеше с твърда ръка и смайващо изкуство войната, никой не се съмняваше в победата на българите. Защото и враговете му го бяха признали за „ловък и при трудни обстоятелства извънредно изобретателен“ пълководец.

Разгневен от упоритата съпротива на Овеч и Преслав, Исак Ангел отмина по-малките крепости, чиито защитници напущали кулите си, „скачали като елени по височините и като диви кози се катерели по стръмнините, но избягвали да влизат в ръкопашен бой“.

Бавно напредваше византийската армия по древния широк път към българската столица. Начело се движеше цялата ромейска конница с вождове Мануил Камица и севастократор Исак Комнин, зетят на императорския брат Алексей. Следваше пехотата, сред която беше сам Исак Ангел с брат си. Подире им се точеха несметно число обсадни машини, после обозът, а накрая, като охрана на последните части, бяха отредите на севастократор Йоан Дука, чичо на императора.

Търново бе обсаден.

Изтръпна цялата българска земя. И отвсякъде се притече помощ на Асена. Ако куманите не успеят да минат Истъра, то новите съюзници на Асена, бродниците руси, които живеят кран устията на Дунава, пращат своите дружини. От Долна земя тръгват доброволци и приближават в усилен поход пределите на Горна земя. А в Цариград чакат всеки миг да чуят вест, че Търновград с паднал.

Обсадата продължаваше, а ромейските войници бяха получили плата само за два месеца.

Двата месеца бяха изминали, но Търново не се предаваше. Нито можеха да се превземат непристъпните му твърдини. В стана на ромеите почнаха да се дигат гласове на ропот и бунт. Страшните летни горещини сред тия нажежени скали отнемаха всяка воля за борба. А продоволствието ставаше все по-мъчно.

Асеновци и хората им стискаха зъби. Още малко, още малко. Търпението щеше да реши върховния изход. Бяха започнали третия месец на обсадата. В напечените от слънцето крепостни стени задухата ставаше непоносима. Вода се раздаваше само два пъти на ден. После само веднъж. Храната свършваше.

Иваница се разхождаше от бойница до бойница и от време на време се заглеждаше в далечните друмове, сякаш чакаше нещо. Най-после пристигна един куманин, задъхан, побелял от прах. По голото му от пояса нагоре тяло се чертаеха тънки струйки пот.

— Тридесет хиляди от нашите успяха да минат голямата река! — извика Сокач на завален български език. — Промъкнах се пред Дербента и ромеите не ме забелязаха!

Същата вечер войводата Мануил Камица влезе в шатрата на императора и решително попита кога ще се раздаде платата на войските му, които не желаят повече да чакат. Докога? Българите нямат никакво намерение да се предават.

— Като почнат да мрат от глад, ще се предадат! — бе отговорът на Исак.

— Да не почнем ние да мрем от глад... — пошепна гневно Камица и излезе навън, като се сблъска със зетя на императорския брат. Исак бе дошъл да докладва, че българите взели да бягат от крепостта и да се предават.

— Почва началото на края! — извика весело Исак Ангел.

— Още малко търпение...

— Само да не стане като при Ловеч? Накрая търпението го изгубихме ние... — смръщи вежди севастократор Алексей, който минаваше за много по-мъдър и прозорлив воин от брата си, императора.

Тук хората се биеха за своята земя, защитаваха род и родина. А неговите наемници се биеха за плячка и плата. Кой можеше да помпели, че проклетите българи ще удържат толкова време? И севастократорът заповяда да доведат беглеца. Влезе един младеж с

брадясало, изпито лице. Очите му трескаво блуждаеха. Той едва се държеше на краката си. Двамата братя то изгледаха с презрение и съжаление.

Алексей жлъчно се усмихна:

— Ще запомните обсадата на Търново! Какво чакат вашите там? Да измрат като мухи ли?

Младежът разбираше гръцки. Устните му се разтрепераха:

— Чакат! Докато дойде помощ отнякъде, ние ще загинем! Куманите минали Дунава, ала докато стигнат дотук, всички ще измрем от жажда. В крепостта няма вече капчица вода! Водохранилищата се изчерпаха...

Исак Ангел не чу нищо друго.

Куманите минали Дунава! Най-много след два дни те щяха да са тук. Дори по-скоро... Летящата куманска конница можеше да вземе този път за един ден! Куманската конница! Която помита всичко под кривите си саби! Ако свари лагера им тук, на открито поле...

Исак и брат му се спогледаха преbledнели. Значи тяхната флота още се бави край устията на Дунава. Не е могла да спре минаването на страшните орди. А няма вече време да се върнат обратно по същия път. Една и съща мисъл ги прекоси: няма време!

Изтръпнал, изгубил всяка смелост, Исак Ангел предпазливо пита беглеца, кой е най-краткият път през Стара планина към Верея. Кой е най-удобният проход? Беглецът се замисля, колебае се, после му подсказва — Тревненския. Дори предлага да ги преведе, ако му заплатят добре. Но първо да се нахрани и да си почине.

— Колко кумани са минали реката! — пита несмело Исак.

— Тридесет хиляди!

Спасението е само в бързото отстъпление. Сковаващият ужас не им позволява да помислят, че ромейската конница може да се разгърне по-широкия северен друм, да посрещне на равното куманските отреди и да ги победи. Никой не мисли вече за победата. А само да запази живота си.

Обезумели, ромеите вдигнаха стана си и се отправиха по най-краткия път към Тревненския проход, водени от смелия юнак, който бе прежалил живота си и бе поел задачата да ги преведе...

Да ги преведе там, където отдавна чакаха, спотаени в непристъпните усои на планината, верните Асеновски войскари.

Щом научи за изтеглянето на ромейската войска, Асен нареди да се дадат от върха на крепостта условните знаци. По планинските върхове щяха да се палят огньове, сочещи движението на врага. И скритите отпреди български войски щяха да се приближат незабелязано към тях, които дебнеха в Тревненските клисури. Бавно и предпазливо напредваше византийската войска в прохода, покрай течението на буен планински поток. Съгледвачите носеха добри вести. Никъде нямаше следи от болярски войски. Средищното ядро на императора можеше спокойно да навлезе в долината, следвайки предните отреди, които вече бавно се изнизваха от прохода. След обоза се нижеше безбройна върволица стрелци и копиеносци с унило сведено чело. Императорът яздеше бледен от накупяла ярост и глуха омраза. Не така си представяше той своето завръщане като славен победител. И брат му често поглеждаше към василевса, глождел от неясна мисъл. Не, този човек не беше Василий II, който пишеше с копие си летописа на Византия! Друг трябваше да поеме с яка десница юздите на властта...

Изведнъж грозен вик отекна в скалите.

Смъртно уплашени, ромеите започнаха да се блъскат из тясната пътека между стръмнините, някои паднаха в потока, други хвърлиха оръжието и почнаха да бягат през съборените тела на другарите си. Двете стръмнини внезапно бяха почернели от рояк българи, който със страшни викове хвърляха дъжд от стрели и копия, свличайки се надолу като неудържим порой. Като видяха императора, обграден в клисурата, Камица и Исак Комнин веднага избягаха с предните отреди, а Йоан Дука се върна назад, изостави ядрото и препусна с конницата си, заобикаляйки планината. Някои по-храбри ромеи се помъчиха да изкачат стръмнините, но падаха убити от стрели и копия, или от камъните, които яки селски ръце търкаляха надолу. Някои се струпаха около императора, закриха го с щитовете си и, като се бранеха с мечове и алебарди, почнаха да му проправят път, газейки и убивайки собствените си хора. Така Исак Ангел можа да спаси живота си. Дори златният му шлем намериша после сред огромната плячка, заедно с безброй жълтици, сребърни кръстове и икони, скъпоценни одежди и оръжия. Но загубената бойна чест му струва короната.

В 1195 година брат му Алексей го ослепи и хвърли в затвора, като зае мястото му на византийския престол тъкмо когато за трети път

Исак Ангел се канеше да нападне българите.

И за трети път великият пълководец Асен Белгун показва своята дарба. Той отхвърли предложенията за мир на новия император, като му постави неизпълними условия и побърза да извлече облага от записията в Цариград, защото знаеше, че никога не трябва да се оставя неизползуван благоприятен случай. Напразно ромеите превъзнасяха новия василевс като смел и опитен боец. Не беше Асен, който ще се хване на тая уловка. И когато тръгна за новия поход, той държа бележита реч пред своите войски.

„Не вярвай на всеки слух! Донася ли мълвата, че известен човек е храбър, веднага не се плаши, макар че той може наистина да е такъв. Говори ли се за някого пък, че е малодушен и страхлив, не се увличай безразсъдно и бъди осторожен! Виждате ли тия панделки, които висят и се развяват на моето копие от вятъра? По цвят са различни, но са тъкани от една прежда и от един тъкач. Така и братята Исак и Алексей, от които единият е ослепен в тъмница, а другият в багреница, са изхвърчали от едно гнездо, една земя ги е родила, имали са един баща... Затова сега трябва да продължим войната, защото знаем, че ще излезем против същите хора, които винаги сме побеждавали...”

Асен не сбърка.

Вместо да се яви сам на бранното поле, Алексей предпочете да изпрати зетя си — честолюбивият севастократор Исак. Неопитният военачалник веднага се улови в хитрата уловка на българите. При Сер Асен измори многобройната му войска с присторено бягство и след това го нападна внезапно, с пресни, скрити сили. Почти цялата ромейска войска бе унищожена.

При тържественото завръщане на Асена в Търново, пред коня му вървеше с вързани ръце и оборено чело Исак Комнин.

Някога Крум бе направил чаша от черепа на Никифора. Ала Асен пощади великодушно живота на пленника. Така интригата и клеветата се вмъкнаха в Търново. И това, което не можа да стори желязото на бойците, стори го отровният съсък на подстрекателя. Ръка на жалък честолубец, на свой роден човек, прекъсна живота, който чуждата стрела бе пощадила в толкова славни битки. Петър достойно зае мястото му; след късо време измяната покоен и този смел борец и мъдър управник. Но двамата братя имаха и трети — Иван.

Със смела десница той щеше да поеме тежкото наследство, за да продължи борбата до последния си дъх. За да запомнят бъдните поколения името на най-великия от тримата братя, победителя на кръстоносците, който ги разгроми в 1205 година и плени вожда им Балдуин.

Безсмъртното име Калоян.

КАЛОЯН

Излязло из мрака на черна робия, за да поиска смело правдини от цариградските управници, застанало начело на потиснатия си народ в борбата му за свобода, юначното семейство на Асеновци успява още при второто си коляно да постигне възжеланията, за които бяха пролели кръвта си безброй родове — от Аспарух и Кубер до Самуил.

Тримата братя Асен, Петър и Иваница създават държавата, която вторият Иван Асен ще увенчае при Клокотница с възплъщението на върховната мечта — издълбана с неизлечими слова върху мраморната колона на „Свети четиридесет мъченици“.

Крум нарекоха Страшни, а Симеон — Велики. Третият брат, Иваница, беше страшен за враговете и велик за своя народ. Запомниха го като хубавия Иван — Калоиван.

Калоян. Името блести като удар с меч, като мъжествена стъпка на неустрашими воини.

Дали Паисий е прав, като го изкарва потомък на древен царски род, правнук на забягналия във Влашко Самуилов син, дали е вярно писаното в папските регистри и семейни хроники на Асеновци, че техни прародители били Симеон, Петър и Самуил, или те сами са основали нова династия и нов царевград сред непристъпните скали на древния Хем? Има ли някакво значение? Защото родът Асен се издигна над всички други само с личните си качества и постижения, като остави неизличима диря в нашия исторически път и поами не едното да го прибави към своето име. Достойни и недостойни се кичеха с него, но то никога не загуби своето обаяние, защото отразяваше чистия блясък на непостижима, непомрачена слава.

Латинците го наричат Йоанис, крал на българи и власи, византийците го зоват Скилоян, папата пише на Йоанициус, че му праща кралска диадема, а дръзкият българин му отговаря, че е получил императорска корона.

Един смел юноша заминава като заложник в Цариград. Иваница осигурява с живота си мира между Византия и новоосвободената

българска държава. Но може ли буйният младеж да живее в чуждата страна, макар и обграден с всички видове съблазни, далеч от родния край? Как може заради него братята му да стоят с вързани ръце тъкмо когато е време отново да се действува, когато край границата на младата държава се трупат съдбоносни събития? И заложникът побягва. Презрял живота си, той минава през хиляди опасности и достига родното гнездо. Тъкмо навреме. Асен и Петър могат отново да подемат великата борба за свобода. Но врагът работи прикрито и неусетно, намира помощници в самия Асеновски дом. Иванко и привържениците му убиват Асен и Петър. Когато премахнат и третия брат — чак тогава Византия ще си отдъхне.

Обаче съдбата е отредила Иваница да продължи делото на братята си. Той е отраснал с мисълта да отмъсти за ослепените от Василий 14 000 беззащитни пленници. Наистина своите пленници той никога не ослепява. Само ги преселва по други места. Защото само с велика милост се закрепява велика държава. Това е най-яката спойка. Ала милостта не бива да минава границата на възможното и да се превръща в слабост.

Иван Асен бе великодушен. Той отпусна след Клокотница всички пленници да се разотидат по родните места и с това спечели завинаги любовта им. Но извърши непростимата грешка, че по-късно освободи и коварния изменник, пленения император Тодор Комнин да се завърне в столицата си, като се ожени за дъщеря му Ирина.

Втората съпруга на Иван Асен продължи в Търново враждебното дело на Комнините. Калиман I умря при неизвестни обстоятелства, за да се възцари синът на ромейката. За пръв път тогава върху български монети се яви женски образ: Ирина, настойницата на малолетния Михаил Асен. Сякаш оттогава почна всичко да върви назад, чак до влизането на Баязид в Търново.

Това Калоян никога не би направил. За него бе все едно дали бъдещата му съпруга е белолика, или има смугло лице, дали има косо дръпнати очи, пъстри като на котка, или зениците ѝ блещукат като черни елмази, дали се кръсти по византийски, или се кланя на жестоки богове — нему е нужна само верността на куманските вождове.

Неведнъж в тази обдарена с всички блага земя, ала обвеяна от всички бури, жадувана плячка на безброй алчни възжеления, волята на управника се бе сломила в непосилна дилема. Княз Борис бе

пожертвувал очите на първородния си син, а наследниците на благочестивия Петър бяха изгубили престола си в тая вечна борба, и съдбовния избор между Изтока и Запада, между Севера и Юга.

Калоян също трябваше да избира. С гърците против латинците, или с католическия папа против православния патриарх? Великият държавник е велик затова, че знае кога и с кого да отиде, разпознава правия път между безбройните пътеки на съблазните, усеща къде може най-крепко да се облегне. Велик е затова, че умее да изчаква, но знае и кога да нанесе решителния си удар.

Гениален дипломат и ненадминат воин, Калоян ловко си служи ту с оръжието на политиката, ту с изкуството на тактиката и стратегията. Той знае какво иска и гони неотменно целта си. Ударите нанася с хладна пресметливост, заглушил всички лични чувства освен едно, чувството за чест и достойнство. Той не прощава никоя обида и смело отвърща на всяка заплаха. Не се увлича там, където може да загуби, ала не се колебае да предприеме най-дръзко начинание, когато е уверен, че може да спечели.

Той знае, че страната му е обградена отвсякъде с врагове, но знае също много добре, че не може да се бори с всички едновременно. Затова решава да заварди първо тила си, за да има развързани ръце. И първата му политическа стъпка е да сключи съюз за вечно братство с куманските племена отвъд Дунава, като не се поколебава да се ожени за сестрата на куманския вожд. А за да обезвреди северозападния съсед, който се е надвесил над Белград и Браничево, е готов да жертвува вярата на дедите си.

И преди да отпрати цялото си внимание към онези граници, откъдето се надига тъмна заплаха. Калоян прави втората си решителна политическа стъпка. Свързва ръцете на маджарите чрез унията си с папата. За да запази българите в лоното на католическата църква, Инокентий III ще възпре попъльзповенията на маджарския крал. Защото папата тогава бе върховен арбитър и думата му не ставаше на две. Но дали щеше да възпре кръстоносците, които от негово име бяха тръгнали да освобождават Ерусалим от неверниците, а хвърляха грабителски погледи към богатите земи на Хемския полуостров? Затова Калоян почва да подготвя и онова, което разрешава — като последно средство — всички спорове. Оръжието. Калоян е миролюбив. Той прави всичко възможно, за да отбегне до последния

миг разпрата с оръжието. И лоялно подава ръка за мир и добросъседство. Вече като равен към равен. В един „Месецослов“, печатан в средата на миналия век в Цариград, четем:

„Българският цар проводи посланик до цар Бодуина с едно писмо да му честити престола и да му иска приятелство. Бодуин наместо да възприеме с радост българския посланик, защото от това щеше да придобие едно силно царство за приятел, прие го твърде горделиво. Той му отговори, че българският цар требуеше самси да доде на Цариград и да се поклони на французкия цар, а не да провожда посланик. Това постъпване на французите направи да им падне царството. Българският посланик се върна и разказа на Ивана всичко, що е рекъл Бодуин. Иван, като чуваше тези речи, не можеше да се побере в кожата си. Той се намери да си отмъсти за това. Тогази седна, че написа на Бодуина едно писмо, в което му казува, че нему стоп България по-много, отколкото стои на французите Цариград. По-надолу му казува: «Аз приех короната от ръцете на главата на християнството, ти пък я прие от такива като тебе! Гдето ще рече, укорението, което ми провождаш, е глупаво, несправедно и аз ще те накажа за него!»“

В паметната битка при Одрин на 14 април 1205 година Калоян изпълни заката си. Надменният фландърски граф и латински император биле наказан. И всички народи на полуострова избягнаха страшната заплаха на поробването, както близо половин век по-късно на 5 април 1242 година, с победата на Ледовое побоище Александър Невски спаси източните славяни от подобна угроза.

„Иван си приготви войската, у която се записаха и много гърци, и тръгна да се бие, дето намери французи. Бодуин и той от своя страна отиде да ги посрещне и те се срещнаха при Едрене, дето се развяваше българският пряпорец. Там стана един бой, на който всичката французка войска и много французки войводи погинаха. А самият французки цар стана роб на българите. Бодуин го туриха у железата и го отведоха в Търнов у тъмница. А французите, колкото останаха от боя при Едрене, побягнаха на Родосто, дето се събраха и другите французи, разпръснати по ония места. На Цариград французите трепереха, да не додат българите да ги обиколят и затова много от тях избягали у Европа.“

Но далновидният дипломат и предпазлив воин знае, че не се почва никога с това, което трябва да бъде последно. И не повтори грешката на своите предшественици, поамени от вечния мираж на приказната Константинова столица край Босфора.

Живописният език на летописеца ни вълнува и по-нататък с наивния изблик на чувствата си:

„... Ако и да остави Иван войска по местата, дето ги беше призел, но като си отиде той, французите сполучиха да приземат няколко места...“

И Калоян се понася в победния вихър на безброй нови битки.

Защото той познава основно всички бранни правила на древните български бойци и ги прилага във всички свои походи. А когато е нужно, сам измисля нови правила, нови съоръжения, нови похвати — както всички велики пълководци. При Варна изненадва с невиждана дотогава обсадна кула, при Русион изкусно прикрива целите си, при Димотика заповядва да отведат встрани Марица, за да лиши обсадените от водата на подземните канали. Когато го чакат при Цариград, той е при Солун, когато го дебнат към Станимака, той се оттегля през Родопите и изчезва по стар скитски обичай, за да нападне внезапно. При Одрин Калоян прилага тактиката на привидното бягство и обграждане с двойни клещи. А след засадата преследва бягащия враг, тъй както Крум е преследвал ромеите след победата при Версиникия, в 813, когато те захвърлили оръжия и брони, препускали, докато конете им паднали мъртви от изтощение, а те продължавали пеш, докато загивали от умора, глад и жажда; тъй както Симеон гонил победените при Ахелой завоеватели до пълното им унищожение през 917 година.

Бягството на кръстоносците било толкова бързо, че те взели пътя от пет дни само за два.

„Вечерта на 15 април — пише Жофроа дьо Вилардуен — Йоанис, кралят на България и Влахия, който ги следвал през целия ден, по целия им път, ги настигнал и се разположил на две левги от тях. Защото и неговите войски били преуморени и се нуждаели от почивка. Но още същата нощ рицарите отново препуснаха с голям страх и големи усилия.“

Толкова голям бил ужасът, който изпитвали от близостта на българските войски. А дожът Енрико Дандоло, водач на венецианците, умрял от преумората на безумното бягство. В пристанището на

Родосто пет големи кораба, пълни с рицари, войници и поклонници за Божи гроб, вместо да помогнат на изтощените бегълци, бързо вдигнали платна и с голяма бързина поели назад само да не зърнат отдалеч страшните Калоянови конници.

При Сер латинците не успяват дори да затворят портите на градските стени. Преследващите ги българи влизат заедно с тях. „И когато обсадили вътрешната крепост, като с огнена стена — известява гръцкият хронист Никита Хониат, — кръстоносците решили да се предадат, ако Йоаница им позволи да излязат с оръжията и конете си. Но понеже българският цар не искаше да чуе дори е върха на ушите си подобни условия за примирие, тогава те помолили да им позволи да се върнат по родните си места под надзор на пазачи до границите на Панония.“

Калоян заповядва „бедните и незначителни хорица да бъдат отведени до унгарската граница, на знатните да се отнемат имотите и да се закарат пленници в България, а на главатарите им да не отрежат главите“. За да не се върнат никога вече да завладяват чужди земи:

Калоян не се подчини на волята на папата — да освободи пленения Балдуин. На многобройните запитвания той отговори с кратко и сухо известие: „Императорът отдаде своя данък на природата.“

Народната фантазия обкичи с безброй легенди смъртта на пленника. И днес дори, когато романтичен копнеж ни отправи по сенчестите пътеки на Царевец, с надвисналият уханен люляк над тях, погледът ни дири гордия силует на Балдуиновата кула и ние потръпваме при спомена за трагичния му жребий.

Опитът на рицарите да привлекат към своя страна византийската аристокрация, която бе в съюз с Калоян, трябва да е решил съдбата на императора. Понеже българският цар закриляше гръцкото население от произволите на латинците, ала на изменниците главатари не прощаваше.

Алексей Аспиета, водачът на отцепниците в Пловдив, обесиха надолу с главата, върху висока греда, с въже, прекарано през прасците на краката. Градът сринаха, а населението отведоха във Влашко.

А скритите помощници на враговете бидоха наказани в Търново „със страшни наказания и нови начини на убиване“ — известява Хониат.

Все пак, след като изчисти гнездата на изменниците вън и вътре в страната, Калоян не можа да допусне, че змията, която ще го клъцне в най-съдбоносния миг на великата му борба — той я храни в пазвата си.

„Българският цар пристигнал откъм северните високи хълмове с безчислено воинство. Земята се тресяла от въоръжените бойни и цвиленето на конете. Чувал се трясък, подобен на гръм — описва Йоан Ставрикий обсадата на Солун в 1207 година. — Йоанис изпратил съгледвачи, които преброили всички кули, всички зъбери и разстоянията между кулите. А той разглеждал града, застанал върху една височина. След това свикал военачалниците си на съвет и разискал плана на нападението; цялата войска да обкръжи при изгрев-слънце крепостта, като нападне всички кули едновременно.“

В тишината на дълбоката нощ предателска сянка се промъква в царската шатра. За да стигне свободно дотам, трябваше да е някой най-верен от верните. Предателска ръка вдига зловещото копие и го забива със страшна сила и тялото на спящия, на беззащитния. Защото в опасния грохот на битката никой не би дръзнал да се изпречи пред въоръжената му десница.

„Тогава разгласили — пише Раковски — чу уж Йован видел насъне едного белоконца всадника въоружена копием, кой го проболъ!“

Законният наследник, синът на Асена стария, избягал с братя си в Русия, за да не ги настигне и тях „копието на свети Димитра“. Но когато след десетгодишно изгнание Иван Асен се завръща с руска помощ в родината, за да продължи прекъснатото дело на чичо си, той повелява да се наскат жълтици с образа на свети Димитър Солунски, който полага венец на главата и слага меч в ръката на младия самодържец.

Най-дръзновеният воин в историята ни не загина в бой с неприятеля, а падна сразен като братята си от най-злия враг — ръката на изменника. Тъкмо когато бе всичко подготвил, за да довърши великото си начинание: освобождение на поробените от латинците български народи, обединение на всички българи.

За да разпали любовродната искра у българина. Раковски не намира по-светли образи от тия на Асеновци, докато Николай Павловпч с увлечение прави литографии на ликовете им и на

Клокотнишката битка. Робите с възторг разграбват „Няколко речи о Асеню Первому“.

Но можеше ли да има Клокотница, ако не беше Одрин? Там Калоян сломи завинаги силата на рицарството. И промени хода на историята.

Затова и до днес името му привлича с някакво страшно очарование, с лъха на героичното, с далечния спомен за тракийския конник и образа, изсечен връз скалите на Мадара...

Върху един оловен печат, който имаме от него, стои просто и кратко:

„Калоян цар блъгаром.“

АСЕНОВАТА КОЛОНА

Ще отидеш в града — приказка през някоя късна есен, когато Янтра лениво влачи зелените си води, а може би през ранна пролет, когато Царевец е обсипан с уханни теменужки и синчец, а сливите са вече нацъфтели покрай зидовете на възстановения крепостен обръч, като ято бели облаци. И все така зачарован, като неизменно верен поклонник, ще пребродиш, кътче по кътче, всички познати любими места. Със затаен дъх ще спреш пред всяка нова разкопка, излязла на бял свят след вековна забрава.

Разглеждаш всяка изровена колона, всяка стена, израсла малко повече, откогато си я виждал последния път. И нетърпеливо въздишаш за часа, когато ще видиш възстановен целият комплекс, в цялото му величие и стройна единност.

Вечер съзерцаваш силуета на Балдуиновата кула — романтично видение сред лунната светлина, — ще слушаш унесен равната песен на реката с отразения вълшебен град в нея, внезапно сепван от грохота на минаващия по моста влак, а рано сутринта ще бързаш да използват последните си търновски часове, разкъсван от влечения, които те мамят в противоположни посоки.

Дали да отскочиш до Арбанаси и се опиеш от широкия кръгозор, който се разстила пред Петропавловския манастир, дали да се отправиш към севлиевското шосе, гдето сред някогашните лозя е възстановена прочутата „колиба“ на Никола Габровски, дали да разгледаш новата част на града, която ни пленява с бляскавите си очертания към бъдещето, или да се върнеш отново по пътеките на миналото и преклониш чело пред лобното място на Бачо Киро, Иван Семерджиев и Цанко Дюстабанов, да се спреш и пред бронзовите изваяния на българския воин, паднал в борби за свобода, да подириш чудната фасада на хана, който хаджи Николи поръчал преди повече от сто години на уста Колю Фичето — единствена по оригиналната си хубост, да надникнеш в дома на легендарната баба Мота, търновската баба Тонка, където се е крил Левски...

Колко паметници има този град! От колко епохи...

Колко култури, наслоени пласт върху пласт през хилядолетията: тракийска, римска, славянобългарска, са оставили следи върху Царевец...

Тръгваш към музея и не можеш да не се спреш за миг и преклониш глава пред паметника, който признателното потомство издигнало за стогодишнината на Велчовата завера.

Четеш, едно по едно, имената на всички тия българи, събрани от всички краища, но, сгрънати от един пламък; Велчо Атанасов Джамджията от Търново, Иван Йонков от Враца, капитан Георги Мамарчов от Котел, майстор Димитър от София, даскал Андон Никопит от Македонския край... И толкова други.

Слънцето и бистрият въздух мамят нагоре към Трапезица, към Света гора, към Преображенския манастир, ала нетърпеливите ти стъпки неизменно тръгват надолу към моста, към Асенова махала, към реката. Спираш пред каменната ограда и слизаш по стъпалата към обраслото в зеленина дворче, с трепет заставаш пред старинната порта. И винаги с ново вълнение престъпяш прага. Влизаш. За кой път?

По какво чудо, след толкова века безжалостни опустошения, се е запазила тази колона от синкав мрамор? Жадно дириш вълшебната плетеница на древните букви, погалваш гладкия камък, отново разчиташ скъпоценните слова, които знаеш наизуст.

А около пазителката на старината, мълчаливо стаени, ученици, туристи, свои и чуждоземци, слушат прехласнати това, което им разправя за историята на черквата, за надписа на колоната, за Иван Асена...

В този надпис е дадена историята на втората българска държава в най-величавото й постижение. Това е историята на българския народ, възплътил с победата при Клокотница възделенията на всички свои поколения, от Аспаруха до втория Асен.

Иван Асен пожелал да създаде храм, в който да събере всички спомени, които сочат най-ценното от всичко постигнато в старите времена.

Храм-паметник.

Затова в новата черква край Янтра той пренесъл колони от Плиска и Преслав. Една от тях била Крумовата, която победоносният хан донесъл като славен трофей от похода си до Родосто. Втората била

Омуртаговата, с която големият строител съобщавал в надписа с гръцки букви (тогава още не били родени Кирил, Методий и Климент) за построяването на новия си дворец:

„Хан ювиги Омуртаг, обитавайки в стария си дом, направи преславен дом на Дунава. И като измери земята между двата всеславни дома, направи в средата могила; от самата среда на могилата до моя стар аул има 20 000 разтега. Споменатата могила е всеславна. И като измериха земята, направих тези писмена. Човек и добре да живее пак умира и друг се ражда. Нека роденият по-късно, като разгледа тези писмена, да си спомни за този, който ги е направил. Името на владетеля е Омуртаг хан ювиги. Дано бог му даде да проживее сто години.“

Край тези славни паметници Иван Асен поставил нови колони от сивкавосребрист мрамор. Гладкият камък мамел с блясъка си да бъде изписан с букви, които да вестяват нови велики събития. Едва ли, когато е наглеждал строежа на този пантеон, Асен втори е подозирал, че било твърде близо времето, когато и той щял да увековечи името си с най-голямата победа на българите. Още преди да се довърши стенописването на новата черква, епирският владетел, кир Тодор Комнин, вероломно нарушил съюзния си договор с българите и ги нападнал ненадейно.

Убеден в справедливостта на своя гняв Иван Асен скъсал пергамента с нарушения мирен договор, забол го на върха на копието си и казал:

— Това е моето знаме!

Известието за коварното нападение станало в деня, когато на стенния календар в черквата изписвали подвизите на Свети 40 мъченици. И стенописът бил спрял на този четириъгълник. А победата при Клокотница, в която Иван Асен разбил войските на Тодор Комнин и го пленил с всичките му боляри и цялото му семейство, станала на 22 март — деня на свети четиридесет мъченици.

Затова в тяхна чест Иван Асен нарекъл новата черква паметник на тяхно име. Наскоро край двата древни надписа, на Крума и Омуртага, връз една от новите колони се явил нов надпис — за Асеновата победа.

За пръв път българите, които вече пет века пъшкали под турската робия, узнали за надписа, когато през 1860 година Раковски го

напечатал в книгата си „Няколко речи о Асеню първому, великому царю българскому и синуму Асеню второму“. Надписът вдъхновил Николай Павлович да направи две литографии за книгата, издадена в Белград: образа на цар Асен I и победата при Клокотница. Към тях бил прибавен и изящен отпечатък на самия надпис.

Веднъж старият шейх на черквата, обърната в джамия, обяснил на двама любопитни чужденци, които влезли като лекари в непристъпното му жилище, за да церят болната му кадъна и поискали да разгледат старината:

„Ние наричаме този надпис «джиневис», генуезки или латински. Но аз мисля, че той е стар български надпис и го считам като свещена останка за сегашната рая, която някой ден може пак да си я възвърне, ако нашите отстъпления от духа на Корана и неговите заповеди прелеят чашата на Пророка...“

Шейхът не подозирал, че един от двамата лекари е българин. Д-р Христо Даскалов успял да си направи препис от драгоценния надпис и го дал на Раковски. Книгата „Няколко речи о Асеню...“ се пръснала из цялата българска земя. Народът я грабел и четял с горещо увлечение. И зачакал с още по-горещо упование часа на свободата. Защото овчарчетата, които се промъквали до Царевец, разправяли, че брястът край срутените дворци бил отново изкълнил. А легендата разправяли, че някога, като напуснал горящия Царевец, близък на цар Иван Шишман взел една догаряща главня, паднала до него от сриващите се сгради, забил я в пръста и казал:

„Свърши се вече! Когато се разделени тази главня, тогава ще се възобнови българското царство!“

Людете приближават с благоговейни стъпки. Тя е там. Наистина е там — запазената по чудо Асенова колона. И прекрасната плетеница на старинните букви говори с лъха на смирено величие и горда сдържаност. С езика на Иван Асена:

„В лято 1230, индикт 3-ти, аз Иван Асен, в Христа бога верен цар и самодържец на българите, син на стария Асен цар, издигнах из основи и с ръкопис украсих докрай пречестната тази църква в името на светите 40 мъченици, с помощта на които в дванадесетата година от царуването си, в която година се изписваше този храм, излязох на бран

в Романия и разбих гръцката войска, а самия цар кир Тодор Комнин взех в плен с всичките му боляри. И цялата му земя от Одрин и до Драч превзех, гръцка, още и арбанашка и сръбска. А пък градовете, които се намират около Цариград и самия град владееха фрързите, но и те се повинуваха под десницата на моето царство, понеже нямаха друг цар освен мене и благодарение на мене съществуваха, тъй като бог така повели, понеже без него ни дело, ни слово се изпълва. Нему слава вовеки, амин.“

Може гръцки владика да е изгорил цялата патриаршеска Търновска библиотека. Може камък върху камък да не е останал от величествените палати на Крума и Омуртага. Може бури, огън и земетръси да са изтривали безброй пъти всичко българско от лицето на земята.

Но пантеонът със скъпоценните колони стои в Търново — дар на съдбата. Те напомнят велико минало и вещаят честито бъдеще.

За да свържат в едно тринадесет века българска история.

ПРИСЪДАТА НА ТАТАРСКИЯ ХАН

Грамадни кървави пламъци се виеха в синкавия полумрак, трептяха, снишаваха се и после отново буйно се възземаха нагоре, като че искаха да стигнат небето.

Селото гореше.

И смесен с лудия звън на камбаните все по-ясно долиташе смътен шум на хиляди отчаяни вопли и сърдити провиквания.

Кучетата зловещо почнаха да вият. Едно от тях се хвърли напред и залая. След малко някакъв момък се показва над високите храсти и се спусна към пастирите, които все още, безмълвни и вцепенени, наблюдаваха пожара. След него почнаха да се тълпят тъмни сенки.

— Татарите! Татарите! — викаха те задъхани, останали без мощ от тичането нагоре по баиря. — Татарите! Отиде ни хубавото село! — Татарите! Отиде ни хубавото село! Отиде ни имот и стока... Господи, пожали поне живота ни!

С изкривени от ужас лица те разправяха как внезапно, към шестия час след пладне, се явила несметна татарска дружина, която с диви викове нахлула в извънкрепостното селище, избила стражите на кулата при кръстовището, плякосала всичко ценно, с диви викове измъкнала людете от домовете им, изклала най-видните и богатите, отвлякла моми и жени, подпалила града и се разпиляла да граби околностите.

Някои казвали, че приближавала втора шайка, още по-многобройна и кръвожадна, която щяла да доунищожи всичко останало.

Пастирите слушаха изтръпнали. Едни подкараха стадата си навътре в гората. Други се спуснаха към горящото село да видят дали близките им са читави. Все по-нови тълпи изплашени люде почнаха да прииждат. Майки, стиснали в отчаяна прегръдка невръстни младенци до гърдите си, мъже с мотики на рамо, или грабнали сатър в ръце, деца зъзнещи от страх, девойки с вързопчета набързо прибрана прикя,

старци, които едва влачеха морни снаги, уловени под ръка от младежите.

Всички се трупаха около Бърдоквата, коленичеха, целуваха ръцете му.

— Спаси ни Ивайло! Спаси ни! Виждаш... Няма кой да се грижи за нас, простите люде... Костадин е недъгав, а жена му, гъркинята, мисли само как да пази венеца си... Поведи ни!

Едрият пастир мълчеше, навъсен, замислен. Сякаш не чуваше какво му говорят. Тълпата все повече се увеличаваше. Люде, забягнали от царската войска, парици, които не можеха да платят тежкия си данък, всичко пристигаше, привлечено от чудната мълва, която обграждаше свинепаса Ивайло. Разправяха, че той можел да говори с животните, че насъне е чувал гласове, които го зоват да вдигне народа на бунт, че му се привиждали светии и нежити... Хранел се само с хляб, горски мед и диви плодове. Месо и вино не слагал в уста. До жена не се докосвал.

Вечерникът носеше дъх на окосено сено, гората зашумя глухо и тревожно. Една по една трепваха едри звезди. В далечината внезапно отекна остър вик на горска птица.

Ивайло сякаш се разбуди. Изправи се огромен и величав с целия си исполински ръст, разпери ръце нагоре, към небето, бавно пристъпи няколко крачки, загледан в звездите.

— Доста трая теглото на българите! Страхливи боляри се крият в яките си твърдини, а нивята ни ги газят чужди копита. Житото се рони неожънато... Глад мори людетете... И няма кой да пролее сълза над човешката неволя. Доста вече нечестив крак е сквернил земята ни... Чувам плаحوвете на отвлечени жени и моми. Письци на посечени младенци... Вървете след мене... Тръгвайте! Дойде уреченият час!

Пастирят се извърна. Тълпата зад него бе нараснала още повече. Някой му подаде шлем, той опася меч, грабна копие. Доведоха му кон.

И те тръгнаха. Безчет. С устремени в него очи и оръжие в ръка. Където минеха, людетете се присъединяваха към бунтовниците, войскари се отделяха от царските отряди и увеличаваха броя на смелите юнаци. Сриваха болярските кули и разграбваха скритото оръжие... От ден на ден войската на селския цар нарастваше и всяваше уплаха сред тия, които носеха чинове и звания, защото висока бе и тяхната длъжност, да вардят народа и да се грижат за него. Ала те се

грижеха най-първо за себе си и за домовете си, за имането и родовете си земи. Щом не гори техният дом, нехаеха, че пламти пожар в съседния...

България загиваше. От север неспирно нахлуваха татарските пълчища. От юг се бе надигнала несметна византийска войска. Костадин Тих не намери сили да се бори срещу тях, но вдигна войска да излезе срещу победните пълчища на селския цар. И в безславна битка падна убит. Тогава се надигна целият народ като едно цяло — за да запази дома си, нивата си, чедата си.

И победи.

Потрепера столицата пред войската, която бе сломила силата на грозната татарска паплач, която бе прогонила византийските нападатели.

Начело на ликуващите народни войски язди на бял кон едър мъж с дълги руси коси и венец на главата. Върху кожуха му е метната алена мантия. В десницата си държи сабя с позлатена дръжка.

Това е Ивайло Бърдоквата.

Любим и храбър вожд. Победител и спасител.

Всички градове отварят портите си пред венценосния пастир. А ето, сега бе дошел ред и на Търново. Огромната рат се разполага на стан край градските стени на престолнината. След себе си вози стотици коли плячка. Шумна и весела, обсадната войска знае, че градът ще падне сам. Болярските отряди се предават при първия досег с тях. Само Мария Палеологина се спотайва в яко укрепения Царевец и пресмята какво е най-изгодно да стори. Синя привечер кротко слиза над утихващия стан. Обсаденият град зловещо мълчи. Нито един боец не се мярка зад високите назъбени стени. Какво се крие зад тях? Нова измама? Коварство? Или ужасът е разгърнал криле над властелските кули по Трапезица, над самия царски дом?

Какво мисли да прави лукавата ромейка? С лъжа, злато и отрова досега тя бе успяла да се освободи от враговете си. С дяволско изкуство тя умееше да заплита все по-тънки козни в слабите души на негодни боляри, на алчни клирици. А честните люде гинеха в тъмница.

Кървави бяха ръцете на царица Мария. Кървава бе сянката и, която хвърляше тъмно було над цялата българска земя. И нямаше сърце, което да не трепне от страх и омраза, зачуеше ли нейното име.

И ето че някакъв непознат пастир, някакъв див юнак, обграден от мълвата с чудеса и поличби, идеше да премери сили с тъмната усойница. Нима не бяха чудо победите му над такива могъщи врагове?

А сега? Кой щеше да победи?

Брачната мощ на коварната изкусителка или светлата сила на праведника? Та колко хора бе вече измамила тя и погубила? Сам деспот Яков Светослав, мъж мъдър и храбър, бе повярвал в притворните слова на своята „майка осиновителка“, за да може по-лесно да отиде там, където никога вече няма да пречи. А Светослав пречеше, защото жена му Теодора беше сестра на покойната Костадинова съпруга Ирина. А двете бяха дъщери на Елена Ласкарис и внучки на великия Иван Асен II. И това даваше права над Търновския престол.

Откъде сега бе изникнала тази нова, нечувана напаст? Този прост дързък планинец, този овчар, който смееше да се зове цар, там, където все още царуваше една Палеологина?

И цялата страна чакаше изтръпнала. Най-сетне усойницата щеше да намери заслужената си казън.

Но към полунощ стана нещо чудно.

Внезапно вратите на крепостта се отвориха, спусна се подвижният мост. Войските в стана се вдигнаха на тревога. Но нямаше нужда да грабват оръжие.

Бе се явил само един конник. Пратеник на царицата. Усмихнат и любоугоден, великият боляр Георги Тертер носи златопечатно слово за победителя. Носи условията на ромейката.

Чудни и невероятни.

Царица Мария предлага на пастира Търново, царската корона и себе си. Юнакът отказва. Не доверява. Бои се от измама. Все пак накрая приема.

Да не се пролива братска кръв. Да настане мир сред народа. С общи сили да се бие общият враг.

Колко ловко изкусителят прониква в слабото човешко сърце. Как лесно привлича измамната земна слава...

Днес човек бленува за подвиг, утре протяга ръка към лъстиви блага. Днес посреща любимеца си с осанна, утре го предава на смърт.

Не дълго време след като бяха посрещнали с цветя, песни и безумен възторг своя Ивайло, търновци бяха отворили градските порти

за новия си владетел, зетя на византийския император, Иван, наречен Асен III, недостоеен носител на едно велико име. А малко по-късно отново бяха възликували, когато бяха провъзгласили за цар Георги Тертер, куманина.

И сега, седнал пред шатрата си в татарския стан, Ивайло премисляше своя живот, чуден като сказанието за смелия юнак, който се бори с ламята. От кой миг щастието го беше напуснало, добрата пътеводна звезда го бе изоставила? Къде беше сбъркал?

Дълбоко в себе си той признаваше своя грях.

Докато беше водил бунтовните тълпи в борбата за правда и свобода, победата летеше пред него, народът го обграждаше с любов и преданост. Но когато той бе седнал на царския трон със златен венец на глава, обграден от болярите, срещу които бе вдигнал бунта, в този миг той бе почувствувал, че народната обич го напуска. Пастирят, който говореше с животните и птиците, който ядеше само къпини и диви ягоди, бе станал съпруг на гордата ромейка, вместо да я изгони от Асеновския палат.

Той дълбоко въздъхна. След това се огледа. Беше съвсем притъмняло. Някъде далече прозвуча кучешки лай, зачуха се звуци от ловджийски рог. А наблизко задрънкаха хлопотарки на завръщащи се стада. Нещо родно и свидно задуши гърлото на някогашния пастир. Той закри лице с едрите си длани, подпря лакти връз колената си и хиляди спомени се развихриха в него, от ранното детство до тоя злополучен час, когато бе решил да иска помощ от татарския хан.

Гората спи, утихнала в дрямката на следобедния покой. Само понякога ветрец подухва и огъва на дълги зелени вълни тревата, която буйно расте по сенчестите ливади. След това всичко отново заглъхна в пламтящата тишина. Едно малко момче седи до самия ръб на гората и си дялка с грубото, изхабено ножче някаква свирка. По-надолу моравата се снишава в плитка долчинка. Там се белее малко стадо. До босите, изподраскани от тръни и остри камъчета нозе на момчето лежи тъмнорунест пес. Езикът на кучето аленее, тежко увиснал между блескавите му зъби, то диша бързо и задъхано, от време на време внезапно разкрива притворените си очи, наостря уши, поглежда към господаря си и пак зажумява. Свирката разнася някакъв тъжен припев,

стаил в себе си сълзите на много люде. Откъм канарата се зададоха три змии, с изправени глави и съскащи езици. Запътиха се право към момчето. Кучето тихо зави, сгушено до господаря си.

— Накъде така, хубавици? Я си вървете по пътя...

Две от тях издуха шии от гордост. И се отбиха. Те страшно обичаха да ги наричат красавици. Но третата продължи пътя си. На главата си имаше червено петно. Същата, която слизаше нощем да пие млякото на козите. Колко пъти беше виждал да блещукат очите ѝ в мрачевината, когато се увие около краката на уплашеното животно. Но сега нямаше да убегне. Момчето грабна кривака си и след миг тялото на пребитата змия увисна праметното върху един храст.

Събраха се козари и свинепаси да гледат опасната гадина. Отървала се беше заселката от това зло. А нощем сърнета тихо идваха при момчето и ближеха ръката, която им даваше късче хляб. Понякога, насън, чуваше гласове, които го зовяха. Стрескаше се и тръгваше залутан из гората, без да може да се успокои. Върви, върви, викаше някой в него, само ти, Ивайло, ще спасиш бащинията! Събери хората, очисти болярската напаст, дигнете се всички против татарите! Само ти, Ивайло, си призваният!

Когато на другата сутрин пастирят разправяше тия неща на другарите си, някои се дръпнаха със суеверен ужас — не беше ли го обсебила злата сила, не беше ли зачарован от демона на гордостта? А други коленичиха, покланяха чело доземи. Този беше божият избраник! А не оня недъгав страхливец Костадин. Този щеше да ги поведе...

И ги поведе... Сред победни викове и звън на оръжия, народ се стичаше под знамето на селския цар... Където се появеше личният знак, с дълги руси коси и очи като сини мълнии, вдигнал копие в десница, препускащ на вихрения си кон — всяка вража сган се разпиляваше пред него. Само викът „Ивайло иде“ стигаше, за да изпълни с безумен страх сърцата на татари и византийци.

Ивайло откри лице, сякаш заслушан в някакъв далечен зов. Тревога сви сърцето му. Какво го заплашваше? Това чувство никога не беше го мамило. Нещо му казваше; бягай, спасявай се, докато е време!

Звуците от рог приближаваха. Хрътовете препускаха пред веселата ловджийска дружина. Хан Ногай се връщаше заедно с роднината си Асен III, натоварен с богат лов. Двамата му гости не се

гледаха с добро око и не можеха да се търпят заедно, на едно място. Но тази вечер щеше да има пир след лова, та нямаше как да се избегне срещата между двамата царе, които едновременно бяха дошли да искат от хана помощ срещу третия — Георги Тертер.

С нескрито любопитство татарите разглеждаха едрия мъж с лице изгоряло от пека на слънцето, дълги руси коси и тежка походка. Той също носеше ботуши от червена кожа и алена наметка, поръбена със златна сърма, както и бледоликия му съперник, който само по име напомняше рода на Асеновци: И те изпитваха повече дружелюбност към тоя як мъж, който сам, със собствените си ръце бе изковал съдбата си, отколкото към безводния наследник на едно име, което смазваше с тежестта на толкова минала слава, слабите му плещи на подлец и страхливец.

Запалиха огньове. Прибраха се стадата. Зачу се весел звън на дайрета и барабанчета. С високи гърлени смехове се отправяха татарските големци към обширната ханска шатра. Ивайло също отиде на пира, придружен от верните си войводи Кънчо и Дамян, от новия си верен съюзник, покръстения татарски военачалник Касим. Седнаха срещу хана и Иван Асен III. Като видя ненавистния си съперник, Иван прежълтя. Отправи пълни с омраза погледи и към бившия си протостратор Касим, който бе минал с войските си на страната на Ивайло. Дори и там, на татарската трапеза, зетят на ромейския император не можеше да прикрие смъртната уплаха, която извикваше в него появата на двамата бойци, които бяха побеждавали в толкова смели битки византийската войска. За какво бяха дошли при великия хан? Да искат съюз и помощ срещу новия владетел на българската корона в Търново — боляра Георги Тертер. За същото нещо бе дошел и Асен, синът на избягалия във Византия болярин Мицо, който водеше дъщерята на Иван Асен II от Ирина Комнина.

Кому Ногай щеше да помогне с войските си? Какво щеше да реши мълчаливият азиатец, внукът на Чингиз хан? Какво се криеше зад това упорито широко лице, зад тази безстрастна загадъчна усмивка? Или може би смяташе сам да седне някога на този престол?

За да прикрие тревогата си, Асен се обърна с угодничество и смирение към хана и бързо му заговори на ухото. Ивайло отправи изпитателен взор към двамата отсреща. Какво нашъпваше тъй поверително хитрият ласкател? Атлазените му дрехи шумоляха и

блестяха в кървавочервени отражения. От време на време той оправяше с треперещи пръсти яката на туниката си, поглаждаше грижливо подрязаната си черна брада. От косата му струеше на обилни вълни скъпо източно благовоние.

Какви подаръци не бе донесъл той на хана! Златоткани сидонски платове, сарацински килими, бисер и опитомени соколи...

Ногай въртеше между мургавите си пръсти тлъста агнешка плешка, лакомо късаше със зъби месото, бършеше с длан дългите мустаци, които често потапяше в купата с вино, усмихваше се и поднасяше вкусна хапка ту на този, ту на онзи от гостите.

А времето минаваше.

Татарите ядеха, пиеха и избухваха в гръмки препирни, весели закачки. Ханът също се беше напил и от миг на миг ставаше все по-благоразположен. Той се изправи и като олюляваше дребното си сухо тяло, пи наздравица за своите знатни гости.

Внезапно двама евнуси въведоха една висока забулена жена.

Смеховете престанаха. Това бе ханката.

Ефросина, дъщерята на византийския император Михаил Палеолог, бе сестра на Асеновата съпруга. Тихо и безмълвно тя седна в един кът. Зад булото, големите и черни очи блестяха в зле потулена тревога. Какво щеше да реши Ногай? За Иван Асен нямаше друга надежда. Откак той бе напуснал Търново, среднощ, като страхлив беглец, отнасяйки съкровището на българските царе, императорът не искаше вече да воюва заради некадърния си зет, да лее ромейска кръв, за да му възвърне престола.

Като видя жена си, Ногай се сепна. За миг поизтрезня и си спомни дадената дума. И тя да присъствува, когато обяви решението си. Защото Ефросина не доверяваше много на ханските обещания, че ще предпочете Мицовия син. Само Ногай знаеше какво е намислил.

И сега дори, сред снишените гласове, които продължаваха шумната си глъчка, той неотлъчно следеше своята мисъл, като до последния миг пресмяташе, претегляше, оценяваше.

Да помогне на Ивайло и да поведат войски срещу Византия и Тертер?

Да помогне на Мицовия син и да свали Тертер, за да спечели съюза на Византия срещу непобедимите селски пълчища на Ивайло?

А защо да не свали Тертер и да седне сам татарският хан на българския престол? Или син му Чака, като стане зет на Тертер. Българинът имаше — разправяха — дъщеря хубавица. Тя, заедно с майка си и брата си, беше сега заложница в Цариград...

Кой можеше да бъде уверен, че византийските войски ще спрат при Дунава? А като седне отново селският цар на престола в Търново нямаше ли да развали съюза си с Ногай?

Погледът на хана се спря върху бившия му верен пълководец.

Касим-бег! Той се бе отказал от вярата на прадедите си и бе станал севастократор на византийския император, а после бе напуснал ромеите и бе станал верен служител на цар Ивайло...

Гневът натежа в жилите на Ногай като разтопено олово.

Лекият звън на дайретата затихна. Засвириха с медни тръби и барабани песента на Чингизовите конници. Ногай посегна отново към пълната купа с вино. Решението му бе взето окончателно.

Всички усетиха това по краткия блясък, който се яви в черните продълговати очи на великия хан. Той хвърли купата на земята. Потри самодоволно длани. Сърцето на Асен трепкаше чак до гърлото му. Ивайло усети как ръцете му леденеят. Но с нищо не издаде тревогата си.

Късно беше.

Два греха той трябваше да изкупи. Непростими, Съдбовни. Той ги бе извършил с чисто сърце. Не го беше блазнила световната слава, нито в страх или малодушие бе трепнало юначното му сърце. Но той не бе послушал вътрешния глас, който никога не беше го мамил:

„Не сядай с ромейката на омразния престол! Ти си избран от народа цар... Върви само с народа...!“

„Не искай помощ от враговете си! Те ще те измамят...“

И сега същият глас му викаше:

„Бягай! Спасявай се! Има още време...“

Нямаше вече време. Късно беше.

Народът вървеше подир юнака, който смело се бореше срещу поробителите, стичаше се под знамето му, сам бе сложил короната на главата му... Но бе охладнял, когато го беше видял седнал на престола рамо до рамо с Мария Палеологина, обграден от угодливите боляри.

Пастирят усети взора на хана върху себе си. Той също дръзко отвърна на погледа и не отмести очите си. Кръвта глухо шумеше в

ушите му. Не можа да чуе думите, които Ногай спокойно каза на телохранителя си, с усмивка на куче, което подръпва горната си устна и показва зъбите си. Изведнъж чу ослепително ясно последните слова:

„... той не е достоен да живее, а да бъде убит“

Когато Ефросина видя как за миг извиха ръцете на Ивайло и забиха нож в гърлото му, докато посекаат и Касим-бега, тя се хвърли с отчаян вик пред краката на хана, обви с ръце коленете му и, обляна в сълзи, почна да моли за милост. Пощада за мъжа на сестра й...

Мълчалив и навъсен, Ногай даде знак на жена си да се прибере в харема, а на Асена заповяда да се маха от очите му. И то колкото може по-скоро.

С безумна бързина зетят на византийския император прибра нещата си и, придружен от своите люде, веднага замина. Бързаше да се отдалечи от това проклето място доволен, че е спасил главата си и се е избавил от най-страшния си враг. Тертер беше болярин и с него можеха да се разберат.

Отминаваха годините и отнасяха със себе си спомена за много властници и венценосци, за много завоеватели и поробители. Заличаваха се имената на безброй честолюбци.

Ала седем века народът не забрави едно име.

Ивайло.

ОБСАДАТА НА НЕСЕБЪР

Всяка вечер синът на Несебърския властел слизаше по едрите каменни стъпала, които се спущаха от задната кула на крепостта към морето. И седнал въз някоя скала, сред равния плясък на заобикалящите го вълни, дълго оставаше тъжен и безмълвен, с поглед впит в далечния, остро изрязан върху хоризонта нос на Емона, докато мрак забулваше питащия му взор и безнадеждна неизвестност засенваше младежкия блясък на сините му очи. Това ставаше редовно всяка вечер, от оня чуден незабравим ден насам, когато деспот Добротица, могъщият владетел на Понтийското крайбрежие, бе посетил с величието и блясъка на всичките си галери и триреми своя покорен подвластник Семир, властел на Несебър. Собствено властелът на Несебър се подчиняваше еднакво на царя и сродника си — благоверния Търновски венценосец Йоан Александър и на неговия всесилен феодал Добротица — господарят на Калацерка, Галата, Козяк и Емона.

През пролетта Добротица прати вест, че тази година морските тържества и надпреварвания ще станат в Несебър. И в една ясна безоблачна сутрин, откъм Емона, там при раздела на небето и морето, се появиха безчет дребни, тъмни точки, които всеки миг нарастваха все повече, и когато наближиха легналия сред водата Несебър, сякаш гора от мачти и платна затъмни слънцето.

Споменът за този ден не можеше да изчезне от паметта на младия Огнян, единственият син на властеля Семир.

Защото пред плющенето на пряпорците, които се развяваха върху златоукрасените носове на триремите и галерите, сред издутите от вятъра снежнобели крила на платноходите, сред блясъка на оръжията, тържествените звуци на сребърните тромпети и неспирния звън на многобройните Несебърски черкви, младият момък бе видял само едно чудно видение — някаква девойка с дълги черни плитки, пристегнати на челото със златна кордела и нагиздена в бледосиня туника и пъстровезани обувки. До нея стоеше висок момък в блестяща ризница,

плетена от ситни сребърни халки. На раменете му се вееше алена мантия.

— Коя е тази хубавица? — попита младият Огнян едного от робите, които въртяха веслата на деспотската галера. Тя го отвеждаше към високите гости.

— Това са синът и дъщерята на деспот Добротица — отвърна робът, — това са Иванко и Мира, братови деца на стария архонт Балик.

В същото време прекрасната Мира посочи с пръст непознатия младеж, който се качваше по изплетената от въжета стълба на тяхната трирема, и замаяна от мъжествената хубост на това русо потъмняло от морските ветрове лице — попитала:

— Кой е този?

— Синът на Несебърския властител, — се обади угодлив прислужник.

Но докато Мира не можеше, да откъсне зачарован взор от яносините зеници на непознатия, брат ѝ едва забележимо сбърчи вежди, поразен от смелата красота на гордопристъпващия към тях младеж. Защото Мира бе обещана на младия мъж Джовани Муоццо, именит благородник из Венеция.

Денят на празненството измина хубав и невероятен като сън. Нито едно облаче не засени ведрата ясното на небето, нито една гънка не начупи равната прозрачност на морето. Цялото население на Несебър се струпва по бреговете и с радостни приветствия и песни до късно вечер чествуваха надпреварванията на триремите и плувците. Трите главни порти на крепостта гъмжаха от пъстра шумна навалица. Туземците слизаха към морето и с леки ладии отиваха до пищно украсените с цветя и пряпорци галери, а моряците на Добротица — снажни, обрулени от слънцето мъже — пристъпяха с любопитство и набожно смирение в града на многобройните черкви.

Когато светлините на борините затрептяха като огнени цветя в потъмнелите води, корабите на деспот Добротица бавно отплуваха назад към Калацърка и отнесоха завинаги със себе си сърцето на един млад момък с яносини зеници.

Оттогава всяка вечер Огнян слизаше по едрите каменни стъпала, които отвеждаха от западната порта към морето и дълго оставаше загледан в острия нос на Емона, докато последните златни отражения на залеза угасваха в побледнялата водна шир и хладният солен вятър

разнасяше сред тъжната тишина на здрача призива на Несебърските камбани.

Нямаше надежда за младия Огнян. Защото два пъти баща му бе пращал сватовници до всесилния Добротица и два пъти владетелят на Понта бе отвърщал с благовидни уклончиви отговори. А вече рибари откъм Козяк носеха вести, че в Калацерка се готви сватба невиждана и нечувана и че Джовани Муоццо бил вече тръгнал от Венеция, през Синьото море за Черното.

За какво се надяваше младият Огнян? Какво искаше? Какво очакваше? Никой не знаеше. Той най-малко от всички. Само безумният копнеж на сърцето му смътно ловеше в мрака на отчаянието бледи искри на невъзможни надежди.

Затова през една светла нощ, когато златният дъжд на месеца трептеше по затихналата бездна, Огнян не помисли, че сънува, като зърна в далечината тъмния силует на една ладия, която леко и безшумно пореше улегналите вълни.

Обвзет от необяснимо вълнение, Огнян скочи прав и размаха кърпа. А сърцето му, притиснато от луда радост, глухо биеше — това, това е, което очакваш...

Като призрак се белееше в тъмната ладия стройната осанка на Мира. Смъртно уморена, с последни сили девойката натискаше тежките весла и търсеше място за пристан.

— Мира! — отекна в дълбоката тишина един ликуващ глас — Мира!

И Огнян нагази с дрехи в тъмната вода, след това, когато тя достигна до брадата му, преплува разстоянието до ладията, скочи в нея и поразен от подвига на девойката, разтреперан от неземна радост, коленичи, прекръсти се и с висок глас въздаде хвалебствия на свети Тодора, света Петка и свети Ивана Морски. После с безкрайна нежност и страхопочитание, като се мъчеше да замени вроденото изящество на западните рицари с искрена почит и проста сърдечност, той се наведе, леко улови края на туниката на девойката и го целуна — сякаш светиня.

Още на следната сутрин деспот Добротица пристигна с трирема да прибере дъщеря си. Твърде късно монахините на светата обител при Емона му бяха съобщили за изчезването на високопоставената им

възпитаница. Но през нощта властелът Семир бе благословил брака на сина си с хубавата Мира.

Добротица си замина сърдит и огорчен, с клетва на уста, че никога вече кракът му няма да стъпи в Несебър — ни за добро, ни за зло. Тогава властелът Семир изпрати находници с писма и дарове до цар Йоан Александър и не призна властта на Добротица над себе си. С това разрывът между най-силния и най-гордия от феодалите на българския цар стана окончателен и непоправим.

Така се ожениха Огнян и Мира. И по цялото Черноморие, по цяла Мизия и Долна земя цъфнаха песни за тяхната чудна любов.

Някои го нарекоха поличба, други божие наказание, а то бе може би само изпитание.

Три недели след сватбата на Огнян и Мира византийският император Йоан V Палеолог откри бран на българския цар и го нападна по море. След жестока битка Анхиало падна в ръцете на ромеите. След него идеше редът на Несебър. Йоан V потегли с огромна войска; тридесет кораба, десет катапулти, десет балисти, две виней и обсади града по море и суша.

Яки бяха стените на Несебър, но още по-яки и безстрашни бяха сърцата на защитниците му. Ден и нощ от високите каменни кули войници хвърляха дъжд от стрели, копия и гръцки огньове въз обсадната кула, построена при сухоземната порта и ромейските кораби, които напразно се опитваха да доближат крепостните стени. През една беззвездна нощ двама смели момци тайно напуснаха сухоземната порта, и закрилени от мрака, незабелязано се промъкнаха до ромейските кораби. Там те успяха да подпалят три от най-големите триреми. При четвъртата ги заловиха, извадиха им очите и ги пуснаха да си отидат, за урок и назидание на обсадените.

Никога храбрите несебърци нямаше да помислят да предадат орловото си гнездо, ако не се беше появил враг по-страшен и по-опасен от всички ромейски земни и морски войски.

Жаждата.

Защото Несебър нямаше вода.

За да получат вода, туземците трябваше да преминат дългия тесен провлак, който съединяваше острова със сушата, и с мулета и катъри да отидат при двата единствени кладенци, които отстояха на около три поприща от града, за да напълнят с вода кожените мехове.

Първото нещо, което сториха ромеите, бе да преградят пътя на несебърци за кладенците. Всичко може да изтърпят — си казаха те — и глад и мор. Но жаждата — не. Все някога запасите в дълбоките каменни водохранилища щяха да се свършат. И тогава Несебър щеше да бъде техен.

Единствената надежда на българите бе помощта на цар Йоан Александър... Да нападне ромеите в гърба и да ги прогони, докато и последната капка животоносна влага не е пресъхнала в жадните им устни.

А цар Йоан Александър се бавеше. Гончии и находници обикаляха цялото Загоре, с мъка събираха разпилените царски войски и търсеха скъпо платени турски наемници. Кой се бе надявал на тази внезапна измамническа бран? Зле се отплаща Йоан Палеолог на българите за подкрепата, която му бяха дали в борбата срещу узурпатора Кантакузин. Но на ромеи можеше ли да се вярва?

Никога по-горещо лято не бе се спущало над Черноморието. Нито едно облаче не се мяркаше по безстрастно спокойната чистота на небето. Слънцето безжалостно напичаше скалистия остров и дебелия каменна ограда на крепостта сякаш свиваше в огнен обръч обречения град.

Десет дни вече траеше жестоката обсада. А дълбоките водохранилища бавно изпразваха скъпоценната течност. Всяка капка вода ставаше по-ценна от най-скъпия елмаз.

И хора с настръхнал взор и подивели лица се лутаха като сенки из душните си дървени къщи — а дълбоко в душите им почваше вече да зрее мисъл за измяна и смърт.

В дома на владетеля Семир мъката се понасяше най-тежко. Защото там никой нямаше смелостта да се оплаква.

— Ще държим докрай или ще измрем всички! — бе казал гордият владетел, — но Несебър няма да се предаде с позор...

Ромеите вече бяха престанали да нападат непристъпните кули. Те знаеха съвсем добре, че друг враг, много по-могъщ и по-опасен работи вътре, зад крепостните стени вместо тях, и сам без кръв ще им отвори тежките железни порти, позеленели и мъхести от неспирната ласка на морето.

Петнадесети ден.

От двадесет и четири часа несебърци вече не са пили вода.

Като тъмен буреносен облак виене тежко униние над заключения град. Най-верните стражи денонощно караулят около крепостните порти, за да не би случаен изменник да провали великото търпение и великата мъка на останалите.

Улиците на Несебър са глухи и пусти. Само усилена охрана се тълпи край Митрополитската черква. Там се пази последното водохранилище. В него има вода за стражите, децата, болните и кърмачките.

Такава е заповедта на властеля.

От време на време плаха сянка се промъква и поднася бакърено тасче за няколко капки живот.

А другите търпят, защото знаят, че вече цял ден и цяла нощ властелът, синът му и снаха му не са слагали капка вода в уста.

Понякога из пустите улици се мярка едрата висока осанка на стария властел. С царствена походка, облечен в тъмно мораво рухо и островърха кожена шапка, той бавно се разхожда надлъж и нашир из малкото си владение. С думи и пример той разнася утеха, влива бодрост, насърчава. И моли за търпение. Още няколко дни. Още няколко часа.

И всеки, който види това бледо, строго, осеяно от сдържано величие лице, потръпва в почителна покорност и за миг забравя пламтящия зной, който разкъсва гърдите, пресушава гърлото, натежава езика.

А надвечер камбаните на Несебър забиват всички едновременно — съвсем тихо и тъжно. Тогава стотици пожълтели лица плъзват из сънните улички и с немощни стъпки се залюляват към многобройните черквици, смътно блещукащи в мрака. Там те падат на колене и сред трептящите пламъчета на свещите и дима на тамяна дълго се молят богу и свети Йоану за капка дъжд.

На шестнадесетия ден стадо бели облаци се появи в далечината откъм Созопол. Горещината бе станала тежка и непоносима. Нямаше никакво съмнение — щеше да завали. Обезумели от радост, несебърци извадиха на улиците всичките си съдове и зачакаха със стиснато сърце. Към пладне почти цялото небе се забули и няколко тежки тъмносиви облаци надвиснаха над острова. Но към петия час след пладне духна

остър вятър и с неизмеримо отчаяние обсадените видяха как той бавно помете небето и прогони разредилите се облаци към Емона. В далечината блеснаха светкавици. Изплашени чайки с остри викове се прибраха в гнездата си, върху покривите на къщите. Но благодатният дъжд не падна.

Тогава сякаш пламна лудост. Порои от хора се стекоха към палата на владетеля и с дигнати юмруци се закахиха, че ще насилват крепостните порти. Някои разкъсаха ризите си и с яростни вопли се проснаха на земята. Други дигнаха децата си високо към прозорците на господарския дом и почнаха да виеят като животни.

Прозорецът на палата бавно се отвори.

Зад него се яви изпитото, измъчено лице на стария владетел Семир. Неземен и безстрастен като икона.

Юмруците паднаха. Само няколко пресипнали вика изскочиха от пресъхналите гърла на две — три жени. След това всичко утихна, сякаш замря.

— Мира е на смъртен одър — каза тихо той, но всички доловиха страшната тъга, която трептеше в гласа му и изтръпнаха.

Още по-дълбока тишина легна в пърлещия въздух.

Тогава една жена бавно пристъпи и дигна нагоре тасчето си, изпито дополовина.

— Вземи го, отче. Отстъпвам го на нея...

Радостен лъч разведри лицето на владетеля. Един стотник слезе и пое скъпоценния съд. Животът на Мира бе спасен за още няколко часа. Но тълпата не се разотиде. Като покорно стадо, мъже, жени, деца, се сгушиха край стените на владетелския дом — сякаш видят на чуждата мъка можеше да приспи за миг тяхното собствено страдание.

А вътре двама души се ломяха в жестоко, непоносимо изпитание. Бащата и синът. Пред очите им бавно гаснеше свидният живот на Мира.

И те не можеха нищо да сторят.

Седемнадесети ден. В целия остров няма вече капка вода. Всеки чувства, че още миг и нещо ще стане. И все пак нищо не става. Очите на всички са впити в прозорците на владетелския дом. Оттам

чакат знака. Докато Огнян търпи, докато Мира търпи — всички ще търпят. Юначен народ, корав народ са несебърци.

А вътре в обширната полутъмна стая Мира лежи бледа и неподвижна като безплътно изваяние. Страшната мъка на първите дни е вече преминала. Някаква кротка дрямка я унася в чудни сънища. Под затворените ѝ клепки се нижат примамливи видения: сребристосини водопади пенят искрящите си води, бистри студени като лед извори ромонят край ушите ѝ, бокали пълни с прохладни пития бегло се докосват до изгорелите ѝ устни... Скрил лице в дългите ѝ разплетени коси, Огнян със затаен ужас слуша несвързаните слова на бълнуващата. А долу вече се разнасят първите писъци на гладни младенци, които напразно дърпат пресъхналата гръд на майка си. От време на време нечовешки стонове и гневни възкличания, като смътен шум на разбунено море, глухо се издигат нагоре и пак бавно заглъхват. Желязната порта на палата потреперва от удара на няколко чифта свити юмруци, и широкият ясен звук зловещо прокълтява из големите стаи, като първа прокоба за страшното, което иде. Най-сетне Огнян не може да издържи.

Той с мъка се изправя на треперещите си крака и със залитащи стъпки се отправя към стаята на баща си.

Гордият старец седи сам и безмълвен в широкото си дъбово кресло, с лакът подпрян върху облегалото му и поглед неизменно впит в една точка на стената. Хлътналите му бузи са получили цвета на пръстта. Носът му се е изострил. Само очите му блещукат в сух трескав пламък. Като съгледа сина си, той извърна глава встрани.

— Татко! Не мога... Ще отворя портите. Чуй долу как реве тълпата...

— Преди да отвориш портите, най-напред трябва да минеш през мъртвото ми тяло. Чул ли си досега някой от Семировския род да се е предавал? Махни се!

— Но всеки миг тълпата може да разбие крепостните порти. Защо да чакаме, когато няма никаква надежда? Поне да спасим Мира...

— Аз не мога да дам първи знак за предаване. Докато народът търпи, и ние ще търпим! А освен това, ако убегнем жадната смърт, няма да се спасим от ножа на ромеите. Нека поне да умрем с чест.

— Но те ще пощадят Мира! Те ще пощадят дъщерята на Добротица. Нали знаеш, че деспотът е подчинен на Цариградския патриарх?

— Да. Но няма да пощадят моя град. И Несебър като Анхиало ще мине под огън и нож... Докато има един жив човек в Несебър — градът няма да се предаде. Нека ромеите вземат един град с мъртъвци!

Момъкът изтръпна и отчаяно възкликна:

— Но народът няма да издържи!

— Ще издържи! Моите стражи няма да ми изменят. Огнян поклати глава и въздъхна.

— Не трябваше да сърдиш деспота. Може би той щеше да прости за Мира, но обидата, която ти му нанесе, като отхвърли властта му, той няма никога да прости. Упорит човек е Добротица...

— Аз съм по-упорит.

Сякаш светът се завъртя пред очите на младия човек. Той падна на колене пред баща си.

— Но Мира ще умре! Разбираш ли? Мира ще умре!

Старият обори глава и нищо не отвърна. Тогава Огнян скочи прав, като че тласнат от непобедима сила.

— Ще отворя портите!

Бащата бавно дигна взор, изгледа го дълго и пронизително, след това каза:

— Върви... Но в същия миг тази кама ще се забие в сърцето ми.

И старият властел поглади с ръка дръжката от слонова кост на камата, която тихо святакаше между кадифените дипли на рухото му.

Огнян стисна с две ръце слепите си очи. Не беше ли вече обезумял? И му се поиска да извика: — Вържете ме! Сложете тежки вериги на ръцете и краката ми! За да не извърша нещо непоправимо... Нима в моите жили не тече също кръвта на Семировския род?

С дълбок стон той напусна стаята на баща си и като несвестен се залута из къщи. А жаждата с жестоки пръсти разкъсваше вътрешностите му, стискаше в пламтящ обръч гърлото, сушеше устата му. Черни кръгове се виеха пред очите му. Като пребито животно той се довлече до стаята на жена си.

Мира лежеше все тъй неподвижно, както и по-рано. Дълбокият унес сякаш я бе отвел вече крачка по-близо до небитието. Изтръпнал Огнян се наведе над нея и се вслуша със свито сърце.

Мира не дишаше вече.

Зад него се мярна някаква тъмна, дребна фигура и един женски старчески глас прошепна:

— Умира...

Огнян се дръпна назад, като че някой го бе ударил по челото. Погледна леля си, не я позна, и завика като безумен:

— Не е вярно! Не е вярно?

След това улови жена си за ръцете и я призова със страшен, нечовешки глас. Мира бавно отвори очи, погледна го — взорът ѝ не беше вече от този свят — и пак ги затвори.

Тогава той падна на колене, разкъса туниката си и високо призова бога.

И обрече да построи три черкви — изградени от най-скъп камък, обковани със сребро и злато, изпъстрени с бисер и зафири — ако господ стори чудо и спаси Мира. Три черкви — най-хубавите в света.

А вън ревът на тълпата се смесваше с дивия кикот на чайките. Все по-силно взеха да отекват удари върху желязната порта на палата. Огнян надникна над прозореца и хиляди юмруци се насочиха към него. Той се извърна още веднъж. Мира лежеше все тъй неподвижно. Сякаш го обзе безумие. Той изтича по широките мраморни стълби, изскочи на пътя и се спусна към главната крепостна порта. След него се струпа навалица от хора със страшни лица, разчорлени коси, размахващи дългите си костеливи ръце в диви безполезни закани.

Пред главната порта стражите с мъка отблъсваха тълпите, които, въоръжени с пелки и лопати, искаха да нахлуят в крепостта. Появяването на Огняна ги раздразни още повече. Това не бяха вече хора, а диви зверове. Някои от тях се търкаляха из прашните улички и ровеха с нокти земята. Двама-трима младежи, с дигнати ками и разкривени от злоба лица, се хвърлиха срещу сина на владетеля.

— Заповядай на стражите да отворят портите!

Огнян разкри спокойно дрехата на гърдите си и каза.

— Ето. Убийте ме... Аз това желая...

Наистина със своята смърт той се надяваше да ускори това, което неминуемо щеше да се случи. И кой знае? Може би и да спаси Мира...

Изплашени младежите отпуснаха ръце и се отдръпнаха назад.

За последен път Огнян се качи на кулата, за да обгърне с взор безпределната шир на родното море. Защото в мига, когато портите на

Несебър щяха да се отворят на врага, в позорно предаване, в този миг не само сърцето на гордия Несебърски властел щеше да престане да бие. Но и това на сина му.

Родът на Семировци не се прекланяше никому...

Страшна болка сви сърцето на момъка. Тъй хубав бе Несебър и тъй свиден за предаване на врага. От три страни го плискаха морските вълни, ту с нежна ласка, ту в буйна прегръдка. Колко пъти вечер, на връщане от риболов, с неугасим възторг той бе съзерцавал тъмната му снага, просната сред водите. А сега на запад, там при стройните ветрени мелници, златните пясъчни дюни и китни лозя се белееше вражески стан... Огнян извърна глава и устреми очи към ромейските кораби, които бавно и лениво се люлееха върху заспалите води. Морето бе призрачно — синьо. Дълги жълтеникави бразди се виеха на равни разстояния една от друга, като змии от слънце. В далечината тънка бяла ивица разделяше небето от морето.

Изведнъж Огнян впи острия си взор на моряк към север. Там откъм Емона се появиха безчет дребни, черни точици, които всеки миг ставаха все по-големи и по-големи...

Корабите на Добротица!

А откъм юг като мъгла се зададе войската на цар Йоан Александър.

Смътна глъчка, като бръмчене на оси, се надигна от ромейския стан. С отчаяна скорост корабите им загребаха към Емона, за да се срещнат с Добротица в открито море.

От всички кули екнаха звуци от тръби...

Някаква неизмерима слабост полази по жилите на младия Огнян.

Сякаш черна мрежа падна пред очите му, той поиска да извика, да се спусне надолу по тясната извита, дървена стълбичка, ръката му бавно се дигна нагоре, след това внезапно се отпусна и той рухна върху каменния под на кулата.

Не мина дълго време и три нови черкви издигнаха гиздави снаги край другите многобройни молитвени домове на Несебър.

Една в средата на острова — и я нарекоха на свети Архангел.

Друга в южната част — и я нарекоха на Спасителя Исуса Христа.

А третата построиха до самия пристан — и нямаше по-хубава от нея на света. Това бе цяла дантела от червени плочки и светъл камък. Обрекоха я на свети Йоан.

Там до късна старост Огнян и Мира всеки празник благодаряха богу за великата му милост.

Понякога в късна лунна нощ, замечтани странници се лутат из кривите тесни улички на древния Несебър, заглеждат се в многобройните развалини на старинни прекрасни черкви, страхотно оголили тъмните си зейнали стени в равния блясък на звездното небе, слизат по едрите каменни стъпала на останки от крепостна бойница — чак до тъмните вълни, които с тих плясък леко се ронят в краката им — дълго чакат в романтичен унес, да слезе от каменната бойница плаха сянка на древен воин. След това отново се залутват из тесните криви улички, с изрязани в остри ъгли сенки, трепват при внезапния остър смях на чайките, или дълго се вслушват в проточения им хленч на болно дете, надничат в ниските дървени къщички, зад прозорците на които светлинките трептят в странни сенки по плътно затворените бели перденца — и само понякога някой тихо прошепва: „Защо ли е трябвало в такъв малък остров да се строят толкова много черкви“...

Никой не отвръща.

Само с тъга си спомня още колко малко дни му остават да прекара в приказната Месемврия.

А Черно море трепти, окъпано в милиарди сребърни искри и диша лъха на вековете...

ДОБРОТИЦА

Господарят на Карвунската земя имаше двама братя. Когато помладият, наречен Добротица, навърши осемнадесет лета, добрият и разумен княз Балик го повика при себе си, даде му кесия жълтици и рече:

— Върви виж света...

Добротица с досада облече ергенската премяна от мораво кадифе и жарава свила, без воля оседла коня си и го стегна с дванадесет колана. Когато свали високия си калпак от овча кожа и си сложи самур, украсен с дванадесет безценни камъни и пауново перо, когато видя загорелите си мишци покрити с везан плат, а яките си китки обгърнати от сърмени наръкавници, той съжали за безгрижната юност, преминала в препускания с другари, яхнали без седло буйните стада жребци из неизгледните равнини между Бялата река и Черно море.

Да останеше на него, би тръгнал да види света ей така, както си беше, затъкнал меден кавал и остро ножче в пояса си, с верния сокол на рамо и два загара пред коня.

Не биваше момък от княжеско коляно да обикаля света, без да показва достойнството на високия си род. А навсякъде щеше да погледа и знатни моми, които отдавна му тъкмеха за невеста. Надменният Балик не искаше да се унижи името им. Затова Добротица се метна на синьото кадифяно седло, бодна врания си кон, махна с ръка на домашни и другари и тръгна по дълги пътища и раздруми да навести български и чужди земи, да погостува на сродници и бащини побратими.

Минаха две пролети, минаха три. В пределите между Родопите и Вардар той се надпреварва с Югица Богдан в мятане на боздуган. Ала не хареса нито една от момите на брата му деспот Оливер. В Жеглиговската земя се надпрепуска с прославените ездачи на деспот Деян. Но по хубавица не може да види от самата деспотица Доя. Край Синьото море счупи няколко копия на латинските турнири, които наместниците на Анжуйските повелители уреждаха по западен

обичай. И там не си избра нито една дама на сърцето. Латинските девойки не му бяха близки нито по говор, нито по вяра. Ходи в Хърватско, ходи в Маджарско, ходи с Иван Срацимир във Влашко да си избере невеста, роднина на жена му, та да станат баджанаци, но той предпочете да ходи на лов из горите на Карпатите, както бе предпочел да се обзалага с братята Мърнявичи: Вълкашин, Углеш и Гойко, кой ще изпие повече люта ракия и тригодишно вино.

Но никъде волното чедо на степта не се помами по женски чарове. Сърцето му бе затворено за тях. По пазарищата той не виждаше хубавите девойки, а диреше породисти хръти и едри соколи. На седенки и по тлъки се унисаше в песните на зората, без да вижда толкова сини, черни и пъстри очи, отправени към него в няма възхита.

Видя свят.

И сърцето му потегли назад, в горещ копнеж към бащината земя, към далечния бряг на бяла Карвуния, към лозята на Дръстър и върбалака му, където наесен ловджийските му дружини дебнеха речните птици, към нощните огньове край старото Аспарухово селище, където момите белеха царевица и пееха чудни песни, а момците свиреха познати напеви с медни кавали, докато пресното сирене се пържеше в маслото и разнасяше примамна мирис наоколо. Волното чедо на безгранични кръгозори намрази душните градове, с тесни улички, претъпкани с непознати люде, закопня по неизгледните ширини на своите златни равнини, осеяни с вятърни мелници, по своето синьо море, обсипано с трепкащите бели платна на гемииите.

И реши да се върне назад. Отиде в Цариград да накупи дарове за близките си. Попита за най-прочутия търговец. В полутъмното дюкянче мургау сириец разгърна пред смаяните му очи от редка поредка стока, от скъпа по-скъпа: огнен и теменужен пурпур, китайска свила, тънка като паяжина, кървавосветкащи рубини от Персия, тежки чаши от ковано злато.

Изведнъж златарят прекъсна хвалебствията си, сведе съвсем ниско плешивия си лоб, поклони се три пъти, притискайки ръце до гърди.

Добротица рязко се извърна, отмятайки с рамо късата си кадифяна наметка, за да стори път на мекия женски глас, който прозвуча край него. Свила изшумоля с благоуханен лъх. Тракнаха високите токове на сърмени чехли. Чудна светлина изпълни мрачното

дюкянче. Младият момък не посмя да вдигне очи и да погледне жената в лицето. Ала този глас той го бе чувал много пъти, в песента на лютнята и в шепота на пролетния вятър. Тази висока осанка, стройна и нежна му бе позната от всичките му сънища, още от най-ранни години.

Сърцето му заби като еклива камбана. Той се одързости и помести взора си от златните чехли. Сърмен колан опасваше тънкия кръст, черни витици се спущаха до плещите ѝ, като буен лъскав поток, на шията се редяха ред след ред гerdани от ален мерджан, около челото ѝ се виеше венче от бели цветчета. Тя приказваше и се смееше, движеше се свободно, като у дома си, показваше коя стока да ѝ донесат, ровеше с пръсти из безценните камъни. Ходът ѝ бе кръшен като на млада змеица, смехът ѝ се ронеше ситен и лъскав като бисерното нанизмо, което тя люлееше на показалеца си.

Когато излизаше, тя за миг се извърна и хвърли бръз, упорит поглед към непознатия. Добротица наведе зашеметен чело, сякаш жегнат от огнен белег. След това попита с разтреперан глас:

— Коя бе тази мома?

Сириеът се окори, недоумяващ, че може да има човек на света, който да не я познава. След това се извърна на всички страни още безсилен да надвие уплахата и вълнението си. Лицето му бе жълто като дюля, гласът му глъхнещ, пресекнат. Той каза едва чуто:

— Това е Мария, дъщерята на великия мегадукс Апокавк...

И той пак се огледа изплашен наоколо.

Добротица прехапа устни.

Апокавк...

Името, което всеки произнасяше шепнешком, тръпнещ пред страшната власт и жестокия нрав на всесилния властник.

Апокавк.

Мъжът, от когото всеки трепереше, който бе напълнил затворите на Цариград с най-знатни патриции, който бе изпратил хиляди на бесилото, а на други бе заповядал да изгорят очите с врял оцет, мъжът, от когото се боеше дори и самата императрица Анна, трепереща над съдбата на невръстния си син Йоан Палеолог.

Страшна бе силата на човешката омраза. От години вече ненавистта между Алексей Апокавк и Йоан Кантакузин бе пожелала безброй кървави жертви. Равното Загоре се пълнеше с разлютени

войски, кървави потоци изливаха тъмни талази в Бяло море, брат брата не познаваше, пламнал от рушителната стихия на злобата.

Откак император Андроник Палеолог бе склопил око, оставяйки невръстен наследник, жестока разпра бе зашеметила високите сановници на държавата му в безумно стремление: кой да бъде наместникът на малолетния.

Волята на Андроник още приживе бе посочила най-чистия, най-храбрия, най-даровития между тях: Йоан Кантакузин.

Ала има ли нещо по-упорито от завистта към щастливия съперник? Пред нищо не се спря Алексей Апокавк, за да срази омразния наместник. Кинжалът, отровата, интригата и клеветата не престанаха да преследват белязания от Бога мъж, докато най-сетне той падна в немилост и пред майката на своя питомец. Дълго се бори Анна в защита на предания си служител. Ала коварно оръжие е хитро подхвърлената зла дума, изкусно метнатата интрига. Постепенно доверието между императрицата и наместника се топеше, докато най-сетне мина в открита борба. Царедворци, народ и войска се разделиха на две: едни отидоха с Кантакузин, други с Апокавк.

Настана небивал смут. И двете страни диреха приятели и съюзници. Всички се биеха против всички. Едва настанеше няколко месеца затишие и мир, нови интриги подпалваха нова бран. Българи, сърби, турци даваха помощта си ту на Цариград, ту на въстаниците. Когато тръгна на път, Добротица срещна по друмовете завръщащите се войскари на сръбския крал Стефан, разбити от турците, — съюзници на Кантакузина. В Перитор яде и пи с Момчил юнак, който току-що се бе отметнал от Кантакузина, за да мине на страната на Апокавк. А преди два дни из Цариград се бе разнесла вест, че Момчил пак е преминал на страната на Кантакузина и султан Орхана.

Младостта е самонадеяна.

Още същата вечер княз Добротица изпрати на младата хубавица китка неразцъфнали червени трандафили и един бисернобял гълъб. На шията му бе навито скъпоценното огърлие, което тя си бе харесала в дюкянчето на сириеца.

На другия ден младият българин мина под мраморния чардак на палата на мегадукса. Три пъти едно подир друго звънна дамаската му сабя по едрия калдъръм. Откъм чардака една бяла ръка хвърли червен

трандафил към гърдите му. Добротица го пое във въздуха и го притисна до устните си.

На третия ден стражи на всесилния тиранин се явиха при дръзкия момък и го помолиха по-скоро да се прибере в родните си земи, защото от известно време се правило разширение из цариградските затвори и имало достатъчно място за всеки, който си позволява повече, отколкото му се полага.

Чедото на далечната Карвунска земя не се уплаши. Ненапразно в жилите му кипеше стара, неустрашима кръв, донесена от Аспаруховите боили из горните земи. Нямаше непокорен жребец, който да се не смири под волята на желязната му десница, нямаше буря, която да го спре, когато поискаше да излезе с ладията си из надигащите се черни талази.

Добротица поиска да бъде приет от самата императрица. Анна посрещна с непроницаемо лице дълбокия поклон на българския велможа, докато умните ѝ очи се спряха с женско любопитство върху непознатия, който бе накарал най-знатната цариградска мома да каже:

— Или Добротица, или манастир.

Момъкът бе снажен и строен. Връз опърленото от морския вятър и степното слънце лице светеха две смели очи, сини като метличина. Косата му бе руса като жито, виеща се на едри къдри край ушите. Червено кадифе покриваше равните му рамене, от които лъхаше корава мъжка сила.

Българинът разправи за високия си род, за богатите си земи, за буйността на първия си младежки пламък, за красотата на своята родина, където златното море жита се люлее на широки вълни дорде очи стигат, изпъстрено с метличина и ален мак, между тихата река, високия Хем и будния Евксин.

Вдовицата на Андроник Палеолог, която още не можеше да прежали мъжа си, усети как сърцето ѝ се смекчава при вида на толкова чиста и гореща обич. Подаде тънка десница за целувка, кимна с благоволение, лека усмивка смекчи строгостта на чертите ѝ. Тя обеща да говори на всесилния Апокавк и да изпроси ръката на дъщеря му.

На другия ден началникът на императорската гвардия занесе на Добротица строгата заповед на императрицата: веднага да напусне пределите на нейната държава.

През нощта мегадукс Алексей Апокавк бе получил вест, че Кантакузин води тайни преговори с българския цар за съюз и приятелство. А Балик и братята му бяха верни васали на Иван Александър.

От ширната Карвунска земя бе заминал един весел и безгрижен момък, а сега там се бе върнал мъж с мрачно углъбен в себе си взор, мълчалив, налютен и посърнал.

На грижовните братови въпроси не отговори нищо.

Захвърли ергенската си премяна, събра стари другари, отново запрепуска на воля из неизгледните равнини, но не намери забрава в предишните младежки забави.

Отиде послушник в един манастир край брега на Евксина. Ала не можаха да го разтушат и дългите часове на тиха молитва и съзерцание, набожните песни, мириса на тамян и трепетът на восъчните свещи.

Викаха му влъхвари. Даваха му да пие гороцвет и синя комунига. Не помогна. Запиля се с весела дружина из кръчмите на крайморските селища, пи и гуля до насита, много моми из Варна, Карвуна и Козяк се помамеха, че са успели да пленят сърцето му. Ала не би. Върна се в бащиния палат край високата скала на сребърния бряг и каза:

— Ще се запиша във войските на цар Иван Александър...

След загиването на Момчил юнак почна да се разнася славата на храбрия Добротица. Името му блесна като мълния в грохота на много битки. Къде не се мерна черният му жребец, прицел на ехидни стрели двойнострелки и дълги маждрахани. Ала нямаше юнак равен на него по бързината, с която мятеше връз себе си щита, по ловкостта, с която въртеше боздугана и го пращаше към врага. Покрит с безброй дребни рани, потънал в черни кърви, той не се дръпваше от битката, дорде не изчезнеше пред него и последният враг. Нищо не го мамеше вече. Нито звънът на парата, нито веселата песен, нито шеметът на хората и ръченицата, нито хубавата премяна. Само бойната слава опияняваше наскърбеното му сърце. В нея виждаше своя вярна любима.

За да видят храбрия войвода в редовете на своите войски, почнаха всички да съперничат как да го примамят, най-вече тия, които

имаха кемери, натъпкани с жълтици, но им липсваше най-важното, за да сполучи една бран: дързост и мъжество.

Княз Добротица нямаше нужда да става наемник на чужденци. Плодната му земя пълнеше железните ковчези в бащиния дом със сухо злато и сребро.

Не свършваше безкрайната война. Не се свършваше човешката омраза и гордост. Страшни битки разораваха равната Романия. Там, където някога се прибираше златния труд на човешката ръка, сега виеха чакали и орли събираха остатъци от мърши. А господарят на Карвунската земя събираше обилни жътви, продаваше и на двете воюващи страни и трупаше богатства. Докато Тодор и Добротица се биеха в царските войски, той строеше трирема след трирема, галера след галера. По Черно море на дълж и шир плуваше мощната флота на княз Балик, най-знатния феодал на българския цар.

Веднъж в Карвуна пристигнаха петима чужденци. Богата галера ги бе довела от Цариград до белия пристан. С почит и боязън те попитаха за палата на знатния деспот Балик. Поднесоха му ценни дарове и поискала да се видят с братята му.

Старецът отвърна кратко и надменно:

— Аз пазя морето, Тодор бди горе, там дето Дунавът люлее бистри води, а младият Добротица стои по средата.

Пратениците на императрица Анна не посмяха да продължат думата си с неразговорливия българин. И заминаха за древното селище, възникнало на мястото, където някога хан-ювиги Аспарух бе построил своя аул, там, където княз Добротица най-често обичаше да отсяда в кратка почивка, след смела бран.

С радост гърците научиха, че войводата се е прибрал за няколко дни в родното място, където имаше женени сестри. Помолиха да бъдат приети, паднаха на колене пред великия витяз, поднесоха даровете си.

— Поздрав от светлата василиса Анна, могъщия княже на равната Карвунска земя... От дълго време нашата висока господарка искаше да ти изрази голямото си възхищение от твоето юначество. Ала скърби, грижи и притеснения й отвличаха дните, които тя би предпочела да отдаде в служба богу. Дойдохме да предадем молбата й: искаш ли да помогнеш на императрицата, да я защитиш срещу заплахите на Кантакузин, да изгониш турците, които той докара за

обща пакост в нашите предели, да подкрепиш с мъжка десница една безпомощна жена?

Като тъмна хала преминаха по равното Загоре вихрогонните конници на войводата Добротица. Яхнали своите пъргави жребци, с високи калпаци и веещи се пряпорци, българите всяваха безумен страх в сърцето на всеки враг, който дръзнеше да се мерне пред тях. А по море приближаваше бойната флота, водена от княз Тодор, за да обсади гръцките градове по тракийското крайбрежие, завзети от Кантакузин. Гордо плющяха бакъренопламтящите платна на корабите, които се плъзгаха с невиджана бързина по гладките води, тласкани от яките ръце на добре охранените гребци.

След като освободи градовете, Добротица отиде в Цариград начело на славната си войска. Посрещнаха го като освободител. По чардаци и прозорци намятаха килими, пътя му обсипаха с цветя. Пред вратата на Свещения дворец го поздрави патриархът, заобиколен от най-знатните велможи на империята. Началникът на гвардията го поведе из обширни зали, с мраморен под и стени от златна мозайка, с врати от сребро и слонова кост. Пред покоите на императрицата го чакаше първата горнична, тъй както преди толкова години.

Добротица въздъхна и тръгна подир зости Ирина, която безшумно вървеше напред, през многобройните ротонди, триклиниуми, приемни, застинали в хладния блясък на несметни богатства. Най-сетне го въведе в обширна зала, украсена с кристал, зелен мрамор и сребро, с водоскок по средата. Дълго той чака, неспокойно разхождащ се от стена до стена, докато забележа, че една малка врата се отвори и остана така, незакрита от кадифяната завеса, която невидима ръка бързо дръпна настрана.

Неволно тръгна към вратата. Застана на прага. Погледна навътре.

Пред позлатен иконостас стоеше коленичила една жена, вгълбена в молитва. Тя често издигаше лицето си нагоре със затворени клепачи, изпросвайки Божието благоволение, кръстеше се и отново свеждаше ниско чело до земята. Тежките години бяха оставили следи по лицето на императрицата, тъй рано застаряла от неизброими грижи. Когато чу стъпки да спират близо до нея, тя се прекръсти за последен път, полека стана, обърна се и се усмихна. След това, без да каже нито дума, плесна с ръце и зачака. На прага се появи стройната осанка на

Апокавковата дъщеря. Все тъй мълчаливо Анна улови десницата на Мария и я сложи в ръката на княза.

— И тя ти остана вярна през тия дълги години...

След смъртта на стария Балик, сродник на Тертеровия род, деспот на Карвунската земя стана брат му Добротица. Все по-нашироко почна да се разнася мълвата за неговото мъжество, за могъщата му власт, за приказните му богатства. Още половин век той живя сред паметни борби.

Деспотът изпрати кораби край Трапезунд, за да подкрепи Михаил Палеолог срещу Андроник Комнин. Прие побегналия комендант на остров Тенедос — венецианеца Джовани Муоццо — и му даде помощ срещу генуезците. Амедей Савойски, наречен Зеленият граф, премери сили с господаря на Евксина. Но не можа да отнеме Варна, която бе обсадил, а накрай оставил владение на българите, заедно с много пленени латински рицари. А когато Людовик д'Анжу, крал на унгарците, беше нападнал и взел в плен Срацимир Бдински, страшната заплаха откъм Добротица, който владееше морския път, го направи по-примирителен и той трябваше да върне пленника и земите му.

Мощен господар на Черно море, той се сближи с републиките на Генуа и Венеция и ги използва в последните борби на българите за сломяване на османската мощ.

Името му остана паметно.

Признателният народ нарече белия крайморски град на името на мъдрия му брат Балик — Балчик.

Старият Аспарухов аул, любимото селище на Добротица — заедно с цялата негова земя — получи името на славния си повелител.

Добруджа.

ЛЕГЕНДА ЗА БЯЛАТА НЕВЕСТА

Това се случи през онова страшно лято на 1393 година, когато пълчищата на Баязид, наречен Светкавицата, предвождани от сина му Сюлейман, заградиха от всички страни прославения град Търново и решиха да свършат с българския народ.

Не помогна жертвата на Мара, белоликата царева сестра. Напразно дните ѝ изминаха в печал и копнеж по родната земя, сред самотата на Мурадовите хареми. И тя трябваше да преживее жестокия час да види Мурадовият син увенчан като победител на бащината ѝ държава.

Три месеци вече как Търново живееше заключен в своя смъртен обръч, решен да издържи докрай, или да загине. От ден в ден все помногобройни войски яростно налитаха на могъщите крепостни стени. От ден в ден разни слухове ту разпалиха надежди, ту вледенияха смелостта на упоритите защитници. Казваха, че цар Шишман се биел дръзновено някъде към Софийското поле, други шъпнеха, че бил отново обсаден в Никополската крепост, някои твърдяха, че отдавна бил убит във Филиповградската тъмница.

А двама млади чакаха края на страшната бран, за да поемат заедно благословения друм на живота.

От много време Деница, гиздавата дъщеря на боляра Калин, бе сгодена с младия войвода Радко. Десет пъстри сандъка бяха вече препълнени с невиджани дари: ризи от лен и коприна, дрехи накитени със сърма, чорапи везани с алена свила, писани хурки, сребърни тепсии, чапрази от ковано злато, украсени с безцветен камък, ръкави с шарено и ситно везмо... Сам царят трябваше кум да им стане.

Но нямаше край жестоката битка. Войводата Радко бе защищавал Силистра от Али паша, бе участвувал в отбраната на Никопол при първата обсада, бе спасил живота си при Косово поле. Стъпка по стъпка българите бранеха земята си, загнездени в непристъпните си твърдини. Оставил непревземаемото Търново в ръцете на верни

войводи, цар Иван Шишман бе излязъл с войската си да срещне турците в южните предели на държавата.

Ала отникъде не идеха добри вести. Един след други падаха българските градове. София бе превзета с измама. Провадия бе нападната ненадейно. Шумен и всички околни крепости бяха вече в ръцете на неверниците.

А обсадата на престолнината ставаше все по-тежка и непоносима, отникъде не се мяркаше помощ, летните горещини изпълваха с пламтяща задуха укрепения град, претъпкан с изплашен народ от близките и по-далечни краища.

Двамата млади сгодени разбраха, че дълго бленуваната сватба никога няма да стане тъй, както я искаха момините и момковите роднини. Напразно в избите на боляра Калин чакаха дванадесет бъчви, пълни с руйно вино. Напразно стояха наредени просторните стаи в богатия им дом. Песента и смехът бяха умрели в Търново.

Затова през един горещ юлски ден, препълнен с тъмносини облаци и гъста миризма на шибой и трандафил, когато грозният напор на ревящата сган за миг бе затихнал в зловещ покой, Деница и Радко решиха да разменят пръстени пред олтаря на пречистата светица Петка, застъпница и закрилница на Търново и българския народ.

Свирни и песни, примесени с радостен глъч, не възвестиха венчалното тайнство. Напротив — скрита влага замъгляше очите на знатните сватбари, събрани може би за последен път заедно, в славната черква, съградена от Асеня Втори.

С треперящи ръце светият старец Евтимий благослови ниско сведените глави на младоженците и произнесе обручителните слова. Русите коси на Деница, сплетени с дребен маргарит, заспяха с копринен блясък под жълтия пламък на едрите вощеници. Зашумоляха тежките руби на болярките, и по извезаните им със сърма аксамити закапаха сълзи редом с въсърчните капки. Колко ли седмици, колко ли дни още бедните новобрачни щяха да се радват на своето щастие?

Но Деница и Радко се погледнаха усмихнати. В този затихващ, единствен миг за тях не съществуваше нищо друго, освен ликуващата песен на тяхната младост. Радко забрави кървавата бран, която дебнеше затаена зад крепостните стени, забрави, че още на следната сутрин агарянски ятаган можеше да отсече буйната му глава. Сега той виждаше само светлото и засмяно лице на Деница, двете ѝ бистри очи,

цъфнали като модри зюмбюли, издигнати с толкова кротост и преданост към неговите... Навън камбаните на „Света Петка“ тихо отронват сребристи звуци. Зад дима на тамяна и трепкащата светлина на белите вошеници скъпоценният иконостас струи пъстри блясъци, тиха песен се разнася с горещо смирение.

Някакъв вик изниква в далечината. Напрегнато мълчание вцепенява всички, заслушани с тревожно сърце. Нови викове се повтарят по-наблизо. Женски писъци оттекват сред сватбарите. Грозната вест нахлува като вихрушката, помита опустошава всичко. Преди да са чули, всички вече са разбрали съдбата си.

Въз прага на черквата се строполи задъхан войскар.

— Спасявайте се! Турците нахлуха в крепостта! Предадени сме! Избухна безумие.

Майки дирят сред блъскащата се навалица децата си, девойки издигат ръце към небето с отчаяни вопли, духовниците се приближават и обграждат Евтимия, сякаш биха могли да го запазят с телата си. Войводите грабват оръжие, правят си път през борещите се тела, сбогуват се с близките си, тичат към изхода. Всички се мъчат да се доберат по-скоро до вратата. Но, стигнали върху прага, те надават едновременно остър писък.

Турците бяха залели всички дворове, всички площадки на крепостта и с високо издигнати, святкащи ятагани тичаха нагоре към черквата.

В несвясна уплаха жените се втурват назад, залостват вратата. Войскарите обграждат входа на черквата, готови да се борят до последен въздъх.

Двамата младоженци все още стояха занемели в отчаяна прегръдка, загледани един в други с безумен, смъртен копнеж.

Навън еква дивият рев на нападателите, разнася се гневният вик на защитниците.

Тогава Радко полека се откъсна от Деница, която бе обвиняла вцепенени от ужас ръце около врата му, целуна студеното лице на младата невеста, притисна я още веднъж в безпаметна тревога до гърдите си: пред очите му тъмнее целият свят, кръвта му закипява в пламтяща ярост, той бързо се извърща и се спуща към вратата. След него високо трепва скръбният стон на невестата, но той не се извърща

нито веднъж и изчезва зад бързо откrehнатата врата. В черквата остава само смесеният хаос на женските викове.

Като гневен лъв връхлетя войводата Радко връз нападателите. Високо издигнал с две ръце меча си, той се спусна с бесен устрем към гъстата агарянска тълпа, последван от останалите войскари. Остра мъка изопва жилите му в нечовешка сила. Той размаха наляво, надясно, щитовете глухо и зловещо звънтят, по ризниците текат потоци тъмна кръв, с един удар той поваля враговете мъртви, пред него се издигат купища от тела, налитащите се разколебават, храбрата дружина бавно си пробива път през слияната сган. Един по един падат храбрите защитници. За един техен убит турците дават десет.

Но все по-гъсти редици почват отвсякъде да ограждат черквата. Кървав здрач слиза над Търново. Черни сенки изпълват долините, земята става теменужена, само по върховете на планините аленее тънка руменина. След миг от прозорците на двореца избухват пламъци. Подир малко и Трапезица гори. Царевец гори. Цяло Търново гори. Само на черквата не посегнаха, защото знаеха, че там са събрани най-видните духовници и семейства на болярите. Искане живи да ги заловят.

Все по-малко става храбрата дружина. Защитниците се броят вече на пръсти. Внезапно Радко се извърща и страшен вик се изтръгва от гърдите му. Те са вече отвсякъде заградени. Пътят назад към черквата е пресечен. Един удар го храсва по рамото, други го промушва през ребрата. Той пада, прегазен от безбройната ревяща паплач. С диви крясъци мюсюлманите насилват вратата и нахлуват в храма.

Тогава тълпата се залюля като море и се струпа към иконостаса. Там стоеше спокойно изправен старец с издигнато нагоре лице и благ взор. Бледите му ръце яко стискаха кръста, който блестеше пред очите на неверните като ярка мълния.

За миг турците се стъписаха, поразени от чудната сила, която се излъчваше от очите на беловласия старец. Но след това, с диво тържество те се нахвърлиха връз беззащитната тълпа. Пронизителни викове отекнаха под свода. Всеки, който се съпротивляваше, биваше веднага съсечен. Другите свързаха, след като им смъкнаха скъпите дрехи и накити.

Само невястата я нямаше.

Още в мига, когато турците нахлуха в черквата, Деница се озърна наоколо си и видя само изцъклени от страх очи, посинели устни, нечовешки лица. И, докато всички безредно се блъскаха, притискаха се да бъдат по-близо до Евтимия и царските люде, незабелязана от никого, тя се промъкна сред общото безпаметство, влезе в олтаря и залости вратичката. Озърна се наоколо с настръхнал взор. Счупи дебелото прозорче и преряза жилите си.

Топла кръв блисна по бялата премяна, попи в скъпата коприна, събра се на тъмни локвички връз мраморните плочи на пода. Като прекършено цвете падна Деница пред голямото Разпятие. Бледото ѝ чело се склони над рамото и заедно с последния дъх от изстиващите ѝ устни се отрони в копнеж и мъка името на любимия.

С трясък и проклятие турците разбиха вратата на олтаря и се спряха поразени на прага. След това насякоха с ликуваща ярост бездиханното тяло, изхвърлиха тайнствата, върнаха се назад, смъкнаха иконите, счупиха кандилата, събориха свещниците, изкъртиха скъпите украси.

Навън, в падащия мрак, все по-зловещо пращеше горящият дворец. Тавани от ценно дърво се сриваха с грозен трясък, погълнати от съскащия пламък, горящи греди отхвъркваха встрани, нажеженият въздух пърли от десет стъпки разстояние.

Предвождана от висок мургав османлия из черквата излиза мълчалива тълпа с наведени чела и плахи очи. Горящите развалини осветяват алчно засмените очи на завоевателите. В кървавата мрачевина остро се открояваше мъдрата, царствена осанка на патриарха. Сред румените отражения дългата му сребърна коса блести с тайнствено, странно сияние. Заловени за него бавно пристъпят царските люде. Като отминават край неподвижните трупове на близките си, някои жени надават отчаяни викове, други се спущат да разпознаят да не би между телата да има още някой жив. Ала турците ги разгонват с бичове и грозни проклетия.

Един от тежко ранените бавно дига клепачи. Като в сънна далечина вижда да отминава край него мрачното шествие. Плясъкът на бичовете и ревът на неверните го изтръгват от дълбоката смъртна омая. Той отваря широко очи, надига се малко, подпира се на лакътя си, дири една бяла рубя между навързаните, отминаващи пленници. Но не можа да я намери. И така, на прага между света и отвъдното, с

отчаяно бореща се душа, изтръпнал в тъмна тревога, той дълбае в предсмъртни мъки земята, хълцания разкриват ледените му устни. Той напипва една догаряща брестова главня, паднала близо до него от опожарения дворец, забива я в пръстта и пошепва с безмерна скръб:

— Свърши се вече! Когато се раззелени тази главня, тогава ще се възобнови българското царство!...

Черен шемет го повлича в замайващи бездни. По лицето му се борят алени сенки. Една сълза се отронва от замиращото око.

Войводата Радко отпуска юначна десница в каменен покой.

А наоколо в мрака расте като огнен венец пламтящият град.

България вече не съществува.

17 юлий 1393 лято.

Там още броди неспокойният копнеж на мъртвата невеста.

Наскоро преди освобождението, през една ясна лятна нощ, някакво овчарче, което пасяло стадото си край развалините на Света Петка, усетило, че земята силно се залюлява и женски плач отеква в зазидания олтар. След това търновци забелязали, че старият изсъхнал бряст край църквата се раззеленява.

Дошла великата 1878 година и донесла свободата. Възобновило се българското царство.

След тридесет години търновци отново усетили земята да се тресе и чули гласа на момата в олтаря. Било 22 септември 1908. На следния ден в Търново обявили България за независимо царство.

Но не минали и пет години, когато страшно земетресение доразрушило всички църкви, останали от времето на Асеновци и зеленият бряст изсъхнал. Това било през оная злокобна 1913 година, когато България изпи до дъно горчилката на всяко унижение.

Петстотин години нейният дух тревожно вещае добро и зло за българския род. И няма да намери покой, дорде в осквернения храм не зазвучи отново прекъснатата свещена песен, дорде пред възобновения олтар не чуе благодарствени литании за освобождението и на последното късче поробена родна земя.

Затова, когато нощем, срещу светъл празник, залутан странник отмине край запустелите развалини на черквата Света Петка, може да му се случи да види връз прага на засипания олтар чудно руса девойка,

облечена в светла одежда. Дългите ѝ коси са сплетени със ситен маргарит. Очите ѝ са ясни като модри зюмбюли. И ако не види бялата мома, то може да чуе само гласа ѝ, който скръбно позовава:

— Боже милостиви, години минават, времето отлита, а часът кога?

А незнаен мъжки глас отвърща:

— Потрай, невясто! Времето приближава...

И когато сърцето ни натегне в болка за род и родина, когато мрачна унилоост разпери криле над обезверения дух — ние тръгваме с копнеж да дирим чудотворен белег.

Брястът стои изсъхнал сред развалините на Асеновските дворци. Но до него е изкълнила нова, свежа фиданка.

Нашата нова, нашата неувяхваща надежда.

ИСКРАТА НА СВОБОДАТА

По калния друм вървят двама странника, приведени напред от напора на вятъра, който фучи със страшна сила в гърба им, люлее на всички страни шумящите дървета, гони с шеметна бързина черните облаци, бягащи към покривите с мъгли планински върхове. В коритата на пороите бучат жълти води. Тук-таме, из потъналите във влага поляни, грозно стърчат сразени от мълния дървета. Далече, там, гдето свършва равнината, в смъртнобледото небе се открояват високи кули. Погледът на двамата не се откъсва от това спасително видение. Веднъж да стигнат до там здрави и читави! Единият монах — пълен и нисък — бързо се кръсти и шепне молитви, обръща се да зърне лицето на своя другар, полузакрито от ниско спуснатата качулка, ала не може да го види.

Другият се загръща все по-плътно в тъмното расо, гуши лице в широките ръкави, премръзнал; все по-бавни стават стъпките му.

— Много ли има още? — шепне морно задъхан.

— Един час път и стигаме до твърдинята на Пирдопския княз. Видиш ли, че трябваше да вземем коне?

Отново почва да ръми. Вятърът се засилва, ледено пронизващ. Двете сенки се борят с бурята, която пак почва да се вихри из пустото поле. Ниско се спуща небето, мрачно, оловено; през сивото було на дъжда планината чезне земникавоморава, сякаш никога няма да я достигнат. Далече се чува тропот от копита. Става все по-ясен. Конници бързо ги настигат. Двамата друмници се гушат един до друг, забиват очи в земята, не смеят да дишат. Тропотът спира до тях. Някакъв глас се мъчи да надвиши воя на вятъра. Монасите плахо дигат клепачи. Българи са. Личи по дългите копия със зелени острия, по гуглите от овча кожа.

— Княз Момчил в калето ли си е? Тукашни ли сте люде?

— Не знаем и ние. Идем от Илиинския манастир. Хей, че ни изплашихте! Помислихме ви за агаряни!

Едрите зъби на един от конниците лъщят бели в смрачения въздух. Смахът му избуботва като далечна гръмотевица:

— Турски крак тук не смее да стъпи!

Обръжените мъже се стопяват, погълнати от мъглата и дъжда. Колкото повече приближава калето, толкова повече друмът почва да се пълни с хора, запътени към крепостта. Неверни дни живееше българската земя. Една по една падаха силни твърдини, славни болярски родове се потурчваха, бягаха или биваха посечени. Людете се криеха из пещери и гори, като подивели.

Само в равното поле на Пирдопския княз още не бе посмял да се яви войскар-чуждоземец. Кацнала като надменна птица във висините, кулата на княза вардеше Златишката долина откъм пролома на Тополка. Ден и нощ стражи със соколови взори отекваха тежки стъпки по шеметните бойници, обглеждаха далнините, дорде им око стигне. Често се сваляше подемният мост и приемаше беглеци от по-далечните краища, защото местните люде не бяха още видели злото с очите си и не вярваха колко е страшна идващата робия.

Пламъкът на огнището обливаше с буйна светлина русото лице на княза, кафявата му коса, която слизаше на талази по едрите плещи, златната прадядовска чаша в десницата му. Червеният камък на малкия му пръст светкаше като кърваво око. Кърваво изглеждаше и виното в тежките купи, които силни мъжки ръце често повдигаха към устата си.

Какво друго им оставаше? Да пият, да пеят и да чакат. Като недостъпни острови сред жестоките опустошения стърчаха непревзимаемите твърдини на Ловеч, Урвич и Пирдоп. И всеки се мъчеше да се добере по разни пътища и с разни начини до тях.

Песента полека заглъхна. Князът и людете му замлъкнаха в мрачна замисленост. Твърде често вече се чуваше скърцането на макарата и лостовете на подемния мост. Все повече и повече гости и странници искаха подслон в силната твърдиня. На прага застана плещест страж, с навъсени едри вежди:

— Нова дружина бежанци от север! Няма вече място. Утре да потрябва, къде ще подслоним нашенците?

Князът даде знак да ги пуснат. Не се връщаха гости в такова време. Той погледна към двамата току-що пристигнали монаси, които се сушеха край огъня. Очите му се спряха продължително връз прегърбената снага на единия от тях; седнал с лице към пламъка,

подпрял лакти на коленете си, с ниско оборено чело. Някакво неясно чувство го глождеше. И пак се отпусна в дъбовото си кресло, наля си вино, почна разсеяно да хвърля заровете срещу войводата на стрелците си.

В ширната стая нахлу поток свеж въздух. Бежанците обградиха с благословия и благодарност княза, децата му целунаха ръка, мъжете почнаха да разправят за преживените страхотии. Избягали, тъй както си били, без да могат да вземат нищо в ръка. Искали да преминат Дунава и оттам във Влашко, ала спахийска конница им препречила пътя и се промъкнали през потайни балкански пътеки до Пирдопския край. Стонове и въздишки отекнаха под ниския свод, майки отвеждаха невръстните до огнището да ги сушат, девойки се оглеждаха с плахи очи, все още изтръпнали в тревогата на бягството, старци разправяха за битката при Търново, за смелото държане на светия старец Евтимий.

Пирдопският Момчил (зовяха го така за отлика от Периторския) се заслуша внимателно. Остави заровете, блъсна купата вино настрана.

— Какво си чувал за царя, болярино Ламбо? Видял ли го е някой жив или мъртъв?

Поклати глава беловласият властел, бръчки сгърчиха суровото му лице.

— Кой може да каже правото? Чухме, че водил битка някъде край кулите на севаст Огнян при Урвич, други пък разправяха, че царската войска била слязла чак към Продановата твърдиня при Самоков...

Момчил скочи, удари с юмрук по масата тъй силно, че виното се разля. Жилите на врата му се издуха, пълни с кръв. Стисна очи, замаян от пристъпа на ярост.

— Аз стоя тук със скръстени ръце и вардя нашето поле, а те слезли вече към Долна земя!

Той приближи търновчанина:

— За Фружин и Александър какво се чува? Дали са придружили баща си? А Кераца?

— Никой нищо не знае. За Кераца хортуваха, че искали да я дадат на един от султановите братовчеди Орхан ли го викаха... Никой не може да знае...

Князът наведе глава, углъбен в грижа. Махна с ръка на всички да излязат. Приближи до тясното прозорче, закрито с желязна решетка и

дебело стъкло. Загледа се навън, облегна лакти връз вдлъбнатината на дебелината стена. Страшна борба ломеше верното му сърце.

Да събере всичките си войскари и да се притече на помощ по дирите на царските люде, или да стои тук и да варди това важно укрепено място? Отникъде не му беше изпратена повеля. А може би пратеникът бе уловен и посечен?

Въздъхна тежко. Извърна се. И отново гняв го разтнесе. Защо мълчаливият монах край огъня не бе послушал заповедта му и стоеше все още там, приведен, сякаш издялан от камък. Понечи да му се сопне и го изпрати при другите гости. Не му беше сега до раздумки и празни словеса. Тази нощ трябваше да се вземе съдбовно решение.

Монахът стана полека.

Отмахна качулката си. Огънят отрази алена светлина връз светлеещото лице. Две черни очи накараха княза да трепне, сякаш внезапно пронизан от стрела. Той падна на дясно коляно, низко приведе чело, целуна края на тъмното расо.

— Моят дом е твой дом. Бъди добре дошла! Разполагай с живота ми и людето ми!

Гласът на момъка се пречупи от вълнение. Без да смее да вдигне очи, сякаш за да не изчезне чудното видение като сънна мора, като мечтание. Момчил изправи равна снага, скръсти ръце, опрял плещи на стената, загледан в трептящата сянка на момата, отразена връз каменния под. Гореща и весела кръв биеше в жилите му. Чувствуваше се готов за всякакъв подвиг, за всяка жертва. Сякаш огромни криле бяха затрептели на раменете му. Какво от това, че навън виеше буря и плющеше дъжд, какво от това, че царството загиваше и крак на неверник сквернеше родината?...

Тя беше тук. На две крачки от него. Жива. Спасена.

И все му се струваше, че сънува някакъв невероятен, магьосан сън.

Докато бежанката разправяше с морен глас патилата и грижите си, Момчил не чуваше словата, а слушаше само гласа ѝ. Зад това отслабнало, бледо като восък лице виждаше само оная бляскава хубост, каквато я помнеше от последния път, когато се бяха виждали в царския град Търнов. Две години оттогава. Сякаш два века.

Баща ѝ бе отказал решително да му я даде за съпруга. И тя бе склонила глава пред родителската воля. Него, най-хубавият войвода на

царските стрелци, бяха изпратили обратно в бащината твърдиня. Далечината и времето заличаваха болките на сърцето. Ала Момчил не бе забравил. Тя — помнеше ли?

Жал цял го прекоси за това крехко дете, останало без близки и закрила. Бавно приближи, несмело протегна ръка, взе между горещите си длани малките, студени пръсти, леко ги погали. Тя не дръпна десница. Дългите ѝ мигли трепнаха. Топъл поглед го обля. Едва забележима усмивка смекчи изопнатите черти на лицето ѝ. Старото чувство разцъфтяваше отново.

Момчил Пирдопски седна на земята, облегна глава на коляното ѝ.

— Разправяй!... Разправяй!...

Навън вихрите се удряха с проточен писък в дебелите стени. Все по-обилно обливаше водата грубите; стъкла на прозорчетата. Ала край огъня бе топло. И те бяха заедно. Животът започваше отново за тях. Непростимо хубав.

— Напуснах Царевград Търнов преоблечена в дрехите на един от клириците на патриарха. Заговори се, че съм избягала във Влашко. Никой не знае коя съм, откъде ида и къде отивам. Нито моят придружител, монахът Радослав Вельов от Клисуре. Светият старец Евтимий ме повери на него, за да не ме отведат с патриарховите люде в Бачковския манастир. Защото там местят сега стареца. Ще се скрия из тукашните планини... Пътувахме пеш, за да заблудим вниманието на людетe. Казват, че човешки крак не пристъпвал във вашите овчарски пасища. Ще отида в някоя мандра, там ще завърша дните си, ала в султански хареми няма да ме видят! Мара се пожертвува и не спаси нищо. Докато баща ми и братята ми са още живи и водят бой против поробителя, докато има още педя свободна българска земя, аз не напускам родината си!

Момата решително отметна назад чело, скръсти надменно ръце на гърди. Ала отведнъж сякаш я напусна и последната сила, захлупи глава, разстресе се в беззвучен плач. За пръв път, от много месеци, чашата бе преляла.

Князът рипна. Веждите му се извиха като лъкове.

— Докато аз съм жив, ти няма от какво да се боиш! Тук чужди крак няма да влезе, дорде Момчил още може да върти копие в ръка, тако ми света Петка и свети Илия!

Бурни хлопания разтърсиха дъбовата вратичка. Задъхан гончия пристъпи напред. От дрехата му се стичаха потоци вода и бързо се сбираха на вадички връз пода.

— Османлиите приближават Пирдопския край!

Смъкнаха се из непристъпните си селища яките планинци, равното поле се изпълни с цвилене на коне и блясък на оръжия, екнаха бойни рогове, затрептяха пряпорци, широко развени от вятъра. Момчил Пирдопски препускаше с бързия си охранен кон, обикаляше редиците на войскарите си, кълнеше ги да измрат до един, ала да не пускат чужденеца да нахлуе в земята им, да оскверни вярата им. Най-отпред той нареди леката конница, после пехотата и тежкото въоръжение. Отвсякъде се стичаха доброволци: момци грабнали пелки и лопати, невръстни юноши, старци. Редиците ставаха все по-гъсти, неизгледни. От мокрите ливади се издигаше влажна топлина, внезапно изскочил иззад облаците, слънцето струеше жаркост и светлина в кафявите лица на бранниците. На кръгозора се явиха безчет черни точици, наедряха, изпълниха равнината.

Двете войски се построиха една срещу друга.

Начело на българите застана княз Момчил, заобиколен от най-храбрите си конни стрелци. Срещу него светкаше извитият ятаган на турския вожд Орхан, син на султановия чичо Алляедин. Разстоянието помежду им беше две поприща. Турците наредиха войските си в квадрат. Високите каруци на еничерите се белееха като снежна преспа.

За трети път Орхан проводи пратеници до Пирдопския Момчил — ако му се предаде и стане турски васал, ще му бъдат оставени високият сан и властта над Пирдопските предели.

С гневен глас гордият планински орел отказа да стане роб. Смъртта му бе по-мила.

Проточено затръбиха бранни призови, конете зацвилиха в тръпно неспокойство, ровейки с крак земята, отекнаха глухи думкания. Срещу българския царски пряпорец заплющя дръзко полумесецът. И тогава, докато спахийската конница се канеше да нападне лявото му крило, с яростен вик Момчил се впусна с людете си, като тъмна хала напред и срязва по средата ядрото на врага. Пешаците му разгънаха с ловко движение двете си крила и обходиха от ляво и дясно отделните

части. Смесиха се войските в небивала жестока бран. Засъскаха стрели. Звънна удар на желязо в желязо. Страшен беше ревът на налитащите български пълчища. Смелчаци се хвърляха напред с голи ръце, помагаша на обръжените си братя да смъкват врага от коня, довършиха го с мечешките си лапи, които стискаха по-яко от чилик.

Свикнали на победи, турците не можеха да допуснат, че накрая ще бъдат сразени от една по-малобройна рат. Ала в сърцето на Момчила сияеше мамещ образ: млада мома, коленичила в параклиса на твърдината, се молеше за сполуката на неговото оръжие. Поразени от вихрената сила на българите, Орхановите люде почнаха да отстъпват назад, докато най-послед се спуснаха в спасително бягство, преследвани по петите от българската конница, начело със самия княз.

На окървавеното поле остана бездиханното тяло на Орхана. Мечът на Момчила бе откъснал главата му.

Зад стените на Пирдопската твърдиня се издигаха дивите викове на засилващия се бой. Отвсякъде прииждаха обсадни пълчища и пъплеха като черна мъгла нагоре към кулите, стягайки своя смъртен обръч. В една стая на най-високата бойница стоеше изправена до прозорчето бледа мома, с дълбоки сенки около очите. Коя нощ вече не бе склопила очи, чакайки в безумна надежда добра вест? Пред нея стоеше, подгънал коляно, верен бащин побратим и с горещи молби я заклинаше да тръгне след него. Още малко и турците ще завземат и последната ивица свободна земя, за да нахлуят през тялото на последния защитник в крепостта. А там имаше таен изход, при който чакаше верен водач с кон, за да ги преведе през нему само познати пътеки към непристъпни местности.

Момата поклати глава:

— Ще чакам, докато се върне Пирдопският княз.

— Дотогава ще ни уловят и погубят!

— Не. Той се заклел, че дордето е жив, чужди крак тука няма да стъпи.

Боляринът Тороман въздъхна и сведе клепащи. С мъка се отрониха думите от устата му:

— Момчила го убиха в битката край Одрин.

Тя извика. Вдигна ръка към челото си. Лицето ѝ стана като вар.

В стаята влезе залитащ Радослав Вельов. Кръвта на монаха изтичаше от тежка рана на гърдите. Жълт като восък, той посочи планината.

Тороман улови девойката за десницата и я поведе към тайния изход на калето. Вцепенена, сякаш загубила сваят за всичко около себе си, тя го следваше, без да пита, без да се противи. Живот и смърт ѝ бяха вече еднакво безразлични.

Притискайки с лявата си ръка струещата рана, умиращият монах с мъка се довлече до една лавица, измъкна оттам псалтира, на който беше започнал да записва страшните преживени дни, хвърли поглед на бележката си:

„Аз, Радослав Вельов от Клисуре, придох в сем манастир храм Свети Илия. В темже лет бяха нападнали турци ко търновском царе Йоане Шишмане и разбиен биде цар от туркам. Търновский патриарх Евтимий оставил царским градом прибежи с всем клиром в нашем манастире и мен ръкоположи в иноческом чине.“

След това обърна листа и записа:

„В том лете нападоша турки к нашему князю Момчилу многим числом туркам с коим беше Аладемов син Оркан. Той призвав князя да му се предаст. А князь строг се разяри и опълчи се сам против Оркане на поле да се бие...“

Раненият почувствува, че губи крепкост. Свлече се на колене, изтри студената пот от челото си, помъчи се да продължи, редейки буква след буква, едва виждайки редовете през черните сенки, които гъсто падаха пред очите му. Ала идните поколения трябваше да помнят за това съдбовно лето. Треперещата му ръка продължи да пише на бялото поле отстрани на листа:

„С Божию помощю оубиен биде Оркан от княжеви меч и много други турками поразившася въсей битвеи и гониши ги сам князь до Одрине где направише и друго сражение с турками и тамо оубиен биде нашый пирдопски князь Момчил...“

Окръвавената ръка на Радослав Вельов изтърва пачето перо. Бележката му остана неподписана. Ала вярна ръка спаси псалтири за идните колена.

Все по-нагоре, по-нагоре. Очите ѝ не се насищат на хубостта на родната земя. Тъмни гори се редуват със светлозелени ливади, обсипани с малини, необятни кръгозори оставят окото да рее свободно, до насита, от прозирната синева на далечната Стара планина, до едва забележимата небесна ивица на Родопите, тънеща в сребърни мъгли. Тишина. Покой. Свобода. Надвечер зашумяват вековните букаци, по ливадите пасат сърни, които приближават с доверлива кротост до познатата млада мома, за да вземат храна от ръцете ѝ. Птиците я познават и не спират волната си песен, когато чуят тихите ѝ стъпки. Овчарите ѝ носят хляб, сирене и мляко. И не питат коя е тази непозната жена, която броди с несмиримо сърце из покритите с жълти и морави цветя поляни, дочаквайки изгрева на червения месец, често станала на крак още преди зората да оцвети небето, пред която яки мъже — пришелци стават на крака и свеждат глава в поклон.

Забегналите от жестоката бран бяха все знатни и богати люде. Мнозина от тях през потайни пътища бяха пренесли скътани накити и оръжия. По-късно те слязоха от планинските върхове, на които първом си бяха построили колиби и параклиси, посветени на тачени светци: Петровден, Димитровден, Гергьовден. Насякоха околните гори и си направиха едри болярски къщи, с обширни чардаци, зографисани стени и неизгледни тремове. Събраха се около Тополка, която течеше между два полегати хълма, приемайки куп речици в себе си: И назова се селището им Купричици. В говора на людете почна да звучи Купричица, а после Копривщица.

Мина и отмина грозната буря. Заробеното царство преви глава под ярема. Не се чу, не се видя вече цар Шишман, загинал в мрачната тъмница или в незнайна битка, някъде из Самоковско или Врачанско, бранейки свободата на държавата. Над земята, която бе видяла славата на Симеона и Асена, припадна мрачна нощ.

Ала в един непристъпен планински кът бе останала педя свободна земя. Там горе, сред царството на елените, мащериката и многоръкия жълт лепян, под закрилата на самотни висоти, откъснати със страхотни пропасти и стръмни ридове от целия свят, забегналите търновски боляри си бяха наредили мъничка, свободна държава, до която не можеше да стигне чужд крак, ако не бъде преведен по неznайни пътеки от верен планинец.

Между тях живееше чудната жена, чието име никой не знаеше, или се правеше, че не знае. Някои казваха, че била дошла откъм Рилския манастир, други разправяха всякакви и небивали неща, ала кой знаеше кое бе истина, кое измислица...

Тя прекарваше повече из овчарските мандри, обикаляше най-отдалечените висоти, галеше едрите кучета, които радостно ближеха ръцете ѝ, приказваше си с тях загледана в реката, която лъщеше като разтопено синьо сребро, или бродейки из пасищата, няколко крачки пред настъпващите сенки, все по-нависоко, след слънцето, чак докато лъскавото му око изчезне зад потъмнелия ръб на планината. Другари ѝ бяха гората, планината и небето, далеч от безумните суети на хората долу.

А долу хората чуваха приказни мъгли за незнайното свободно планинско царство на непознатата мома и нарекоха селището ѝ Момина поляна.

Минаха години. Турците научиха за това чудно селище и често пъти някой по-дързък ловджия се залутваше към Авреталан, за да може да зърне приказната му господарка. Защото и на техния език Авреталан значеше Момина поляна. Гордите планинци възроптаха. Нима не стигаше, че те доброволно се бяха откъснали от света, във вечна самота, та трябваше и там да нямат покой. Нима само на орлите, кацнали по чукарите, бе дадено да живеят на воля?

Тогава момата замина за Одрин и поиска да се яви пред султанката Оливера, съпруга на Баязида. Тя я прие, седнала на висок диван, с кръстосани връз сърмена възглавница нозе. В ръцете си държеше кехлибарен чибук. Над главата ѝ гореше кандило пред златно разпятие. Ниско се поклони гостенката три пъти под ред. След това целуна ръка на османската господарка.

С топла обич Оливера прегърна сестрината си дъщеря. Покани я да седне до нея, попита какво желание я е накарало да напусне далечното си убежище.

Когато Кераца се върна в Копривщица, тя занесе със себе си свитък телешка кожа, изписана със ситни букви. Султанският ферман гласеше:

„В Момина поляна турчин няма право да се заселва. Само един мюдюрин ще стои като представител на султана, ала ще бъде подчинен на българския старейшина. Когато ханьмата му наближи да роди, ще

трябва да отиде в други град. В Момина поляна турчин няма право да минава с подкован кон. На края на селото ще слезе пеш и така ще мине. Българите няма да плащат никакъв данък, ще могат да носят пъстро облекло, оръжие и болярски шапки. Стадата им ще пасат безплатно през зимата, от Одрин до Бяло море. В селото не може да се строи джамия.“

От благодарност за щедро отпуснатите на момата правдини, копривщенци я нарекоха Султанката.

Там живя и умря дъщерята на последния български цар Иван Шишман, занесла в своята мъничка държава искрата на свободата, високо, недостъпно, в гордите родни планини. Живя и умря царствената дева, почитана от малкия си народ като светица, без да изкаже никога името и рода си, щастлива, че можа да бъде свободна сред своята поробена земя.

Петстотин години мъждука занесената искра, за да избухне като ярък пламък в уречения час.

ПОСЛЕДНИЯТ ВОЖД

Срацимировица се прекръсти още веднъж с бавно, замислено движение, след това се дигна от молитвеника си загледана в трепкащите сенки, които кандилото хвърляше връз позлатената икона, заслушана в глухия плясък на пълноводния Дунав, който се блъскаше в яките стени на крепостта. Погледът ѝ бе празен, вгълбен в някакво скрито, вътрешно видение. Ухото ѝ дочуваше други непознати и далечни шумове — сякаш грохотът на придошлите води беше ек от грозна битка и бранен зов. Тя сплете трепетно пръсти, притисна ги към челото си, сведе клепачи. Заразхожда се неспокойно от една стена до друга. Устните ѝ безмълвно продължиха молитвата, която я изпълваше ден и нощ: да ги запази скръбната Майка Божия, нека закриля излезлите да се бият за род, и вяра последни защитници на българската земя.

Преди един месец край Бдин бяха пуснали котва многобройни галери, натоварени с богато облечени западни рицари. Сигизмунд бе събрал испански, фрушки, италиански наемници и бе потеглил към юг, за да сломи силата на Османеца, преди да е надигнал завоевателно десница и към родната му Унгария. Ала в мига, когато всичко бе готово за нападението, българският цар отвори портите на Бдинската крепост, отхвърли васалството си към султана и с радост се присъедини с всичките си люде и цялата си земя към кръстоносците, в обща борба против полумесеца. Турският гарнизон бе безмилостно избит. При Никопол, победителите се срещнаха с влашкия войвода Мирчо, който водеше със себе си много полски рицари. Вече от петнадесет дни между долината на Осъма и Дунавските блатата се водеше смъртен двубой. Какво щеше да стане, ако кръстоносците не успееха да нанесат решителна победа, преди пристигането на Баязидовите пълчища в помощ на никополския бег?

Ана въздъхна дълбоко, закри лице с длани. Щеше ли да види вече съпруга си и сина си? Каква съдба ги очакваше? Победа и свобода, или смърт, робство...

Дъщерята на влашкия войвода Александър си припомни тежките дни на четиригодишното робство в крепостта Хълмник, когато венгрите бяха нападнали Бдин и бяха пленили цялата Срацимировска челяд. А ето че трябваше да доживеят деня, да видят венгрите, пристигащи като освободители на загиващото българско царство.

След славните и паметни битки край Марица, при Косово и при Самоков, християнските господари искаха още веднъж да опитат съдбата си при Никопол, за да не паднат мърцина, с наведено чело, в позорна немощ.

Навън, по площадките на бойниците се разнасяше тихият, неспирен и неразбран глъч на венгерските блюстителите, които пазеха крепостта. Всички чакаха настръхнали, тръпни, вест за изхода на съдбовната бран. Всеки най-малък шум караше сърцата да се блъсват, сепнати в тревожна възбуда. Срацимировица усети като че ли стените на горницата я притискат от всички страни: тежките губери, които закриваха малките — издълбани в дебелите стени и покрити с решетка — прозорчета, сякаш ѝ отнемаха въздуха. Тя отвори желязната вратичка, полека излезе навън. Очите ѝ веднага се устремиха към изток, там, дето кипеше неравната бран. Оттам щеше да дойде спасението или гибелта. Острият вятър брулеше високата ѝ снага, развяваше бялата ѝ златозвездна кърпа, разперваше като криле обшития със зирдави кадифян кожух, разхлаждаше горещото чело, отнемаше мрачните ѝ кобни мисли.

Един сън бе сънувала отколе. Страшен и зловещ. Цялото небе се бе попукало от край до край и всичките звезди бяха изпадали. А месецът и денницата бяха изгрели алени като кръв.

Царицата потрепера, стисна клеаачи, подпря се с две ръце за перилото на бойницата и отново отвори очи, неизменно отправени с трепетна жажда натам, откъдето изгрява слънцето, натам, където бяха отминали надеждите на всички български жени. Реката влачеше едри мътни талази — настръхнала, заканваща се. Дълбока въздишка се изтръгна от сърцето на Ана.

Бащиният грях тежеше и над бъдните дни. Като зла прокоба, като чемерна мъгла. От мига, когато Иван Александър отне правото на първенеца си над Търновския венец, оттогава почна пагубата на българското царство. Непримирима омраза избухна между сина на румънката и сина на еврейката. Всеки от двамата братя предпочиташе

да види най-върлия си враг, седнал на българския престол, само не и противния си съперник. И тази омраза бе гибел за държавата. Защото вместо да отправят взор към надигащата се обща напасть, вместо да съединят общи сили против нея, Иван Срацимир — Бдинският цар и Иван Шишман — Търновският цар, заслепени от смъртна ненавист, пилееха мощ и време в безсмислена, братоубийствена борба.

А сега, след загиването на Шишмана и Търновското царство, всички очи бяха отправени вече единствено към Бдин — верен син, последен страж, който събираше всички надежди, спасителен остров всред затъващото в мрачно робство велико царство Асеновско, едничък глъч трептящ в чернотата на падаща нощ.

Срацимировица падна на колене връз студения каменен под на бойницата, притисна длани една към друга, издигна ги към светлото, звездно небе. И отново позова. Нямаше ли най-сетне греховете на миналото да бъдат опростени? Огнени сълзи набраздиха хладното ѝ лице. Милост, милост за младите, за невинните. Пощада за тия, които не бяха виновни, че дедите им бяха оскърбили вяра и род с нечинното си живеене, че бяха влизали на кон в църква и така се бяха причестявали, издигайки нафората с маждрака си. Ала не бе ли късно за разкаяние сега, когато бяха разбрали, че няма по-скъпо и по-свято нещо от свободата, когато българките пълнеха харемите на бегове и спахии, когато българските деца се отвлечаха за еничарските дружини, а от черепите на българите се строеха високи кули...

Тази, която папата наричаше в посланията си до влашката княгиня Клара: *imperatrix Bulgariae*, остана дълго така, неподвижна и унесена, сред вихрите на високата бойница. Изведнъж тя дигна чело. Заслуша се в някакъв смътен глъч, който се издигаше все по-ясен, разширяващ се като кръговете на застояла вода, кога хвърлят камък в нея. Блюстителите се разтичаха. Звънна оръжие. Припрени гласове почнаха да отекват все по-близо, в тъмносинята далечина трепнаха огнени точки. За миг изникна гора от веещи се факли. Тропот от конски копита прокънтя по каменистия друм. Изплашени стъпки тичаха нагоре по витите стълби. Царицата прехапа устни. Цяла затрепера. Най-сетне! Жадуваната вест пристигаше. Добра, или зла... Ала пристигаше... Тя се спусна към широкия трем, който водеше за главния вход. Цялото стълбище бе изпълнено вече с настръхнали, ръкомахащи, викащи люде, които струваха път на двама войскари.

Морни, залитащи, те бавно се изкачваха нагоре, прикрепени от милостиви ръце. Разкъсаните им ризници бяха покрити с черна, съсирена кръв. Незараснали рани разсичаха ръцете и безредно брадясалите им страни. По изопнатите им лица се четеше безнадеждно отчаяние. В широко разтворените им очи гореше безумен пламък. Те паднаха ничком пред краката на царицата, безсилни да изрекат нещо.

Ана разбра.

Нямаше нужда от думи. Ледена ръка сграби сърцето ѝ. Гласът ѝ изчезна. Едва успя да пошушне: — Жив ли е цар Срацимир? Войскарите обориha чело. Единият закри очи с длани. Другият отвърна глухо:

— Три хиляди пленници бидоха посечени пред шатрата на Баязида... Само на неколцина знатни биде пощаден животът. Между тях бе и цар Срацимир... Откараха го в плен.

И още по-тих, още по-безсилен прозвуча гласът на Ана:

— А моят син Константин? — И тя зачака изтръпнала, затворила очи, неподвижна, притиснала ръце до сърцето си.

— Константин е ранен... Верни другари го носят насам...

Срацимировица се залюля, веднага подкрепена от преданите ръце на жените си. И чу като насън останалите думи:

— Подире ни иде разпиляна част от войската ни, която не падна в плен. Някои преплуваха Дунава и се спасиха във Влашко и Венгрия. Други се стичат към Равно и Калугер. Там ще се съберат и ще чакат младия цар, за да се хвърлят в нова бран... Тъй повели Константин.

Майчиното сърце сякаш спря за миг. След това подскочи в луда тревога.

— Ранен! И иска пак войска да води...

Тя се затече надолу по стълбите, последвана от жените, които надаваха отчаяни вопли, размахваха ръце високо във въздуха, виеха като вълчици. Всяка оплакваше син или брат, или съпруг, или баща. Прекосиха двора, спуснаха се към главната порта. Навсякъде около тях се тълпяха войскари, които нахлуваха като буен поток през крепостните врати.

— Крал Сигизмунд избяга с кораб към Черно море!

— Мирча се върна зад Дунава...

— Хиляди фръзи и поляци се издавиха, като преплуваха!

— Стефан Лазаревич се биеше на страната на неверните!

Венгерският гарнизон се засуети да събира оръжията си, за да се прехвърли през реката. Никой никого не виждаше. Всеки тичаше да спаси живота си, забравил всичко наоколо си. Ранените падаха по земята, на купища, изпълваха въздуха със стенания и молби за помощ. Околното население пристигаше на тълпи, всеки грабнал, каквото можал, с вързопчета в ръце и дребни деца на рамо. Защото вредом, дето поминеше еничерската войска, подире ѝ оставаше само диря на огън и кръв.

Ана премина с високо издигнато чело, царствена и мълчалива през всички тия разбунени, обезумели, подплашени люде. Ала пред прага на тежката двукрила, широко разтворена порта тя спря, сякаш пронизана от стрела. В трепкащата червена светлина на борините тя зърна картина, която прекоси с леден трепет кръвта ѝ.

Двама фрушки рицари, подпомогнати от неколцина български стотници, снимаха от едър бял жребец някакво тежко отпуснато тяло. Черни кичури коси бяха нападали безредно връз жълтото като восък чело на ранения. Стройната му снага се губеше, обезкървена, страшно мършава в разнищената ризница.

Това бе наследникът на Бдин. Това бе дръзновеният и мъдър Константин.

Около него се затълпиха жени и бюститители, занемели, със затаен дъх. Жив или мъртъв човек носеха? След това изведнъж се дръпнаха назад, за да сторят път на високата жена, която полека пристъпяше към положеното на земята тяло. Ни въздишка, ни сълза. С притиснати към шията ръце, сякаш за да задуши някой страшен вик, Ана коленичи, впила неподвижно взор в склопените очи на сина си.

Константин вдигна бавно ресници, позна майка си, опита се да се усмихне. И отново загуби свест.

Тогава отвсякъде се издигна ликуващ рев. Стари войскари се прегръщаха насълзени. Други се спуснаха към бойниците, за да заемат мястото на заминаващите венгерци. Ранените се дигаха със сетни сили, за да последват другарите си по бюстителските места. С грозен трясък се спусна решетката зад затворените порти на крепостта. Нова надежда облъхна отчаяните, дързост разтрепера ръката на обезверените. Докато главата им стоеше на раменете, докато Константин живееше — все още не бе загубена и последната надежда.

Декемврийският вятър се спусна от Карпатите, помете със снежни вихри Дунавската равнина, дето Баязид водеше последни боеве с остатъците от войската на кръстоносците. Реката замръзна. Бдинската крепост се готвеше в трескава превара за последната решителна бран. Всеки ден тежките порти се отваряха, за да приберат нови бежанци и остатъци от славната християнска рат. Макар и прикован на легло от тежките си рани, Константин даваше повели, насърчаваше, следеше за укрепяването и отбраната. Част от събраните войски щеше да защитава Бдин, а останалата половина щеше да нападне Баязидовите пълчища, когато минават през дефилето, край Равно.

Наближаваше края на тази кървава и злополучна 1396 година.

И нямаше българин, който да не тръпнеше пред мрака на неизвестното. Какво щяха да им донесат идващите дни? Свобода, или безнадеждно робство?

Два дни преди Нова година запъхтян бързоходец прегъна коляно пред ложето на бавно оздравяващия момък и донесе вест, че Баязидовите войски потеглили към Бдин, за да накажат и последния непокорен град, който се бе отметнал от неговата власт и се бе присъединил към кръстоносците.

Майка и син се спогледаха. Големият час бе дошел. Може би в последния миг съдбата щеше да наклони щастието към българска страна. Константин се помъчи да се повдигне на лакътя си, изкриви лице от острата болка на счупените си кости, ала стисна зъби, не изохка. — Войските ни при Равно се вече събират. А ти, майко, ще останеш тука, в твърдината, за да браните престолнината...

Срацимировица поклати тъжно глава, изгледа сина си и не отвърна ни дума. А когато смелият момък поиска да стане, за да надене бойна ризница и грабне бранно копие, тя първа протегна ръце, за да подкрепи залитналото, немощно тяло, което не искаше да се подчини на младата чиличена воля. Този, който някога бе як и дързък като млад глиган, и можеше да опъне и най-жилавия лък, днес бе само тъжна сянка от някогашната цветуща младост.

В навечерието на Новата година. Константиновите войски пресрещнаха пълчищата на Баязида, когато те се промъкваха през дефилето, преди да поемат друма за Бдин. Светъл месец надничаше зад високите и причудливи скали, които хвърляха страшни и огромни

сенки връз синкавобялата земя. Небето зъзнеше прозрачно и далечно, докато долу, потулени зад камъни, скрити в долчинки, обвеяни от мразния вятър, хората горещяха кръв в смъртни омрази и смъртни дръзновения. Вкаменени като чудовищата, изобразени от чудните очертания на скалите, потънали в мрачните сенки, затаили дъх, българите дебнеха преминаването на турците. Тихо проблесваха шлемовете на спахиите. Дългите им копия никнеха и чезнеха в завоите на друма, като тъмна гора. Остро се разнасяше звънът на извитите ятагани, смесен с тежкия тропот на конниците. Когато почнаха да преминават еничерите и пъстрите им копринени шалвари изпълниха облените с лунна светлина полянки с ярки петна, когато високите им бели шапки, с широки златни первази, известиха на дебнещите нападатели, че там, в средата на еничерското ядро, минаваше сам Баязид Светкавицата, тогава внезапен звук от рог разреза затихналия покой на зимната лунна нощ и равния ек на конските копита. Като гневна буря се издигнаха из сенките святкащи саби, от скалите се изсипваха облаци съскащи стрели, грозен вик разтрепери въздуха. Един бял жребец, с дълго до глезените, изплетено от сърма, покривало, се повдигна на задните си крака в несдържан порив. Ездачът придръпна юздата, животното изопна глава назад с дълго, трепетно цвилене. С копие в ръка, българският вожд го пришпори по посока на Баязидовото ядро, като повлече след себе си най-храбрите войводи и людете им. Като буен порой се вляха християните в безкрайното море на неверниците. Блъсна се желязо в желязо. Разнесоха се грозни проклетия. Зацвилиха тревожно коне. Бялото перо на вожда се мяркаше все напред, сред най-гъстия и кървав бой. Още веднъж, за последен път, премериха сили кръстът и полумесецът. Неравни сили.

Снежната земя попи димящите локви свята жертвена кръв. Полека се отдръпнаха нощните сенки. Лъчите на слънцето огряха безброй мъртви и ранени, струпани на купища край безстрастните, мощни сили. Боят бе кратък.

Новият ден на 1397 година носеше нова слава на победителя-завоевател, и покриваше с ледено отчаяние цялата българска земя. До най-последния кът.

Когато отделяха пленниците и прибираха оръжията на мъртвите, един еничарин нададе ликуващ вик. Посочи с ръка към бялото перо, което красеше шлема на един от убитите витязи.

Това бе главатарят на християните. Той не бе успял да избяга с малцината, които можаха да се изтръгнат от двойния обръч на спахийската конница. Баязид излезе от синята си копринена шатра, украсена със златни ресни, приближи и повели да се погребе с почит смелия враг наблизко някъде, на отсрещния скат. Ала когато свалиха шлема с бялото перо, всички неволно нададоха вик на почуда. Струпаха се наоколо, поразени, недоумяващи.

Дълги черни коси, примесени с бели ивици, се разсипаха изпод шлема и пред смаяния взор на азиатците се яви едно безкръвно женско лице, със затворени клепки и скръбно свити в последна въздишка устни.

— Коя е тази жена? — попита Баязид един от пленниците, които бяха паднали по очи, разтърсени от глухи вопли пред мъртвото тяло на своя вожд, — последният защитник на загиващата бащиния.

— Това е българската царица Ана — отвърна нечий сподавен глас.

Султанът прегъна коляно, бавно докосна длан до гърдите си, до пъстросвилената си, украсена с безценни камъни, чалма. След това вдигна студената десница и я целуна с благоговение.

В модрия въздух трепнаха снежинки. До вечерта две педи сняг заличиха с чист и милостив покрив последните остатъци на едно погубено царство.

Там, край Белоградчик, гдето огромните скали са замръзнали в най-чудните изваяния, създадени на света, има едно място, което хората зоват „Царицин гроб“. И когато нощем снежни бури завият, или лунен блясък покрие с тишина замръзналата земя, споменът за великата жертва на Срацимировица броди край каменните приказки, вечен, безсмъртен.

БУЛГАРДАГ

По кои меридиани, в коя епоха не се среща това славно и загадъчно име, записано на камък или запазено в кожените свитъци на летописците, преиначено в различните говори, ала винаги с неизменната основна частица бо, бул, бол, болг.

Голямо, велико, възвишено, светло.

В 280 година преди нашата ера племето „бои“ живее в Панония, а в 102 преди нашата ера техният вожд се казва Боиорикс. Хаджи Йордан Джинот от Велес, през миналия век пише, че българите произлизат от древните кимерийци, дошли в Тракия и Македония по времето на Птоломей, в 280 пр. нашата ера, и основали в Розовата долина градовете Туле и Крън.

Келтоскити, или кимерийци, кимбери или ибери, берги, белги, болгари...

Индоариите от древния град Болг в Азия, погнати от асирийския цар Аргиши, поели далечен път на изселници от Бактрия през Иберия, Ирландия, Белгия, Свендия, Борусия...

Ар — човек, мъж, герой.

Болгари. Великите, светлите, смелите хора.

И намираме белгите в Белгия, арите в Айреланд, иберите в Иберийския полуостров, преселници от Кавказка Иберия, Боргараланд и остров Борген в Швеция...

Там, където сега живеят чувашите, край река Волга, наричана на египетски „Ра“ — светлина, а на халдейския „Болг“, което пак значи светлина, имало някога велика държава, чиято столица бил „славният град Болгар“, напomniaщ с разположението си Плиска и Преслав, обграден с двоен окоп и насип. Там все още изравят статуйки на люде, които държат чаша в ръка — както Мадарския конник. И сега Банското езеро в Армения носи името на преселниците венентер-булгар, които дошли в 129 година преди нашата ера, начело с вождя си Вунд да дирят нови предели.

Балкарците край река Кубан и днес помнят, че са потомци на Кубратовите българи, тия на Бат Баян. Границата между Съветски и Ирански Азербайджан се казва „Болгар чая“ — българска река. Байкал, Балкан, Богдо-оло или тиен-шан.

По всички меридиани, във всички времена...

И често, когато историкът рови в старите книги, избелелите ръкописи и най-новите открития на най-новите издания у него заговорва мечтателят, неуморният иманяр, който вечно дири, алчен за най-дребно откритие или приказно съкровище.

Има ли нещо общо между венетите на Венеция и венентерите при езерото Ванд? Какво свързва Кубратовия син Аспарух с вожд на аланите Аспар? Кой е този Аспарукес, чийто образ познаваме от древната грузинска гемма?

И както Раковски смята, че българите са дошли от Индия, а Джинот твърди, че кимерийците или келтоскитите дошли от някакъв древен град „що бил у Персия и разсипан кой знае кога“, а това било Болг, столицата на Бактрия, и дали името му на народа, който водели, така и в своята „Кратка история“ Спиридон йеромонах разправя пък за някакъв цар Колада и двамата му сина: Брем и Болг.

В земята на древните хети, или хати или кати, Кападокия, там, където се е намирала столицата им Хатти, може да се види скален релеф, който представлява млад войн в пълно въоръжение, готов да тръгне за бой. Някои виждат в него древна амазонка. Обичай било у хунобългарите жената да става държавен глава, когато мъжът ѝ умре при малолетен син. В VI век вдовицата на хан Болах, като управница на хуните сабири, отишла със 100 000 войска да се бие срещу враговете на шах Кавад, но не бе отказала закрила на размирните маздакити, които бяха вдигнали бунт против шаха.

В 576 година владетелят на хуните утигури поставил за управница на едно от племената му ханката Аккага. А когато умрял хазарският хаган, управница станала майка му Парсбит, макар че тя имала син Барджил.

Скалният релеф при Богазкьой буди спомена за тия жени управници, едновременно мъдри и смели, милостиви закрилници на своя народ, ала неумолими към всяко вероломство.

Жената по-мъчно се поддава на клеветата и измамата. Тя винаги първа подушва злата умисъл и лъжата. Затова умее да държи златната

среда, която не води към гибелни изненади.

Ката на хетитски значи „слънце“. А древните хети бръснали главите си, като оставяли само на темето кичур коса, наричан чумбер, символ на изгряващото слънце. Не се ли казваше първородният син на хан Борис по древнобългарски Хърсате, а подир кръщението Баламир? Хърс — слънце. Баал, Болх — бог на слънцето? От тоя чумбер мъжете си правели три плитки, които спущали на гърба си, както виждаме у „Каменните баби“ намерени в Плиска и Болгар на Волга.

Много преди хети и сабири, в земите им живели прастарите народи на шумери и акади. Те издигали величествени храмове към небесните висоти, за да бъдат по-близо до бога Слънце. И наричали тези храмове „зигурат“. Дошли някога от Средна Азия, хуните сабири пак се оттеглили на север, когато в 720 година, преди нашата ера асирийският цар Саргон I нападнал земите им. В своето „сказание“ пророк Исая казва, че като отделил една трета част от кападокийските кумани, наречени българи, повел ги към обетованата земя в Карвуния или Добруджа.

Речем ли да скочим изведнъж в най-далечните земи и епохи, ще останем поразени от една невероятна прилика: зигуратите в Кападокия, Ур Халдейски и Мексико. Преди десетки хиляди години монголите от Средна Азия минали през Беринговия проток в американския континент и, като древни предци на толтеките и ацтеките, пренесли в Чичен-ица преклонението към слънцето.

Копнеж към светлината, към истината и правдата. Този копнеж е също тъй отличителен белег като частицата „бол“.

Фантастичните скокове във времето и пространството не пречат да намерим близки черти между най-отдалечени по епохи и място народи. Загадъчните баски говорят някакъв език, който напомня този на акадите, а много странно звучат имената на халдейските царе, предшествуващи именника на хановете, които започват с Авитохол...

Някакъв прочут лекар и философ, живял преди 900 години в Афганистан, се наричал Ходжа Булгар и бил погребан в град Газни. В 1971 година му направили нова гробница от бели мраморни блокове. Някои го считали за потомък на преселените във Византия Самуиловни сродници, а други го смятат за богомил, преследван във Византия през IX век.

Копнеж към доброто, към чистото.

Във Франция била столицата на богомилския папа Никита Българина, който в 1167 година бе свикал събора на албигойските бугри, за да провъзгласят своя основен закон за любовта към човека. Там, в селището Сен Феликс де Караман край Тулуза светът чу нови истини, прастари истини, повтаряни през хилядолетията, но които винаги трябва да се напомнят на хората. Там, в замъка Монсегюр, издигнат на недостъпни висоти в Пиренеите, живели „свършените“, чиято емблема била пчелата: непорочното, трудолюбиво, мъдро създание. И когато в 1244 година замъкът бил обсаден от войските на северните феодали, бугрите предпочели да изгорят живи, отколкото да се откажат от светлата си вяра.

В Италия потомците на Алцековите булгари доскоро обличаха в празник носията на Кубратовите племена, съвсем еднаква с тая на банатските българи, която не се различава много от одеянието на една древна иберийска статуя, наречена „дамата от Йелче“. Но прилика няма да търсим само в облеклото. Неугасимата страст към истината и доброто карала потомъка на Алцековите българи — великия хан (кан гранде) де ла Скала да дава подслон и закрила на Данте в дните на безрадостното му изгнание, като го улеснявал да пише своята „Божествена комедия“, вдъхновена от българските богомилски книги. Все по онова време Италия се слави с поети, юристи, професори, певци, които носят името Булгарини, Булгаринус, Булгарос, Булгаро... Черквата на Болонския Университет се нарича „Санта Мария дей Булгари“ до ден-днешен...

Между предците на Наполеон Бонапарт имало един на име Булгарино. А като става дума за бойци, оставили славно име в историята, защо да не си спомним за Илиадата, където Ахил е наречен вожд на мирмидоните, а в превода, направен за цар Симеон, е казано: „които се наричаха тогава мирмидонес, а сега блъгаре“. Мирмидоните били племе фригийско, или племе на бригите.

Трябва ли да се върнем към самото начало и, като Паисий да подирим произхода си от Яфет и Мосхос? Велик, голям, знатен човек.

И в този упорит лов на частицата „бол“ или „бул“ замисляме се над нейното значение за велик, голям, знатен човек.

Кавхан ИСО-бул, боляринът СУРСУ-бул, вождът на българите утигури СИЛЗИ-бул, войводата НЕСО-бул.

До скоро наричахме „буля“ жената на най-големия брат. Бати и буля... Та и до сега зовем, в знак на почит, по-възрастните от нас мъже с прибавката бати, бай, бачо... Първият син на Кубрат сее наричал БАТ-БАЯН.

Бележките в Манасиевата хроника ни говорят за българи в Хемския полуостров още по времето на император Анастасий, когато те „преминаха в Бдин през 425 година и първом почнаха да завземат долната земя Охридска, а след това цялата тая земя, а в 681 преминаха Дунава и бидейки безчислено многобройни, завзеха Мизия и онази до Драч и по-нататък...“

Да се чудим ли на повтарящата се по разни места и времена стена, все едно дали Китайската против монголите или Анастасиевата пред Цариград, единствено средство за защита против „страшните за цял свят българи“, против „непобедимото племе“, споменати от епископ Енодий и сенаторът Касиодор по повод битката между българи и готи в 488 година при Срем?

В 513 година се споменават 60 000 българи, които предвождани от Виталиан скита победоносно стигат пред стените на Цариград, едновременно когато хуните сабири нападнали Византия в Мала Азия, в странно обединени действия въпреки огромните разстояния.

Притиснати между Византия и Персия, хуните сабири почнали да се поддават на примамните обещания ту на едните, ту на другите. Докато най-сетне византийският император Юстин I наклеветил хунския вожд Зилигд, че ще измени на съюза си с шаха Кавад. Разгневен, шахът нападнал Зилигд, убил го и унищожил войската му.

Власт поела вдовицата на княз Балак, Боарикс, която взела твърдо решение да не си играе между двете велики сили. И се обявила против шаха Кавад, като отишла със 100 000 хуни сабири да се бие срещу съюзниците на персите. Сключила съюз с Византия и пратила българския княз Грод да се покръсти в Цариград. Но нито за миг не отделяла бдящото си внимание от постъпките на византийците. Тя безмилостно наказала два племенни вожди Глом и Тиранис, които не се покорили да изпълняват волята ѝ, като самостоятелно преминали към Кавад.

Първия убила, а втория изпратила окован във вериги в Цариград, като вярна съюзница. Но когато бунтовното учение на маздакитите вдигнало народа в Персия против своеволията на шаха, Боарикс дала

защита на преследваните. Защото Кавад беше забравил, че учението на Зороастър проповядва: „Съвършен човек е този, който има чисто сърце, който няма лоши мисли. Защото човешката мисъл е най-голямата сила.“

С чисто сърце Боарикс помагала на въстаналия народ, потискан от сатрапията на Кавад, но наказвала вероломните с лошите мисли.

Жена управница... Тя била, велика не поради завоевания на чужди земи, не поради грабеж на плячка и отвлечане на роби. А защото бранела народа си от беда, тъй както майката брани чедата си.

Амазонката в скалния релеф при Богазкьой сякаш изобразява вечната жена — борец, вдигнала ръка с оръжие за защита, стиснала устни в твърдото решение да пази свободата на хората си, на земята си. Голобрадото лице на война има нежни черти, но сурово устремен поглед, с упорита твърдост.

Боарикс... Царица на боите? Боа — царицата?

Кой на кого е предал тази частица „рик“, която у латините е „рекс“, у готите „рик“, у скитите „рих“?

Теодорих, Аларих, Исперих, Телерих...

Боарикс взема властта над сабирите в 520 година.

Точно подир 1000 години една смела жена поема власт над един горд и храбър народ в Мала Азия. Там, където сега се намира Планината на българите.

Булгардаг!

Стигаме до загадъчната мома, която в 1520 година застава като древна амазонка да защити своята родина.

Катерина...

В едно древно „шахнаме“, биография-царственик на караманлиите в Мала Азия, арабският поет Шикяри възпява приказната мома Катерина, която управлявала земята на българите...

Българска държава в Мала Азия?

Някога, край топлото Средиземно море, при Таврическата планина, българи си бяха скътали убежище, запазено от алчния поглед на завоеватели и притеснители, приказен край, където дирели закрила на тоя свят място за мирен живот тия, които носели в сърцето си неугасващия копнеж към великото и светлото, към истината и свободата.

Там, обградени с непристъпни планински върхове, приоблачни висоти и бездънни пропасти, изпълнени с пенливи потоци, между непроходимии гори и морето, някога съществувала страна, одарена с всички земни блага: жито и памук, лен, зехтин, свила, злато и сребро...

Катерина.

Последен потомък на ханове и ханки, на саре и сарисси, на тия, които открай почитали слънцето: извор на всичко благосклонно към човека.

В царството на амазонките нямало място за безправие и насилие. Защото те знаели, че лъжата не може да се скрие, а истината винаги побеждава.

Планински връх или езеро, град или река, ако са загубили памет хората какво значи Байкал или тема България, ако са променили името си през векове и хилядилетия, то кръвта не се мени. И по това ще го познаеш, по великата сила на мисълта му.

„Болгарин — пише Йордан Джинот през миналия век — не знае да краде и лъже, да говори зло и да клевети, да убива невинни люде...”

Хорс, Баал, Болг — бог на слънцето, на светлината, на истината...

„Ако някой казва истината — Тангра вижда. И ако някой лъже — Тангра пак вижда“ — записал на камък хан ювиги Омуртаг.

Били изминали векове, откакто вождът Небул, заедно със своите керамисийци бил изселен от Юстиниан Ринотмет в далечната Малоазийска тема Опсикион, за да изкупи дързостта си да води бран с императора на Византия. Юстиниан II смятал, че изселените славяни и куверови българи ще му станат съюзници във войната срещу арабите за Южна Армения. Но гордият Небул не можел да служи на своя поробител и с 20 000 от хората си преминал на страната на арабите. Юстиниан бил разбити загубил Южна Армения. Арабите прекарвали керамисийците на остров Кипър, а разгневеният император заповядал да избият семействата им, жени, деца и старци, а телата им да хвърлят в морето. С това нечовешко дело той запечатал завинаги омразата и недоверието, вековната жажда за отплата в останалите живи Небулови люде.

И те свили гнездо сред снежните хребети, стигащи до четири хиляди метра. Планината се нарекла Българска.

Булгардаг.

Хановете им секли свои пари и имали своя войска. Не превивали глава пред никого, горди и независими, в непристъпното си убежище.

Никой не можел като българите да хвърля от високите скали едри камъни и да смазва всеки враг, който дръзвал да се приближи. Никой не умеел като българските прашници да улучва отдалеч право в челото. Като кози бягали безстрашните защитници край самите пропасти и обсипвали с облак стрели приближаващия се завоевател.

Те помнели времето на Небул хан. И скъпели свободата над всичко.

Затова Булгардаг привличал всеки, който не искал да носи робски хомот. И всеки прокуден, всеки беглец намирал там крепка защита. В приказната страна, одарена с всички земни блага, където управлявала една мъдра и смела жена.

Катерина.

Последен потомък на древни ханове, тя не се побояла да поеме с непоколебима ръка юздите на управата и да води съдбините на своя народ, също тъй ловко, както направлявала с позлатени хомоти воловете при първата есенна оран. Справедливата ѝ десница се протягала за помощ на всички онеправдани и потиснати. Нейните войски отивали в подкрепа на тия, които се борели за своята правда. Но в своята страна Катерина давала на войските си служба в полската работа, в строежа на друмове и твърдини, за отбрана на своята богата и щастлива страна. За чужди земи тя не ламтяла, не искала никого да поробва. Но била готова да защити своето, без да се остави никой да я завари неподготвена. Защото знаела, че който не умее да брани богатата, си, става плячка на алчното чуждо око.

Минавали дните в мир и благодатен труд. Людете пасяли стадата си в богатите пасбища, разработвали черничев и маслинен градини. Били богати с анасон, сусам, нахут и лен, бубарство и пчеларство им давали мед и коприна. Разработвали богати рудници със злато и сребро... Сеели и жънели, ловели риба, продавали на търговските кораби делви със зехтин, сушени смокини, фурми и стафиди, златни и сребърни украшения. Богатеели.

Защото парата, добита в упорен труд, не отивала за тежки данъци и военни тегоби. Оръжията в складовете стояли непокътнати, хамбарите със запаси от храна били винаги препълнени. Момите носели на ушите си бисер и безценни камъни, а невестите ходели

облечени в сърма и коприна. Дори стените на двореца били покрити със златни плочки и отдалеч блестял като слънце.

Напролет и наесен Катерина първа излизала на полето и започвала, заедно с народа, благословения плодоносен труд.

В празник играела на хорото заедно с момите или свирела на арфа любимите си песни, или слушала сказания за древни времена, за някогашни подвизи на Яхша хан или юначеството на Айдин хан. На всички женихи тя отказвала, защото не жадувала за лично добруване. Тя имала само една челяд — своя народ, само една грижа — да му дари честити дни.

Ни веднъж сянка на омраза не забулила очите ѝ, сини като лъскавите камъчета на мозайката, която покривала стените и пода на нейната приемна. Там Катерина раздавала, като върховен съдия, правда между спореци страни, там свиквала съвета на сановниците си и се вслушвала в мъдрите думи на почитани старци.

Ала и в сърцето на Катерина се таяла стара, незавехнала болка, наследена от деди и прадеди. Дали тя щеше да изпълни вековната им мечта? Да отхвърли васалството към вожда на караманлиите, да успее там, където Яхша хан и Айдин хан не бяха сполучили?

Булгардаг!

Не се насищаше човешкото сърце със злато и препълнени хамбари. Горчиво тегнеше обидата: ханът на българите да плаща данък на емира на Карамания!

Тогава тя прелистваше страниците на летописите, които вдъхновеният поет Шикяри Мухлис бе написал, за да се помнят заветите на тия, които бяха живели, бяха се борили и загинали заради тяхната свобода. А имаше ли нещо по-ценно от нея? И Катерина четеше и препрочиташе, вече кой път, за битката на Небул хан и заселването на прадедите в Таврическата планина, за несломимата упоритост на караманлиите и българите да усвояват своята свобода. Дори когато Византийската, а после Османската империя бе успяла да покори всички малоазийски племена, само упоритите защитници на Таврическата планина не отстъпваха пред никаква заплаха. За да ги сломят, бяха изпитали всички средства. Най-сетне стигнали до последното: да скарат двете горди племена. Пуснали змията на завистта между вожда на караманлиите Нуредин и вожда на българите Яхша хан I: кой да владее Булгардаг. Яхша хан пада убит в бой от 1243

година и караманлиите получават от султана на селджуците крепостта Ерменак, непристъпната българска твърдина.

Но хан Айдин, синът на Яхша, продължил борбата. Една по една падали яките български крепости: Мод, Мара, Глхане. Ограбени били несметните съкровища на ханството. Ала нищо не можело да сломи волята на Айдин хан да продължи борбата до последна капка кръв.

Тогава Нуредин предложил мир при условие българите да запазят своята крепост Ерменак, но да плащат данък на султана и да му станат съюзници.

Хан Айдин преглътнал горчивата обида, станал Айдин бей, но Ерменак останал в ръцете на българите.

Договорът се изпълнявал вярно и точно. Българите не знаели подлост и вероломство. И когато „люде в железни дрехи“ нападнали султана, Айдин му се притекъл на помощ с 4000 стрелци, като сам застанал със своите 1000 прашници и лично свалил, с точен удар 24 противника. Но един рицар го свалил с копието си на земята. Бърз като мълния Караман, синът на Нуредин, се спуснал да го спаси и извлякъл тежко ранения Айдин из боя.

Но когато Айдин станал управител на голямата крайморска крепост Селефке, султан Алаеддин не погледнал с добро око на новото въздигане на своите най-непокорливи васали. И отровил Караман бей.

Прелистяше Катерина ясно изписаните страници на шахнамето, дълбоко въздишаше, когато четеше за омрази и вероломства, а очите ѝ се изпълваха с блясък, когато намираще следите на своите прадеди в дела на вяност и благородство.

Новият бей Мехмед, син на Карамана, обявил кръвна мъст на султана на селджуците и го победил в боя при Чаршамба сую. В редиците на победителите първо място заемали българските прашници. Айдин се наредил на страната на правдата.

Тогава вождът на караманлиите станал султан. И приел името Алаеддин. Българите пазели клетвата, дадена на Алаеддин I, като верни съюзници служели на Алаеддин II, но не затихвала раната, която горяла сърцата им: отново да станат самостоятелни и горди властелини, макар че Яхша II пращал по 10 000 прашници в помощ на караманлиите.

Катерина четеше и въздишаше, прехвърляше набърже страниците, в които се разправяше за недостойни ламтежи и опасни

начинания, които никога не могат да изведат до добър край.

Веднъж в Булгардаг пристигнали отдалеч — през моря и планини — двама странници. Недостойни носители на славно и достойно име. Ловци на високи чинове и пари, на имоти и слава. Сянката на две корони блазнеше ненаситното им честолюбие. Поради баба си Ирина, дъщеря на византийския император Михаил VIII, те бяха Палеолог — гърци. А според дядо си Иван Асен III те бяха Асеновци — българи. Сестра им, като съпруга на сваления император Иван Кантакузин, не можела вече да им бъде полезна. Затова Мануил Асен и Иван Асен бяха тръгнали да дирят по-добра съдба в по-далечни земи.

С лъстиви обещания те придумали Яхша да отхвърли васалството си към Алаеддин II като недостойно и да се обяви за самостоятелен владетел, както навремето си бил Яхша I.

Все още не затихвала старата болка. Не можел българин да скланя чело като покорен васал. Яхша се съюзил с турския емир на Варсак и се отметнал от подчинението си към караманлиите. Алаеддин разбил съюзените сили на българите и Варсаковите войски. Но предпочел да не преследва Яхша в непристъпните му планини и да го има за съюзник.

Двете страни подновили в 1355 година старите приятелски отношения.

Върнал се Яхша в Булгардаг. Но змията не стои мирно. Отново почнал един от двамата братя, Иван, да подбужда и лъсти. Как може гордият хан да скланя глава пред един караманлия? С какво право Алаеддин се беше провъзгласил за султан? Не можеше ли това да стори много по-достойният Яхша?

Алаеддин беше отишъл да обсажда силната крепост Алеп и оставил българите да вардят залива на Александрета. Защо да не използват този рядък случай?

Страшно било изкушението.

Най-сетне Яхша хан отново се подмамил. Коварен е блясъкът на високия чин.

Султан...

Заповядал да развеят бойните знамена, събрал 20 000 отбрани войскари. Към него се присъединил Саадедин паша, вожда на варсаците. Превзели всички крепости край брега на Средиземно море.

И Яхша се провъзгласил за султан на българите и караманлиите. Саадедин и Асеноглу били обявени за везири.

Катерина не можеше повече да прелистя пожълтелите като слонова кост листове. Затисваше с длан очи и дълго размишляваше.

От нищо не се боеше повече, отколкото да не стори някога такава съдбовна грешка. Да се заслепи и не забележи, че е преминала чертата, която отделя благото на народа от личното благо. И отново почваше да чете.

Когато Алаеддин се върнал от войната с алеплиите, решил да си отмъсти безмилостно. Почнала борба на живот и смърт. Един трябвало да победи. Никое средство не било вече изключено. На жестокостта — жестокост. На вероломството — вероломство.

В 1359 година войските на Алаеддин все още напразно обсаждали крепостта Аксарай, където Зааде Асеноглу и Яхша храбро се отбранявали.

Тогава Алаеддин влязъл в тайни преговори с Асеноглу везир, като му направил най-примамни предложения. Асеноглу пресметнал, че рано или късно Аксарай ще падне и той от везир на Яхша ще стане роб на караманския вожд. Не беше ли някога пралядо му Иван Асен III, зет на византийския император Михаил, тайно напуснал Търново, за да не бъде заловен от войските на Ивайло, и заедно с жена си Ирина, византийката, задигнали съкровищата на българските царе и избягали в Цариград?

Така и този, който бленувал да стане Иван Асен IV, повторил греха на недостойния си съименник. Една нощ, тайно, везирът Асеноглу, заедно с хазната и неколцина приближени, напуснал обсадената крепости се прехвърлил към Алаеддин. Не беше ли Мануил Асен водил борба против войските на императрица Ана, като вожд на лявото крило на противника ѝ? Начело на дясното бил смирненският султан Омар, а средищното водил сам Иван Кантакузин, узурпаторът, вкопчен в борба на живот и смърт със законния цариградски император. Най-напред те гледали да победят съюзника на императрицата и сина ѝ Йоан — непобедимия войвода Момчил. Затова Омар дошел по море с 290 кораба и 40 000 войска да помогне като верен съюзник на Кантакузин... И да отмъсти на Момчил, който беше техен съюзник, но се беше отметнал в полза на Цариградската владетелка...

В 1387 година синът на Мурадовия паша Тимурташ също се казвал Яхша. Али паша заедно с Яхша бег били изпратени от султан Мурад да се бият с цар Иван Шишман. Покорен на клетвата за вярност като почтен васал, Яхша тръгнал с войските си в 1388 лето, през Великия брод към Стара планина...

Катерина хвърли шахнамето на земята. Сърцето ѝ биеше като ситния звън на еклива камбанка. Скочи. Не я побираше широтата на приемната, в която свиреше и пееше заедно с другарките си.

Кое беше вярност? Кое беше грях? Нима, за да спасиш душата си чиста и неопетнена, трябваше да пожертвуваш живота и щастието на поверените ти люде? Да проиграеш съдбата им, да ги обречеш на мъки и робство, за да бъдеш верен на дадена клетва...

Момчил беше изменил на клетвата си към Кантакузин и Омар. Затова той, неверникът, се беше притекъл на помощ на своя съюзник, християнина Иван Кантакузин, византиеца Кантакузин... А Момчил защо беше отишъл на страната на Ана и сина ѝ? Защо? Имаше ли някаква лична полза? Защото Ана го беше въздигнала в чин севастократор ли? Защото му беше дала земи и крепости ли? Но Кантакузин му предлагаше звание деспот и земи край Бялото море. А най-накрая го бяха изоставили пред затворените порти на дарената му византийска крепост, от която гърците гледаха кой ще победи, за да го спасят...

Катерина внезапно взе някакво решение. Нареди да ѝ приготвят кон и пътни дрехи. Замина с двама стрелци към Ак шехир, където на един планински връх се намираше отшелническото жилище на прочут мъдрец.

Завари столетника да си кладе огън, за да свари някакви билки. На тях ли дължеше своята многолетност? Никой не можеше да каже на колко е години. А помнеше неща преди повече от сто години.

Старецът прие непознатата посетителка с блага усмивка, попита какво може да ѝ помогне, цял ли диреше или съвет някакъв?

Катерина дълго мълча, загледана в игривите пламъци на огнището. И внезапно попита:

— Какво мислиш за учението „Шах-кули“? За божиите роби, за чистите и богочестивите, които ще дадат на людете нова държава, която дарява всекому правда и свобода?

Усмивката изчезна от бледото лице на постника. Сините му очи излъчваха ярки сини пламъчета.

— Защо си дошла мен да питаш, царице? Нали в твоята държава има правда и свобода?

Той се опита да стане, но Катерина го изпревари и сведе низко чело в дълбок поклон, после го помоли отново да седне. Изпи паничка топла течност, подсладена с горски мед. И сякаш чудни сили се вляха в жилите ѝ. Грижите олекнаха. Нещо радостно прошумя в кръвта ѝ.

— Аз не знам доколко съм успяла да давам правда и свобода на моите люде, но знам, че съм искала да сторя това. И не съм имала никога по-голямо желание от това. Но достатъчно ли е?

— Искаш да кажеш достатъчно ли е да се грижиш само за твоите люде?

Катерина изтръпна. Той беше отгатнал точно мислите ѝ.

— Ако си дал клетва за верен съюз и людете на твоя съюзник дигнат бунт против него, трябва ли да им помогнеш? Ако са прави...

Старецът тихо се позасмя.

— Защо ме питаш, Катерино? Щом вярваш, че людете имат право, ще им помогнеш...

— А клетвата за верен съюз? Ще бъде измама, ако я престъпиш...

Мъдрецът дълго мълча. После каза:

— Да. Ще бъде измама. И ти ще трябва да я изкупиш. Както Христос е изкупил нашите грехове... Затова си царица. А не за да носиш златен венец на главата...

— Отче... Ще те попитам нещо. Можеш да не ми отговориш...

— Питай.

— Султан Селим замина с войските си за Египет, При мен дойде таен пратеник от караманлийския санджак бей и ми съобщи, че султанът му обещал Еренкелова планина, ако му помага да сломи българите. Но караманлията предпочита да не губи силите си, за да увеличава земите на своя санджак, а да ги съедини с моите, за да се опитаме за последен път да спечелим свободата си.

Чудна светлина засия по лицето на стареца. Той поклати глава.

— Няма никога да се сломи волята за свобода и истина у праведния човек... Преди сто години тук се носеше бунтовното учение на Берклюдже Мустафа. И хиляди, хиляди се стичаха под знамето на

казълбащите, обличаха червената им риза, лееха кръвта си за тяхната правда...

— И каква беше тя?

— Вечните истини винаги се връщат, едни и същи, когато хората ги забравят... Или когато ги преобразят в неистини... Правдата е винаги и навсякъде една и съща, еднаква за всички хора с добра воля...

— А кои са те? Хората с добра воля?

— Тия, които имат чисто сърце и нямат лоши мисли. Защото човешката мисъл е най-голямата сила. Това го е казал някога Зороастър... Казваме го и ние. А мохамеданите смятат, че като не ядат или не пият запрети неща, с това изпълняват божията воля... А ние всички сме братя, роби божии...

Катерина стана от ниското дървено столче, като се понагря още малко край огнището. Целуна ръка на стареца. И тихо каза:

— Ти християнин ли си, или мохамеданин?

— Аз съм вождът на казълбащите. Преди сто години дядо ми бе убит в едно сражение с княз Искендер, с вероломника Александър, сина на цар Иван Шишман. Той стана мохамеданин и се отметна от бащината си вяра, за да спаси живота си, но го загуби тук, в планините на Айдинския вилает, като защитаваше своите насилници... Божието възмездие никога нищо не забравя...

Катерина сви вежди в някаква мъчителна мисъл. И се реши.

— След пратеника на караманлията при мен дойде тайно султански човек и ми каза, че Селим е готов да ми върне Булгардаг и да прогони от там всички караманлии, ако не се съединя с тях против него... Понеже потомците на Ибрахим бей му казали, че ги кара да дигна бунт заедно с тях... Всички мамат и не знаеш кому да вярваш...

— Важното е ти да не мамиш, дъще. И каквото правиш, да не е за твоя полза, а за да помогнеш на страдащите и беззащитните.

Беше лятото на 1513 година.

Преди хиляда години, 527 година, Боарикс, управницата на хуните сабири, които били едно от многото български племена, отишла в помощ на въстаналия обезправен народ, потискан от шах Кавад, макар че била съюзница на персийците. А после, като съюзница на византийците, пратила отряд от 3000 души в помощ на персийския шах, който бил във война с Византия.

На границата между две могъщи сили, които водят двубой за надмощие, един малък народ трябваше да притежава много качества, за да устои векове и хилядолетия. Трябваше да притежава управници годни да се справят с всички изненади на съдбата: борба с лъжи и съблазни, заплахи и огорчения. Управници, които знаят дълга си като управник и дълга си като човек.

Така Катерина, поставена между две силни царства, едно на залез, друго във възход, диреше примери из миналото, за да пази равновесие с чест и достойнство. Мъдрата мома знаела, че когато един враг е решил да те покори рано или късно, на всяка цена, не трябва да чакаш първи да те нападне. Затова изпратила 10 000 стрелци помощ на караманлиите. Вечните непокорници. Още докато преминавали султанските войски на път за Египет, закипели малоазийските санджаци в размирици.

Навсякъде бунтовниците разпространявали учението на Шах кули за новата държава на „чистите и богочестивите“. От всички страни се стичала селската беднота, опропастени от данъци еснафи, оскърбени велможи, жадни за истината люде. Всеки чакал обещания от казълбашите нов живот, обличал червена риза, готов да живее просто и братски с всички люде на света.

Отровил баща си, избил братята си, Селим I решил веднъж завинаги да се справи с всичко, което не искало да му се покорява. За една дума бесели, за един поглед изпращали в изгнание. По улиците на Кайро потекли реки от кръви. Издигнали планини от отрязани глави. Не били пощадени дори преданите еничери. Дори най-верните и покорни бегове. Убивали ги — за назидание. Всеки треперел от сянката си. Защото Селим издал заповед, че всеки има право да убие един казълбашии, от седем до седемдесетгодишен — където и да го намери.

Сломил султанът всички свои врагове, покорил непокорните, измамвал доверчивите, не доверявал на верните. Прострял навсякъде кръвавата си сянка. Идел редът на най-непримиримите.

И след като превзел и сринал до основи крепостите на караманлиите, Селим изпратил най-храбрия си и способен военачалник Абдулах Кемал паша да унищожи съпротивата на оная дръзка мома, която не признавала османския султан за „господар на вселената и сянка на бога“.

Тръгнал пашата откъм Бей шехир с безчислена войска, обикалял четиридесет и осем дни, за да се доближи до Еренкелова планина, която била непристъпна откъм тази страна. Разбрала Катерина, че наближава решителният час, слязла в чифлика си при Златния дворец, където били събрани всички храни и поставила наоколо отряд верни войски. Този отряд бил съставен от пленниците, които Яхша бег довел някога от боевете при Търново, след паметните битки, които Али паша водил в 1387 година, подпомаган от дружините на султанските васали в Мала Азия. Али паша останал поразен от нечуваната храброст на Шишмановите българи и помолил султан Мурад да избере сред тях най-дръзновените измежду най-смелите, за да бъдат верно ядро в санджака Айдин. Все пак подир загиването на султан Мурад при Косово, новият султан Баязид решил да бъде по-здравосигурен в несигурната вяроветност на вечните непокорници от санджаците на Карамания и Айдин, закриляни от непристъпната Таврическа планина. Яхша бег бил заточен в Бруса, а пък Алаеддин бил направо удушен. Но след разгрома на Баязид при Анкара, побегналите при Тамерлан емири отново се върнали в своите санджаки. Върнал се и Яхша хан и от потомците на пленените в паметните боеве от 1387 година юнаци създал непобедимата българска дружина.

Тая дружина Катерина оставила да брани чифлика с храните, докато пашата събирал в Коня нови войски и оръдия, за да сине Златния палат.

В една тъмна, беззвездна нощ откъм палата се прокраднала слаба светлинка. Разстлали османлиите наоколо, по равното, неизброимо число шатри. Нагласили оръдията. Проехтели в мрачевината два топовни изстрела и разрушили една стена на двореца.

На развидиляване смаяните османлии видели една жена, застанала върху скалите. Изцяло облечена в железни бойни доспехи, с островръх шлем на главата. В лявата си ръка стискала пушка. Дясната била дигната високо нагоре. Сам пашата изтръпнал в суеверен ужас.

Амазонката от Богазкьой!

С един поглед тя обгърнала разположението на вражеската войска. Стиснатите ѝ устни промълвили нещо. И рязко спуснала ръката си. От околните могили изгърмели скритите български топове. Абдулах се колебаел да продължи ли боя или да отстъпи. Втори път изтрещели топовете, които Катерина навреме, без да узнае никое

вероломно око, бе докарала в крепостта, заедно с безброй запаси от снаряжи и пушки. Минали били времената на стрелци и прашници. Предвидливата управница отрано се погрижила как да защити своя народ. Гюллетата косели редиците на обсадителите.

Боят продължил, докато паднал убит и сам Абдулах Кемал паша. Тогава останалите живи негови войници се разбягали, а Катерина прибрала всички храни, които се намирали в Златния дворец и заедно с войската си се оттеглила в Еренкелова планина. Заедно с нея тръгнали всички, които не искали да станат роби на султана. А това било цялото население на малката, ала свободолюбива страна.

Разярен от вестта за гибелта на най-добрия си полководец и от бягството на войските си, султан Селим I решил да свърши веднъж завинаги с този непокорен народ. Потеглил от Коня с огромна войска, обградил от всички страни Златния дворец с многобройни оръдия и го сринал до основи.

Но вътре не намерили нищо. Ни храни, нито жива душа. Навлезли в прохода, който водел за Еренкелова планина, по скалите от двете му страни били издълбани пещери, където стояли скрити смели защитници. С точен прицел те сваляли всеки, който дръзвал да навлезе в планината. А в това време жени, деца и старци незабелязано се измъквали през потайни пътеки и гористи проходи, далеч от смъртния двубой, натоварени с малко дрехи и храна, само да спасят живота си, докато мъжете задържали нападателите. Но между защитниците имало и много девойки, които следвали примера на Катерина, потомки на древните амазонки.

Въпреки тежките загуби султан Селим напредвал с хората си, стъпка по стъпка, заедно с пълчищата си в страшната планина, докато завзел прохода и върху скалите били изнесени безброй оръдия.

Катерина отстъпвала, стъпка по стъпка, заедно с войската си, до последния куршум, за да могат повече люде да се измъкнат от мъстта на безмилостния нападател.

Улучена с точен прицел, преди да издъхне, ханката едва успяла да каже:

„Който остане жив, да се завърне в родното място... Да не забравя никога хан Яхша и Айдин...”

Малцина бяха останали живи от тия, които предпочели да загинат сред своята българска планина, която султанските оръдия

„обърнали на камък връз камък“. Но тия, които се завърнали след много време в бащините огнища, не забравили никога своята Катерина. Не забравили родния си кът:

Булгардаг.

Това станало в 1513 година, на 21 реби юл евел.

И ако някой тръгне да дири следите на славни някогашни времена и реши да се залута из близки или далечни места, воден от мамещата сричка „бул“ или „бол“, съединена с „ар“, все едно дали съдбата или случаят го отвеждат до Болгар на Волга, или Булгардаг при Средиземно море, при остатъците на булгарите или бугрите на запад, или на балкарите на изток, ако реши да намери Златния дворец на Катерина в Еренкелова планина, може би ще спре при могилата Хатун сарай.

Така наричат днешните люде приказния дворец на Катерина.

Женски палат.

И ако странникът е изморен от броденето в планината, може да се разхлади с вода от близката чешма. Тя, блика от древния български водопровод, останал от времената на Яхша и Айдин. Преди седемдесет години там правели разкопки и открили развалините на някогашната непревземаема твърдина, защищавана до последен дъх от тая, чиято памет живее още в някой лист на случайно скътано шахнаме, в неугасимата жажда на тия, които обичат да разплитат възлите на родното минало, в снежния лъх на планинския вятър, който ни спомня, че е галил челото на керамисийците, доведени някога от Небул в древната родина на амазонките, на тия, които са били поучавани от апостол Павел в неизменните и вечни истини, на тия, които са се наричали болги в Панония и в Кавказ.

ИСТОРИЧЕСКИ БЕЛЕЖКИ

(БУЛГАРДАГ)

„Хуните произвели два яростни народа: акацири и савири“

(Йордан, готски историк стр. 72 от „Романа“)

(М. И. АРТАМОНОВ „История хазар“ стр. 87) „Хунский княз Грод (Горд) в 528, когато управница на савирите била вдовицата на княз Болах — Боарикс. Тогава тя стъпила в съюз с Византия. А Грод приел християнството кръстен от византийския император.

Жреците подтикнали хуните да се възбунтуват и убият Грод. На негово място слагат брат му Муагер... Същото станало преди 1000 години със скитския цар Скил. Грод убили и заради данъците, които византийците го накарали да събира чрез отряда испанци, изпратени с него.

В 576 една от областите на Северен Кавказ управлявала жена на име Аккага, поставена там от вожд на утигурите Анагей“. (Артамонов стр. 211)

„КАПАДОКИЯ" или „КУМАНИЯ“ е страната на хетитските релефи, скални и каменни блокове, каквито се срещат от двете страни на Тауруса. Куманите загубват независимостта си през времето на пророк Исаия. В 14 век преди Христа хуните са бири сродни на хуните българи били покорени и изселени от асирийския цар Адат Нирари. Но после пак освободени от хетите, и после отново XI преди Христа отново поробени от Тиглатпилисар." „Фригийският цар Мирмидон, вожд на Мирмидоните, които били българско племе. 1000 години преди Христа, воювали под знамето на Ахила, за гръцката кауза (Калайдович, Йоан Екзарх.)“

(М. Д. Димитров „Златните съдове от гробницата на цар Аспаруха“, стр. 92–94 София 1929 год.)

„Бил ли Грод вожд на българите, оногурите или утигурите — неизвестно.“ (Артамонов стр.91)

„521 г. император Юстин склонил царя на хуните Зилигд да воюва с персите, но той като получил дарове от шах Кавад отишел на негова страна. И с 20 000 войска настъпил против Византия. Но Юстин съобщил на Кавад, че Зилигд смята да измени на персите. Затова предложил да сключат мир, а не да оставят варварите да си играят с тях. Разгневен, Кавад унищожил Зилигд и войската му.“ (Артамонов стр. 71)

„В 527 Боарикс сключила съюз с Византия и когато Кавад склонил два хунски вожд Глом и Тиранис да му помогнат във войната с Византия, тя ги нападнала и победила. Глом убила, а Тиранис пратила окован във Византия. Ала в 528 тя дава 3000 отряд на персите, когато се бият с Армения, но чак когато персите сключили мир с византийците.“ (Артамонов стр. 71)

В 730 умрял хазарският хаган и на негово място управлявала майка му Парсбит при син хаган Барджиль.

ЧИЧАК — цвете, хазарско женско име чичакион — хазарска парадна одежда във Византия по името ѝ.

„Българите, които основали волжкото царство и града Булгар са очевидно остатък от старите «сабири». Хуни и българи са синоними. (В. Томашек)

«Реалната Енциклопедия на Паули» Щутгарт, 1897“

(Д-р Иван Шишманов „Критичен преглед на въпроса за произхода на българите“ стр. 569, СБОРНИК кн. XI)

АР — човек, мъж, герой

БАЙКАЛ — Голямото езеро

БАЛКАН — Голямата планина

БОГЛО-ОЛО = Тиен шан

Някои английски археолози смятат скалния релеф при вътрешната страна на Богазкьой в Кападокия, че изобразява древна амазонка.

(Вьорман „История на изкуството“, т. I стр. 156)

„1444 ГОДИНА“

*„Тук ходи Кусан войвода със триста души
юнаци да коли турци и потурнаци.“*

КУНОВИЦА

Изведнъж притъмня. В далечината отекнаха гръмотевици, зачестиха мълнии, неспокойно прелетяха гълъбите към гнездата си по високите кули на замъка Файдаш. Когато зачу в преддверието равномерен тропот на много мъжки стъпки и неясна глъчка на снишени гласове, старата майка затвори за миг очи, сърцето ѝ се блъскаше, сякаш искаше да разчупи гърдите ѝ. Но спокойното лице не издаде дълбоката тревога и тя полека сложи ръка връз рамото на мъжа си. Каза тихо:

— Идат.

Вратите широко се отвориха и голямата оръжейна зала се изпълни със звън от бранни доспехи, блясък на излъскан челик, шумолене на свила. Знамената, веещите се наметки паднаха в тежки дипли. Синовете и внуците едновременно прегънаха дясно коляно и свалиха шлемове. Майката простря длани над приведените им чела, зашъпна молитва за здраве и сполука. Главата на Шишман бе вече посребряла като тая на баща му, кесаря Фружин, сурият перчем на Александър напомняше кестенявите коси на праядо му цар Иван Александър, докато тъмните къдрици на другите имаха отблясъци на гарваново крило като плитките на Сара, наречена новопросвещена Теодора.

Но когато целунаха ръка на баща си — той беше стар и болен, а те отиваха на бран за живот и смърт, — в очите на тия сурови и яки мъже блесна влага, която те не се помъчиха да скрият.

Великият час, дългоочакваният, най-сетне бе дошъл и за тях.

Половин век, откакто преславният царевград Търнов бе паднал в ръцете на османлиите. Четиридесет години, откакто Фружин, вторият син на Иван Шишман, бе вдигнал, заедно с братовчеда си Костадин Срацимиров, бунт в западните български предели, от Бдин и Пирот до Врачанско. Тогава светът бе осъмнал с невероятната вест: Баязид Светкавицата бе разгромен с цялата си войска и пленен от монголския

вожд Демир хан, или Тамерлан в съдбовната битка при Анкара в 1402 година.

Побягнали в Маджарско заедно с всички българи, които не можеха да понесат робския жребий и не бяха преклонили глава да приемат чужда вяра, Фружин Шишманов и чедата му живеяха само с мисълта как да помогнат на поробената си бащиния. Унгарският крал Сигизмунд им беше дал земи в югоизточните си предели, в Темешкия комитат, за да бъдат по-близо до родината си. Там Фружин бе основал нова столица, Търнау, там се стичаха всички, които очакваха часа на свободата. И бяха тръгнали след него, когато той ги беше повел към долината на Тимок, за да се присъединят към бунтовните дружини на чичовия му син Костадин. Защото наследниците на Търновската и Видинската корона се обичаха повече от братя и бяха готови да жертвуват живота си, за да заличат злото, сторено от неизлечимата омраза на бащите им. Но тогава никоя от съседните страни не вдигна оръжие, за да им се притече на помощ. Заслепени честолюбци не виждаха, че само с дружни сили се сломява общият враг. В размирното време всеки гледаше да заграби нещо от ближния съсед, без да види, че утре той сам ще дири помощ срещу поробителя, който нямаше и тях да пощади. Султан Сюлейман удави в кръв въстаналите области. И отново Фружин и Костадин подириха спасение в чуждата земя. Ала не угасна жаждата им за свобода.

След смъртта на Костадин, ден и нощ Фружин продължи да плете мрежи от съюзи, да слага яка основа на делото за обща борба, която щеше да спаси всички балкански народи от смъртната заплаха на полумесеца. Премина всички друмове, посети всички столици, склони всички вождове, от прославения княз на арнаутите Георги Кастриоти, или Скендербег, до босненския крал Твърдко, от влашките войводи до сръбските деспоти. Косите му побеляха в пътувания и преговори, а десницата му не отпусна меч по всички бранни полета, където начело на своите полкове защитаваха унгарската земя с надежда, че в замяна ще получи помощ за освобождението на своята. Ненапразно в грамотата, с която унгарският крал бе дарил областта Максонд северозападно от Торонтал, на многоуважавания Фрузинус, Сигизмунд бе изтъкнал, че той „в твърде тежки и успешни походи против турците и други врагове, с труд и мъжество се борил, като излагал себе си и своите блага на смъртна опасност“.

Великият час отново бе дошъл, но твърде късно за него. Сега синове и внуци щяха да продължат делото, му.

Майката окачи всекиму на врата по една муска закрилница. Бащата бавно стана от дъбовия стол и ясно изрече с равен глас:

— На добър час. Дано вие постигнете това, което ние не успяхме.

Нищо не издаде вълнението, което бушуваше в кръвта му. Може би само едва забележимото треперене на ръцете. Защото той с радост би дал живота си, който беше безсмислен без свободата на родината, ала бащиното сърце болеше за чедото. Навън засвятка още по-често, зацвилиха коне, припряно затръбиха бойни рогове, екнаха стародавни песни за бран и победа. Българите от Темешварско се нареждаха под Шишмановското лъвско знаме, за да се влеят в съюзните войски, които тръгваха на борба за вяра и свобода. Неудържим копнеж ги теглеше към земята на деди и прадеди. Тук, в новия Търнау, те сънуваха оня Търновград, където бяха израснали бащите им и където сега се вееше знамето на неверника. И знаеха, че там, в поробената държава, сред поданиците на султана, съществуваше друга държава, тайна и невидима, пръсната из планинските усои, скрита в шумака, закрилница на беззащитни и мъстителка на злочести. И ден и нощ чакаха тия, които сега бяха тръгнали за последната борба. Чакаха ги хайдутите в горските дъбрави, чакаха ги орачи и копачи, чакаха ги овчари и търговци, защото целият народ беше ятак на незнайните борци.

Когато зърнаха да се явява върху най-горното стъпало на ширното мраморно стълбище гордата осанка на кесаря Фружин, висок и величествен в дългия си доземи кафтан, обграден от всички свои синове и внуци, начело с Шишмана втория, войскарите нададоха викове, които отекнаха по-силно от грохота на гръмотевиците, почнаха да удрят с мечове по щитовете си, да размахват окичените с байрачета копия.

Мълниите се отразяваха в желязото на ризници и шлемове, първите капки дъжд тежко затупкаха по прашния друм, войските бавно почнаха да се източват към юг, сред падащия здрач и фученето на вятъра, следени, дорде поглед стига, от взора на стареца и безмълвната майка, уловена крепко за лакътя му. Мълчаливо гледаха със замрежени от сълзи очи всички снахи и дъщери. Ала една мома липсваше сред

женската челяд. И тя бе заминала с братята си, момък сред момците, в лъскави железни доспехи, с остригани коси под бранния шлем.

Щом заглъхна и последният конски тропот, тежка въздишка разчупи гърдите на стария кесар. Ах, защо нямаше вече ония младежки сили, както по времето, когато бе избягал от Никополската крепост и тайно преплувал Дунава, дирейки спасение от плен и робство, предпочитайки смъртта пред съдбата на по-големия си брат. Наследникът Александър бе приел исляма, за да загине безславно като поданик на султана, в бран срещу враговете на своя поробител, защитник на чуждата вяра.

Да можеше Фружин да тръгне редом с децата си, да загине или победи заедно с тях. Да развее отново знамето, както преди четиридесет години. Ала немощна бе старческата ръка. Днес други, по-крепки от него бяха поели с младежки порив стария познат път.

През Дунава и Белград, все по левия бряг на Морава, към Ниш, София, Одрин... От Цариград щяха да им подадат ръка Палеолозите, синовете на Елена Драгаш, византийската императрица, оная кюстендилска княгиня, дъщеря на злочестия деспот Константин, който бе приел да стане поданик на султана. А четвъртият и син, наречен Константин на дядо си, който предпочиташе да носи майчиното си име Драгаш пред бащиното Палеолог, за да остане в историята паметен като Константин XI Драгаш, последен дръзновен защитник на Цариград, дебнеше, спотаен в Морея, за да се присъедини към бунт откъм крайния югоизток на полуострова. В Кроя Скендерберг, който отново си бе възвърнал бащиното име Кастриоти, чакаше с другите албански вождове искрата на всеобщия бунт.

На 1 ноември съюзните войски начело с младия унгарско-полски крал Владислав III завзеха Ниш след страшен бой с войските на Касим паша. Името на победителя, ненадминатия пълководец Янош Хуниади, се разнесе из целия полуостров. Пълни с възторг и надежда, забиха сърцата на поробените.

Янкула войвода!

В посланието си до Будапеща, изпратено от Пирот на 9 ноември, прославеният юнак писа:

„Нашата войска е добре. Чака с нетърпение сражение и се увеличава всеки ден от българи, бошнаци, албанци и сърби, които

прииждат към нас от всички страни и се радват прекомерно, задето сме дошли. Народът от околностите ни носи всичко, което е нужно...”

Орачи, копачи, овчари, въоръжени с косери, секири и търнокопи, се сбираха на дружини и се вливаха в отрядите на войските. Децата на тия, които бяха загинали преди четиридесет години, помнеха подвизите на бащите си през Темското въстание на Фружин и Костадин Бдински. След Пирот падна и София.

На 1 декември 1443 година българите видяха отново славната крепост на Средец в свои ръце.

Бе минало времето, когато хайдушките дружини напускаха своите сборища в Стара планина и тръгваха подир овчарите, които бяха подкарали стадата на топло в равнината. Ятаците прибираха хайдутите като аргати или ги криеха да презимуват до следната пролет. Зимата сякаш и тя помагаше. Бавеше се да дойде. Последните лъчи на есенното слънце прозираха през оголените клони на високите, извисени до небеса дървета. Върху меката шума момчетата бяха полегнали и тихо разговаряха, заслушани да чуят стъпките на овчарите, които им носеха сирене и хляб. Шепотът заглъхна:

— Какво чака Радан войвода още, та не се прибираме? Защо не...

И войводата, който се бе навел да загребе с тасче вода от бликащото сред дъбовите кореняци кладенче, внезапно се ослуша, ръката му се смрази. Той захвърли тасчето, погледна втренчено момчетата. Някой викаше и тичаше нагоре по сипеите. Гласът му бе страшен, нечовешки. Изтръпнаха. Нима и тук можеше да ги издири турска потеря? Наскачаха. Двамина се спуснаха и уловиха младия селянин, който бе спрял задъхан пред войводата.

— Ти ли си Радан? — после премая в ръцете на хайдутите. Попръскаха го с вода.

Долу, в далечините на кръгозора, по виещия се друм, сред облаци прах, святкаше оръжие, нижеха се хиляди люде, пешаци, конници.

Младежът дойде на себе си. От белите му устни отново се изтръгна оня страшен вик:

— Идат! Дочакахме! — хълцания пресякоха гласа му. — Идат нашите!

Радан разбра. Бурна радост за миг го зашемети като силно вино. Ала докато хайдутите се прегръщаха като обезумели, той отново се взря в далечината, закривайки с длан челото си. Ниските хълмове ту закриваха войската, ту откриваха неизгледната ѝ върволица. Дълбока бръчка се вряза между веждите на войводата.

— Те смятат да минат през Троянския проход!

Той бързо запасваше меча си, даваше нареждания:

— Прибирайте оръжието! Оседлайте белия! Този път не е за тях. Много е заварден! Ловешката крепост е обсадена! Трябва да поемат през Златишкия проход, а не през Троянския!

Не мина много време и дружината, която трескаво сбираше оръжията си, за да се притече на помощ на идващите освободители, видя как по белия друм препусна белият жребец на войводата.

Равномерно кънтяха стъпките на блюстителите по каменните площадки на високите кули. Оттам се разстилаше гледка по цялото равно поле, между Искъра, Осъм и Дунава. Но погледът на стражите бе отправен неизменно към юг. Защо по цели дни войводата на Ловешката крепост не сваляше очи от вечно заснежените върхове на Стара планина? Какво очакваше Станко Косан? От какво се боеше? Нали неговата твърдина едничка бе останала непокорена? Дори след падането на столицата Търнов, боляр Станко Косан не бе склонил да предаде своето непревзимаемо гнездо. Затова бе получил от султана ферман, че признава неговите права, ако приеме да бъде негов васал. И ловчанци живееха свободно в своята почти независима област. Тогава?

Но Станко Косан знаеше какво очаква. По тайни пътища той бе получил вест, че се подготвя нов бунт, че приближава великият час. Техните щяха да дойдат откъм Троянов проход, а Ловешката крепост щеше да им бъде крепка опора в съдбовната борба.

Една ранна утрин, като пукна зората и високите снежни планински върхове заблестяха като елмази, откъм прохода се заточиха войски, пред които препускаха конници с остро извисени гугли. Полумесец бе закрепен връз маждраците, на които се вееха червени знамена.

Еничари!

Дебнещите край прохода съгледвачи донесоха в Ловеч грозна вест:

— Синан паша иде да завземе крепостта!

Станко разбра. Те искаха да си запазят гърба преди битката, която вече наближаваше. И заповяда да се прибере народът в крепостта, добитъкът да се изтегли в планината, да се залостят яките порти и се вдигнат всички мостове. В твърдината имаше запас от храни за много месеци, а вода си взимаха от реката по един таен подземен път. Върху кулата пред главната порта закрепиха копие, връз което бяха набучили фермана с нарушения договор. Така някога Иван Асен бе тръгнал на бой с копие, върху което бе закрепен договорът, нарушен от кир Тодор Комнин. И с него бе победил. Не Асен, а правдата беше победила.

Хайдушката дружина на Радан войвода се увеличаваше отчае на час. Тя се вля в отрядите на Хуниади и тръгна начело, за да сочи пътищата. Янкула прие съвета на Радан и промени посоката на похода, по дефилето на Марица. Но в това време Мурад II бе пристигнал с помощни войски от Мала Азия и бе заел проходите към долината й. Тогава войводата Радан направи ново предложение:

— Да тръгнем по долината на Стрема и минем през Златица...

Ала и там турците бяха вече успели да заградят южните проходи на Средна гора, като запречили скалистите теснини с колове и гъсто наредени, едно до друго, отсечени дървета. Мурад не искаше да се срещне с железните войскари на освободителите на равното Пловдивско поле. Затова двете войски се срещнаха на Златишкото.

Внезапно през нощта задуха севернякът и довея снежни вихри. Мразният вятър брулеше лицата на уморените бойци и ги засипваше със ситни ледени иглици. Ръцете на часовите край кралския стан замръзваха, но те не се помръдваха от местата си. Еничарите заливаха стръмнините с вода, за да не могат конете на Хуниади да минават върху поледиците. Селяните от околните места носеха кожуси, калпаци от вълча кожа, ямурлуци, слама. Планинците свличаха дърва от горите и поддържаха огньовете, накладени пред шатрите.

В това време незнаен храбрец, преоблечен в еничарски дрехи, запрати с прашка камък, на който бе завързана книжка с вест за войводата Косан. Сякаш не камък, а запалена главня падна в Ловешката крепост. Лумна прадядовската юнашка кръв в защитниците

на твърдината, където някога Асен и Петър бяха устояли срещу напора на византийските пълчища. И в една тъмна нощ, когато черни облаци бяха покрили беззвездното небе, Станко Косан се спусна по въже от крепостната стена в дълбокия дол под нея. Последваха го триста най-верни и дръзновени войскари.

Затръбиха бойните рогове в кралския стан за сбор. Отвсякъде се стекоха пръснатите за храна и фураж пешаци. Редом с тях идеха и яки мъже, всеки грабнал кой секира, кой сопа, кой костен лък, останал от деди и прадеди.

Янош Хуниади построи войската си в боен ред. Пешаците по средата, конницата от двата края. След това я обиколи на кон, като я насърчаваше с гръмки възгласи. Отново затръбиха роговете за нападение. Двете войски се сблъскаха с грозна сила. Гората ехтеше от страшните викове на планинците, скалистите проходи отекваха звъна на оръжията, цвиленето на конете. Три часа трая неравният бой. Султанските отряди прииждаха от час на час с нови и пресни сили. Съюзените войски се топяха, изтощени до последен предел.

В решителния миг, когато везните клоняха ту на една ту на друга страна, нечакан вик се вдигна откъм тила на турските войски. С грозен рев, като помитаща стихия, тичаха войскарите на Станко Косан в помощ на братята си. Изненадани, разколебани, турците захвърлиха оръжието си, други паднаха убити, трети побягнаха.

И пак се понесе по целия свят името на непобедимия витяз Янкула!

Беше 12 декември от 1443 година.

За да запази силите си, Хуниади реши да изтегли войските и да се върне в Унгария, за да дойде отново напролет и продължи войната, щом преминат ледените дни.

Ала при Горна Струма Махмуд Челеби го чакаше в, непроходимата засада. Тогава победната войска пое отново пътя през София към Ниш, следвана по петите от дебнещия аскер. Но колкото и да се мъчеха да нападнат и унищожат оттеглящите се войски, турците получаваха само поражение след поражение. В прохода при Куновица Янкула Хуниади внезапно извърна войските си назад и смело нападна преследвачите.

Паши и бейове видяха ръцете си вързани в позорен плен. Начело на синджир роби беше сам Махмуд Челеби, зетят на султана. Турската сила бе унищожена. Беше 2 януари на съдбовната 1444 година. И пак литна по целия свят славата на победата при Куновица.

Мурад II поиска мир.

Звънът на всички пещенски камбани посрещна завръщащите се победни войски с ликуващи призови. Жени постилаха пред коня на краля и на Хуниади скъпи килими, закичваха морните бойци с дарове, извадени от раклите на моминската прикля, деца целуваха ръцете им, младежи се хвърляха да ги прегръщат, да галят лъковете и щитовете им, моми поднасяха вино и погачи. Тъмната заплаха на робството бе отминала. Народите отсам и отвъд Дунава си бяха отдъхнали.

Съдбата дарява с победа и сполука тия, които храбро жертвуват живота си. Народът бе изпълнил своя дълг. Но идеше ред на честолюбивите вождове, несговорчиви и надменни. Дали случайно хан Кубрат бе дал предсмъртен завет на синовете си да бъдат единни, сплотени и с това — непобедими? Не беше ли писал още в четвъртия век преди нашата ера Херодот: „След индийците, траките са най-многобройният народ на земята. Ако не бяха тъй несговорчиви — щяха да бъдат най-силните.“

Никога Рим нямаше да сложи властна ръка над гордите тракийски племена и да ги превърне в роби, ако техните крале не бяха водили упорити и безсмислени борби помежду си: дали бесите или одризите да завладеят Светилището на Дионис? Никога храбрите траки нямаше да покоряват света под знамето на римския орел, докато жените и децата им превиваха шия в ярема на срамно робство, ако Реметалк, Севт или Котис не бяха викали най-върлия си враг да им помага в братоубийствените крамоли. Тъй болярска несговорчивост бе помогнала на Василий Българоубиец да сломи, един по един, несломимите български орли. Дали сега, поне сега, пред грозната заплаха старият недъг щеше да замлъкне? Нима под знака на полумесеца древната тракийска кръв щеше отново да завладява света — за славата на османската империя?

Седнали край буйния пламък на огнището, чедата на Фружин припомняха отдавна минали и най-скорошни съдбовни дни, разправяха

за тежките изпитания, за опасните мигове, за храбростта на родните братя. За безграничната обич, за предаността, с която ги бяха посрещнали. Силата на османците бе сломена. Напролет крал Владислав и Хуниади щяха да продължат похода, да превземат турската столица Одрин, да подадат ръка на съюзниците в Цариград, да отхвърлят завинаги грозната робия.

Духнеше ли долнякът, стопеха ли се ледовете — отново щяха да поемат. Молбите на султана за сключване на мир показваха страха му от нов поход. Владислав III протакаше преговорите, печелеше време, подготвяше нови съюзи — за последния удар, който щеше да изпрати османците там, откъдето бяха дошли.

Дойде лятото.

И както през зимата нечувани студове бяха сковали водите и заприщили друмовете с преспи, колкото човешки бой, сега пък нечувани горещини пресушиха реки и потоци, земята се напука, нажеженото небе гореше бяло, без нито едно облаче.

А преговорите все продължаваха. Съюзниците изказваха все по-нови и неизпълними желания, поставяха нови условия. Султанът на всичко се съгласяваше.

— Не ми харесват тия протакания... — каза веднъж Шишман на баща си. — Тук се крие нещо. Мурад отстъпва, за да нанесе после удара си. Желязото се кове, докато е горещо. Не казва ли народът: „Змия в пазва, огън на скут и мишка в торба стоят за зло на тоя, който ги държи?“ Какво има тук да се надхитряваме? Ще замина с Асена за Сегедин. Искам с очите си да видя какво става там. Той ще гледа, както му е обичай, да получи нещо само за себе си. Казват, че там бил повикан и Влад Дракул. Чудно ми е защо викат власите, а на нас нищо не обаждат. Ти си приятел на Хуниади, на краля. Не бива да гледаме със скръстени ръце...

Шишман изтри потта, която се струеше на поточета по врата му. Едра жила биеше гневно по средата на челото му.

Фружин сви вежди. Неясна тревога го загложди.

— Турците трябва да са много натясно — продължи замислен Шишман. — В Мала Азия Караманлията зле ги е притиснал... Елена в Цариград дебне и чака удобния миг да хвърли, заедно със синовете си, султанските притеснения. Нека братовчедите се карат кой ще замести на престола бездетния им брат, императора Йоан. Но Елена не спи.

— Ама и Мурадовица не спи... — поклати глава Тамара, най-голямата дъщеря на Фружин. — Щом е потрябвало да идва чак в Сегедин... Мара ще успее да изкопчи нещо за своя род... Мурад е внук на Оливера, жена му Мара също е сръбкиня. Нали е дъщеря на Гюро Вукович и внучка на Мара Бранкович. Мара и Оливера бяха сестри, дъщери на княз Лазар. А сега султанката Мара работи пред Мурад в полза на сърбите...

— Ех, докато беше жива нашата Мара, султанката на Мурад първия, тя ни закриляше, тя ни спасяваше... Мурад в очите я гледаше. И досега на гроба и в Бурса ден и нощ гори кандило. Такава е заповедта на мъжа ѝ. За вечни времена. И турците се покоряват на повелята на мъртвия си повелител... — пошъпна старата кесариса и наведе тъжно чело над къделята и вретеното, което тихо бръмчеше в ръката ѝ.

— И майка ни беше дъщеря на княз Лазар... — каза Фружин — ала той никога не помогна на зетя си, нашия баща... Когато трябваше да му изпрати помощни войски при обсадата на Никопол, дядо ни се задоволи само да вземе Пирот.

— Трябва и вие да бъдете като тях. Да гледате, първо, своята изгода! Инак винаги ще губите! А право имат само силните... — пошъпна старшата снаха, венгерката, която се осмеляваше да вземе думата пред свекъра си, и продължи да везе гергефа си край прозореца. — Слабия всеки го газии! Богатите земи дават богати доходи... А с парата се купува всичко. Деспот Георги има 50 000 дуката годишен приход. Затова може да плаща на наемници, да прави скъпи дарове...

Пратениците на Мурад II пристигнаха в Сегедин на 1 август 1444 година със заповед да сключат мир на всяка цена.

Крал Владислав ги прие с велика чест, седнал върху трона си с шлем, около който се виеше диадема, загърнат в дълга наметка, под която святакаше сребърна ризница. Той стана прав, разгърна пергамента с условията на договора и бавно почна да чете:

Точка първа. Влашко да се върне под властта на унгаро-полския крал и чешки управител Владислав III Ягело. Ала влашкият войвода да плаща данък на султана.

Точка втора. Деспот Георги Бранкович получава обратно от султана Смедерево, Ново бърдо и цялата сръбска земя. Ще плаща данък на Мурад II и ще му дава определено число войски в помощ.

Точка трета. Унгарците се задължават да не преминават вече Дунава и да не навлизат в османската империя, а турците да не минават Дунава и да не нападат маджарските владения.

Точка четвърта. Цяла България остава в турска власт.

Шишман и Асен се спогледаха. Сякаш лава се изля в жилите им. Струваше им се, че губят разум.

Затова ли българите бяха помагали на кралските войски, бяха ги превеждали през незнайни друмове, бяха им давали правилна насока, бяха ги хранили и поили, бяха лели кръвта си с оръжие в ръка редом с тях?

Затова ли? За да станат изкупителна жертва, за да понесат ужаса на ново робство, за векове, завинаги?

Шишман впери поглед в младия крал, който бе положил ръка върху кръста и евангелието, заклевайки се тържествено, че ще пази вярно договора в течение на десет години, докато едновременно с него султанският наместник даваше дума, че ще спазва всички условия на съглашението, сложил ръка върху корана.

Владислав седна отново върху престола. Лицето му беше заруменяло, светлите му коси блестяха, мокри от пот. Дали само от тежестта на короната, която притискаше челото му с толкова трудни задачи? Но той отбягна да срещне погледа на Шишмана.

Българските князе стискаха юмруци, стискаха зъби, за да не изрекат в гнева си някое прибързано слово. Трябваше да се обмисли. Да се изчака. Нима това беше последното решение на краля? Възможно ли беше?...

А българите отвъд Дунава се готвеха ден и нощ да посрещнат отново освободителните войски — за последната победа. Трупаха припаси, криеха оръжие, подготвяха дружини и войводи. Горите се изпълниха с хайдути, селата с ятаци.

Те чакаха свободата, която трябваше да огрее и последното кътче заробена бащиния. А какво щяха да научат? Отново мрак забулваше цялата българска земя. И само нея. Дори арнаутите бяха използвали победата при Морава, за да си възвърнат старите права и свободи.

Шишман изстена дълбоко в себе си, пронизан от жестока болка. Затова ли бе придружавал баща си във всички тежки и успешни походи, затова ли българите бяха помагали да се издигне честта на угрите и тяхната държава, както бе писал крал Жигмунт в грамотата си

от Фенолдвар? Затова ли Фружин бе ходил на преклонна възраст да уговаря Скендербег за обща борба?

Разбуниха се, развълнуваха се българите от Темешкия Банат, на големи тълпи се стекоха към новия Търнау. Идеха стари и нови преселници, всички, които бяха тръгнали заедно с победните отряди на Янкула войвода на връщане от Златица и Куновица...

Фружин слушаше бурята от гневни викове, които надаваше огромната тълпа, гората от стиснати юмруци сякаш внезапно се вдигна към него. Той закри лице с ръка и подири подкрепа с другата. Спуснаха се да го хванат, сложиха го внимателно да седне, изгледаха се настръхнали. Не беше ли някога така загинал Самуил, без сила да понесе страшната обида? Какво щяха да правят, ако го загубят? Той беше последното им упование. Поразени, всички гледаха как тая горда беловласа глава бе свела чело в неизказана мъка, как тия мощни рамене се тресяха в беззвучни ридания. За трети път плачеше Фружин през живота си.

Първия, когато бе научил за гибелта на първородния си брат Александър, загинал в 1418 година като управител на Смирна, застанал начело на султанската войска, за да се бори срещу Бьореклюдже Мустафа и неговите последователи. Този, който не бе пролял кръвта си като защитник на своите братя, бе платил с главата си предаността към чуждата вяра в далечните малоазийски усой на планината Силайос. И Фружин бе плакал от срам и негодувание.

Втори път, от безкрайна милост, когато бе научил за смъртта на братовчеда си Костадин, верния и предан другар — нещо рядко и ценно, по-ценно от всичко на света.

И сега, за трети път, сърцето му се бе сломило от жестока и непоносима вест. И той нямаше сили да я понесе. Всичко бе напразно. Всичко бе загубено. Завинаги.

Шишман, първенецът му, се осмели да докосне беловласата глава с нежна ласка. Позова едва чуто:

— Татко...

Фружин вдигна чело. Умореният поглед се спря върху чедата му. Лицето му едва забележимо се проясни. Лека багра оцвети восъчното му лице. Животът се връщаше в жилите. Не. Не всичко беше загубено. Докато те бяха живи. Младите.

След десет дни, късно през нощта, когато прохладният вятър, слязъл от планината, носеше малко ведрина над толкова безсънни чела, един морен конник препускаше с последни сили към замъка Файдаш, за да донесе на благородния кесар Фружин нечакана, чудна вест.

Събудиха стареца с известна предпазливост. Вече втори път той бе получил сърдечна немощ. Но Фружин повели веднага да пуснат при него късния гост. Беше готов да чуе всичко. И добро, и зло. Твърде често, през дългия си живот бе посрещал поразяващи вести. Простря ръка към посланието.

Първородният му син избърза и пое първи писмото от гончията. Разчупи печата, хвърли няколко трескави погледа върху ситно изписаните букви. Лицето му ту бледнееше, ту пламваше, най-сетне той погледна баща си. Очите му горяха. Гласът му се пресичаше от вълнение:

— Асен пише от Пеща, че Владислав получи нечакана вест от папата. Венециански кораби, генуезки, дубровнишке, много войска отплували към Цариград. Турците водят сега бой с Караманлията в Мала Азия. Мурад предал власт и престол на сина си Мехмед и се прибрал в Магнезия. Младият султан няма да може да се справи! Татко! Сега или никога!

Шишман цял трепереше. Не разбираше защо в очите на баща му се таи толкова грижа и съмнение. Старецът дълго препрочита писмото сред дълбоката тишина, в която се чуваше само силното дишане на младите. Най-последно рече:

Разбирам. Ала между Владислав и Мурад е сключен мир за десет години. Затова султанските войски са слезли отново на юг. Папата много късно изпраща своята помощ...

Буйният Срацимир гневно извика:

— Никога нищо не е късно! Трябва ли да чакаме османецът да разгроми врага си в Анадола, та да се обърне после към нас? Ще чакат ли тогава десет години? Разбирам. Клетва не се нарушава. Но това е клетва, дадена на неверник!

Фружин сви гъстите си бели вежди, сивите му очи стрелнаха най-младия от синовете му. Не. Срацимир не беше прав. Бог беше един за всички. И всеки се кълнеше пред него според своята вяра.

Срацимир разбра. Лицето му пламна. Той простря ръка:

— Нека грехът падне върху мене! Аз първи да загина в боя. Но борбата ще продължим докрай!

На разсвет втори гончия донесе послание с кралския печат: бизон и орел. Владислав III известяваше на многопочитания Фружин, кесар де Максонд, че обявява нов кръстоносен поход за освобождаване на християнските земи в Европа, останали под властта на неверника.

Като мълния падна новината сред българите. Не остана мъж да не се спусне да се стяга за похода. Старци, юноши, всички предлагаха немошните си сили, с каквото могат да помогнат. Предишни и най-нови прешелци се събираха в отряди под лъвското Шишманово знаме. Жените сваляха от врата си нанизите жълтици, орачи продаваха охранените си волове и си купуваха оръжия: арбалети, копия с куки на края, новите дълги пушки, които се палеха с фитил.

В замъка Файдаш челядта на кесаря Фружин се събра на върховен съвет.

Оръжие. Трябваша много пари за оръжие.

Замислен и тревожен, Шишман се разхождаше надлъж и нашир в голямата приемна, където баща му бе свикал българските първенци. Нямаше време за много умуване. Трябваше веднага да се вземе решение. Всички се спираха на една мисъл, ала никой не се решаваше да я каже. Най-сетне Шишман застана пред баща си, който беше подпрял чело на десница, облакътен върху дръжката на разлатия дъбов стол. Стариат полека вдигна глава. Отправи остър взор в очите на първенеца си. И разбра. Решението бе взето.

— Татко! — гласът на Шишман тръпнеше в сдържано вълнение. Всички се обърнаха към него, затаили дъх. — Няма други изход. Трябва да продадем имота си. За какво ни е нужен? Ако сполучим — няма да ни трябва. А... ако не сполучим. Пак няма да ни трябва. По-добре да загинем там, отколкото да живеем тук!

Братята и сестрите му наведоха глава. Нямаше друг изход.

На 5 септември 1444 година в замъка Файдаш се събраха много знатни люде. В присъствието на кантор Матиаш, на пазача на регистрите Стефан, на каноническите братя Варнава, Владислав и Мартин, както и на господин Йоан де Зехен биде изповядана продажбата на имението „Файдаш“ и прехвърлянето му, с всички негови орни земи, гори и воденици и техните приходи от кесаря на бившия Мачвански бан Ладислаус де Марот. В продавателните книжа

кесар Фружин заедно със сина си Шишман и другите си синове и дъщери се отказваше „завинаги от правата си върху този имот, като получаваеше срещу него 400 форинта от чисто и пълноценно злато“.

Договорът, скрепен с висящ печат, подписан в неделята преди Малка Богородица на 1444 година, позволи на Фружин и рода му да получи пари, равни на килограм и половина злато или на двеста охранени вола. С тия пари те купиха оръжие за своите отряди. Към тях се стичаха всички българи от областта Максонд, заселниците на остров Росд северно от Пеща, последните бежанци, дошли с войските на Хуниади.

Но българските князе не бяха продали само имота си. Те бяха принесли най-голямата жертва, по-скъпа от собствения им живот.

За да поеме отново водачеството на похода, Янош Хуниади бе сложил условие: да му бъде дадена българската корона. И Шишмановци му я бяха обещали. Защото те не се бореха за власт и първенство, а за свободата на поробената бащиния, все едно кой ще носи царския ѝ венец.

На 20 септември съюзните войски преминаха Дунава при Оршова. Унгарци, поляци, чехи и словаци, хървати, бошнаци, и власи отново бяха поели пътя през земята на българите, като им носеха с развените си знамена най-пламенните надежди. И отново се спуснаха робите натам, където се чуваше екът от бойните тръби и ударът на барабани. Отново грабнаха мотики и боздугани, ножове и сопи, товареха коли с храна, притичваха се да сочат пътища, да следят движението на врага.

Този път сърбите не взеха участие. Те бяха вече получили, в договора с Мурад, независима държава. И сега искаха да му покажат своята вяност, без да се излагат на опасност да загубят постигнатите правдини. Бургундският херцог даде пари за въоръжаване на флотата, морските републики предложиха корабите си, в Цариград бяха готови да се присъединят в решителния миг. За последен път християнският свят се беше обединил с общи усилия да прегради пороя на османската сила.

От своята монашеска килия Елена Драгаш ръководеше, насочваше, вдъхновяваше. Защото престарялата византийска императрица нямаше друга мисъл, друг копнеж, освен да види родната си земя свободна. Откак баща ѝ, велбъждският деспот Константин

Драгаш заедно с побратима си, прилепския крал Марко, бяха паднали в битката при Крайова като турски васали, Елена бе издигнала манастир, за да се служат упокойни, дано бъде простен грехът им. Нали за тази свобода баща ѝ я беше дал като залог, за вярна и дружна борба против общия враг, на много по-възрастния от нея император Мануил. Нали за това тя бе пожертвувала своята младост — да бъдат свободни всички балкански земи. Защото в жилите на Елена Драгаш, течеше смесена кръвта на всички народи от полуострова. Майка ѝ Тамара беше дъщеря на българския цар Иван Александър, едната ѝ баба, деспотица Доя, беше сестра на сръбския цар Стефан Душан, а другата, Теодора, бе дъщеря на влашкия войвода Иван Бесараб. Бащата на шестимата ѝ синове беше византийският император Мануил Палеолог.

ОВЕЧ

Бдинската крепост падна. Войските продължиха похода все покрай брега на Дунава, към Никополската твърдина, където щяха да срещнат влашкия войвода с конницата му. Планът на Хуниади беше да се стремят все към морето, където щеше да ги чака флотата с помощните папски войски. После щяха да пресекат Стара планина през прохода Овеч — Айтос, за да поемат към Одрин и Цариград, преди султанът да успее да премине великия брод с малоазиатските си войски.

Бързото придвижване беше залог за успеха.

Последните есенни дни заливаха Дунавската равнина с необичайни горещини. Сякаш лятото се беше върнало. При Никопол войските се разположиха на стан, за да почакаат влашката помощ. Войводата Влад Дракул бе стигнал вече до българското село Сулон и там даде на хората си кратка почивка, преди да продължи към Никопол. Конете цвилеха, подушвайки сеното, което селяните носеха от околността. Задимиха огньовете, на които се разнесоха пламъците на подпалилите им черкви, които кардинал Цезарини бе заповядал да бъдат унищожени, понеже не били католически, а схизматични.

След залез-слънце няколко разузнавачи на войводата, които бяха отишли да подирят в околността свръзка с главното ядро на кралските войски, доведоха при Влад Дракул някаква старица с разрошени бели коси, гърбава и дрипава, която гледаше със зли и горди очи тия, които я водеха, мъчейки се да се изтръгне от яките им ръце. Тя мърмореше нещо заканително и сочеше към селото, откъдето излитаха черни облаци дим, изпъстрен с огнени искри.

Дракул заповяда да я пуснат и попита какво е сторила. Войниците обясниха, че хората от селото смятали вещицата Секуза за подбудител на тия, които отказвали да дават храна и фураж на хората му. Тия, които били минали преди тях, палили храмовете им, наричали ги неверници и ги обсипвали с укор и присмех. Но когато обясниха на врачката, че новодошлите през Дунава войски са православни и се

кръстят като тях, и четат молитвите си на старославянски пак като тях, тя се успокои.

Влад Дракул накара да я нагостят и надарят, после си подаде ръката и весело каза:

— Разправят, че си била голяма знахарка. Хайде, познай какво ме чака. Ще спечелим ли битката?

Старата го изгледа намръщено.

— Аз мога да ти кажа и без да гледам на ръката ти... — тя втренчи поглед в една точка, помълча малко, след това потрепера, косите ѝ настръхнаха. — Ти отиваш, синко, на голям бой. На страшен бой. Отначало ще имате победа. Но после войските ви ще бъдат разбити... А кралят ви...

Тълмачът отвори уста, но сякаш онемя, ужасен от това, което бе чул. Ала войводата бе разбрал. Във Влашко владетелите пишеха грамотите си на езика на шкеите, както там наричаха българите.

Врачката усети как гневът му всеки миг нараства и преди да избухне бурята, тя каза:

— Дайте ми една билюрена чаша.

Влад плисна виното от купата, в която пиеше, и я подаде.

— Сега я напълнете с чиста вода от извора, хе там, в долчинката...

Когато звездите се отразиха във водата, която блестеше в чашата от зеленикаво чешко стъкло, старата се надвеси над нея и изрече някакви заклинания. Войводата погледна в чашата и зърна трепкащ образ, който ставаше все по-ясен: отрязана мъжка глава със склопени очи и скръбно сгърчена уста.

Влад Дракул се дръпна, сякаш клъцнат от змия.

На съмване те препускаха към кралския лагер, разпънал шатри край буйните води на Росица. С шумна глъчка на разнороден говор войскарите чистеха оръжието си. И тук се разнасяше мамещ мирис. На огромни шишове се въртяха тлъсти овни. Людете носеха погачи и вино, което изливаха в каменни корита, та и конете дори се напиваха и развеселяваха. Отвсякъде прииждаха яките планинци и молеха за оръжие. В кралската шатра чакаха всеки миг вестonosец да съобщи за движението на папската флота. Едни почиваха, други слушаха, събрани около някой песнопоец, напеви за древни битки и подвизи. Пяха, играха. Може би за последен път в живота си. Влашките хора

тъй много приличаха на българските, само че по-бързи и по-леки. Изправен пред шатрата си, огромен и снажен, трансилванският войвода с доволна усмивка слушаше новата песен, която заливаше цялата българска земя:

*Янкула, млада Янкула,
Янкула, влашка войвода!*

Хуниади погледна игрите и песните на тия, които смяташе за свои бъдещи поданици, после се отправи към шатрата на крал Владислав, голяма като къща. Насядали навън, върху постлани кожи, в топлата есенна нощ, съюзниците започнаха препирни. Виното гореше кръвта, развързваше езиците и ръката лесно стигаше до оръжието. Хуниади слушаше, топеше дългите си мустаци в паниците с резливо вино и мълчеше. Младият Владислав също мълчаливо слушаше буйните разпри, тъжно оборил чело в невесела размисъл.

Прав ли беше папският легат, като го беше освободил от клетвата на мирния договор? Вярно ли беше твърдението на кардинал Юлий Цезарини, че християните могат да не удържат дадена дума на неверник? Наистина ли Унгария нямала право да сключи мир с османлиите без съгласието на папа Евгений IV. И бе дал нова клетва пред кардинала в името на светата Троица, светата Дева, свети Стефан и свети Владислав. Но в дълбините на сърцето си младежът се съмняваше, че тази клетва е справедливо дело.

И ето че сега и Влад Дракул идваше да сипва масло в огъня.

Той все по-дръзко се препираше с главния вожд на бойните действия Янош Хуниади. За храбрия витяз на унгарците шепнешком се разправяше, че бил син на крал Сигизмунд, роден от Ершейбет Морсини, хубавица бяла като снежен крин, стройна и златокоса.

— Та с тази ли войска смятате да победите султана? — подхвърляше язвително Дракул. — Мурад ходи на лов с повече люде, отколкото са вашите пешаци! По-добре се върнете обратно, докато е време!

— Ти си предател към кралската корона! — извика Хуниади с пламнали от гняв очи. — Ти не искаш да изпълниш задълженията си

като васал! — и той скочи, извади меч, готов да се защити от яростта на Дракул, който се бе нахвърлил с оръжие към него.

— Аз си изпълнявам задълженията по-добре от вас, които не удържахте клетвата си пред султана! — извика дръзко влашкият войвода, но видя, че към него се спущат стражи, и побърза да добави: — Моят син ще ви докара още четири хиляди конници! Но къде са обещаните от хетман Искра две хиляди пешаци? — И докато му връзваха ръцете, продължаваше да крещи: — Тук виждам само войводата Чейка с няколкостотин пешаци и сто конници... Не вярвайте много на цариградския. Той мрази западняците толкова, колкото и турците. Ще потрива ръце, като види да се избивате взаимно. Брат му Костадин може да е на вашия униатски ум, но той още не е взел короната от бездетния император, макар да се нарича на името на майка си — Драгаш! Генуа и Венеция са много щедри на обещания... Но турското злато блещи по-силно от папските клетки!

Това, което казваше Дракул в яростта си, го мислеха всички, но само той се осмеляваше да го каже. И като изля яда си, Влад се укроти. Отвързаха го. Наляха отново купите догоре и ги пресушиха до дъно. Кардинал Юлий използва мълчанието, за да напомни дълга към поробените християни. И всички изведнъж си спомниха, че може би и те скоро ще тръгнат на дълги върволици, с дебели окови на шията, към пустините на Анадола. Вързани със синджири, жените и децата им щяха да бъдат отвлечени по незнайните друмове на робията, еничари, робини в харемите, а селищата им щяха да бъдат сринати и опожарени като на българите...

Почна да зазорява. Войските вече почиваха в дълбок, кратък сън, събирайки сили за новия поход. Оборил чело, седнал пред шатрата си, Владислав се бореше за последен път със своите угризения и колебания.

Да се върне назад? Невъзможно? Да тръгнат напред? Срещу мрачната неизвестност? Колебанието идваше повече от неувереността в правотата на своето дело. Но можеше ли за втори път да стане клетвопрестъпник? И все пак той знаеше, че върши нещо лошо и нередно. Младият султан бе още неопитен, макар и обграден с изпитани и мъдри държавници, опитни пълководци. Мурад спокойно му бе отстъпил престола, уверен в подписания десетгодишен мир, за да може най-сетне да се отдаде на любимите си занимания: науката и

изкуствата. Но дали папската флота щеше да препречи пътя към войските му, ако рече да се притече на помощ от Мала Азия?

А защо от юг не идеше никаква вест?

В това време летящ като стрела гончия препускаше от Одрин към Мала Азия с писмо до стария султан в Магнезия. Съветът на пашите го молеше да поеме отново властта и се притече на помощ на сина си, четиринадесетгодишния султан Мехмед, за да спаси османската империя от страшната беда, която бе надвиснала над нея. Таен издайник бе известил в Одрин за приближаващите чужди войски.

Някаква ръка леко се положи върху рамото на краля. Владислав трепна. Дракул бе прочут със своята буйност и сприхавост, ала имаше меко сърце и гледаше с жал и обич деветнадесетгодишния младеж, който се огъваше под бремето на тежките си мисли.

— Не се терзай... Ще стане това, което е отсъдено. Всеки получава онова, което е заслужил. Ако са се свършили дните на Византия, ще победи османският цар. Ако ние сме сговорни, ако си заслужим победата, тогава ще прогоним османците там, откъдето са дошли. Нищо не се получава даром. А ти не се мъчи. Млад си още и нямаш грехове за плащане...

Владислав поклати глава и въздъхна:

— И аз имам грехове. Не трябваше да взема престола, който по право и по закон се падаше на Ласло, внука на покойния крал Сигизмунд. Момчето се роди, наистина, няколко седмици подир смъртта на крал Албрехт, но майка му бе законна дъщеря на маджарския крал.

— Не, не е така... — побърза да го успокои влашкият войвода, като седна върху ниското столче срещу краля. — В съвета предпочетоха да изберат тебе пред невръстното пеленаче, за да не се яви спор за настойниците, за да не се разкъсват силите в тия страшни дни. Ти, законният крал на Полша и Литва, си и законен крал на Унгария. Така силите на нашия съюз вече с топ не можеш да ги разбиеш.

— Да. Но Ласло Постумус, както го наричат, роденият посмъртно, расте и все някога ще подири правата си.

— Ех! Дотогава много вода ще изтече. Сега най-важното е да се спасим от турската напаст...

Владислав отново недоверчиво поклати глава.

— Грехът си остава грях. А аз имам още един. Престъпих дадена клетва. Наруших закона.

Дракул се замисли, после каза:

— Има и неписани закони, синко. Ако ти си нарушил договора със султана, то и султанът е нарушавал договори. Мурадовите грехове са повече от твоите и везните на възмездието ще се наклонят към него, претоварени със зли дела.

Владислав внезапно дигна лице. В утринния здрач очите му радостно заблестяха. Бодро и поривисто прозвуча гласът му:

— Нима и Мурад е нарушил договор?

— Ха! Не знаеш ли? Но ти си толкова млад! В един поход против българите. Султанът беше обсадил едно тяхно градче, но се заклел пред жителите му, че ще ги пощади, ако се предадат. Но когато те излезли извън крепостните стени, Мурад нарушил обещанието си и ги отвлякъл в плен. Така че сега заслужено му се връща.

Младежът тъжно се усмихна:

— Тогава и на мене ще се върне.

Влад Дракул скочи, заметна с плаща си раменете на краля, които бе потръпнал.

— Ако си: сторил някому добро, без да чакаш награда, тогава грехът ти се заличава. Знам го от майката на моя баща. Тя вареше билки, лекуваше болки, които никой не можеше да изцери, разгатваше знамения. Когато се яви преди години опашатата звезда, тя предрече лошите кървави дни. От нея съм запомнил няколко неща. Не се унижавай в трудните времена, не се превъзнасяй в дните на славата и мощта. Гордостта е най-страшният грях. Запомни, че светът е колело. Днес падат едни, утре се въздигат други. След най-черната нощ изгрява слънцето. Човек трябва да носи юнашки това, което му е отредил животът. И като тръгнеш по един път, не се обръщай никога назад. Бъди спокоен, Владислав Ягело! Ти си тръгнал да освобождаваш злочести люде, без да чакаш за това друга награда освен смъртта. Ти не дириш слава и власт, а само можеш да ги загубиш. Това е велико дело. И то ще натежи във везните на вечната правда. Тя никога не забравя да заплати всекиму заслуженото...

Дракула също потрепера. От утринния хлад или защото си бе спомнил видението в магьосаната чаша? Сънувал ли беше, истина ли?

Смътен страх го изпълни. Той отново погледна младежа, който все още седеше неподвижен, потънал в грижовна мисъл.

— А най-вече пази сърцето си чисто от надменност, сине мой!

Развиделя. Над далечните планински върхове небето пламна алено. Задуха свеж вятрец. Идеше нов ден, пълен с неизвестна прокоба. С внезапно решително движение Владислав стана, разкърши рамене, плисна лицето си със студената вода, която му поднесе в сребърен съд притеклият се оръженосец. По лицето му бавно се изписа спокойна твърдост. Часът на съмненията бе отминал.

Идеше часът на делото. И той бе вече готов да го приеме.

Крепостта Раховица падна сред пламъци и кръв. Градището при Нови пазар изравниха със земята. Шуменската твърдина се покори след тридневна упорита обсада, разрушена от чешките бомбарди и безумната смелост на поляци, унгарци, хървати и власи, които с лъкове и пушки сваляха с точна стрелба всеки, който се опитваше да излезе из железния обръч на обсадата, от дързостта, с която българите се катереха по стените. А местните люде се стичаха отвсякъде на помощ, подтикнати от страшна неволя, крепени от огнена надежда:

— Отвлякоха жена ми в Дрянополе!

— Посякоха баща ми и майка ми!

— Задигнаха стадото ми!

— Изгориха селото ни!

И всеки носеше, даваше всичко, което има: имот, живот.

Но когато на 4 ноември пред съюзените войски се изпречи страхотната, непревземаема твърдина на Овеч, всички изтръпнаха. Ненапразно турците я бяха нарекли Таш Хисар.

Каменна крепост!

И наистина тя беше цялата изсечена в скалите, недостъпна, извисена и горда. Препречваше пътя всекому, който искаше от север да мине към юг или от юг към север. Зована на гръцки Проватон, на български Овеч, по турски Таш Хисар — тя беше ключът за победата. Седем години турците я бяха обсаждали, докато падне в ръцете им и открие пътя към северните задпланински земи, към трайната окончателна власт над завладените български предели.

Все там край Овеч бяха загивали безчет неустрашими борци. Там бе паднал в неравен бой великият войвода Иван Асен, брат на Иван Шишман, в страшната битка, станала през осемнадесетата година от

царуването на Шишмана, когато в 1388 лето се бе решила съдбата на българската държава. Там народът още тачеше паметните стълбове, които хан Омуртаг бе издигнал в чест на прославените си бойци, паднали в защита на границите му копан Окорсис от рода Чакарар и копан Онегавон от рода Кувиар.

Народът помнеше древни подвизи и славни имена. Затова се надигна като един човек, щом разбра, че между освободителните войски се намират и люде от Шишмановия род. Откъм Сливен дойде на помощ дружината на Кусан войвода, която ги бе чакала цяла година в непристъпните старопланински усои. Събраха се отново хиляди хайдути под главатарството на Радан, който водеше момчета чак от Софийско и Средногорието.

Откъм запад крепостните стени на Ташкент се извисяваха над непристъпни стръмнини. На изток дълбок ров, през който течаха пенливи води, отбити от реката, не позволяваше човек да пристъпи към твърдината, както на юг отвесни скали не допускаха никой да се изкатери по тях.

Само откъм север можеше да се направи пробив. Но трябваше да се изкатерят по изсечените в скалата стълбички, по които не можеха двама души да се разминат, а всеки смел юнак ставаше прицел на безброй лъкове откъм защитните кули. Или пък да се щурмува главната порта, пред която беше вдигнат мостът над дълбокия прокоп. Ала от кулата над моста бдяха ден и нощ стотици стрели с ястребово око.

Когато турците обсаждали седем години крепостта, един конник се опитал да изкачи на един дъх, в бясно препускане, стръмните стълби в скалата, но като стигнал горе, паднал мъртъв, той и конят му, от непосилната умора.

Тогава Хуниади реши.

Трябва на всяка цена да се намери тайният проход, издълбан в скалата, за който людето шепнеха и го наричаха Дяволската пътека, защото който минеше веднъж през него, не се връщаше обратно жив, за да не издаде входа. Или с явен щурм да се нападне портата при вдигнатия мост. Трета възможност нямаше. Нямаше и време за избор. И понеже не се намери човек, който да бе влизал в крепостта и да се е жив завърнал от там, военният съвет реши да се извърши невъзможното.

Овеч да се превземе с щурм.

Трескаво засвириха тръбачите бойните повели. Всеки се спусна да изпълни поръчаната заповед. Обсадните кули се придвижиха към рова пред моста. Бомбардите почнаха да се целят в кулата. Пешаците, закриляни от щитовете си, заредиха нападенията, щурм подир щурм, без прекъсване, без отдих, постилайки земята, изпълвайки рововете с телата си. Стрелците сваляха с точен прицел на арбалета всеки, който дръзваше да се покаже върху кулите. Тогава крал Владислав извади меч, пред него развяха знамето на свети Георги и той извика с мощен глас:

— След мен!

Прелетяха по скелята, която бяха поставили наместо изгорения подвижен мост, почнаха да бъхтят със стенобитните машини по тежките порти. Някакъв неясен шепот се разнесе от уста на уста. Българските отряди се спуснаха подир кралската гвардия, която закриляше с щитове своя вожд. Някой бе казал, че сред войските се бият като прости пешаци и потомци на Шишмановци. От страшния боен вик на българите въздухът затрепера. Разбиха портите, нахлуха в преддверието и се спуснаха към вътрешната крепост, кацнала високо върху обширна каменна площадка.

Кралят издаде строга повеля никой да не граби скъпите дрехи и ценните предмети от скривалищата, издълбани в скалите. След това заповяда да се натрупат около вътрешната крепост сухи дърва и всичко, което може да гори. Турците, които се бяха скрили в непристъпното кале върху скалата, почнаха да се подават, без да се бранят от летящите към тях облаци стрели. Най-сетне напуснаха нажежената твърдина и се предадоха.

Древната Омуртагова крепост отново падна в ръцете на народа, който я беше създал. Пътят към Цариград, към победата и свободата, бе открит.

На разсъмване в кралския стан пристигна запенен кон. Морният гончия падна в ръцете на притеклите се стражи, извади от вътрешния джоб на кожената си ризница послание до кардинал Юлий, а после загуби сваят. Бе препускал ден и нощ, сменявайки само конете по почивните спирки.

Най-сетне! Целият стан се разбуни като разсърден кошер. Кардиналът, който ръководеше папската флота при Дарданелите, най-

сетне се беше обадил. Най-сетне венецианските кораби с помощните войски пристигаха!

Ала вестта бе неочаквана и страшна.

Султан Мурад пренесъл войските през Босфора! Заплатил на генуезките и венециански кораби по жълтица на човек, позлатил ги, но успял да премине Великия брод! И сега в усилен поход наближавал старопланинските проходи с безчислено войнство, към което се присъединили и отрядите на младия султан Мехмед от Одрин.

Грозната изненада срази всички.

Но нямаше вече време за отстъпление. Оставаше само честната, смела, открита борба. Пък каквото съдбата отреди. Всички се струпаха около Янош Хуниади. Впериха очи в него. Великият военачалник е велик, защото знае как да постъпи и при най-неизгодните условия, защото побеждава и с най-незначителни сили, защото не губи смелост и в най-безнадеждните мигове. И Янкула войвода състави веднага нов боен план. В бърз поход съюзните войски да се отправят към Варна, за да изпреварят Мурадовите пълчища и да заемат по-изгодно място, да бъдат по-близо до пристана, където очакваха папските кораби.

Вестта за превземането на Овеч бе отнела всяка дързост у защитниците на крепостите Варна, Макрополис, Каварна и Галата. На 9 ноември турските паши предадоха ключовете им на крал Владислав. Вестта за приближаването на Мурадовите войски още не беше достигнала до тях. Съюзните войски почнаха с трескава бързина да се укрепяват и заемат по-изгодно положение.

Късно вечерта в западния край на варненското поле затрепкаха светлинните на нов военен стан. Но това не беше помощта, дошла с папската флота, а стохилядната войска на султан Мурад.

Все пак войските на Хуниади бяха вече успели да се окопаят дълговидно по възвишенията зад Плановското поле, от хълмовете на село Франга чак до Девенското езеро. На 2000 стъпки от тях Мурад II нареди людетe си в права верига, на равно, открито поле. Ала войските му бяха пет пъти по-многочислени.

ВАРНА

Изгря най-хубавият ден на късната есен. Меко грееше слънцето сред чистото небе. В далнините гладката шир на морето се разстилаше, посипана с трепкащи ситни елмази, спокойна, без нито една вълна. Сякаш и природата бе утихнала, стаена в очакване на бурята.

Двете войски стояха мълчаливи и неподвижни една срещу друга.

Всяка страна очакваше другата първа да започне. За последен път заповедите се предаваха тихо, от ухо на ухо. Хуниади обгърна още веднъж с поглед разположението на своите. В средището бе строен кралският полк с Владислав III начело, заедно с витязите от отряди „Черно знаме“, предвождани от Михаил Силаги и босненския епископ Рафаил. Обграден от своите петстотин верни до смърт поляци, целият облечен в желязо, Владислав Ягело стоеше неподвижен върху белия си кон с дигнат наличник. Утринният ветрец леко развяваше бялото перо на шлема му. Пред него трепкаше и плющеше свиленото знаме на свети Георги, носено от Стефан Батори.

В лявото крило бяха подбрани най-прославените унгарски войски: седмоградският полк, гвардията на Хуниади, полкът на шкейлерите. Особено впечатление правеше един стар войн с дълги бели коси. Гордо изправен, той стискаше в опитна ръка поводите на алестия си кон, докато сивите му очи не изпускаха нито едно движение на врага отсреща. Шкейлерите бяха стегнали гъсто редиците си край него, готови да го бранят до последна капка кръв.

Дясното крило, разположено в равнината срещу франгенското високо било, беше изложено на най-голяма опасност. Там бяха събрани кръстоносците на кардинал Цезарини, на епископа от Гросварадин и епископа на Ерлаут. Там бяха и войските на хърватския бан Толач. Пред тях беше изкопан дълбок ров с препятствия. А зад тях две хиляди коли бяха струпани като защитна крепост. Там беше и запасната войска: влашката конница на войводата Влад Дракул и чешкият отряд на войводата Чейка.

Срещу средището на съюзниците беше средището на османлиите: строените в четириъгълник еничари, въоръжени с лъкове и огромни щитове. Високите бели кауци с дълги пискюли ги правеха да изглеждат още по-високи. И те бяха направили пред себе си защитен насип, закрепен с плет от заострени колове, а пред него бяха изкопали дълбок ров, закрит от дървета, засипани с пръст. Посред еничарите стоеше султан Мурад хан, възседнал тъмносив ат, който леко подрипваше под тежестта на късото му дебело тяло. С навъсени тъмни вежди, ала спокоен, Мурад II незабелязано местеше погледа си по всички посоки. От езерото, което се синееше в низината, се издигаше розова пара. Когато тя се разпръсна, бавно почна да се очертава разположението на противника. То беше много по-благоприятно. Мурад навъси още повече вежди, но загадъчната усмивка не слезе от плътните му устни. Ходжите завършиха молитвите си. Султанът погледна още веднъж към дясното си крило, водено от Турхан паша, после към лявото. Там беше строена спахийската конница, водена от зетя му, Караджа паша.

Три часа стояха така двете вражески войски, като се изчакваха. Но внезапно, откъм спокойното море, сред ясното небе изскочиха мрачни облаци, зафуча вятър, изви се внезапна буря и изтръгна кралското знаме от ръцете на Батори. Турците използваха смута в неприятелските редици и под прикритието на бурята незабелязано се промъкнаха до горите на франгенското било, с бесен устрем се нахвърлиха върху отрядите на кардинал Цезарини. Почна бой, в който ту единият, ту другия от двата врага надделяваше, докато се намеси и спахийската конница на Караджа паша. Тя раздели кардиналските отряди и почна да ги бие на части, преследвайки ги към крайморските блатата.

Слънцето разкъса облаци и отново заблестя право в щитовете, шлемовете и ризниците на османлиите. Ян Хуниади, който следеше с орлов поглед най-малкото придвижване на врага, се спусна заедно с кралските войски в помощ на кардинала. Отблъснаха спахийската конница и я отхвърлиха няколко хиляди стъпки надалеч. Край плановското дере падна убит сам Караджа паша. Но в това време Хуниади забеляза, че почва да се огъва лявото му крило, и заповяда на краля да се върне на първото си място в средището и да не помръдва оттам. След това се притече в помощ на лявото си крило, където

шкейлерите смело отблъсваха страшния натиск на Турхановите стрелци.

Хуниади още веднъж напомни на краля по никакъв начин да не напуска мястото си, докато не сломят мощното дясно крило на турците. И се спусна с вдигнат високо меч, който блестеше на слънцето като мълния. Подире му следваха безумно храбрите шкейлери, неустрашимите седмоградци и верните му гвардейци, околисали дръзкия си вожд. Огнените трясъци на чешките бомбарди всяха ужас сред турците. Оловените топчета на пушките косяха редиците им. Тътнежът, виковете, звънът на желязото подлуди конете на спахиите и те се разпиляха по всички страни. Мурад тревожно наблюдаваше разбиването на двете си крила, но с нищо не издаваше безпокойството си. Вражеската конница още не беше влязла в боя, а те бяха останали само на еничарите.

Хуниади бе спечелил битката. Всичко бе загубено, ала сърцето на стария султан не трепна. Така някога дядо му Баязид се беше борил докрай, та каквото е писано. При Косово беше победил, но при Анкара бе загубил. Може би за втори път империята на османците трябваше да пропадне. Всичко на този свят ставаше по волята на аллаха. И той бе готов да умре тука, да загине заедно с хората си или да изтръгне победата. Да устои само докрай, да изчака до последния миг. И той отправи поглед към младия крал, който стоеше там, насреща, тръпнещ да покаже като него своята смелост и неустрашимост.

Младостта е смела, но и самонадеяна. Какъв съдбовен подтик тласна дръзкия, ала неопитен младеж да пречупи строгата повеля на главния вожд на похода Хуниади?

Честолюбие ли го накара да се вслуша в някой лукав съвет: защо да се окичи само Янош със славата на победата? Младежката ли кръв не издържа, непокорна и буйна, да стои в търпеливо очакване, когато другите размахват меч и леят кръвта си? Или съдбата бе отчела последния час на един отживял дял на човешката летопис? И беше нужна невинна, велика жертва да се принесе, за да се роди новото време?

Борбата бе на живот и смърт. Жестока и неумолима. Решаваше се да бъде или не бъде една от двете враждуващи сили — за векове. Може би дните на престарялата Византия бяха завършени и нови времена чукаха на портите. Един свят свършваше и почваше друг...

Хуниади внезапно извърна глава и изтръпна.

Младият крал се носеше като вихър, следван от храбрите си гвардейци, към най-гъстото ядро на еничарите, към чадъра на султана, който стоеше невъзмутим срещу връхлитащата желязна буря. Стиснал под лява мишница дълго копие, размахващ с десница сабята на Ягелоновци, Владислав косеше всичко пред себе си. Кралското ядро сломи, разби султанската отбрана, разруши насипа, помете първата, втората, третата редица еничари. Екливо кънтеше земята от тропота на конете, потъмня въздухът от безбройните стрели, развени като плява от вятъра. Бялото перо на кралския шлем се вееше в стихията на щурма, плащът трептеше като криле връз плещите на младежа. Мурад гледаше безстрастно смъртта, която идеше насреща му. Още миг. „Аз съм синът на Ягело, победителят при Грюневалд! — искряха очите на младежа. — Ще видите, че не съм недостоеен за това име!“

Разнесе се гръмовният глас на Хуниади, който издаваше нова повеля за връщане назад, ала думите замряха на устата му. Пресекна и зовът на бойните тръби. Съдбата внезапно наклони везните към другата страна. Тъкмо когато Янош виждаше изпълнен гениалният си план.

Един висок еничарин пришпори коня си и с внезапно движение вдигна копие към кралския кон. Владислав падна. Отрядът му налетя в скрития окоп. Настана грозна безредица. Обградили своя крал, гвардейците не щадяха живота си, за да го спасят. Седмоградци, шкейлери, словаци, власи и хървати, чехи и унгарци се спуснаха отвсякъде на помощ. Върнаха се обратно и побягналите османски отряди. Чехи и словаци сваляха с куките на копията си спахиите от конете, влашката конница долетя с бойното си знаме — глава на бик, и се спусна срещу сбиращите се за ново нападение пешаци на Турхан паша. Бошняци и хървати мяхаха бойни брадви.

Не остана вече място за стрелци и конници. Пешаците се вкопчиха в страшен ръкопашен бой. В общия хаос се чуваха високите призови на ходжите, бойният вик на съюзените отряди, страхотното бучене на бойните рогове, цвиленето на побягналите коне. С морна десница войниците нямат вече сила да вдигнат меч. Кой, кой ще устои докрай?

Но когато видяха набучена върху едно копие отсечената глава на крал Владислав, главата с бялото перо и сребърния шлем — смелостта

напусна оределите редици на бойците, които със сетни сили спираха завръщащите се обратно османски пълчища.

Страшната битка трая до вечерта. Под прикритието на бойните коли, чехи и словаки останаха да закрият отстъплението на останалите отряди. Ала никой не се яви да ги преследва. Мурад се боеше да не се повтори Куновица и остави врага да си отиде. Янош Хуниади спаси останалите войски, като ги поведе към север, отвъд Дунава. Подире им следваше отрядът на Даут паша, който наблюдаваше изтеглянето на врага.

Беше 10 ноември 1444 година.

На другия ден след съдбовната битка, когато смъртно бледото небе бавно се оцветяваше в първите утринни часове, султанът, обхождайки полето на бранта, попита Али бег, началника на еничарите си:

— Много християнски младежи лежат тука, а твърде малко възрастни люде виждам... Ако тези войски имаха повече стари, изпитани бойци, нямаше младият им крал така лекомислено да излезе от укрепеното си средище и да изтърве победата, която беше вече в ръцете им... Малко са мъжете с бели коси, които лежат тука мъртви. Кой е оня там със знамето, което притиска до гърдите си?

— Това е ерлаутският епископ, султанъм, познавам го от времето, когато ходих в Сегедин... — се поклони еничарят. — А пленения кардинал Юлиан Цезарини удушихме според твоята заповед. Оня пък там, с кръста в ръка, е варадинският епископ...

— Епископи, кардинали... — клатеше глава замислено старият султан. — По-добре беше вместо хоругви и кръстове да умееха меч да държат в ръка... А оня с дългите бели коси? — и той се спря пред купчина яки мъже, които до последния си дъх бяха вардили с тела и щитове своя баща.

Никой не можа да каже кой е. Пленниците не бяха виждали тия непознати лица, които не бяха нито поляци, нито чехи или власи, или унгарци. Господарите на „Файдаш“ не обичаха да ходят на придворните тържества в Пеща за погребения, венчавки или избори на нов крал за короната на свети Стефан. Малцина познаваха стария кесар Фружин, господар на Максонд, сина му Шишман втори и

другите му чеда, които бяха предпочели да бъдат погребани в родната земя, отколкото да живеят в разкошните имения на чуждата.

И внукът на Баязид Светкавицата продължи обиколката си. В това време венецианската флота наближаваше водите на Варненския пристан, ала тя можа само да послужи като защита на отстъпващите съюзени войски.

ФРУЖИН

Странно, загадъчно име, измъкнало из сумрака на вековете, което се завръща с точността на комета, за да запечата края на първата, а после на втората българска държава. Два пъти то се явява като неумолима поличба в летописите на нашия народ.

Синът на последния български цар Иван Владислав се казваше Фружин. Братоубийствени разпри бяха разслабили силата на държавата, бяха я разделили на две — Преславска и Охридска — докато вражата сила я бе сломила, ала не със силата на оръжието, а с подмолното подриване.

Цял живот Фружин се бори с всички средства да възвърне свободата на родината. На планината Томор той помагаше на юначния Ивац, а в пределите на Византия той кроеше заговори и бунтове. Докато брат му Алусиан остава верен на византийския василевс и му помага в зловещото дело против родната своя земя, Фружин, ослепен и заточен в един малоазиатски манастир, умира в мрачна и трагична самота през 1030 година.

Синът на последния български цар на втората държава пак носи съдбовното име Фружин. И както Самуил и Арон продължават братоубийствените крамоли между Петър, Михаил, Иван и Боян, така Иван Шишман и Срацимир — синовете на Теодора и на Сара — продължават разприте, започнали между сръбкия Ана и гъркия Теодора, докато отново държавата се разделя на две: Търновска и Видинска.

Омразата и неверността скъпо се заплаща. Когато родни братя се борят за власт и първенство — тогава иде злото. А веднъж дойде ли — всичко е вече напразно. Защото името Фружин значи — напразно.

Ала не. Все пак светлата саможертва не е никога напразна. Тя измива черното петно, тя грее в мрака и на най-черната робия и позволява на хората да вървят с гордо издигнато чело.

Българино! Когато отидеш да се поклониш в мавзолея на Владислав Варненчик, издигнат край брега на бурния Понт Евксински,

там, където бе пожертвувал хубавата си възторжена младост един благороден и смел младеж, дошъл от далечни земи, напуснал трон и велелепие, за да извоюва свободата на един злочест народ, когато видиш светлооки поляци и тъмнокоси унгарци да полагат венци и прекрасни китки пред изваянията на Владислав III Ягело и витеза Янош Хуниади — спри се за миг пред една скромна витрина в ширната зала с реликвите.

Не я отминавай.

Зад стъклата е изложено копие от някаква грамота на латински език. Тя говори за заселването на българи в Унгария през 1393 година. А под нея стои друго копие, пак на латински език. Това е грамотата за продажбата на владението, наречено „Файдаш“, намиращо се в комитата Заранд, според което достопочтеният Фружин, кесар на областта Максонд, заедно със сина си Шишман и другите си синове и дъщери отстъпва „Файдаш“ на достославния Ладислаус Марот — бивш бан на Мачва — за 400 истински златни форинта. Издаден в най-близката неделя преди празника Рождество Богородично през 1444 година.

Спри се.

И остави китка родни цветя в памет на Фружин и синовете му, може би заличени в мрака на историята, ала живи за нашето българско сърце.

ВЕНКА БЕШКОВА
НЯКОИ ПО-МАЛКО ПОЗНАТИ ДУМИ,
ИМЕНА И НАЗВАНИЯ В СБОРНИКА
„СЕДМИЯТ ГРЯХ“

Автократ (гр.) — самодържец, лице с неограничена власт; абсолютен владетел.

Аksamит (гр.) — кадифе.

Багаин — чин от нисшия команден състав в прабългарската войска.

Багатур — боец от прабългарската войска, проявил лична храброст.

Балиста (гр.) — метателна бойна машина за хвърляне на копита, камъни и др.

Бдин — Видин.

Божек, божеци — просяк, просяци.

Боил(и) — прабългарски болярин, велможа.

Веря — Стара Загора.

Витяз — юнак, герой.

Галера (ит.) — старинен военен кораб с весла.

Гинекей, гинекеят (гр.) — у старите гърци — женско отделение.

Гончия/и — пратеник, вестносец.

Гука — широка горна дреха от груб вълнен плат.

Деспот (гр.) — някогашен самовластен управител на малка държава или област.

Диоцез (гр.) — област, окръг.

Доместик (лат.) — началник на дворцова охрана.

Дръстър — Силистра.

Дук (лат.) — титла на благородник през феодализма, която е по-ниска от принц, херцог.

Евзони (гр.) — лековъоръжени гръцки войници — пехотинци.

Ергеле — стадо коне.

Жупан — вожд, управител на област у някогашните славяни.

Истър — Дунав.

Инок — монах, калугер.

Иночество — монашество.

Кавхан — помощник, заместник на хана.

Канартикин — наследник на хана.

Карарски мрамор — който е от околностите на град Карара, Италия; особен мрамор, известен със своите качества за скулптурни произведения на италиански майстори — ваятели.

Карвуния — Добруджа.

Квестор (лат.) — в древния Рим — съдия — следовател или лице, което се занимава с финансите на известна част.

Кесар (лат.) — титла на императорския брат или на важно лице от управата на Византия.

Кумис — питие от кобилешко мляко.

Литания — дълга, проточена молитва.

Мерджан (тур.) — корал.

Модий (лат.) — мярка за течности и житни храни в древния Рим, която имала около 9 литра.

Мора, Морена — богиня на смъртта.

Нежит — зъл дух, който причинява болест.

Неранзови дървета — вид портокалови дървета.

Перпер, перпери — стара златна или сребърна пара.

Перун — бог на бурите и гръмотевиците, в който са вярвали славяните.

Протостратор — главен военачалник.

Севаст — титла на български болярин.

Стадий — мярка за дължина около 200 м (в древна Гърция — 177,55 или 181,08 или 192,27 м)

Стратег (гр.) — управител, военачалник.

Схимник (схимници) (гр.) — монах, дал обет да изпълнява схима. (Схима — най-строга степен на монашески живот, което изисква от подвижника големи ограничения и пълно отричане от света.

Тангра — върховен бог — небе, в който са вярвали прабългарите.

Тема (гр.) — област.

Таран (рус.) — тежка греда за разбиване на крепостни стени.

Твърдина — крепост.

Трем — пруст. Отворена стая в горния етаж пред другите стаи

Триклинрум (лат.) — в древния Рим маса за хранене, с три места за полулегнало положение на хранещите се; помещение за хранене.

Трирема — бързоходен кораб.

Тълмач — преводач.

Униат (уният) (лат.) — православен християнин, който признава главенството на папата; привърженик на уния.

Уния (лат.) — обединение, съюз; присъединяване на православна църква към католическата под върховенството на папата.

Хем — Стара планина.

Хемският полуостров — Балканският полуостров.

Хиподрум (гр.) — място за надбягване с коне и колесници.

Члун — лодка.

Чъртог (чертог) — дворец, замък.

Ювиги хан — велик хан.

ИВАН ДУЙЧЕВ

ИСТОРИЧЕСКАТА БЕЛЕТРИСТИКА НА ФАНИ ПОПОВА-МУТАФОВА

Нашето национално Възраждане се характеризира с едно възвръщане към българското историческо минало. Това явление не може да бъде окачествено схематично като проява на някакъв романтизъм в общ смисъл на определението, сиреч като бягство от настоящето в идеализираното минало. Подобно на дейците от италианския Ренесанс от XV-XVI векове, които в спомените за някогашното величие на Римската империя дирят духовна опора за възкресяване на разкъсаната от вътрешни борби и чужди вмешателства своя Родина, нашите възрожденци търсят във възпоминанията за независимата и силна средновековна България упования за пощастливи времена на поробената своя страна. Многочислените преписи и преработки на Паисиевата „История славянобългарска“ свидетелствуват за това, с какъв жив интерес тя е била посрещната от жадния за знания върху своето минало народ. Да задоволят тази духовна потреба се залавят, след Паисий и йеромонах Спиридон, който пише около три десетилетия по-късно, не само първите наши учени историци, но и редица писатели в повести, разкази и други литературни произведения — и то чак до най-ново време. Така се ражда българската историческа белетристика, в която област творят мнозина от най-видните наши писатели, като Добри Войников, Любен Каравелов, Васил Друмев, Иван Вазов и още мнозина други.

Несъмнено е, че за правилното и точното възстановяване на българското историческо минало направиха най-много учените историци — цялата научна школа от времето на С. Н. Палаузов, М. Дринов, В. Н. Златарски и техните следовници и приемници. За популяризирането на миналото обаче всред широките кръгове читатели направиха твърде много и авторите на белетристични преработки, разбира се, в друга степен и чрез други средства.

Историческата белетристика съставя особен литературен жанр, към който трябва да бъдат прилагани своеобразни изисквания. Писателят, който твори в полето на историческата белетристика, не е историк в същинския смисъл на това определение. Към неговите произведения поради това не могат да се предявяват същите критични начала, които ние поставяме към едно изследване със строго историческо съдържание. В нашите знания за отделни лица и събития от миналото има празници, които не можем да запълним въз основа на разполагаемите исторически извори. Тук ученият се спира и най-често се ограничава да изкаже предпазливи догадки и хипотези. Писателят обаче има право — съгласно така назованата „поетическа волност“ — съобразно своето въображение да допълни това, което липсва — и понякога неговите догадки представляват голям интерес. Разбира се, изисква се тези негови досещания да бъдат правдоподобни и да се съгласуват с онова, което е наше положително знание.

Тези изисквания, приложени към творчеството на Фани Попова-Мутафова, разкриват най-положителните отлики на нейната историческа белетристика. Родена през 1902 г., тя още твърде млада се залови с художественото претворяване на българското минало — и нейните произведения днес й отреждат челно място в тази област. Главното й внимание бе насочено към проучване и художествено претворяване на събития и личности от българското средновековие. През 1929 г. бе обнародвана нейната забележителна книга „Солунския чудотворец“. Една година по-късно тя издаде легендата „Момина скала“, а през следното десетилетие се посвети предимно на епохата на Асеновци и последователно обнародва, една след друга, няколко обемисти романа все от тази епоха: през 1936 г. излезе книгата „Дъщерята на Калоян“, на следната година „Йоан Асен“ (1937 г.), а през 1939 г. „Последният Асеневец“. Междувременно през 1935 г. се яви на бял свят книгата й „Велики сенки“ и още две книги, посветени на личности от по-новата история: през 1937 г. за Христо Ботев, а една година по-късно за Ангел Кънчев. През тези години писателката написа и обнародва цяла редица къси разкази и повестования, и то предимно от живота на средновековния българин.

Всички тези нейни творения бяха рожба не само на писател — художествен творец, но и на упорити и съвестни проучвания. Трябва човек да прочете особено някои от нейните „исторически романи“, за

да се убеди каква богата ерудиция е въплътена в тях. Тя търсеше да се осведоми от най-меродавните писания на наши и, мисля, чужди специалисти, а понякога търсеше съвети и напътствия при най-добрите наши специалисти историци. Аз и сега помня нейни посещения с такава цел, при големия наш историк проф. В. Н. Златарски (починал през декември 1935 г.). През последните години от живота си тя неведнъж се допитваше за съвети и с мене самия и ние понякога водехме продължителни разговори по подобни въпроси. В нейните исторически повествования наистина има, тук и там, подробности, с които строгият учен историк мъчно ще се съгласи. Вината най-често обаче не бе нейна: тя бе попадала на някои литературни „първоизвори“, писани от недобре осведомени автори или от автори с погрешни схващания по един или друг въпрос. Сборникът „Седмият грях“, легенди, бе последният неин труд и Фани Мутафова работи над него почти до сетните дни от живота си — до смъртта си през юли 1977 г. Върху ръкописа личат следите от нейните поправки, за да оправи стила, езика или самата същина на разказите. Поради благоговейно зачитане на нейната памет, текстът тук е предаден точно така, както е бил оформен от нейната ръка през месеците преди да ни напусне завинаги.

Както предишните нейни по-големи произведения, така и предлаганите тук разкази и легенди — всичко е написано с размах на едно живо въображение, на хубав и цветист български език и се чете с удоволствие. Това е в същото време четиво, пропито с искрено родолюбив — и то ще даде не само знание за българската история, но ще вдъхне у читателите топла обич към нашето историческо минало. И във всичко това Фани Попова — Мутафова ще продължава да живее за нас като една от най-добрите художествени претворителки на множество бележити събития и видни личности от миналото на нашия народ.

академик Иван Дуйчев

ВЕНКА БЕШКОВА

НЯКОЛКО ДУМИ ЗА ФАНИ ПОПОВА-МУТАФОВА И НЕЙНАТА ПОСЛЕДНА КНИГА

През есента на 1975 година, когато издателство „Отечество“ беше току-що създадено, като подготвяхме редакционните планове, решихме да поканим Фани Попова-Мутафова да напише детска книга за д-р Петър Берон, за големия български учен-енциклопедист, автора на Рибния буквар. Тогава беше излязла вече нейната книга за възрастни (романизованата биография) „Д-р Петър Берон“. Възложиха ми да се свържа със старата писателка и да ѝ предам предложението на издателството. Така се запознах с авторката на „Дъщерята на Калояна“ и „Солунския чудотворец“. Искрено се вълнувах и много се радвах на моята първа среща с Фани Попова — Мутафова, за мене нейните книги са между най-високите върхове на българската историческа проза. При всяка наша следваща среща, когато работехме заедно по подготовката на книжката за печат, нейната личност ми ставаше все по-близка и все по-интересна.

Веднъж тя ми разказа и за своите ЛЕГЕНДИ — така беше нарекла разказите, които сега са пред тебе, читателю. Те не са писани за деца, а за възрастни. Но нали белег на всяка добра книга е и това, че тя се поглъща с еднакъв интерес и е еднакво полезна и за малки, и за големи. Нали и „Под игото“ Вазов не е написал за деца, но всеки знае, че няма нито едно поколение; което да не познава тази книга още от детството? Помолих я да ми ги даде да ги прочета. Разказах за легендите на колегите си. Решихме да ѝ предложим да бъдат издадени в „Отечество“ за нашите млади читатели.

Фани Попова се съгласи. Така дойде този недетски ръкопис в нашето детско издателство.

Искам тук да разкажа как авторката на тези легенди гледаше на своите герои — големите личности от историческото ни минало. Тя говореше за тях като за живи хора и сякаш разговаряше с тях, познаваше ги отблизо като свои съвременници. Радваше им се или им се сърдеше, възхищаваше се или се ядосваше, обвиняваше ги и строго ги съдеше — от позициите на народностния поглед към историята. Имаше си и свои лични, много субективни, само нейни, но много искрени присъди.

Най-много обичаше да разказва за цар Калоян. За него всякога говореше с възхищение. „Много са се съпротивлявали на това — казваше тя — жесток бил, не знам какъв бил. Ами че щом има предателство, ще е жесток не, ами не знам какво...“ Дълбоко стаяваше радостта си, когато отиваше в операта при своите оживяващи на сцената герои (операта „Цар Калоян“ от Панчо Владигеров, по либрето от нея и Николай Лилиев, и балета „Дъщерята на Калоян“, по едноименния неин роман.) „То аз все си викам, хайде и сега, пък няма вече да ходя. Но все ми се нека пак да отида“ — казваше преди представлението. Тя седеше там сред публиката скромна и изящна в своята строга черна рокля и зрителите до нея не знаеха, че между тях е създателката на вълнуващите ги образи. На другия ден, като я питах дали не е уморена, нали представлението свършва късно, тя с някакво свое стеснение отговаряше: „Не, то е друго преживяване, вълнение.“

Фани Попова-Мутафова познаваше в безкрайни подробности нашето историческо минало, беше преровила през своя живот стотици томове наша и чужда историческа литература, беше прочела в много библиотеки у нас и в чужбина исторически трудове, познаваше отлично изворите на нашата история. С увлечение се вглеждаше и търсеше нови данни от нови източници, записваше, правеше извадки, бележки, пазеше списания, вестници, книги на много езици. Дни и нощи продължаваше да чете, търсеше да проверява или да уточнява нужната историческа дата, име, дума. Преди да напише романа си за Петър Берон, беше прочела всичките негови трудове в оригинал на съответния език, на който са били написани и издадени. За да се запознае по-добре с него, за да го разбере, да види по-ясно неговата личност, познания, мироглед, характер. От нея научих, че неговата енциклопедия „Панепистем“ („Всенаука“) е написана и издадена на френски език в 7 тома, всеки от тях по 1000 страници. Тя ги беше

прочела с бележки. Беше прочела на немски език „Славянска философия“ и така всичко, което е написал Петър Берон в средата на миналия век. Веднъж я попитах как да обясним в детската книга какво е Окна Телега, и думата „аржан плаке“.

— Окна Телега, то е в Карпатите, но все пак трябва да проверя — отговори тя. — А на другия ден ми разказа:

— Аз като взех да търся за тия думи, та цялата нощ четох. За Окна Телега нямаше в нашата енциклопедия, та в речници, в книги, на румънски. Окна — значи сол. Телега е името на селото в Карпатите.

— Ами то вие и вчера същото ми казахте.

— Да, но не бях сигурна, трябваше да проверя. Че като се зачетох за солниците, там за Хадживълков^[1], как вървял из опразнения рудник като в дворец. Казали му, че може да го помилват, а той отказал, не съм виновен, за какво ще ме помилват.

Друг път, като отидох у тях, посрещна ме с писмо в ръка, което беше получила току-що. Писмото беше от Норвегия. Бе писала на една своя позната в Осло, помолила я да провери в библиотеката, да прегледа в техните енциклопедии има ли някъде нещо написано за Осло и за Ослава. Нужно ѝ беше във връзка с нейния разказ-легенда. Фани Попова ми прочете това писмо. Нейната позната ѝ пишеше оттам, че е проверила: в тяхна енциклопедия, където се говори за Осло, се споменава и за легендата за Ослава. Фани Попова запази в архива си това писмо.

Впрочем нейният огромен литературен архив беше всичкият в нейната малка стая.

Не съм виждала друга по-скромна и по-уютна от нейната стая, която беше и нейният писателски кабинет: две обикновени легла, бих ги нарекла просто войнишки, без табли и прочие украшения — едното за нея, а другото — на внучката Фани, която много обичаше; ниска масичка и два стари леки фотьойла, малка библиотека и по стените много картини, повечето от тях графика. Имаше много хубави нейни портрети, от които ме гледаше нежна млада жена. И сега тя беше запазила изящния профил на лицето, озарено от винаги младата ѝ душа. Не попитах тогава кои художници са рисували нейните портрети. Но най-много от всичко друго в стаята бяха книгите. И още: много вестници и списания. Те бяха така просто подредени покрай стените от пода кажи-речи до тавана. И малката пишеща машина

чакаше всякога на масичката. Познавам нейния шрифт и сега сред другите ръкописи, които пазя. И сега се вглеждам в нейния ясен, четлив почерк, в нейните старателно написани букви във всяка дума — при поправките, които ръкописно е правила в текста — уточнявала е след много проверки — имена, дати, транскрипции.

Разказваше много, пиехме чай, наредила беше на масичката бисквити и бонбони, плодове. В тоя ден бях донесла да види и първите отпечатани коли от „По стръмното към звездите“. Това беше нейната първа книга за децата на социалистическа България. С вълнение говореше за всичко. Разглеждахме писма, рецензии и отзиви за книги, един шарж за нея и Евгения Марс. Гледахме една снимка, мисля, че беше от 1934 година, на нея — много писатели, там виждам младия Никола Фурнаджиев; на други снимки са Николай Лилиев, Дора Габе, Багряна, Ангел Каралийчев, Асен Разцветников, Орлин Василев. В един литературен шарж от Александър Божинов са нарисувани всички писатели в кафене „Цар Освободител“, всеки на своето място в този писателски клуб. Ето тук е седял Йордан Йовков, идвал е Димчо Дебелянов. Фани Попова уточнява кой къде е седял. Ето я и нея, но струва ѝ се, че те с мъжа ѝ не са седели точно на това място, на което са изобразени.

Надникнахме и в албума ѝ и аз я помолих да взема няколко снимки, измежду тях е и тази, която сега е тук в книгата — последната нейна снимка.

И отново оживяват нейните герои, и отново заговаря за тях такива, каквито са пресътворени и в „Седмият грях“. В последната нейна книга. Тя се беше подготвяла много дълго и с характерната за нейното творчество изключителна добросъвестност при пресъздаването на историческите факти и събития.

Безкрайно широка е панорамата на историята ни, която легендите откриват пред читателя. Тя е нарисувана със замаха на майстор-художник. Безкрайно богата е галерията от образи и картини, които са пресътворени в нея. Между тях има скулптурни изваяния и релефни сцени, има внушителни пана на всенародни движения; има живописни платна на бита на народа ни и пейзажи, неповторими картини на вдъхновено съзидание или изпълнени с грохот и звън на старинни оръжия боеве. Има и филигранни творби и везби в тая книга,

когато писателката описва накитите и чеиза на българските моми и невести.

В разказите и легендите в „Седмият грях“ е изобразено българското общество в Българското средновековие. Изобразено е със средствата на изкуството историческото развитие на една от най-старите държави в Европа.

За нас българските читатели е съкровена радост и гордост да знаем отблизо историята на България и на българското културно развитие, дало свой принос в общия исторически път и на другите европейски народи.

И ето тая книга ни води по пътя на нашето историческо минало. Не по пътеките на миналото, както често се говори в литературни есета, а по главния път на историята ни. Прекият път, който иде от Аспаруховото време до нашето днес. И ще върви с времето в бъдещето.

Фани Попова — Мутафова мечтаеше да напише още една книга за нашето далечно минало — роман за Елена Драгаш^[2]. Живееше с тази мечта дни и нощи, мислеше за нея, чертаеше планове. Беше решила как да започне романа. Разказваше неговото начало: една легенда за гласа на Григорий Цамблак, който и днеска се чува, според преданията на монасите в древен румънски манастир.

Когато разбрах, че Фани Попова е тежко болна и отидох при нея в болницата, тя пак мислеше трескаво за своя роман. Разказа ми как дори в часовете, когато е усещала най-непреодолима болка и изтощение, с необикновена яснота е изграждала в мислите си образа на Елена Драгаш. Беше го сътворила завършен в ума и сърцето си. Разказа ми и последния епизод, с който мислеше да завърши романа. Сетне научих от нейните близки, че в последните си часове тя е написала на малки листчета края на замисления роман. Така героите ѝ живееха с нея до последния ден, защото тя ги обичаше и живееше с тях. Припомням си един пасаж от нейната статия „Нещо за историческия роман“, подготвена за списание „Септември“ през есента на 1976 година. Там тя признава, че хубавата книга се получава, ако авторът обикне героите си и пише с любов за тях. Даваше за пример Толстой.

Фани Попова-Мутафова не можа да осъществи своя последен роман за Елена Драгаш, но колко много са образите, сътворени от

талантливото ѝ перо. Когато бях при нея за последен път, видях в болничната стая чантата с нейните вещи, а най-отгоре сияеше със своите многоцветни илюстрации последното ѝ произведение за деца — книжката за Ангел Кънчев, която се нарича „Верен и безстрашен“. Беше я взела със себе си в най-тежките дни да ѝ се радва. Тогава още не бе отпечатана другата ѝ книга за деца, която носи заглавие „Когато бяха малки“. Тогава художникът още рисувахе светлите образи и случки от детството на Левски и Ботев, на Хаджи Димитър и Любен Каравелов, на Вазов и Добри Чинтулов, за които се разказва там.

Сега до предишните творби на Фани Попова-Мутафова се нарежда още една нейна книга с легенди за България. Тя разказва за големите дни и събития, за героите в нашата многовековна история, за да бъде и с нея полезна на своя народ. Във всяка страница оживяват картини от нашето минало и една голяма обич към българския народ. И гордост за изминатия път, по който България върви вече хиляда и триста години.

Венка Бешкова

[1] Капитан Васил Хадживълков. Един от главните организатори на двата революционни въстанически опита през 1841 г., и 1843 г. известни като Браилски бунтове. Осъден на каторжна работа в солниците при река Телега в Карпатите. ↑

[2] Елена Драгаш. Българска княгиня и византийска императрица (XV в.). Четвъртият ѝ син Константин, предпочел да носи майчиното си българско име пред византийското Палеолог, останал паметен в историята като последен дръзновен защитник на Цариград. ↑

Издание:

Фани Попова-Мутафова. Седмият грях. Легенди

Първо издание

Редактор: Венка Бешкова

Художник: Димитър Бакалов

Художествен редактор: Венелин Вълканов

Технически редактор: Петър Балавесов

Коректор: Христина Денкова

Издателство „Отечество“, София, 1981

© Фани Попова — Мутафова, 1981

© Димитър Бакалов, художник, 1981

c/o Jusautor, Sofia

Рецензент: академик Иван Дуйчев

Код 11 9537342511/6010-16-81

Българска литературна група V.

Дадена за набор 25.III.1981 г.

Подписана за печат 15.V.1981 г.

Излязла от печат 30.VI.1981 г.

Издателски №381. Формат 32/84/108

Тираж 60 115. Издателски коли 17,64

Печатни коли 21. Усл.издат.коли 17,85

Цена 1,77 лв.

Държавно издателство „Отечество“, София.

Държавна печатница „Васил Александров“ — Враца

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.